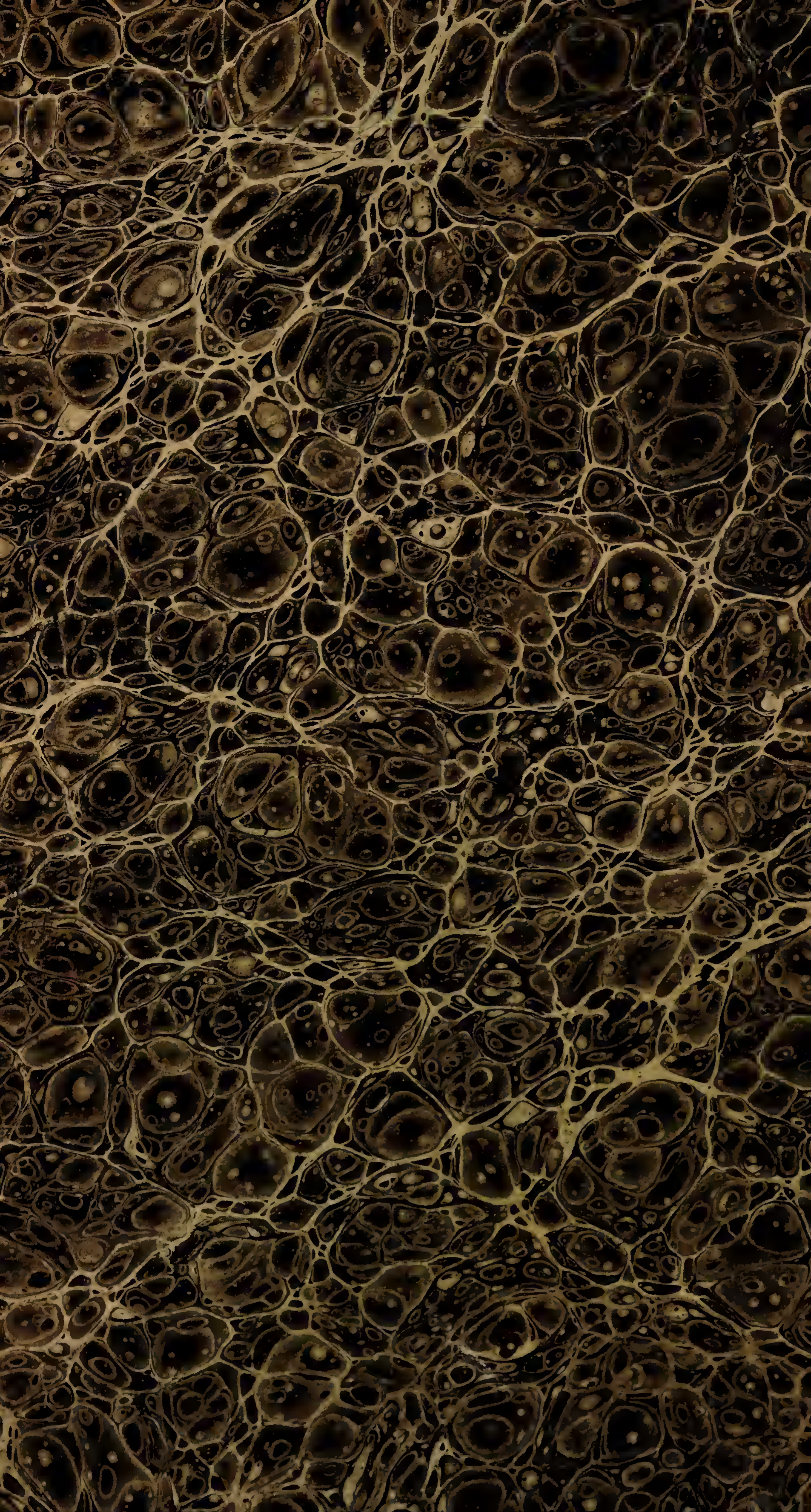
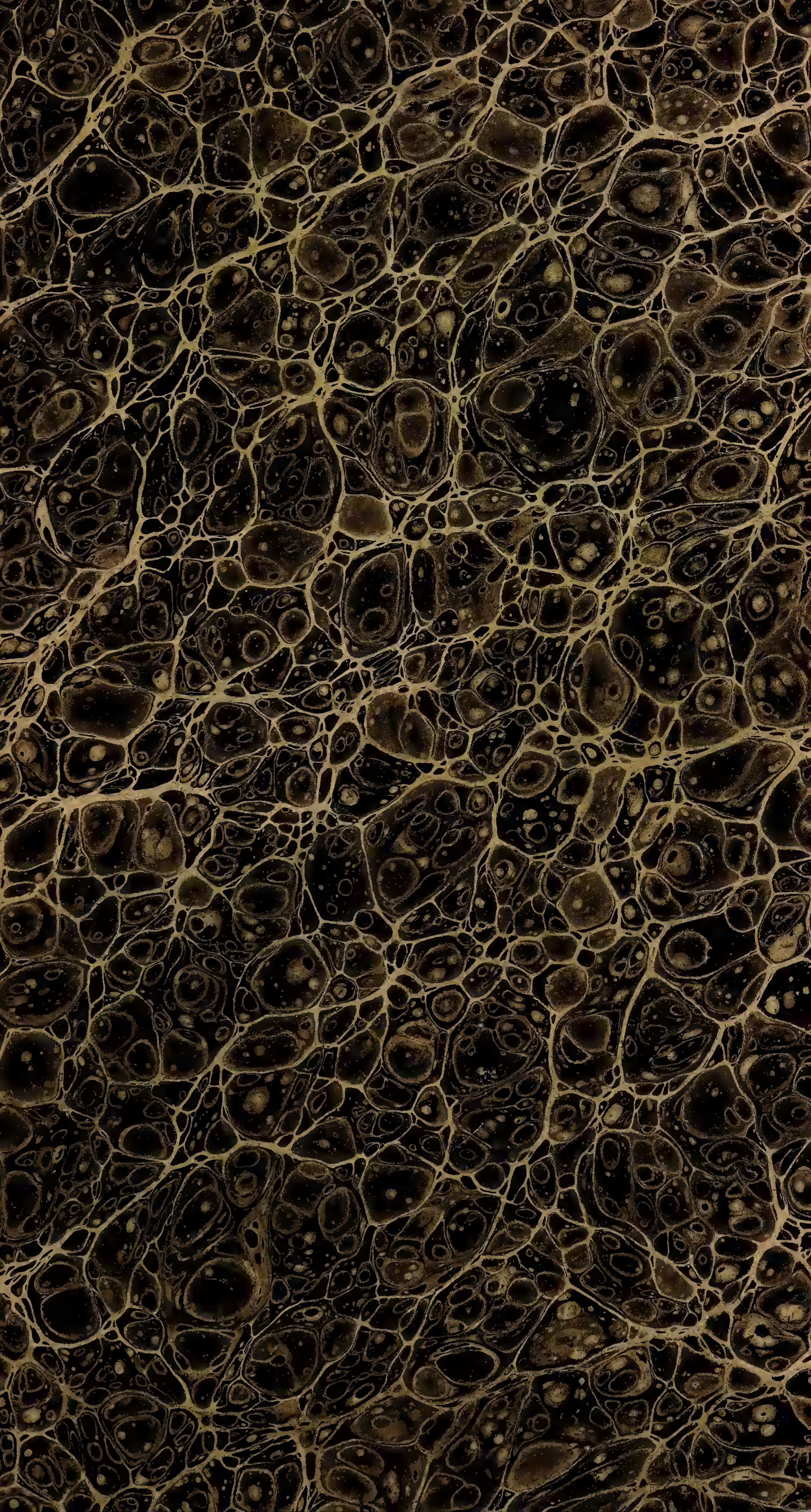

THOMASSEN À THUESSINK, E. J.

1) Geneeskundige waarnemingen. 18

2) Geneeskundige waarnemingen.
Tweede deel. 181

GENEESKUNDIGE

WAARNEMINGEN.

GENEESKUNDIGE WAARNEMINGEN

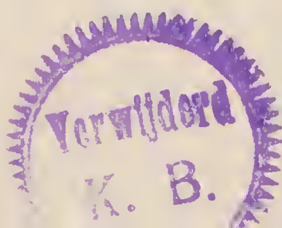
DOOR

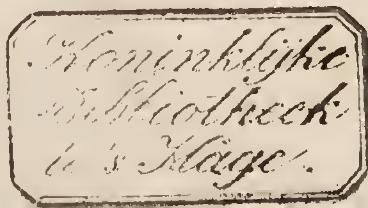
E. J. THOMASSEN A THUESSINK.

A. L. M. MED. EN PHIL. DOCTOR. RIDDER VAN DE ORDE VAN DE UNIE. MED. PRACTICÆ ET FORENSIS PROFESSOR ORDINARIUS PRÆFECTUS NOSOCOMII CLINICI AAN DE HOOGE SCHOOL TE GRONINGEN; PRÆFECTUS NOSOCOMII CLINICI PRESIDENT VAN DE DEPART. COMM. VAN GENEESK. ONDERZ. EN TOEVOORZ.; CORRESPONDENT VAN HET KONINGL. INSTITUT VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, LID VAN DE KONINGL. HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ, VAN DE KONINGLIJKE ACADEMIE DER WETENSCH. TE GÖTTINGEN, VAN DE KONINGL. SOCIET. DER GENEESK. EN NATUURL. HISTORIE TE EDINBURG; LID VAN DE GENEESK. FACULTEIT EN DE GENEESK. MAATSCHAPPIJEN VAN MONTPELLIER, LONDON, ZURICH, BRUSSEL, ANTWERPEN, VAN DE ZEEUWSCHE EN UTRECHTSCHE MAATSCHAPPIJEN, LID CONSULTANT VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP DER PROEFOND. WIJSBEGEERTE TE ROTTERDAM, HONORAIR LID VAN DE MAATSCHAPPIJ VAN HEELKUNDE, TE AMSTERDAM, &c.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES ALLART.

MDCCCX.

WELLCOME
LIBRARY
INSTITUTE

AAN ZIJNE EXCELLENTIE

DEN HOOGWELGEBOREN GESTRENGEN HEER

J. BARON MEERMAN.

HEER VAN VUREN EN DALEM, COMMANDEUR VAN DE ORDE DER UNIE, DIRECTEUR GENERAAL VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN. —— LID VAN DE KONINGLIJKE MAATSCHAPPIJ DER

WETENSCHAPPEN TE GOTTINGEN,
EN VAN HET KONINGLIJK INSTITUT
DER WETENSCHAPPEN EN KUNSTEN
enz.

worden deze waarnemingen
met den meesten eerbied
opgedragen

DOOR

DEN SCHRIJVER.

VOOR-

VOORREDE.

Wanneer mij in het jaar 1796 *door de Heeren Curatoren dezer Hogeschool de inrigting van het Academisch Hospitaal, en de behandeling der inwendige ziekten werd opgedragen, oordeelde ik het aanstonds mijn plicht te zijn, om telkens een verslag te moeten geven van de behandeling onzer ziekten, daar ik*

het

het voor het welzijn onzer Hogeſchool allerbelangrijkst keurde, het Publiek bekend te maken met de wijze, waarop de Academiſche jeugd in het Practisch gedeelte onzer wetenſchap onderwezen word, en tot de uitoeffening onzer kunst opgeleid. Ik was echter niet bepaald, op welk een wijze ik dit voornemen zoude ter uitvoer brengen, toen ik door mijne geachte vrienden de Redacteurs van het Geneeskundig Magazijn *wierd aangezogt om mijne Waarnemingen in het* Noſocomium Academicum *door middel van hun tijdſchrift mede te deelen. Dit ſtuk werd zoo algemeen gelezen, en had reeds zulk een achting bij het Publiek, dat ik aan dit verzoek*

zeer

zeer gaarne voldeed, en dat ik dien ten gevolge ook in de meeste ſtukken een gedeelte daarvan heb medegedeeld.

Door de veelvuldige andere bezigheden der geachte Redacteurs, die ook dit tijdſchrift alleen als een bijwerk kunnen bearbeiden, is ook de uitgave mijner Waarnemingen zeer langzaam voortgegaan, zoodat ik ſlechts tot het jaar 1800 *ingeſloten ben gevorderd. Ik nam hierom voor om van tijd tot tijd een bijzonder deel dezer Waarnemingen uit te geven, om op deze wijze op eenen gelijken voet te komen, vooral daar ik begreep, dat, wilde ik in geene herhalingen vervallen, elk jaar korter zoude*

kunnen uitvallen. Ik werd in dit voornemen verſterkt, door veele mijner geachte leerlingen en vrienden, die mij herhaald verzochten om mijne Waarnemingen bijzonder uit te geven, doordien alle niet in de omſtandigheden waren, om het Geneeskundig Magazijn, *hetwelk thans reeds kostbaar is, aan te kopen.*

Mijne veelvuldige bezigheden van allerleijen aard, en mijn Academisch werk, hetwelk doch altijd moest voorgaan, hebben mij echter verhindert, om aan dit werk veel tijd te beſteden, en daarom ook de uitgave van dit ſtuk zeer vertraagd. Eindelijk heb ik dan ook

ook aan dezen wensch kunnen voldoen, en het eerste gedeelte van de Waarnemingen omtrent de ziekten van 1804 *en* 1805 *kunnen uitgeven. Ik dacht dit geheele jaar in een deel te bevatten, dan daar dit te uitvoerig werd, en te veel tijd zoude vereischen, heb ik mij bepaald om hetzelve in twee stukken te splitsen.*

Dit stuk bevat derhalven eene beschrijving van onze gal en najaarskoortsen, waarbij ik gevoegd heb het Raport der Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken daarover gedaan, het welk door

mij

mij is opgesteld, en het welk ik oordeelde te kunnen dienen ter opheldering dezer belangrijke ziekten. Ik heb hierop laten volgen de beschrijving der zoogenaamde Typhi, *of* Catarrhale *zinking, rot- en zenuwkoortsen, en dit stuk is onder de hand breder uitgelopen, als ik mij eerst had voorgesteld, daar mijne denkbeelden omtrent de behandeling dezer ziekten van de algemeen aangenomene, nog al iets verschillen. Van de ontstekingziekten, welke wij dit jaar zagen, heb ik alleen gesproken van een* encephalitis, *of ontsteking der hersenen, een belangrijke ziekte, die wij in ons* Nosocomium *waarnamen, en met een woord van* gastritis *en* hepatitis, *dewijl*

ik

ik te voren van deze ziekten, zoo wel als van andere ontſtekingen breedvoerig had geſproken, en ik daarom vreesde in herhalingen te zullen vervallen. Ik heb mijne Waarnemingen beſloten met een geval van verplaatſing van het hart, mij door den Heer Dr. NUMAN *mede-gedeeld, en met eenige nadere aanmerkingen over de* Pemphigus, *of blaasziekte, waarover zeer onlangs eene verhandeling aan deze Hoogeſchool is gemeen gemaakt.*

Het tweede gedeelte van het jaar 1804 *en* 1805 *hoop ik in het beloop van het volgend jaar uit te geven. Hetzelve zal bevatten een meer uitvoerige*

be-

beschrijving der Scarlatina *of Roodvonk*, *welke wij in dit jaar met het beste gevolg behandelden, waarop ik zal laten volgen een zeldzaam geval van* ileus chronicus *met drekbraking, en voorts eenige aanmerkingen omtrent de onderscheiding van de* hydrops pericardii.

Ik zoude ondankbaar zijn aan het Publiek, indien ik ongevoelig was over de goedkeuring, welke men zoo algemeen, zoo wel in Buitenlandsche als Inlandsche werken en tijdschriften over mijnen arbeid betoond heeft, en dit heeft mij ook aangemoedigd om, ondanks mijne zeer zwakke gezondheid, onvermoeid voort te varen. Ik zag vooral

al met blijdschap, dat mijne Waarnemingen met nut gelezen werden van onze landartzen, die veelal niet in de gelegenheid zijn om geregeld onderwijs te genieten, en ook geen tijd hebben groote werken te lezen, en op deze wijze ook meer bekend worden met den aard en de behandeling van onze voornaamste landziekten, en dit is dan ook de rede, waarom ik een meer didactischen toon heb aangenomen, en van veele ziekten meer gezegd heb, als ik zoude hebben durven doen, wanneer ik alleen voor Geneesheren van aanleg geschreven had, welken ik dan hierover ook verschooning moet vragen.

In het volgend ſtuk van het Genees-kundig Magazijn, *zal ik als mijn tijd en krachten dit toelaten, en mijn leven zoo lang gerekt werd, de ziekten van* 1800—1 *beſchrijven, en bij deze gelegenheid bijzonder mijne Waarnemingen over de kinderpokken en* vaccine *opgeven, met weglating echter van al het geene, het welk ik daarvan elders, en in vorige ſtukken van het* Magazijn *gezegd heb.*

WAAR-

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

ZIEKTEN,

WELKE IN HET

NOSOCOMIUM ACADEMICUM

VAN DE

UNIVERSITEIT

TE

GRONINGEN,

Van September 1804 tot Junij 1805 zijn behandeld.

WAARNEMINGEN.

WEÊRS-GESTELDHEID.

1804.

Junij.

In het begin der maand was de barometer zeer hoog, tot 3°. met ſterke weste winden, van den 11 N. & NW. droog en weinig regen. De hoogte van den thermometer zeer veranderlijk: de hoogſte ſtand was 86°.

Julij.

De hoogte van den barometer was meest 29°. meest buijig weêr, met N. NW. en NO. winden.

Augustus.

In het begin ſchoon weder, daarna veel regen en niet zeer warm.

September.

Met het begin der maand warm en helder weder, met een' O. en ZO. wind; op den 15 was de thermometer op 88°. op het laatst van de maand regen met N. en NW. winden.

October.

Eerst hadden wij aangenaam en warm weder; den 25 voor het eerst vorst met een' aanhoudenden O. en NO. wind.

November.

Met het begin der maand werd het aanstonds scherp koud, zoo dat de thermometer den 6 op 18°. en den 7 op 17°. daalde; op den 8 werd de wind Z. met dooi weder tot den 14; waarop wederom tot den 19 vorst volgde; wanneer het weêr regenachtig en slap werd tot den 25, met ZW. en W. winden. De wind werd nu wederom O. en NO. met eene heldere vorst tot aan het einde der maand.

December.

Van den 1 tot den 4 harde vorst met NO. wind; den 5 en 6 regen, de wind W; van den 8 tot den 10 O. met vorst;

van

van den 11—15 regen met W. wind; den 16 vorst met fneeuw, de wind NW; den 19 heldere en fterke vorst met O. wind; de thermometer daalde tot op 10°. Daarna werd de wind NO. met ftrenge koude, zoo-dat op den 31 de thermometer eerst op 6°. en daarna op 1°. kwam.

1805.

Januarij.

Op Nieuwjaarsdag was de koude ftreng en de thermometer tot beneden O. gedaald; den 2 op 5°; waarna de thermometer tot op 6°. klom met een' dikken nevel; den 5 werd het weêr helder met O. wind; den 8 dooi met Z. wind tot den 11; den 12 O. met vorst tot den 14, wanneer er regen en fneeuw kwam tot den 19; den 23 regen; den 24 vorst; wij hadden de koudfte dagen op den 27, 28, 29, met een' fcherpen NO. wind, de thermometer was 18°.

Februarij.

Den 2 fterke vorst tot 4°. den 3 en volgende dagen regen en fmeltende fneeuw, met NW. en ZW. winden; den 11 helder,

N. wind; den 14 ſneeuw ; den 20 was de thermometer 16°. ; den 21 dooi, meestal met regen, ſtorm en W. en ZW. winden.

Maart.

In het begin der maand nachtvorſten met heldere warme dagen ; den 6 koude, regen en ſtorm ; den 8 was de thermometer op 24° ; hierop volgden heldere dagen, maar koude nachten ; van den 11 tot den 20 meest ZW. winden, waarbij de thermometer tot over 40°. klom. Van dien dag af hadden wij koude noordelijke winden, die de geheele maand voortduurden.

April.

Het zelve weêr bleef tot den 4 met ſtrenge vorst en ZO. winden voortduren ; den 4 en 5 regen en koude wind ; van den 6 tot den 14 's daags warmte, 's nachts ſterke vorst ; op den 15 koude regen ; van den 19 tot den 24 koude NO. winden ; den 25 en 26 warme regens met donder ; van den 28 tot den 30 viel er een half voet ſneeuw ; de thermometer was 30°.

Meij.

Van den 2 tot den 6 NO. wind met sterke nachtvorst; den 6 en volgende dagen regen en storm tot den 14, wanneer er warm weder volgde; van den 20 tot het einde der maand onaangename drooge en koude NO. winden met slagregen en afwisselende nachtvorsten.

Junij.

Van den 1 tot den 6 koude N. wind met vorst; den 6 zachte regen met ZW. wind, den 7 wederom koude; den 8 werd het warm; den 10 donder, de thermometer 80°; den 14 volgde wederom koude; den 17 ZW. wind met regen; den 21 en 22 koude N. wind; den 23 tot aan het einde der maand meest koude regens; de thermometer was van 48 tot 50°.

KOORTSEN.

Onder de doorgaande of hevige ziekten, die wij in dit jaar in het *Nofocomium* behandelden, hadden wij alleen aan koortfen ten minfte vier-en-twintig zieken, welke allen herftelden. Van dezen hadden wij elf mannen, en flechts vier vrouwen aan aanhoudende koortfen. Bij de mannen was over het algemeen de ziekte zwaarder. Negen zieken, waarvan zes mannen en drie vrouwen, hadden tusfchenpozende koortfen.

Ik zal eerst van de aanhoudende en vervolgens van de tusfchenpozende koortfen handelen.

Febres Continuæ.
Aanhoudende koortfen.

Offchoon wij een' kouden herfst en winter hadden, met Noorden en Noordoostelijke winden,

den, waren de ziekten echter niet, zoo als men zoude vermoed hebben, van een' ontſtekingachtigen aard, maar overal voegde zich bij de koortſen eene tegenovergeſtelde helling tot zwakheid en tot het zenuwachtige. Met het afnemen der koude in het voorjaar, het welk buitengewoon droog en koud was, vertoonde zich eerst zuivere ontſteking, welke zich daarna bij alle ziekten, als heerſchende koorts, (*febris ſtationaria*) voegde.

Hier en daar waren ook gastriſche en bilieuſe koortſen. Ik zal van deze koortſen eerst ſpreken.

Febris Gastrica et Bilioſa.
Gastriſche en Gal-koorts.

Men heeft ſedert eenige jaren zeer te onregt willen ſtaande houden, dat er geene Gastriſche, Saburrale en Gal-koortſen beſtonden, maar dat men die tot de aſtheniſche koortſen, of de zoodanige, welke uit een verminderd levensbeginſel voortſproten, moest brengen. Ik zal uit eene menigte gevallen ſlechts weinige uitkiezen, waaruit, onzes inziens, overvloedig zal blijken, dat de ontlasting van ſaburrale ſtoffen in deze ziekten

bijna alleen genoegzaam is, om dezelve te genezen.

I. *Geval.* *Maria Wijn*, eene jonge gezonde, ſterke en volbloedige dienstmaagd, kreeg, zonder blijkbaar aanleidende oorzaak, op den 16den September, 's avonds zware pijn in het hoofd, en door de leden, met gebrekkige eetlust, en een' bitteren ſmaak in den mond. Zij nam daarop den volgenden dag een purgeermiddel, waardoor zich, naar boven en naar beneden, veel onzuiverheden ontlastten. Niet te min volgde 's avonds koorts, met zware hoofdpijn boven de oogen, en koude rilling, terwijl er 's nachts hitte met rooden opgezetheid van wezen volgde, waarna de koorts 's morgens met zweet remitteerde. Deze koorts bleef op denzelfden voet voortgaan, zich 's avonds verheffende, en 's morgens met zweet verminderende. Den 28ſten September, en dus eerst op den twaalfden dag der ziekte, werd zij in het *Noſocomium* opgenomen, klagende nog over een' bitteren ſmaak, ſterke hoofdpijn boven de oogholten, en pijn door de ledematen; zij was rood in het wezen, had eene zachte pols 80 in eene minuut, eene gele tong, weinig en rood water, natuurlijke afgang. Uit alle deze teke-

kenen maakte ik op, dat er *Sordes Biliosæ* aanwezig waren, en gaf

℞ Fruct. Tamar. ℥ II.
Crem. Tart. ʒ II.
inf. s. q. aq. col. ℔ I β *add.*
Tart. Emet. gr. II.
Syr. Comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 29sten had zij vele verligtende ontlastingen van boven en beneden, dik water met een overvloedig zetsel. Zij had dezelve verheffing en remissie van koorts, hoofdpijn, de tong was aan de randen zuiverder, de pols was maar 70, de hitte natuurlijk. Om de opzetting naar het hoofd te verminderen, liet ik zuurdeeg met mostaard in den nek leggen, en met het geneesmiddel voortvaren. Den 29sten was er eene sterkere verheffing, een meer dik maar los beslag op de tong, de pols 80, weinig en minder dik water. Ik besloot hieruit, dat de stoffe meer door de koorts naar de ingewanden gebragt was, en er meer teekenen van turgescentie waren, en dat de natuur een' sterker' prikkel noodig had om zich daarvan te ontdoen.

℞ *Fol.*

℞ *Fol. Senn.* ℥ β.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I β. *add.*
Sal. Glaub. ʒ II.
Extr. Gram. ℥ I.
Ox. Simpl. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

1 Oct. Na dat de zieke vele ontlastingen gehad had, volgde ſlechts eene geringe koorts.

2. Geene koorts, eene zuivere tong, maar een bittere ſmaak. 3. Heden een weinig koorts, vier ontlastingen, heldere urine, geen eetlust. Het kwam mij voor, dat de ingewanden nu genoegzaam van ſtoffen bevrijd waren, en daar, door het herſtellen van behoorlijke uitwaſeming, gemakkelijk doorgaans de overblijvende gal in de vochten door de huid ontlast wordt, en de vorming van *Sordes* daardoor wordt voorgekomen, gaf ik het volgende uitwaſemend middel:

℞ *Aq. Coct.* ℥ VII.
Vin. Ant. Huxh. ʒ β.
Sp. Minder.
Oxym Simpl. a ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Hier-

Hierop volgde een goed zweet, de eetlust en krachten keerden weder, en zij ging den 6den herfteld uit het *Nofocomium.*

II. Geval. B. Hesfeboer, 46 jaren oud, een boer, die hier jaarlijks uit *Twenthe* komt, om zwaar werk te verrigten. Deze man had zich fterk aangedaan, daar hem al zijn, gedurende den zomer, gewonnen geld was ontftolen, hierop was hij, op den 18den September zwaar gewerkt hebbende, en daardoor bezweet zijnde, fchielijk aan koude bloot gefteld; den 19den voelde hij 's morgens hoofdpijn, pijn door alle de leden, hevige koude en rilling, 's middags brandende hette en daarna zweet; den 20ften was hij beter, echter gevoelde hij hoofdpijn en pijn door de leden; den 21ften kwam de koorts op dezelve wijze weder; den 22ften een fterker aanval met zwaardere hoofdpijn, zonder zweet; 's avonds werd hij bij ons gebragt. Den 23ften goede flaap, natuurlijke afgang, geen eetlust, bedorven fmaak, witte tong, natuurlijke pols. Uit de verdubbeling der koorts, gebrek aan zweet, en andere gastrifche toevallen, befloot ik, dat hier ftoffen in de eerfte wegen aanwezig waren,

en

en schreef daarom het volgende braakmiddel voor:

℞ *Tart. Emet. gr.* I.
Rad. Ipecac. ℈. I.
m. f. pulv.

24. Gisteren kwam de koorts ten drie uren na den middag met eene koude, die drie uren duurde, hierop volgde hette en matig zweet. De koorts afgeloopen zijnde, nam hij het braakmiddel, waardoor zeer veel *Sordes* ontlast werden; hij had weinig stoelgang, bitteren smaak, eene witte slijmachtige tong. Ik gaf daarom een *laxans:*

℞ *Sal. Epsham.* ℥ I.
Aq. Coct. ℔ I.
Syr. Comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

25. Verligtende afgangen, geene koorts. Daar ik dacht, dat er geene stoffen meer aanwezig waren, en dat de verdere vorming daarvan best door versterkende maagmiddelen zoude kunnen worden voorgekomen, schreef ik voor:

℞ *Rad.*

℞ *Rad. gentian.*
— *Helen. a* ʒ II.
inf. ſ. q. aq. col. ℥ VI. *add.*
Extr. Taraxac. ʒ III.
Spir. Carminat. ʒ II.
Syr. Commun. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

26. Geene koorts, eenige hoofdpijn, hij had uitſlag om den mond en lippen, natuurlijke ontlasting, het water minder rood. De uitſlag, en het ophouden der koorts met alle toevallen, gaven mij reden te denken, dat de geneesmiddelen eene goede uitwerking deden, en hierom gaf ik nu:

℞ *Pulv. rad. Helen.* ʒ II.
Eleos. c. aur. ʒ I.
m. f. pulv. N. XX.

S. viermaal daags een poeijer.

27. Gister kwam de koorts weder na den middag ten 5 uren, met koude en pijn door de leden en boven de oogen, benaauwdheid in den hartkolk, 's nachts hette, welke 's morgens nog brandende was, eene ſterke pols 108, een gele ſlijmerige tong, natuurlijk water, veel dorst, geene ontlasting. Ik begreep

nu,

nu, dat de warme middelen nadeel deden, en dat er meer ſtoffen voorhanden waren, en gaf:

℞ Fruct. Tamar. ℥ I.
Fol. Senn. ℥ β.
Inf. aq. q. ſ. col. ℔ I β. *add.*
Tart. Emet. gr. II.
—— vitriol. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

28. De koorts heeft zonder tuſſchenpozing geduurd met eene kleine remiſſie met zweet dezen morgen. Opſtaande kreeg hij aanſtonds verheffing met koude ingetrokken pols, hoofdpijn, roode urine die een ſterk zetſel laat vallen, matige hette, het wezen geel, de tong met gele ſlijm bedekt, de pols minder ſterk 86, het uitſlag aan den mond blijft aanhouden, geen ſtoelgang. Hierom oordeelde ik een ſterker purgeermiddel te moeten geven.

℞ Fruct. Tamar. ℥ I.
Fol. Senn. ℥ β.
Inf. ſ. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Sal. Epsham. ℥ β.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

29. 's Nachts verheffing zonder ijlhoofdigheid, de brandende hette blijft aanhouden; drie ſtoelgangen, de tong droog en geel, het water als dik bier, met een drabbig bezinkſel; zware hoofdpijn, en pijn door de leden, de pols 100.

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ II.
Crem. Tart. ʒ II.
Inf. ſ. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Syr. comm. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

30. 's Avonds ten 6 uur verheffing met roodheid van wezen en ijlhoofdigheid, 's morgens remisſie met eene vochtige huid, het wezen minder ingetrokken, de tong vochtig met een los beſlag, minder hoofdpijn, pols 80, weinig urine met een rozenkleurig zetſel.

1 October. 's Namiddags zweet, verheffing van koorts met koude, 's nachts hette en hoofdpijn, de tong drooger en meer beſlagen, de urine meer geelachtig, met veel zetſel, geen afgang, de pols 90; ik oordeelde wederom de gift der *purgantia* te moeten vermeerderen, en ſchreef voor:

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ I.
Fol. Senn. mund. ℥ β.

 Inf.

Inf. ſ. q. aq. col. ℔ 1 β. *add.*
Sal. Glaub. ℥ β.
Oxym. ſimpl. ℥ 1.
m.

S. alle uur een kopje.

2. De kleur en houding was beter, twee verligtende *ſedes*; 's avonds weinig koorts-verheffing, de pols zacht en regelmatig, de tong in het midden droog, dorst. Ik oordeelde hierom, dat de galachtige geſteldheid nog niet geheel overwonnen was, en gaf:

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ 1 β.
Fol. Senn. mund. ʒ II.
Inf. ſ. q. aq. col. ℔ 1 β. *add.*
Extr. gramin. ℥ 1.
Sal. Glaub. ʒ II.
Oxym. ſimpl. ℥ II.
m. d.

S. alle uur een kopje.

4. Den 8ſten dag der ziekte, was hij zeer ſlaperig, de pols 80 en zwak, de tong droog, een weinig zweet, ééne ontlasting. Ik oordeelde het nu noodig, om de krachten door een ligt opwekkend middel te moeten opbeuren.

℞ *Rad. Valer. ſ.* ℥ 1 β.
——— *Liquir.* ℥ β.

Inf.

Inf. f. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Sp. vitriol. ʒ IV.
Syr. comm. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

5. 9de dag. Sterke koorts - verheffing met hette en groote flaperigheid, 's morgens bleek en ingetrokken, het water als dik bier, met veel zetfel, de pols 88, matig fterk, geene ijling, natuurlijke warmte. Ik dacht de opwekkende middelen nog te moeten vermeerderen.

℞ *Rad. Valer. f.* ℥ I.
Fl. Arnic. ʒ II.
Inf. f. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Om de ontbinding der vochten voor te komen, heb ik gerstwater en *Spir. vitr.*, met fuiker zoet gemaakt, voor drank voorgefchreven.

6. Na eene fterke en ftinkende ontlasting, was de koorts-verheffing minder hevig, de zenuwachtige toevallen verminderden, alleen bleef de flaperigheid over, de pols was 80 en fterker, de tong vochtig, en met eene

 los-

losſe korst bedekt, het water rood, met een wolkje, de huid zacht en uitwaſemende. Er ſcheen dus hier eene ſcheiding plaats te hebben. Den 7 was de pols tot 64 gevallen, hij kreeg trek tot voedſel, en vooral tot roggenbrood, waaraan hij gewoon was, de tong was minder bezet, maar de buik meer geſpannen, en hij had geen water of afgang geloosd, waarom hem een klisteer werd toegediend. Den 8. Gisteren, op den 11 dag der ziekte, was er moeijelijke waterloozing, welke heden minder was; hij was over het algemeen beter, maar had ſterk geſchrikt door het ſterven van een' anderen zieken; ik voegde bij de drank *C. Peruv.* ℥ II. Den 9 en 10den was hij redelijk wel, en klaagde alleen over ligte buikpijnen. Maar op den 12den dag der koorts, kwam er wederom een ſterke aanval met koude, waarop hette, en 's morgens zweet volgde; na de koorts voelde hij alleen vermoeidheid, de tong bleef droog, en de urine galachtig, hierom oordeelde ik, dat de galſtoffen niet geheel waren weggenomen, en gaf hem

℞ *Rhei. El.* ℥ I.
Crem. Tart. ℥ II.

Sal.

Sal. polychr. ʒ I.
m. f. pulv. N. XII.

S. alle uur een poeijer.

Den 13. Volgden verligtende afgangen, geene koorts, de urine was rood met eene wit zetſel. Den 14. Gisteren avond wederom koorts met koude en hette, zonder zweet, de tong vuil en droog, hij braakte het voedſel wederom uit, de urine was vuil en troebel, de pols traag en zwak. De rhabarber ſcheen van hem niet verdragen te worden, en de lever meer aan te doen, hierom trachtte ik door zachte *reſolventia* en *diapnoïca* de ſtofſe naar de huid te leiden.

℞ *Extr. gramin.* ℥ I.
Sp. Minder ℥ I ß.
Aq. Coctae. ℥ VIII.
Rob. Sambuc. ℥ I.
m. d.

℞ *Sal. glaub.* ℥ ß.

S. alle uur een lepel, en een theelepel van het zout met Fachinger water.

Dit middel, hetwelk gedurende de volgende dagen gebruikt werd, voldeed volkomen aan de verwachting, daar er nu zachte en

verligtende afgangen volgden met veel urine, vooral op den 17 dag der ziekte.

Op den 21 dag kreeg hij coliekpijnen, waaraan hij zeer onderhevig was, waar voor ik het volgende opschreef.

℞ *Magnes. alb.* ʒ I.
Aq. Fœnic. ℥ IV.
Sp. Carmin.
Syr. Comm. *āā* ℥ ß.
m. d.

S. alle uur een lepel.

Hetwelk aanstonds de pijn wegnam, zoo dat hij nu alleen door een' geschikten leefregel volkomen herstelde, en den 22 hersteld het Huis verliet.

III. *Geval. Anna Harms*, 30 jaren oud, eene sterke en volbloedige dienstmaagd. Voor zes maanden waren haar door schrik de *menses* opgehouden, waarvan zij geen ander ongemak bespeurde, als dat zij op den tijd derzelve eene zwaarte in de lendenen gevoelde. Voor acht dagen had zij eensklaps koorts gekregen, met zware hoofd- en ledenpijn, 's morgens met zweet afgaande. Deze koorts werd remitterende, zoo dat er 's avonds verheffingen kwamen, welke 's morgens met zweet ver-

min-

minderden. Van het eerste begin af, had zij walging, braaklust, en een' bitteren smaak, gisteren was haar een braakmiddel gegeven, hetwelk met vele verligting eene menigte gal ontlast had; op den 27 October werd zij in het *Nosocomium* gebragt. Zij klaagde toen over pijn in het *epigastrium*, en gebrek aan eetlust; haare tong was wit en slijmachtig, de afgangen waren natuurlijk, maar de krachten waren onderdrukt. Daar ik niet twijfelde aan de gastrische natuur dezer ziekte, gaf ik

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ II.
Fol. Senn. mund. ʒ III.
inf. aq. q. s. col. ℔ I. ß. *add.*
Sal. Glaub. ℥ ß.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 28 was er een regelmatige aanval van koorts geweest, des avonds met koude, daarna hette, en 's morgens zweet, er was tweemaal ontlasting geweest, de hoofdpijn was minder, er was walging en een bittere mond.

℞ *Extr. gramin.* ℥ ß.
Sal. Glaub. ʒ IV.
Aq. coct. ℥ VI.

Syr. comm. ℥ 1.
m.

S. alle uur een lepel.

Waarop drie ontlastingen volgden, terwijl de walging en bittere ſmaak aanhield, de tong was zuiver en vochtig. Gisteren kwam er een vrij hevige pijn in de linker zijde, met moeijelijke ligging op dezelve, en ongemakkelijke ademhaling, de pols en warmte waren natuurlijk. Daar de ſtoffen nu genoegzaam ontlast ſchenen, kwam het mij voor, dat eene rheumatiſche ſtoffe de lever bezettede, waardoor ook de afſcheiding eener overvloedige en ſcherpe gal aanhield, terwijl de *pleura* en borstſpieren door medegevoel aangedaan ſchenen. Ik liet daarom een ruim *veſicatorium* op de zijde leggen, en gaf het volgende *decoct. aperiens.*

℞ *Rad. Bardan.*
—— *Fœnic.* $\overline{aa}$ ℥ 1.
Coq. aq. q. ſ. col. ℔ 1. *ß. add.*
Sal. Glaub. ʒ 11.
Oxym. ſimpl.
Rob. Samb. $\overline{aa}$ ℥ 1.
m.

S. alle uur een kopje.

Den

Den 30 was de pijn door de ſpaanſche vlieg weggenomen, en er was bijna geene koorts-verheffing meer. Den 1 November kwam er een uitſlag om den mond, waarna de ziekte geheel ophield.

Weinige jaren geleden durfde men bijna van geene gastriſche- ſaburraal- of galkoortſen ſpreken, wijl men toen voor een' weetniet of humorist vrij algemeen zoude gehouden geweest zijn, thans is deze drift over, en de ijverigſte voorſtanders der nieuwe leer, zijn nu wederom tot dat gevoelen terug gekeerd, het welk bedaardere lieden, vooral in ons Land, nooit verlaten hebben. De edelmoedige J. FRANK, die het eerst de leer van BROWN in Italie, en van daar in Duitschland overbragt, zegt daarvan (*a*). „ *Totus in morbis obſervandis*, „ *non potui non quin viam mediam inter* „ *eos, qui de hiſce febribus ubique ſomniant, et alios, qui earum existentiam te*„ *mere negant, legerem. Nil autem a ve*„ *ritate magis alienum, quam opinio quod* „ *om-*

(*a*) *Acta inst. clinic. viln. ann.* I. *p.* 58 *et* 59.

„ *omnino morbus gastricus ex ingluvie,*
„ *aut ab ingestis cibis nocivis oriri debeat.*
„ *Non minus autem verum est, experien-*
„ *tiam quotidie ostendere, dari quasdam*
„ *febres, quae tum emeticis tum alvum mo-*
„ *ventibus, tum utrisque ſimul, perfecte ſa-*
„ *nantur, dari vero alias, quae praeter hanc*
„ *methodum et curationem, aut antiphlogis-*
„ *ticam, aut illi oppoſitam expoſcunt, clari-*
„ *tatis brevitatisque causſa licet illas febres*
„ *gastricas ſimplices, caeteras vero, febres*
„ *gastricas ſive ſthenicas, ſive asthenicas*
„ *nuncupare.*"

Wat hier ook van zij, dit is bij mij zeker, dat, hoewel ſommigen wel eens dit overdreven hebben, en men ook nadeel gedaan hebbe, met alle ziekten voor gastrisch te houden, en met braak- en purgeermiddelen te willen genezen, het aan den anderen kant mogelijk veel meer nadeel gedaan heeft, met de waarlijk gastriſche ziekten voor zuivere asthenien te houden, en daarin alle braak- en purgeermiddelen te verzuimen, en dezelve met heete en opwekkende middelen te behandelen. Ik beken, dat het ſomtijds moeijelijk is, om de zuivere gastriſche ziekten te onderſcheiden en wel te kennen. Ik beken, dat de

de ziekten fomtijds zaamgefteld zijn; intusfchen zal het voor een naauwkeurig en oplettend waarnemer minder moeilijk zijn, de teekenen dezer ziekten optezamelen, en, wanneer ze epidemisch zijn, weldra, ook uit de uitwerkingen der geneesmiddelen, derzelver aard te ontdekken.

Om dit een en ander te bevestigen, heb ik alleen noodig te wijzen op eene oplettende nalezing der zoo even opgegevene gevallen. Zij waren of zuiver gastrisch, of met vermeerderde werking der lever vermengd.

Bij allen waren eenige hoofdtoevallen, welke gewoonlijk deze koortfen kenmerken, *zware hoofdpijn boven de oogholten*, *eene witte* of *gele papachtig beflagene tong*, *pijn* of *drukking in den hartkolk*, welke zich naar de eene of andere zijde verbreidde, en *niet de minfte drukking toeliet*, eene *vuile*, *troebele*, *hooggekleurde pis*, de koorts was *niet aanhoudende*, maar *remitterende*, zich *'s avonds* met koude meestal *verheffende*, en *'s morgens met eene vochtige huid afgaande*, *walging*, een *bittere* of *laffe fmaak in den mond*, *braaklust*, en fomtijds braking van *faburra biliofa*, of *diarhœa*. Bij fommigen, vooral in het tweede geval, waren

eeni-

eenige toevallen, welke eene verſchillende wijziging dezer koorts te kennen gaven, namelijk eene veel *heviger koorts*, in het begin met *koude*, welke met elke verheffing wederkwam, en daarna verdween, zoodat in het verdere beloop de verheffing alleen *met hette* aankwam; eene veel *ſcherpere hette*, *dorst*, *roodheid van wezen* vooral van *de wangen*, eene *geelheid* van het *aangezigt* en *van den tong*, *ſaffraangeel water*, dat *dik* en *troebel* was, gedurende de geheele ziekte, terwijl de verheffingen veelal op de oneffene dagen aankwamen.

De eerſte was dus eene gastriſche koorts, waarbij zich nu en dan teekenen van gal voegden, de andere was eene meer zuivere galkoorts.

De gastriſche of ſaburrale koortſen, waren van denzelven aard met die gene, welke wij ook in de voorgaande jaren behandeld, en waarvan wij ook reeds te voren ter loops geſproken hebben; deze bragten wij gelukkig ten einde, na het ontlasten der ſtoffen, door braak- en purgeermiddelen; gemeenlijk hield de koorts daarna ſpoedig op, of wanneer er eene rheumatiſche complicatie bij plaats had, namen wij die door middel van eene ſpaanſche

ſche vlieg, of ſomtijds door een zacht uitwaſemend middel weg. Over het algemeen moet men na het ontlasten der *ſaburra* in gastriſche koortſen, de zieken warm houden, en de uitwaſeming bevorderen, om dat in deze ziekten, door medegevoel, de huid zeer verſlapt, en daardoor de uitwaſeming verminderd is, waardoor het dan ook gebeurt, dat wanneer men hier omtrent zorgeloos te werk gaat, zeer ligt de werktuigen der ſpijsvertering meer en meer verſlapt worden, en daardoor tot eene nieuwe ophooping van ſtoffen gelegenheid wordt gegeven.

Offchoon ik geloof, dat men wel degelijk gastriſche koortſen moet aannemen, en dezelve, ten minſte bij ons dagelijks in de practijk voorkomen, ben ik echter geenszins van oordeel, dat men die voor oorſpronkelijke ziekten moet houden, dit immers ſtrijdt tegens de bekende wetten van het ligchaam. Ik denk veel eer, dat zij haren oorſprong hebben uit in- of uitwendige oorzaken, welke de werking der maag en ingewanden bederven, en daardoor tot deze ziekten aanleiding geven. Alhoewel er zich bij alle ſoorten van koortsziekten, of in het begin, of in het verdere beloop derzelve, verzamelingen van ſtoffen

op-

opdoen, welke wel degelijk de aandacht des geneesheers vorderen, vinde ik doch de benamingen van den heer PINEL (*b*) van *fievres meningo-gastriques* en *adeno-meningees*, niet ongeschikt, als welke uit eene verkeerde werking der vliezen en klieren der maag en ingewanden, vooral geboren worden.

Intusschen zoude ik doch liever eene bijzondere soort van ziekten stellen van die genen, welke met eene vermeerderde werking der lever verzeld zijn, en, daar zij met eene afscheiding van eene grootere hoeveelheid gal, welke gemeenlijk scherp is, gepaard gaan, onder den ouden en bekenden naam van galkoortsen behandelen. Ik weet zeer wel dat bij galkoortsen ook altoos eene ophooping van *sordes* plaats heeft, maar deze koorts heeft echter zulk een aantal bijzondere, en aan deze ziekte eigene toevallen, dat ik dezelve van de gewone gastrische koortsen zeker meen te moeten onderscheiden. (*c*) STOLL en andere beroemde mannen hebben hierop niet genoeg gelet, en *sordes* met gal verward.

„ *Nos*

(*b*) *Nosographie Philosoph.* t. I. pag. 64 en 134.

(*c*) Over den oorsprong der gastrische ziekten kan ik hier niet spreken, men zie daarover, WEDEKIND *de morborum primarum viarum vera notitia et*

„ *Nos crudum*, zegt STOLL (*d*), *plerum-* „ *que amarescentem apparatum in ventriculo* „ *et ejus vicinia collectum, bilem vocamus,* „ *cujus ſapor plerumque amarus est, ſub-* „ *inde acidus, et auſtero-acidus, quin et* „ *dulcis, ſed dulcedine perquam nauſeoſa.* „ *Rarius fors a vera bile ſic dicta copio-* „ *ſius collecta originem trahit, et potius* „ *cruda undecunque nata colluvies est, quae* „ *in convenientem ſibi corruptionem, ob* „ *languentem ventriculi facultatem, vel ni-* „ *mia ipſius humoris in corruptionem pro-* „ *clivitate tranſmigret, ut hinc modo aci-* „ *da, modo auſtera appareat prouti eadem* „ *materies ſibi relicta modo hanc, modo* „ *illam mutationem, etiam extra ventri-* „ *culum ſubiisſet. Colorem et ſaporem ama-* „ *rum ſaepe a bile mutuat.*" Deze *febres gastrico-bilioſae*, van welke STOLL hier melding maakt, zijn ook in het voor- en najaar in onze ſtreken zeer gemeen. Zij verſchillen ech-

et curatione. C. F. HEINER *de methodi gastricæ in curandis febribus indicatione rite inſtituenda. Viteb.* 1802. &c.

(*d*) *Rat. Med. in Nos. Vind.* t. I. p. 22.

echter zeer van de eigenlijke galkoortſen, welke vooral in warme nazomers bij ons heerſchen, maar bijzonder in de warme landen van *Europa*, in *Spanje* en *Italië*, en inzonderheid in *Oost-* en *West Indien* landziekten zijn. Wij vinden daarom ook de beste beſchrijvingen dezer ziekten bij de Schrijvers, die over de ziekten der heete gewesten geſchreven hebben, als LIND, MOSELEY, CHALMERS, en anderen; als ook BIANCHI in zijne *Hiſtoria Hepatica*, en in het aanhangſel van GUEDETTI. (*e*) Men heeft intusſchen ook uitnemende beſchrijvingen dezer koortſen, welke in meer gematigde landen geheerscht hebben, als van TISSOT te *Lauſanne*, en FINCKE te *Tekelenburg*, offchoon deze beide *epidemiën* geene zuivere, maar kwaadaardige en rotachtige galkoortſen geweest zijn.

De galkoorts onderſcheidt zich van alle andere gastriſche koortſen door hare bijzondere toevallen, welke echter zeer verſchillende zijn, naar mate van de verſcheidenheid van de epidemie, van de conſtitutie des ligchaams, en van

(*e*) Men zie daarover de ſchoone verhandeling van de WIND, *de morbis vero et ſtricto ſenſu biliofis.*

van andere zamenloopende omſtandigheden. Somtijds is zij gepaard met een boord, dan weder komt zij voor onder de gedaante van eene heete koorts, (*febris ardens* en *cauſus bilioſus*) dan van eene remitterende, dan weder van eene intermitterende koorts. Hierin echter komen alle ware galziekten overeen, dat de ſtoffelijke oorzaak daarvan beſtaat in eene vermeerderde afſcheiding, en eene grootere ſcherpte der gal, en hierom worden dezelve niet te onregt *polycholia* genoemd.

Alle ziekten daarom, waarin door de vermeerderde werking der lever eene grootere hoeveelheid gal wordt afgeſcheiden, en naar de ingewanden gebragt, en daar door de vaten wordt opgeſlorpt, en in het bloed opgenomen, behoren tot deze Klasſe. De kenteekenen, dat er gal in de vochten is opgeſlorpt, zijn, een ſaffraangeel water, de ſlijm van de keel en den neus, ja de fluimen zelfs groen gekleurd, walging, galachtige braking, coliekpijnen, dunne, groene, of donkergele, met gal geverwde ſtoelgangen, een bittere ſmaak, dorst, eene gele, ſoms groenachtige tong, het aangezigt, vooral op die plaatſen, waar de vetrok dikker is, geel, hierom wordt deze

kleur vooral op de wangen, in de hoeken van den mond, en onder den neus waargenomen. De gal veroorzaakt behalve de zoo even gemelde toevallen ook verſchillende ſympathiſche verſchijnſels, als zware hoofdpijn, welke hier altijd plaats heeft, brandende hette, dorst, duizeligheid, enz. Somtijds wordt de gal, die in eene te ſterke mate is afgeſcheiden, door de prikkeling, welke zij op de maag en het *duodenum* uitoefent, naar boven en beneden ontlast, en veroorzaakt een boord, waardoor de ſtoffelijke oorzaak der ziekte ontlast zijnde, de lever hare tegennatuurlijke werking verliest, en de gezondheid zonder verdere gevolgen wederkeert.

Wanneer echter de ontlasting der gal door kramp belet wordt, of wanneer dezelve niet van zelve door eene vermeerderde werking der ingewanden wordt uitgeworpen, wordt de gal in het bloed opgenomen, het vaatgeſtel hierdoor geprikkeld, en eene koorts ontſtoken, welke, naar mate van het ligchaam, en der verſchillende omſtandigheden, eene reeks van nieuwe toevallen voortbrengt.

Wanneer de lijder ſterk, en het weder droog is, wordt 'er ligt eene zoogenaamde hee-

heete of brandkoorts (*febris ardens*) ontſtoken, met eene harde, ſterke, geſpannene pols, groote hette, en onlijdelijke dorst, terwijl de lijder, als het ware van binnen verbrandende, zich uitwendig koud gevoelt, (*febris leipuria Veter.*) waarvan wij voorbeelden vinden bij BIANCHI en GUIDETTI. Deze koorts gaat, verzuimd zijnde, ſchielijk in koud vuur, of in eene rotkoorts over. Meer gewoon is echter, vooral in onze meer gematigde luchtſtreek, de remitterende galkoorts, waartoe wij ook het geval, boven gemeld, moeten brengen. Het is deze koorts, welke door SYDENHAM onder den naam van *febris nova* (*a*), en door GRANT onder die van *febris bilioſa* (*b*) is beſchreven, welke ſomtijds epidemisch, en dan ook wel rotachtig en kwaadaardig wordt, zoo als dit in de epidemien door TISSOT te *Lauſanne*, en door FINCKE te *Teklenburg* waargenomen, plaats had. Offchoon nu in deze koorts wel voornamelijk het geſtel der lever aangedaan is, en er eene overvloedige en ſcherpe gal wordt afgeſcheiden, zijn er echter doorgaans ook teekenen van be-

(*a*) *Schedula monitoria de novæ febris ingreſſu.*
(*b*) *On fevers* t. I. *on the bilious conſtitution.*

bedorvene ſtoffen in de eerſte wegen, welke zich door hare toevallen openbaren, aanwezig. Bijzonder wordt intusſchen de ziekte door teekenen van gal gekenmerkt, als eene gele kleur van het aangezigt en der oogen, pijn in het hoofd, vooral in het achterhoofd, eene ſaffraangele pis, meestal is ook de tong geel; intusſchen heeft dit niet altijd plaats; terwijl ik dit ſchrijf (October 1809), heb ik vele ware galkoortſen, waarin de tong of rood of alleen wit beſlagen is, terwijl echter de bittere ſmaak en walging, en de drukkende pijn en benauwdheid op den hartkolk, en vooral het ontlasten van zeer veel dikke donkergroene gal met verligting, de natuur der ziekte genoegzaam verklaren. In deze ziekte heb ik het kenmerk van STOLL dikwijls bevestigd gevonden, dat er onder het ſpreken eene geſtadige trilling der tong en onderlip plaats had. GRANT heeft opgemerkt, dat er in deze koorts dikwijls peripneumoniſche teekenen plaats hadden. Ik heb dit in verſchillende jaren zeer verſcheiden waargenomen. Somtijds is er eene complicatie van eene ſcherpe prikkelende hoest, en ſteking op de borst, welke eene kleine aderlating kunnen vorderen, maar men moet de-

ze

ze toevallen wel onderſcheiden van eene zekere benaauwdheid en kortademigheid, gepaard met een gevoel van volheid, waarbij de pols klein en week is, welke alleen van de opzetting der maag afhangt, en door een en ander braakmiddel wordt weggenomen. Ik heb gezien, dat geneesheeren zich zeer ligt door dit toeval laten verleiden om eene aderlating te doen, welke zeer veel nadeel doet, en waarbij het bloed geheel niet ontſtoken is; ik heb mijne leerlingen dezer dagen herhaalde malen getoond, dat deze ſchijnbare peripneumonie door een braakmiddel, en de ontlasting van eene groote hoeveelheid gal wordt weggenomen.

Men moet echter hier opmerken, dat niet zelden met deze remitterende najaarskoorts eene zekere trap van ontſteking in de lever gepaard gaat, welke zich door eene ſtekende, of drukkende pijn in de zijde, of ook wel omtrent de maag kenmerkt. Deze ontſteking hangt wel af van de groote gevoeligheid en werkzaamheid der lever, en kan in volbloedige ſterke menſchen ook zeer actief zijn, en eene ruime aderlating vorderen; ik meen echter te hebben waargenomen, vooral in de tegenwoordige epidemie, dat in gevallen, waarin ik in twij-

fel ſtond, om eene aderlating te doen, een warme pap of pleister, en een van zelf ontſtaan braken van dikke gal, dezelve geheel wegnamen, zoo dat hier deze pijn alleen door de prikkeling van de ſcherpe gal ontſtond, en zoo wel door de ontlasting daarvan, als de omſtemming, welke door het braken geſchiedde, de overmatige gevoeligheid der lever werd weggenomen.

De koorts, welke hier plaats heeft, is van den beginne af aan remitterende, zij komt 's avonds meestal, zoo als ook door PINEL wordt opgemerkt, met eenige koude rilling aan; de daarop volgende hette is bijtende en ſcherp, de pols is meestal hard en geſpannen, en zeer ſnel, deze ſnelheid vermindert echter in het vervolg der ziekte. STOLL meent, dat deze koorts altijd een' *typus tertianarius* volgt, en dat zij zich om den anderen dag verheft; ik heb dit ook wel ſomtijds, maar niet altijd bevestigd gezien; in ons beſchreven geval had dit geen plaats. Dat dit ook altijd in de gevallen, door STOLL opgegeven, niet doorging, bewijzen verſchillende plaatſen (*f*). In de *ophthalmiæ biliosæ*, door

(*f*) *Rat. Med. t. II.*

door hem beſchreven, was eene alledaagſche koorts. De Heer SPRENGEL heeft ook een derdendaagsch- of dubbel derdendaagsch beloop bij deze koortſen waargenomen (*g*). Wanneer de ziekte niet bij tijds wordt weggenomen, komen er zeer ligt rotachtige of zenuwachtige toevallen bij, hetwelk ook bij onzen lijder plaats had.

In onze meeste gevallen werd de ziekte zonder blijkbare ſcheiding of critiſche ontlasting genezen, zoodra de gal door braak- en purgeermiddelen ontlast was, beterde de zieke; een heilzaam morgenzweet, zoo als dit ook door GRANT is waargenomen, nam de overblijffels derzelve weg. In het tweede geval, hetwelk zuiver galachtig was, kregen wij, na eene aanmerkelijke koortsverheffing op den 5den, 11den, en 17den dag, critiſche en verligtende buiksontlastingen. Bij dezen lijder was er zulk eene ophooping van galachtige onreinigheden, dat daarvan eene ongeloofelijke hoeveelheid geloosd werd. Op den 21ſten kwam er een heilzaam zweet, hetwelk de ziekte zonder inſtorting wegnam.

Offchoon deze ziekte vooral plaats heeft in

(*g*) *Handb. der Pathol. II. Th. ſ.* 186.

in zoogenaamde cholerifche of galachtige geftellen, worden echter ook, wanneer het faizoen dit medebrengt, gemakkelijk hiervan aangetast allen, die een' fterken fpiervezel en rijk bloed hebben. PINEL merkt te regt aan, dat de opftopping van gewone bloedontlastingen tot deze ziekte dikwijls aanleiding geeft (*h*). In ons derde geval kwam de ziekte aan, nadat de *menfes* door fchrik waren opgehouden. Bij onze tweede zieke, die eene meer zuivere galkoorts had, liepen er duidelijk twee oorzaken te zamen, vooreerst de fchrik en aandoening over het hem ontftolen geld, en daarna fchielijke verkoeling na een' onmatigen arbeid, waarbij zich dan gewonelijk voegt een onmatig gebruik van vette fpijzen, en vooral van fpek.

Gemeenlijk komen onze galkoortfen in den zomer, vooral in de maand van Augustus en September voor, wanneer wij de meeste droogte en hette hebben. Dit heeft eveneens in de meeste warme landen van Europa, in Italië en in het Zuiden van Frankrijk, maar vooral ook in de heete gewesten van andere werelddeelen plaats, dat galziekten op hee-

(*h*) *Nof. Philof. t. I. l. c.*

heete en drooge tijden worden waargenomen. Guidetti merkt op, dat een ſchielijke regen op langdurige hette en droogte volgende, door de ſpoedig belette uitwazeming, zeer ligt eene galkoorts te weeg brengt.

De najaars-galkoortſen waren in de laatſte jaren hier niet zoo overvloedig, als gewoonlijk, daar wij geene heete zomers hadden. In het voorledene jaar 1808, als ook in het voorgaande, toen wij bij uitſtek drooge en heete zomers hadden, waren dezelve hier zoo algemeen, dat aan onze zeedijken daarvan zeker geen huisgezin vrij was, ja dat in ſommige huizen alle inwoners ziek waren, en de veldarbeid, en de inzameling der veldvruchten naauwelijks behoorlijk konde geſchieden.

Het is zeer opmerkelijk, dat deze najaarskoortſen hier aan de zeeſtranden alleen plaats hebben, daar de grond kleiachtig is, en daar een groot gebrek van water plaats heeft, terwijl dezelve geheel niet gevonden worden daar, waar de bodem zuiver zandig is. Dit heeft echter niet alleen plaats aan de dijken, maar ook aan de binnenkleilanden, vooral wanneer door de droogte de ſloten van water beroofd worden. Het is buiten twijfel zeker, dat de

ſlib, zoo wel van het zeeſtrand, als der ſloten, aan de zonneſtralen blootgeſteld, eene zeer onaangename en ongezonde uitwaſeming voortbrengt, en dat deze bij heet weder galkoortſen veroorzaakt. Dan ik twijfele geenszins, of hier is tevens een zamenloop van oorzaken, welke derzelver ontwikkeling meer bevorderen. De landman werkt in dezen tijd veel ſterker, en is gedurig aan verhetting blootgeſteld, terwijl hij zich dikwijls in de koude avondlucht begeeft, zijn' maag met zware en vette ſpijzen overlaadt, en daarbij niet zelden veel ſterken drank gebruikt. Bij dit alles komt nog, dat in deze ſtreken alsdan zuiver drinkwater ontbreekt, en men dus genoodzaakt is onzuiver water, uit ſtilſtaande poelen, te drinken.

Dan ik zal mij in het onderzoek dezer oorzaken niet verder verdiepen, maar hier nog iets van de behandeling dezer ziekten bijvoegen.

In het behandelen dezer koorts hebben wij ons met het beste gevolg alleen van braak- en purgeermiddelen bediend. Zij ſcheen geene andere middelen te vorderen, als alleen die de *ſaburra bilioſa* ontlastteden. In het eerſte en derde geval hield de ziekte aanſtonds

na

na deze ontlasting op, en, naar mate de ſtoffen ontlast werden, verminderden ook aanſtonds alle toevallen. Bij allen moest men echter een zacht opwekkend uitwaſemend middel geven, omdat, door het gedurig braken en purgeren, er te veel toevloed naar de ingewanden zoude komen, en de uitwaſeming geſtoord worden, welke behoorlijk herſteld zijnde, werden de verteringskrachten verbeterd, en de nog overblijvende toevallen weggenomen. In het tweede geval werd ik wederom bevestigd in het gevoelen, dat heete middelen in galkoortſen niet wel ſlagen, en men daarom best doet, om in deze ziekte de geheele behandeling bij ontlastende en oplosſende middelen te bepalen, bijaldien er geene krampachtige of rotachtige toevallen ontſtaan, die eene andere behandeling vereiſchen. Ik beſchouwde de ziekte hier in het eerst als eene eenvoudige anderendaagſche koorts, waarbij gastriſche toevallen plaats hadden. Hier had echter eene ware *febris hæmitritæa* plaats, eene intermitterende koorts, met eene remitterende galkoorts gepaard. De zieke was nooit geheel zonder koorts, er was gebrek aan eetlust, en een kwade ſmaak in den mond; wanneer ik in dit geval zachte zuurach-

achtige laxeermiddelen gegeven had, zoude mogelijk de remitterende galkoorts niet zijn voorgevallen. Deze koorts, die reeds verdubbeld was, was bijna geheel door braak- en purgeermiddelen gefnuikt. Met deze verbetering was ik echter niet te vreden, en gaf om de ingewanden te verfterken, en de verteringskrachten op te wekken, eerst rhabarber, en naderhand nog warmere maagmiddelen. Wanneer nu de *fordes biliofæ* alleen van zwakheid der ingewanden afhingen, zoude zeker deze geweldige koorts niet gevolgd zijn. Intusfchen waren deze heete middelen naauwelijks twee dagen gebruikt, of alle toevallen werden zigtbaar verergerd, er kwam eene hevige pijn in den hartkolk, het aangezigt werd geel, het water donkergeel, als een fterk faffraan-aftrekfel, en de koorts werd aanhoudende, met naauwelijks merkbare remisfie, en een gefloten buik. Ik zag echter fpoedig mijne dwaling, en gaf hem wederom een *emeto-catharticum* met veel zure drank. De lever was echter nu te gevoelig, en fcheidde eene te groote hoeveelheid gal af; de braking gelukte niet, en offchoon er veel gal ontlast werd, hield de koorts niet op, maar volgde deszelfs geregelden loop.

In-

Intusschen scheen nu de natuur in hare pogingen te kort te schieten, en daar onder te zullen bezwijken; ik oordeelde hierom een opwekkend en krampstillend middel noodig te hebben, daar het mij toescheen, dat er eene zenuwkoorts zich wilde vormen. Deze behandeling gelukte ook volkomen, nadat de krampachtige toevallen bedaard waren, volgden er van zelven zeer galachtige stoelgangen, waardoor de stoffelijke oorzaak der ziekte weggenomen zijnde, aanstonds duurzame beterschap volgde. Eindelijk werden er zachte *diaphoretica* toegediend, welke door een heilzaam zweet te bevorderen, de nog overgeblevene toevallen wegnamen. In het behandelen der galkoortsen heb ik meest gezien, dat de galachtige toevallen, na het toedienen van braak- en purgeermiddelen, het best werden weggenomen door het toedienen van plantzuren. Ik wil niet bepalen, of men dit hebbe toe te schrijven aan eene ontbinding van de gal zelve, dan wel aan eene bijzondere werking op de lever, waardoor de gevoeligheid van dit ingewand verminderd, en daardoor de afscheiding van eene te groote hoeveelheid van eene scherpere gal verhinderd wordt. Bijzonder echter schij-

ſchijnen hier den voorrang te verdienen die zuren, welke tevens zacht den buik open houden, als decocten van Tamarinden, de *Cremor Tartari*, enz. In het midden van den zomer, wanneer hier gemakkelijk eene neiging tot rotachtige ontbinding der vochten bijkomt, gaf ik tusſchen het gebruik der *purgantia* met nut minerale zuren, welke gewoonlijk zeer ſchielijk de toevallen bedaren. Deze zuren gelukken zoo wel niet in den herfst, wanneer men natte koude heeft, dan volgen na het ſtillen der bilieuſe en gastriſche toevallen, gemeenlijk catarrhale en rheumatiſche verſchijnſelen, welke voor Spaanſche vliegen en diaphoretiſche middelen wijken. Bittere middelen, rhabarber, enz. zijn mijne zieken na galkoortſen meestal niet wel bekomen. Een zachte voedende leefregel, een weinig wijn, en ſomtijds ſtaalmiddelen, hebben mij het best voldaan, om de verlorene krachten te herſtellen.

Typhus, Febris Nervoſa.

Tot hiertoe heb ik in mijne vorige verhandelingen weinig of niets gezegd van die koortſen, welke men thans met den algemee-

den naam van *Typhus* gewoon is te bestempelen, die men te voren rot-, zenuw- of kwaadaartige en catarrhale koortſen pleeg te noemen, en welke onder zeer verſchillende vormen ook in ons Land voorkomen, en hierom ook onze bijzondere aandacht vorderen.

Offchoon deze koortſen zelden zoodanig zuiver en onvermengd voorkomen, dat men dezelve tot die verſchillende ſoorten kan brengen, welke ons door de ſchrijvers worden opgegeven, en deze verdeelingen ook zoo willekeurig zijn, dat men bij ieder bijna eene verſchillende verdeeling ontmoet, zal ik mij bij die verdeeling houden, welke mij de natuurlijkſte voorkomt, en van het karakter en den aard der ziekte genomen is.

Typhus, met verminderde irritabiliteit en ſenſibiliteit, en rotachtige toevallen.

IV. Geval. *Eller Bos*, een ſchipper van 64 jaren, een man door armoede en vele tegenheden verzwakt, had langen tijd zonder huisvesting, en zonder eenig goed voedſel rondgezworven, en zijne vrouw, die aan eene

rot-

rotkoorts geſtorven was, opgepast. Hij werd in het *Noſocomium* gebragt op den 20ſten September, toen hij reeds acht dagen ziek geweest was. Hij was door zijne ziekte zoodanig overſtelpt, dat hij geen geregeld berigt van zijnen toeſtand konde geven. Voor zoo verre wij uit zijn verhaal konden opmaken, was de ziekte begonnen met zware hoofdpijn, pijn door de leden, een' bitteren ſmaak en walging, waarbij zich des avonds voegden huivering en koude, die een uur duurde, en gevolgd werden van hette, met benaauwde ademhaling. Alle deze toevallen vermeerderden allengs, en 's nachts waren er vooral koortsverheffingen met hette. Toen hij bij ons gebragt werd, was het aangezigt een weinig rood, de oogen ſtonden verwilderd, hij had trekkingen in het wezen, met verdraaijing van den mond; de tong, die 's morgens nog vochtig was, was reeds op den middag droog met een bruin beſlag, de ademhaling was natuurlijk, en hij had geen hoest of pijn op de borst, de pols was geregeld en niet ſneller dan natuurlijk, in twee dagen had hij geen afgang gehad; hij klaagde over hoofdpijn, die zwaar en meer drukkende als ſcherp was, over een' bitteren

mond,

mond, benaauwdheid in den hartkolk, waarin men echter geene ſpanning of opzetting konde gewaar worden. Daar ik zeer wel begreep, dat hier eene rotkoorts zoude volgen, welke in dit, daar toe, door verzwakkende oorzaken, en door ſlecht voedſel zoowel als gebrek, voorbereid ligchaam, door beſmetting was voortgebragt, en waarvan zich de beginſelen reeds vertoonden, was ik zeer in twijfel, of ik hier de behandeling met een braak- of purgeermiddel zoude beginnen. Aan den eenen kant was ik huiverig om deze middelen voorte ſchrijven, daar meestal een verval van krachten hierop volgt; aan den anderen kant echter, was ik van oordeel, dat hier duidelijke teekenen van *ſordes* plaats hadden, en dat hier geheel geene geneesmiddelen gebruikt zijnde, en de zieke ſteeds weinig ontlasting gehad hebbende, deze ſtoffen in het beloop der ziekte zeer veel nadeel konden doen, en de rotachtige toevallen vermeerderen, daar in tegendeel de ontlasting daarvan ſomtijds alle bedenkelijke toevallen wegneemt. Om echter te zien tot welk een weg de natuur hier overhelde, heb ik een zacht *emeto-catharticum* voorgeſchreven.

 ℞ *Sal.*

℞ *Sal. Glaub.* ℥ β.
Sacch. alb. ℥ I.
Aq. puræ ℥ IV.
Tart. emet. gr. II.
m.

S. alle uur een lepel.

Den 21. Hij kreeg hierna eenige verligtende afgangen, 's avonds verheffing van koorts, met hette en ijlhoofdigheid, het wezen was 's morgens meer zaamgevallen, de krampachtige trekkingen duurden voort, de tong en keel werden droog, en hierdoor de doorslikking moeijelijk, de pijn en zwaarte in het hoofd bleven aanhouden, maar hij klaagde nu over pijn in de linkerzijde, en daardoor veroorzaakte moeijelijke ademhaling, zijn water was natuurlijk, de pols zwak 88. Om de krachten op te wekken, de krampen te verminderen, en de neiging tot ontbinding der vochten voor te komen, liet ik hem Fachingerwater met rooden wijn drinken, en het volgende gebruiken.

℞ *Camphorae gr.* V.
Nitr. puri ʒ I.
Acet vin.

Oxym.

Oxym. ſimpl. $\overline{aa}$ ℥ I.
Aq. purae ℥ VI.
m.

S. alle uur een lepel.

22. Gisteren kwamen reeds hier en daar *petechiae* voor den dag, welke nu duidelijker op de bedekte deelen, borst, buik en ledematen te voorſchijn komen; gisteren avond was er wederom duidelijke koorts-verheffing, met opzetting van wezen en ijling; heden is hij bedaarder, en de tong vochtiger, de ſlikking blijft nog moeijelijk, het water ligtgeel, weijachtig, de pols zwakker, de handen koud. Ik begreep hierom meer verſterkende en rottingwerende middelen noodig te hebben, en gaf:

℞ *Cort. Peruv.*
Rad. arnic. $\overline{aa}$ ℥ I.
Coq. aq. q. ſ. colat. ℔ I.
add. Liq. anod. min. H. ʒ II.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

23. Het wezen was minder ingetrokken, de ſlaap vrij goed, zonder ijling of koortsverheffing, de *petechiae* waren verminderd, de tong was bruin en droog, de pols zwak 72,

 ech-

echter duidelijker. Daar nu de krachten van het hart en de vaten vooral zwak ſchenen, en de opwekkende middelen wel verdragen werden, oordeelde ik meer aromatieke middelen te moeten geven, en den Koortsbast voor het oogenblik te moeten weglaten, daar ik meende hieraan de droogte in den mond te moeten toeſchrijven.

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
—— *Calami arom.* ℥ β.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I.
add. Liq. anod. min. H. ʒ II.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

24. In den ſlaap waren er nog trekkingen in den mond, de *petechiae* waren nog op de huid, maar verdwenen door de koude, hij was nu volkomen zich zelven bewust, de pols was 80, maar zeer zwak, hij had tweemaal ontlasting gehad, hij was uitermaten zwak, en de leden koud. Het geneesmiddel werd herhaald; voorts gegeven

℞ *Camphor.* ℈ I.
Sacch. alb. ʒ II.
m. f. pulv. N. XX.

S. alle uur een poeijer met wijn.

25. Na

25. Na het gebruik der Campher eenige koorts-verheffing des nachts, vier dunne ſtoelgangen, de pols als gisteren, maar het wezen gunſtiger, de tong aan de zijden vochtig, eenige eetlust. Om de ſtoelgangen, welke hier de zwakheid vermeerderden, te matigen, ſchreef ik hem voor.

℞ *Succ. Catech.* ʒ I.
Laud. liq. Sydenh. gtt. XL.
Aq. coctae. ℥ VI.
Olei Anis. gtt. VI.
Syr. Sacch. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel met een poeijer.

26. Offchoon alle deze opwekkende middelen geheel geen invloed op de pols of warmte ſchenen te hebben, werd de afgang aanſtonds bedwongen, en de eetlust en krachten begonnen weder te keeren.

27. De tong was nu zacht en vochtig, de warmte werd nu meer natuurlijk, er kwam een wit ſlijmig zetſel in het water. Ik had hem *bouillon* voorgeſchreven, het welk hem walging en braking veroorzaakte; hierom liet ik hem vast voedſel toe, waarna hij trek had.

28. Offchoon de eetlust toenam, was de tong

zeer droog, de pols werd ſterker, en meer natuurlijk 84, alle de overige toevallen van *typhus*, ook de *petechiae* waren verdwenen. Om deze droogte der tong, welke nog eene rotachtige ſcherpte te kennen gaf, en de overblijvende zwakheid weg te nemen, beproefde ik nu wederom.

℞ *Cort. Peruv.* ℥ *β.*
Coq. aq. q. ſ. col. ℔ I.
add. Spir. Vitr. ʒ *β.*
Syr. Sacch. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

30. Hierdoor vermeerderden allengs de krachten, de tong werd vochtig, de pols ſterker, de warmte natuurlijk, en er kwam eene weldadige uitwaſeming.

1 October klaagde hij, offchoon reeds op de been zijnde, wederom over dorst, en de tong werd wederom droog.

℞ *Cort. Peruv.* ℥ *β.*
f. pulv. N. XXIV.

S. alle twee uur een poeijer.

2. Deze kleine giften Koortsbast werden zeer wel verdragen, en deden eene uitnemend goe-

goede uitwerking, zoodat nu dagelijks overvloedige en wel gekookte *ſedes* eene groote hoeveelheid *ſordes* ontlasteden, welke ontlasting niet alleen alle droogte der tong wegnam, maar ook de herſtelling zoodanig bevorderde, dat hij reeds den 7den herſteld uit het Ziekenhuis vertrok.

Typhus Nervoſa. Zenuwkoorts.

In het voorgaande geval, waren er naauwelijks uitſtekende zenuwtoevallen, terwijl het hart en de vaten, en tevens de menging der vochten vooral ſchenen te zijn aangedaan. Somtijds echter ſchijnen de zenuwen bijna alleen te lijden, terwijl het hart en de vaten te gelijk in een' ſtaat van zwakheid zijn, zonder dat echter de ſtaat der vochten daarbij merkelijk ſchijnt aangedaan te zijn. Ik zal hier twee waarnemingen van zulk eene koorts uit het zelve huisgezin opgeven.

V. *Geval. Corn. van Campen*, een teeder, maar anders gezond man van 48 jaren, die zich niet herinnerde ſedert dertig jaren ziek geweest te zijn. Hij was een kuiper van handwerk, en had gedurende verſcheiden dagen zijn werk op de ſtraat verrigt, en daar-

bij veel koude gevat. Op den 2 November werd hij op eens door zware koude aangetast, welke ſchielijk in warmte, en 's morgens in zweet overging, de koorts verliet hem niet geheel, en de volgende dagen gevoelde hij zich meer ongeſteld. Op den 6 kreeg hij huiveringen, welke met hette afwisſelden, van het begin der ziekte af, had hij hoofdpijn, benâauwdheid op de borst en kortademigheid, op den 8 nam hij een ſcherp purgeermiddel, waar door hij vier ſterke ontlastingen kreeg, maar zonder verligting. 's Avonds werd hij bij ons opgenomen, klagende over koude en huiverigheid, zware pijn door de leden en duizeling. Te bed gaande voelde hij zich beter, en ſliep gerust, hij had dien dag geen ſtoelgang; den 9 was hij bleek en betrokken, zijne oogen ſtonden waterig en ingevallen, de tong was wit en vochtig, de pols zeer ongeregeld, hij had een kuchje, en eene korte ademhaling, de mond was zeer ſlijmig. Ik hield de ziekte voor eene ſlijmkoorts, welke in zenuwkoorts dreigde over te gaan, waarom ik noodig oordeelde, om door zachte oplosſende middelen de ſlijm te ontlasten. Ik gaf hem daarom het navolgend mixtuur, waarvan hij alle uur een lepel zoude gebruiken.

℞ *Ex-*

℞ *Extr. Gramin.* ℥ I.
—— *Taraxac.* ʒ II.
Tart. ſolub. ʒ II.
—— *emet. gr.* II.
Aq. coct. ℥ VI.
m.

Den 10. Offchoon er 's avonds eene ligte koorts-verheffing geweest was, had hij echter goed gerust, ééne ontlasting gehad, terwijl het water dik en ſlijmig was, de mond pappig en droog, de pols klein, onregelmatig, ſnel en bevende, de hette matig, maar de oogen meer waterig en ingevallen. Ik liet hem met het drankje voortgaan.

Den 11. Gister avond kreeg hij een' ſterken doorloop en verval van krachten, hij was echter bij volkomene kennis, en klaagde alleen over dorst en een' ſlijmigen mond, de tong was drooger en meer bezet, de beving vermeerderde, en de pols was ſnel en bevende, de *urine* citroenkleurig en ſchuimende, daar hier niet alleen alle teekenen van ſlijm aanwezig waren, maar ook de zenuwkoorts zich ſcheen te vormen, gaf ik.

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ I.
—— *Senek.* ʒ II.

Inf. f. q. aq. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 12. Op den 11den dag der ziekte was er eene aanmerkelijke verheffing, met opzetting en roodheid van het wezen, hij lag ſlaapzuchtig, zoodanig echter, dat men hem wakker konde maken, en hij dan zijne tegenwoordigheid van geest niet verloren had, hij zuchtte dikwijls, de tong was in het midden droog, maar aan de randen wit en vochtig, hij had nog een' bedorven ſmaak in den mond, benaauwdheid in den hartkolk, de pols 92, maar ongeregeld, veel dorst, het water als gisteren. Ik oordeelde nu meer te moeten opwekken, en gaf daarom de volgende drank:

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ I.
Flor. Arnic. ʒ II.
Inf. aq. q. ſ. col. ℥ VIII. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ IV.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Den

Den 13. De *diarrhœa* kwam gisteren ſterk wederom, met een verbazend verval van krachten, vermeerderde ſlaapzucht, een' meer droogen tong, langzame, intermitterende pols, bijna 60, hij lag op den rug. Ik liet twee ſpaanſche vliegen aan de kuiten leggen, en ſchreef voor:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ 1 β.
coq. aq. q. ſ. col. ℔ 1 β. *add.*
Liq. anod. min. Hofm. dr. 11.
Sp. C. C. Succin. ʒ 1.
Camphor. gr. v.
Syr. comm. ℥ 1.
m.

S. alle uur een kopje.
Voor drank gerſtenwater met Mallagawijn.

15. Gedurige braking na het *decoctum*, en verſcheide ſlijmige ſtoelgangen; gisteren was er eenige ijlhoofdigheid, welke nu geweken is, maar een meer geruste ſlaap, de tong vochtig, geen beving, de pols regelmatig en ſterker 60, hij braakte den wijn niet uit. Ofſchoon nu de maag zoo gevoelig was, dat zij geen geneesmiddelen verdroeg, ſcheen echter zijn toeſtand daardoor beter te zijn geworden, ook ſcheen de braking en *diarrhœa*

wel

wel verzwakt, maar aan de ziekte geen nadeel te hebben toegebragt. Ik meende echter nu alle prikkelende middelen te moeten weglaten, en alleen bedarende te geven.

℞ *Amygd. dulc. excort.* ℥ II.
emulg f. q. aq. col. ℔ I β. *add.*
Diascord. Frac. ʒ I.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

16. Dit middel voldeed zoowel, dat aanstonds de doorloop ophield, de slaapzucht bleef, maar het water liet een overvloedig zetsel vallen.

Den 17. Waren alle toevallen zoodanig verbeterd, de pols voller, de tong zuiver en vochtig, dat ik nu, om de krachten op te beuren, wederom versterkende middelen meende te kunnen beproeven.

℞ *Rad. Valer. sylv.* ℥ I.
Inf. aq. q. f. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle twee uur een kopje.

18. Nu

18. Nu waren er geene zenuwtoevallen meer, en hij had in twee dagen geene ontlasting gehad, het water was dik.

19. Twee dunne *sedes*, maar de eetlust en krachten kwamen wederom.

℞ *Extr. Rad. Gentian.* ʒ I.
Vin. Hispan. ℥ IV.
Liq. anod. m. H. ʒ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Onder het gebruik hiervan werden de ontlastingen natuurlijk, kwamen en de eetlust en de krachten wederom, gedurende verscheidene dagen was de pols omtrent 40.

24. Keerde hij hersteld tot zijne huisgenooten weder.

VI. *Geval. Gerh. van Campen*, een zoon van den voorgaanden zieken, een jongen van 16 jaren, een touwslagers-knecht, ook van een teeder en zwak gestel, had niet alleen ook insgelijks altijd in de koude lucht moeten arbeiden, maar was daarenboven aan besmetting blootgesteld, daar er in zijn huis verscheidene menschen aan *typhus* ziek gelegen hadden. Den 28 November gevoelde hij zware hoofdpijn bo-

boven de oogholten, sterke duizeligheid, met *diarrhœa*, zonder buikpijn, walging en braking van al wat hij gebruikte, zonder opzetting of spanning der buik, de smaak was natuurlijk, de tong wit en vochtig, het wezen ingetrokken, pijn door de leden, huiveringen met hette afwisselende, en groote zwakheid, de hette was nu natuurlijk, de pols iets sneller dan in den gezonden toestand. In dezen staat kwam hij den 4 December, op den 7den dag der ziekte, in het *Nosocomium*. Daar ik geloofde, dat hier in de maag *sordes* voorhanden waren, en dat ik de *diarrhœa*, welke in deze ziekte zoo noodlottig is, best zoude wegnemen door een zacht braakmiddel, gaf ik:

℞ *Rad. Ipecac.* ℈ I.

5. Had hij veel groene gal gebraakt, en verscheidene slijmige ontlastingen gehad, de tong was vochtig maar vlokkig, 's avonds was er eene aanmerkelijke hette, voor het overige bleven de afwisselingen van rilling en warmte aanhouden, de pols was zeer snel 110.

℞ *Rad. Valer. sylv.* ℥ I.
Inf. aq. q. s. col. ℔ I.
Spir. Minder. ℥ II.
—— *Nitr. d.* ʒ I.

Syr.

Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

6. Gedurige braking en doorloop, duizeling en zuizing der ooren, de pupillen zeer verwijderd, 's avonds aanmerkelijke koortsverheffing, eene ſnelle en zwakke pols, ſpaarzaam water. Daar hier nu eene zeer groote gevoeligheid van maag en ingewanden plaats had, dacht ik het best te zijn, niets als een *emulſie* te geven,

℞ *Amygd. dulc. excort.* ℥ II.
emulg. aq. q. ſ. col. ℔ I. *β. add.*
Liq. anod. min. Hofm. ʒ II.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

En ik liet in den nek eene ſpaanſche vlieg leggen.

7. Hij had ſlechts eens gebraakt en afgang gehad, ſedert het gebruik van den drank, 's avonds eenige koortsverheffing, de oogen waren meer rood en vochtig, de duizeling en het geruisch bleven aanhouden, hij was beter bij zijne kennis, de ſpaanſche vlieg had weinig

nig uitwerking gedaan, de pols was 140, klein en onregelmatig. Ik liet de *Emulsie* herhalen, en er bijvoegen.

Laud. liq. Sydenh. gtt. XII.

Voorts de buik wrijven met het *Linimentum volatile.*

8. De koortsverheffing was minder sterk, alle braking was opgehouden, hij had tweemaal ontlasting gehad, hij was doof, geen hoofdpijn of duizeligheid, de tong vochtig, de pols snel en zwak. Dezelfde geneesmiddelen.

9. Gisteren op den 11den dag der ziekte was er koortsverheffing met stille ijlhoofdigheid, duizeling, doofheid en slaperigheid, hij had twee stoelgangen, eene sterke ontlasting van water, de pols was 120; om nu te beproeven, of de hier aangewezene opwekkende middelen beter zouden verdragen worden, gaf ik:

℞ *Rad. Valer. sylv.* ℥ I.
Inf. aq. q. s. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Sp. Mind. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Ik

Ik liet tevens Spaansche vliegen aan de beenen leggen.

10. 's Nachts een weinig ijlhoofdig, maar het wezen stond heden beter, hij was minder doof, drie stoelgangen, het water natuurlijk, de pols 120, regelmatig, een zacht zweet.

add.
Camph. gr. IV.

11. Op den 13den dag sterke koortsverheffing, met veel hette en roode opzetting van het aangezigt, vier ontlastingen, een onregelmatige pols 128, peeshuppeling, doofheid en duizeling, de tong zuiver en vochtig, vele ontlastingen. Waarom ik gaf:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
Coq. aq. q. s. col. ℔ I β *add.*
Sp. Minder. ℥ I.
Camphor. gr. VI.
Rob. Samb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

12. Gister avond aanmerkelijke koortsverheffing, de pols sterker en geregelder, zonder peeshuppeling, maar beving der beenen,

 bey

het water meer gekleurd, nog vijf dunne afgangen.

Iter. Dec. Arnic. add.
Laud. liq. Sydenh. $g^{tt.}$ x.
m.

13. Wederom vijf afgangen, eene ſterkere verheffing met meerdere hette, en een meer volle geregelde pols 100, de zenuwtoevallen verminderen.

℞ *Camphor. gr.* VI.
Acet. Vini ℥ I.
Aq. purae. ℥ IV.
Gum. Arab. ʒ I.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel. Voor drank *Aq. hord.* ℔ I β met ℥ VI. Spaanſche wijn, 's avonds een voetbad.

14. Na eene ligte koortsverheffing was de pols langzamer, het water met een wolkje, eene vochtige tong. Daar de ontlastingen nog ſteeds dun en overvloedig bleven, meende ik tot meer vaste verſterkende middelen, gepaard met de vlugtige, te moeten overgaan.

℞ *Rad.*

℞ *Rad. Val. sylv.*
Cort. Salic. alb. $\bar{\bar{aa}}$ ℥ I.
Coq. aq. q. s. col. ℔ I β. *add.*
Sp. Nitr. d. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

15. De pols 70 en sterker, twee afgangen, het wezen beter.

21. Van dag tot dag verminderden nu alle de toevallen, de stoelgangen waren natuurlijk, de eetlust keerde weder; om de krachten verder te versterken, gaf ik:

℞ *Cort. Peruv.*
Rad. Val. sylv. $\bar{\bar{aa}}$ ℥ I.
Coq. aq. q. s. col. ℔ I β *add.*
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
m.

S. Om de drie uren een kopje.

24. Ging hij hersteld uit het *Nosocomium.* Offchoon in deze beide gevallen bijna dezelfde toevallen plaats hadden, was in het laatste echter het vaatgestel meer aangedaan.

Typhus nervosa putrida, met peripneumonische toevallen.

Men heeft onlangs veel getwist over de *complicatie* der zenuwkoortsen met ontsteking. Meestal zijn de plaatselijke aandoeningen, welke hier bij deze soort van koortsen plaats hebben, van een' *passiven* aard, dat is de plaatselijke toevallen der borst, lever, enz. zijn *inflammationes passivae* of *asthenicae*, zoo als men die ook wil noemen. Meestal schijnen dezelve in het begin ware *active* ontstekingachtige toevallen te hebben; in het verder beloop der ziekte blijkt het echter, dat dezelve van een' tegengestelden aard zijn. Onze voorgangers hebben deze ziekten zeer wel gekend en beschreven, en van andere ziekten onderscheiden.

Wij zullen daarvan een en ander geval opgeven.

In het voorgaande jaar heerschte er onder het korps Jagers, hier in guarnisoen, eene besmettelijke *typhus*, welke ik gaarne aan mijne toehoorders wilde vertoonen, waarom ik er eenige van opnam, welke alle van denzelfden aard waren, maar alleen in trap van elkander verschilden.

VII. Ge-

VII. Geval. Jakob Geel, een Jager, 24 jaren oud, had gedurende veertien dagen eenen anderen Jager, die aan eene *typhus* ziek lag, opgepast. Den 18den Februarij kreeg hij eerst zware pijn door de leden, welke afwisselende zich dan hier, dan weder elders vertoonde, afwisselende koude en rilling met hette, pijn op de borst met een' lastigen hoest, die 's avonds verergerde, de oogen waren rood, en het aangezigt opgezet, de tong slijmachtig, dorst, geene ontlasting. De Chirurgijn-Majoor had, na voorafgaande *resolventia* uit *Sal Ammon.* met een *infusum flor. Sambuci*, een braakmiddel toegediend, waarop sterke braking en stoelgang volgde. Op den 21sten, toen hij bij ons kwam, had hij een' worm door den mond geloosd, en hij was zeer zwak. Bij deze koorts waren nog geene zenuwtoevallen, maar zij was catharraal en slijmachtig, zoo als er thans vele waren. Ik oordeelde hierom alleen zachte *resolventia* en *diapnöica* te moeten geven, en schreef ten dien einde voor:

℞ *Extr. Gramin.*
Spir. Minder. $\overline{aa}$ ℥ 1.

 Aq.

Aq. Sambuc. ℥ VI.
Rob. ——— ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

Den 22ſten. Gister avond ten tien uren kreeg hij een' zwaren aanval van koorts, die met hevige koude begon, waarop hette volgde, en een overvloedig zweet. Met de koude vermeerderde de pijn op de borst, die echter door eene warme pap werd weggenomen. Hij had een' afgebroken ſlaap, een rood wezen, zware hoofdpijn, witte tong, natuurlijk water, drie malen afgang, een' kleinen pols 120. Uit alle deze toevallen meende ik nu, dat hij dezelfde koorts zoude krijgen, aan welker beſmetting hij zoo langdurig was blootgeſteld geweest. Ik had in deze ſoort van koortſen, waarin een ſterk *erethismus* zonder teekenen van *ſordes*, of ontbinding der vochten plaats had, mij te voren dikwijls bediend van eene eenvoudige *emulſio*, welke ik met zachte krampſtillende en verdoovende middelen paarde; ik gaf hierom:

℞ *Emulſ. comm.* ℥ XVIII.
Sp. Nitr. d. ʒ II.

Syr.

Syr. Pap. alb. ℥ I.

m.

S. alle uur een kopje.

23. De koortsverheffing kwam wederom op hetzelfde uur, met ijlhoofdigheid, welke echter, na het aanleggen van een *veſicatorium* in den nek, ophield, 's morgens was hij volkomen bij zijne zinnen, de hoofdpijn minder, de tong wit en vochtig, de pijn op de borst en de hoest bleven nog aanhouden. Waarom ik eene nieuwe Spaanſche vlieg op de borst liet leggen, en bij de *emulſie* vijf greinen Campher voegde.

Den 24ſten. Op den 7den dag der ziekte had hij eene zachte uitwazeming, een goede ſlaap, vermindering van pijn op de borst, terwijl de *urine* troebel was.

Maar den 25ſten waren de oogen en het aangezigt rood, hij had hoofdpijn, maar geen pijn op de borst, of *irritatie* in de pols; ik ſchreef echter de oorzaak van deze verergering toe aan de onrust en vrees, veroorzaakt door de ijlhoofdigheid van drie andere zieken, die ten zelven tijde met hem in dezelfde kamer waren, en ſterk ijlden, hij had daarenboven in twee dagen geen ſtoelgang

gehad. Hierom liet ik een klijfteer zetten, en vermeerderde de Campher tot twaalf greinen.

Den 26ften was hij daardoor bedaard geworden, en zijn wezen ftond natuurlijk. Den 27ften, op den 9den dag der ziekte, had hij, na een' rustigen flaap, een overvloedig zweet over het geheele ligchaam gekregen, intusfchen was er geene ontlasting geweest, waarom ik een *Enema purgans* voorfchreef, de Campher tot op vijf greinen verminderde, en de *Syr. Pap. albi* wegliet.

Den 28ften had hij na het klijfteer ontlasting, en heden nog eens van zelf; hij had geene koorts, en een' natuurlijken pols; daar hij nog hoofdpijn had, liet ik nog eene Spaanfche vlieg in den nek leggen, en met de *emulfie* zonder Campher voortvaren. Onder het gebruik hiervan herftelde hij volkomen, en ging, geheel genezen, reeds den 9den Maart naar zijn huis.

VIII. Geval. Joh. Schuring, een Jager, 25 jaren oud, was, federt hij in den voorleden herfst eene tusfchenpozende koorts gehad had, fteeds volkomen gezond geweest. Nadat hij aan befmetting was blootgefteld geweest, werd hij op den 16den Februarij

aan-

aangetast door zware hoofdpijn, en pijn door de leden, waarbij hij 's avonds koude rillingen, met afwisselende hette kreeg. Hierbij kwam bezetting op de borst met eene pijn, welke bij de ademhaling vermeerderde, met hoest en opwerping van bloedige slijm, de ontlasting was natuurlijk, maar hij had geen eetlust, en een' bedorven smaak in den mond. Hij had alle avonden koortsverheffing met koude. Hem werden oplossende middelen gegeven met *Sal Ammoniac*, *Oxymel*, enz. Op den 19den, den derden dag der ziekte, werd hij in het *Nosocomium* opgenomen, hij had toen zware hoofdpijn, drukking op de borst, maar minder hoest en pijn in de ademhaling, de pols was 112, de huid zacht en vochtig. Daar ik hier dezelfde koorts, als in het voorgaande geval, vermoedde, en ik hier, uit de benaauwdheid en tegennatuurlijken smaak, *sordes* in de eerste wegen dacht aanwezig te zijn, gaf ik een *emeto-catharticum*.

℞ *Tart. emet. gr.* II.
Sal. Glaub. ℥ I.
Dec. Hord. ℔ I.
Rob. Samb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 20ſten ſcheen dit middel eene goede uitwerking gehad te hebben, hij had dikwijls met verligting gebraakt, en ontlasting gehad. Na eene mindere koortsverheffing des avonds, had hij 's morgens een verligtend zweet, waarna de pijn op de borst en hoest verdwenen, de tong was zuiver en vochtig; ik oordeelde hierom de uitwazeming te moeten bevorderen, door te geven:

℞ *Extr. Gramin.*
Sp. Minder. *aa* ℥ I.
Aq. Hord. ℥ VIII.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een lepel.

21. Den volgenden dag bleek het, dat deze beterſchap ſlechts ſchijnbaar geweest was, want 's nachts kwam er zware hoofdpijn, met eene roode opzetting van het wezen, waarbij zich wederom hoest en pijn in de zijde met eene *muceuſe* ophoesting voegden, eene vuile *urine*, een zeer ſnelle pols, en ſterk zweet.

22. Gisteren, den zesden dag der ziekte, begon hij met de koortsverheffing ſterk te ijlen, hetwelk den geheelen nacht duurde,

zijn

zijn wezen was ingetrokken met roode wangen, naar één punt gerigtte en ſtrakke oogen, een kleine, onregelmatige, bevende pols 120, een vochtige en zuivere tong, nu en dan hoest met weinig ophoesting, één ſtoelgang, het water rood, vuil en troebel, 's nachts eene ligte neusbloeding. Ik liet 's avonds twee Spaanſche vliegen aan de kuiten leggen; wij hadden hier dus reeds eene ſterke zenuwaandoening met zwakheid en vermeerderde gevoeligheid en prikkelbaarheid, waartegen ik nu meende zachte *antispasmodica* en *anodyna*, welke tevens verſterkten, te moeten aanwenden, waarom ik voorſchreef:

℞ Rad. Val. ſylv. ℥ I.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I *add.*
Spir. Nitr. dulc. rect. ʒ II.
Laud. liq. Syd. $g^{tt.}$ XV.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een half thêkopje.

23. Na het gebruik van den drank kreeg hij eene aanhoudende en hevige ijling, vooral in den nacht, zonder opzetting van het wezen, hetwelk meer ingetrokken werd, met kou-

koude handen en voeten; 's morgens ijlde hij meer zacht, en dronk ſterk, er waren nu *petechiæ* op de armen en de borst gekomen, hij beefde met de handen, de pols was klein en onduidelijk 104, de *urine* was rood en troebel, de tong wit en droog, ééne ontlasting, de oogen minder wild. Daar ik de ijlhoofdigheid meende verergerd te zijn na het gebruik der *opium*, en de *petechiæ*, en andere teekenen van ontbinding, zuren ſchenen te vorderen, gaf ik:

℞ *Rad. Val. ſylv.* ℥ I.
—— *Senek.* ʒ II.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Acid. Sal. mar. ʒ I.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Ik liet tevens twee *veſicatoria* aan de beenen leggen.

24. De hevige ijling bleef gisteren en dezen nacht voortduren, hij lag nu met ſtijve oogen, ingetrokken knieën, bevende, met eene drooge tong, trillende kleine pols 104, hij had een weinig rood water geloosd,

maar

maar geen ſtoelgang gehad. In dezen toeſtand had ik meermalen veel nut van de Campher gehad.

Iteretur infuſ. addend.
Camphor. gr. v.

25. Den negenden dag. Geheel ſlaapzuchtig, 's morgens wakker wordende, was hij bij zijne kennis, de oogen waren nog rood en wild, de tong wit en vochtig, geene *petechiae* meer, de pols bevende en onduidelijk, de *urine* rood en vuil, niet troebel, hij ligt op zijn rug, is ijlhoofdig, hoest weinig, onwillekeurige ontlasting van afgang en water. Hij ſcheen op dezen ongunſtigen critiſchen dag in groot gevaar te zijn, waarom ik meende de krachten zoo veel mogelijk te moeten onderſteunen, en de zwakheid tegen te gaan. Ik gaf hierom:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ i.
Cort. Peruv. ℥ β.
coq. aq. q. ſ. col. ℔ i. *add.*
Camphor. gr. v.
Syr. Cort. aur. ℥ i.
m.

S. alle uur een kopje. Voor drank gerſtewater met *Acid. Salis mar.* en ſuiker.

26. De-

26. Deze behandeling had de beste uitwerking. Er volgde een zachte ſlaap, zonder ijlhoofdigheid, hij was heden veel gevoeliger, had twee ontlastingen, ééne onwetende, de andere willekeurig; het water was rood en troebel; hij klaagde over droogte van den mond, de tong wit en vochtig, de pols duidelijk 108, zonder trilling.

Iteret. Decoct.

27. Wederom koortsverheffing met *delirium*, trilling der leden, maar meer kennis, de tong in het midden droog, aan de randen vochtig, eene onwillekeurige afgang, het water rood met eene wolk.

28. Geene *petechiae*, maar beving, na de koortsverheffing goede ſlaap, 's morgens bij zijn kennis.

1 Maart. Vele ſtinkende ontlastingen, de pols bevende, maar ſterker, de hette minder; offchoon deze ontlasting ons toeſcheen critisch te zijn, dacht ik evenwel dezelve te moeten matigen, waarom ik voorſchreef:

℞ *Rad. Arnic.* ℥ I.
coq. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Laud. liq. Syd. gtt. XII.

Syr.

Syr. comm. ℥ I.
S. alle uur een kopje, met twee lepels wijn.

2. Met de koortsverheffing kwamen er gisteren wederom *petechiae*, 's nachts goede slaap, de tong vochtig en zuiver, twee ontlastingen, het water troebel met zetsel.

3. Minder ijlhoofdigheid met de koortsverheffing, slaperigheid, in den rug *gangræneuse* plekken, die reeds eenige dagen aanwezig waren, en nu beginnen te herstellen.

4. Geene verheffing van koorts, dik water, natuurlijke afgang. Van dezen tijd af aan waren er om den anderen dag nog ligte koortsverheffingen, terwijl de slaap natuurlijk werd, en de pols geregeld was. Hij herstelde onder het gebruik van een *decoctum* van *Lichen Island.* Den 18den werd hij uit het *Nosocomium* gelaten.

Bij dezen zieken waren de toevallen van zenuwkoorts, met teekenen van ontbinding en van *peripneumonie* gepaard. In het volgende geval waren de teekenen van *peripneumonia maligna asthenica* duidelijker gekenmerkt.

IX. Geval. Nicolaas Jansen, ook een Jager van 19 jaren, aan dezelfde besmetting bloot-

bloogesteld, werd den 21sten Februarij in het *Nosocomium* opgenomen. Drie dagen geleden gevoelde hij eene zware pijn door alle de leden, met huivering, waarop den volgenden dag koorts volgde, beginnende met koude, en daarna in hette overgaande; hierbij kwam hevige hoofdpijn, roode oogen, een drooge huid, veel dorst, waarop hij een laxeermiddel nam, zonder dat daarop eenige werking volgde. Bij ons gebragt zijnde, duurde de pijn in het hoofd en de ledematen, vooral in de kuiten, voort; hij had hoest, benaauwdheid op de borst, in geen twee dagen was er ontlasting geweest, de tong was beslagen, het water dik. Daar de ziekte nog in het begin was, oordeelde ik het nuttig hier een braakmiddel voor te schrijven, dewijl hierdoor niet alleen dikwijls het *miasma* ontlast, maar ook de uitwazeming bevorderd, eene andere stemming aan de zenuwen gegeven, en de verdere voortgang der ziekte somtijds verhinderd word. Ik verkoos hiertoe een ℈ 1 *Ipecacuanha* op eens te geven, omdat mij de onderving geleerd had, dat de *Tart. emeticus* somtijds naar beneden doorslaat, en ligt eene verzwakkende *diarrhoea* te weeg brengt; dan daar er in geen twee dagen af-

gang

gang geweest was, liet ik 's avonds een klijsteer zetten.

Den 22ſten. Niettegenſtaande hij overvloedig had gebraakt, en van het lavement twee ſtoelgangen had gehad, kwamen de beurtelingſche rillingen en hette wederom, en 's morgens zweette hij ſterk, zonder verligting, de hoofdpijn en benaauwdheid bleven aanhouden. Daar ik nu voor eene aanhoudende zenuwkoorts vreesde, gaf ik een zacht opwekkend *antispasmodiek* middel.

℞ *Rad. Valer. ſ.* ℥ I.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Sp. Nitr. dulc. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een half kopje.

Den 23ſten. De verheffing kwam even als gisteren, 's avonds ten tien uren, met koude, en verminderde 's morgens met zweet, de hoofdpijn bleef voortduren, zijn uitzigt was droevig, vreesachtig, en neêrgeſlagen, hij was niet ijlhoofdig, en had een weinig neusbloeding, drukking op de borst, met ophoesting van met bloed vermengde raauwe ſtoffen, eene

F voch-

vochtige beslagen tong, *petechiæ*; de pols 100, veel trek tot zuur. Ik liet eene Spaansche vlieg op de borst leggen, en gaf:

℞ *Rad. Val. f.* ℥ I.
—— *Senek.* ʒ II.
inf. aq. q. f. col. ℔ I. *add.*
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
Oxym. fimpl. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 24ſten. Genoegzaam in denzelfden ſtaat, dun, *ſereus* water. Om de prikkelende hoest te bedaren, voegde ik bij den drank

Extr. Hyoscyam. gr. x.

Den 25ſten. Verheffing met ijling, geweldige hoofdpijn, hoest met pijn op de borst, zware neêrſlagtigheid, drie onwillekeurige ontlastingen, roode *urine*, de tong wit, de pols ſnel en bevende, geene *petechiæ*. Daar ik met prikkelende middelen meer nadeel dan voordeel ſcheen te doen, liet ik dezelve weg, en gaf:

℞ *Emulſ.*

℞ *Emulf. comm.* ℔ I. β.
add.
Camphoræ. gr. v.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 26ften, op den 9den dag der ziekte, was hij zeer erg, hij kreeg des nachts eene allerhevigfte verheffing, met eene woedende ijlhoofdigheid, 's morgens kwam hij wederom tot kennis; hij klaagde over eene verfchrikkelijke hoofdpijn, als of het hoofd zoude van een barften, vooral met het drooge hoesten, hetwelk gedurig plaats had, als ook over verbazende drukking op de borst, kortademigheid, en fcherpe pijn op de borst, met ontlasting van vuil, zwart bloed; geene ftoelgangen, de tong wit en vochtig, het water rood en helder, de pols 100 en klein; ik liet hem met de *Emulfie* voortgaan. Maar daar door den Heer HORN en andere hedendaagfche Schrijvers, zoo zeer in de *peripneumonia asthenica* prikkelende en krampftillende plaatfelijke ftovingen werden aangeprezen, fchreef ik voor:

℞ *Herb. Menth. pip.*
Flor. Chamom. a͞a *m.* II.

Flor. Sambuc. m. I.
inf. q. s. aq. col. ℔ I. *add.*
Spir. Vin. camph. ℥ IV.
m. pro fotu. calide pect. applic.

En liet eene Spaansche vlieg van tamelijke groote op de borst leggen.

Den 27sten. In denzelfden toestand. Sterke beving der ledematen, ééne dunne ontlasting.

It. Emulf. add.
Laud. liq. Syd. g^tt. XVI.

Den 28sten. 's Nachts wederom zware verheffing met hevige ijling, insgelijks sterke neusbloeding, de oogen wild en gedurig ronddraaijende, het wezen zeer ingetrokken; nu zachte ijling, zware hoofdpijn, met gedurige hoest, en opwerping van bruine met veel bloed vermengde stoffen, de tong droog en bruin, de ademhaling zeer belemmerd, de pols 104, en zeer klein, het water rood, geene ontlasting. In dezen gevaarlijken toestand oordeelde ik de *Flores Arnicæ* te moeten beproeven, welke in deze soort van *Peripneumonia asthenica* veel nut doen.

℞ *Flor.*

℞. Flor. Arnic. ʒ II.
inf. aq. q. s. col. ℥ VIII. *add.*
Camphoræ ℈ I.
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ II.
Oxym. simpl. ℥ II.
m.

S. alle uur 2 lepels met 2 lepels wijn te geven.

1 Maart. Dit middel scheen aanstonds nut te doen, de koortsverheffing was 's avonds veel minder, hij had een' rustigen slaap, vochtige tong, de hoofdpijn, de hoest en de benaauwde ademhaling waren merkelijk verbeterd, het wezen stond veel gunstiger, de pols was vrijer, de opwerping van bloed bleef aanhouden, geen zweet, maar het water begon eene wolk te vormen.

Den 2den. Na eene koortsverheffing met ijlhoofdigheid, had hij een' rustigen slaap, de borst was minder benaauwd, en met de ophoesting werden nu goede gekookte fluimen opgebragt, bijna zonder bloed, ééne ontlasting, de pols snel, het water rood, eenige eetlust.

It. inf. addend. Camph. tant. ℈ *ß.*

Den 3den. Eene ligte koortsverheffing

zonder ijlhoofdigheid, een zachte ſlaap, gekookte ophoesting, minder ſnelle pols. Alle 2 uur 2 lepels van het middel te nemen.

Den 4den. Geene koorts, de borst volkomen vrij, weinige, maar gekookte ophoesting, goede ontlasting. Nu alle 3 uur 2 lepels.

Den 5den. Daar nu alle koortſige toevallen verdwenen waren, en de borst veel geleden had, liet ik hem nog eenige dagen een *Decoct. Lich Island.* met de *Rad. Liquir.* gebruiken, en konde hem den 20ſten gezond uit het *Noſocomium* laten vertrekken.

Ik zal hier eindelijk nog bijvoegen het zwaarſte geval, waarbij eerst toevallen van plaatſelijke ontſteking tegenwoordig waren, maar waarop ſchielijk eene zeer kwaadaardige *Typhus* volgde.

X. Geval. Hendrik Moldrichs, een Jager, 25 jaren oud, van een ſterk en volbloedig geſtel, voorheen altijd gezond, behalven, dat hij zes weken te voren eene *Diarhœa* gehad had. Dit was de eerſte zieke, die, in dit Jaar, van ons in het *Noſocomium* werd opgenomen, wanneer het ons geheel onbekend was, dat er kwaadaardige koortſen onder de Militairen plaats hadden.

Den 12den Februarij kreeg hij zware hoofd-

hoofdpijn, met ſterke pijn door de leden, rillingen, die met hette afwisſelden, en 's avonds vermeerderden. Deze koortſige toevallen vermeerderden op den 14den, wanneer er bij kwam een gedurige, prikkelende hoest, met benaauwde ademhaling, en ſterke neusbloeding, waar door de hoofdpijn verminderde. Den 15den, den vierden dag der ziekte, toen er reeds door den Chirurgijn-Majoor reſolverende middelen waren toegediend, werd hij van ons opgenomen. Zijn hoofd was zeer ingenomen, de oogen rood en gevoelig voor den prikkel van het licht, de mond en lippen droog, de tong geel en vuil, zware pijn boven de oogbollen, eene drooge kug, pijn in de borst, en aan regter *hypochondrium*, die zich door drukking verhefte, maar niet bij de inademing, de pols ſnel en klein, maar weinig hard, de huid vochtig, de buik open. Daar ik in dezen tijd bij anderen eene *inflammatoire* geſteldheid waarnam, daar hij volbloedig en ſterk was, en ik hier eene *complicatie* van *inflammatie* met *ſordes* dacht aanwezig te zijn, offchoon de oogen en houding mij eenigzins voor *nerveuſe* toevallen deden vreezen, en ik hierom ſchoorvoetende tot eene aderlating beſloot, had ik echter altijd gezien, dat

eene kleine aderlating, in het begin van hevige ziekten, zelden veel nadeel deed, daar het verzuim van eene aangewezene aderlating veel kwaad konde berokkenen, ik liet dus een once of vier bloed trekken, en gaf:

℞ *Extr. Gramin.* ℥ I.
Sal. polychr. ʒ II.
Decoct. Hord. ℔ I. *β.*
Oxym. Scill. ℥ II.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 16den was de pijn in de regterzijde door de aderlating verligt, het bloed was los, weinig zamenhangend, en met eene ſlijmkorst bedekt, de verligting was van korten duur, want 's avonds, met de koortsverheffing, kwam de pijn in de zijde wederom, met vochtige hoest, en opwerping van ſlijm, met bloedſtrepen vermengd, het water was dik en troebel, twee ontlastingen, de pols 96. Daar ik dikwijls gezien had, dat in het begin dezer ziekte, prikkelende middelen dezelve vermeerderden, liet ik met dezelfde geneesmiddelen voortvaren, en liet op de zijde eene Spaanſche vlieg aanleggen.

Den

Den 17den. Er volgden nu zes verzwakkende stoelgangen, het water was troebel, de hoofdpijn was minder zwaar, maar bij de pijn op de borst, kwam nu pijn in de keel, die de slikking moeijelijk maakte, de slijmige hoest bleef aanhouden, de tong was geel, slijmig, maar vochtig, de koortsverheffing was minder zwaar geweest. Ik oordeelde, dat hier iets *catarrhaals* bij was, en dat ik daarom zacht moest opwekken, en de uitwazeming bevorderen.

℞ *Rad. Senek.* ʒ II.
Flor. Arnic. ʒ I.
—— *Sambuc.* ʒ II.
Inf. aq. q. s. col. ℔ I. *add.*
Spir. Mind.
Rob. Samb. *aa.* ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Tevens liet ik met een aftreksel van knollen en vijgen gorgelen, en om den hals zuurdeeg leggen.

Den 18den scheen hij beter te zijn, en wierp veel slijm op, de tong was vochtiger,

hij had twee ontlastingen gehad, het water was helder, de pols 96.

Den 19den. Hij werd gisteren over dag ſlaapzuchtig, zonder ijling, de koorts verhefte niet, des nachts ſcheen hij natuurlijk te ſlapen, maar 's morgens waren er teekens van een algemeen verval van krachten, en aandoening der zenuwen; het wezen was bleek en ingetrokken, hij lag op den rug, met ingetrokken knieën, de mond, lippen en tong werden droog, het water werd weiachtig, troebel, en in eene groote mate geloosd, de pols langzaam 86, geen afgang. Ik liet 's avonds een klijsteer zetten, en gaf, om meer optewekken:

℞ *Rad. Valer. ſylv.*
— *Arnic. aa.* ℥ I.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Spir. Vitr. ʒ II.
Rob Sambuc ℥ I.
m. d.

Voor drank Wijn-wei.

Den 20ſten. Op den 9den dag der ziekte, 's avonds ſterke koortsverheffing met kou-

koude, ijlhoofdigheid, benaauwdheid op de borst, taaije fluimen, die naauwelijks konden worden opgebragt, geene ontlasting, maar veel dun water, met een rood zetſel, de tong vochtig, zonder beving, de pols zwak, maar ongeregeld. Om de ophoesting te bevorderen, liet ik eene Spaanſche vlieg tusſchen de ſchouders leggen, en het klijsteer herhalen.

Den 21ſten. Offchoon hij naauwelijks koortsverheffing had, bleef hij ſlaapzuchtig op den rug liggen, de wangen waren rood, de oogen lijmerig, droevig, en half open, de tong geel en vuil; hij zeide zeer wel te zijn; ſomtijds gaf hij zwarte vuile ſtoffen, ſomtijds enkel bloed, met hoesten op, het water *ſereus*, met een' vetten huid, de pols krachtiger en geregelder, afgang na het klijsteer. Ik liet twee Spaanſche vliegen aan de kuiten leggen, Fachinger-water met rooden wijn drinken, en gaf:

℞ *Camphorae gr.* x.
Acet. Vin. ℥ I.
Vin. alb. Hisp. ℥ VI.
m.

S. alle uur een lepel.

Den

Den 22ſten. Op den 11den dag der ziekte, bleef hij ſlaapzuchtig en ijlhoofdig, 's nachts gevoelloos, zoo dat hij de geneesmiddelen niet altijd wilde nemen, en ook weinig drinken; het wezen was ſterk ingevallen, de oogen kleverig, en met ſlijm bedekt, het ſtrottenhoofd ſterk uitpuilende en opgetrokken, maar hij lag nu op de linker zijde; de Spaanſche vliegen hadden goed gewerkt, er was ééne groene ontlasting geweest, het water was natuurlijk geel, de tong gezwollen, ſlijmachtig, en niet meer droog, de pols geregeld, maar zeer traag, omtrent 60, hij ploos met de vingers op de dekens, hij was ijlhoofdig. Ik liet nog twee Spaanſche vliegen aan de dijen leggen, en voegde bij het *Mixtuur*:

Camphor. gr. v.
Liq. anod. min. Hoffm. ʒ ii.
Extr. cort. Peruv. ʒ i.
m.

Den 23ſten. Gisteren door den dag bleef hij ſlaapzuchtig, en lag op den rug, als een ſtervend mensch. 's Nachts werd de ſlaap echter rustiger, en hij begon uit te wazemen;

men; de hoest kwam met eene goede ophoesting wederom, het wezen minder ingetrokken, meer gevoelig, de tong op de randen vochtig, in het midden bruin, twee goede en willekeurige ſtoelgangen, de *urine* troebel, (*jumentoſa*) de pols zwak 72, en onregelmatig, hij nam nu wederom zijne geneesmiddelen en drank. Offchoon er nu nog zeer kwade teekenen aanwezig waren, oordeelde ik nogtans, dat de natuur bezig was pogingen te doen tot herſtelling, en dat ik dezelve hierin moest onderſteunen, ik ſchreef daarom voor:

℞ *Rad. Valer. ſylv.* ℥ I.
Cort. Peruv. ℥ ß.
coq. aq. q. ſ. col. ℥ XX *add.*
Camphor. ℈ I.
Vin. Ant. Huxh. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 24ſten. Vier ſtinkende ſtoelgangen, geene ijlhoofdigheid meer, de pols 48, eene ligte beving en *ſubſultus*, de tong vochtig en zwart, de zieke zeer zwak, op den rug liggende. De hoest met ophoesting blijft voortduren.

℞ *Cort.*

℞ *Cort. Salic. alb.* ℥ I.
Rad. Calam. arom. ℥ ß.
Coq. aq. q. ſ. col. ℥ XVIII *add.*
Camphor. ℈ I.
Liq. anod. min. H. ʒ II.
Syr. comm. ℥ I. ß.
m.

S. alle uur een kopje.

Den 25ſten. Omtrent den 14den dag kwamen er, offchoon de pols traag en bedaard was, eene hevige ijling, tot tegen den morgen voortdurende, wanneer hij wederom ſtil ging leggen, twee ontlastingen, troebel doorgezakt water, met een dik wit zetſel, de pols als gisteren, de tong vuil. Mogelijk had ik te ſterk prikkelende middelen gegeven, mogelijk ook waren hier *critiſche* pogingen geweest. Ik oordeelde ten minſte te moeten veranderen, en minder heete middelen te moeten toedienen, en om deze reden ſchreef ik voor:

℞ *Rad. Caryophyll.*
—— *Arnic.* *āā.* ℥ I.
Cort. Peruv. ℥ ß.

Coq.

Coq. aq. q. ſ. col. ℔ I. *ß. add.*
Elix. acid. Haller. ʒ I.
Camphor. gr. XV.
Syr. comm. ℥ II.
m. d.

S. alle uur een kopje.

Om de krachten te onderſteunen, liet ik hem kandeel van witte wijn, met wat muskaatnoot en ſuiker geven.

Den 26ſten. 's Avonds aanmerkelijke rilling en koude met opvolgende hette, ligte ijling, maar veel minder dan te voren, waarop een zacht zweet volgde. Hij was nu veel gevoeliger, de tong minder gezwollen, en vochtiger, geen *ſedes*, het water dik, met een olieachtig vel bedekt; hij nuttigde met ſmaak zijn kandeel; de pols nog zeer traag, omtrent 40.

It. decoct. cum Camph. tantum gr. v.

Den 27ſten. Ligte koortsverheffing, geruste ſlaap, troebel water, met bezinkſel, een goede pols, vochtige tong. Dezelfde geneesmiddelen.

Den 28ſten. Op den 17den dag der ziekte, wederom koortsverheffing, met aanmerkelijke koude des avonds, en hette met *delirium*,

um, het wezen ſtond veel beter, het water was natuurlijk.

Cont. Dec. ſine Camphora.

Den 1ſten Maart. De tong zuiver, warmte natuurlijk, de pols bleef traag; hij was zeer wel, ofchoon er geene *critiſche* ontlasting gevolgd was, en hij in geen drie dagen ſtoelgang had gehad. Daar ik echter nu vreesde, dat deze hardlijvigheid in het afnemen der ziekte nadeel zoude doen, dacht ik, met bittere verſterkende middelen, een zacht *laxans rhabarbarinum* te moeten paren, en gaf:

℞ *Extr. Gentian.* ʒ I.
Rhei el. ℈ I.
Aq. Cort. Aur. ℥ VI.
Sacch. alb. ʒ II.
m.

S. alle uur een lepel.

Den 2den. De krachten namen toe, éénе ontlasting, het water natuurlijk.

Den 3den gaf ik

℞ *Rad. Calam. arom.* ℥ β.
Inſ. aq. q. ſ. col. ℥ VIII. *add.*

Spir.

Spir. Nitr. d. ʒ I.
Syr. comm. ℥. I.
m.

S. alle twee uur een lepel.

Onder het gebruik dezer middelen ging de herſtelling zoo ſchielijk voort, dat hij den 11den Maart genezen uit het *Noſocomium* konde gelaten worden.

Uit de zoo even opgegevene gevallen zal men zien, dat wij in dit jaar de meeste ſoorten van koortſen, welke door de hedendaagſche Schrijvers onder den naam van *Typhus* beſchreven worden, ook in ons Hospitaal hebben behandeld. Wij waren daarin zoo gelukkig, dat alle onze zieken, zonder eenige gevolgen daarvan over te houden, volkomen herſteld werden.

Wanneer wij zoo wel de oudere als nieuwere Schrijvers over deze ſoort van koortſen raadplegen, dan vinden wij daaromtrent zo vele verſchillende beſchrijvingen en gedachten, dat niet alleen jonge, maar zelfs ervarene Geneesheeren, in het juist bepalen van de meening van dit woord in verwarring geraken. Men heeft allerhande ſoorten van koortſen,

welke alleen dit kenmerk droegen, dat zij bedenkelijke toevallen hadden, den naam van *Typhus* gegeven, en dit woord is nu in Duitschland zoo algemeen, als bij ons de naam van *Catarrhale* koorts. Men had, naar mijne gedachte, beter gedaan, zich bij de oude en gangbare namen te houden, welke den aard en de natuur der ziekte uitdrukten, als met nieuwe benamingen, zonder bestemde beteekenis, te schermen. Dit hebben ook nieuwe en doordenkende Schrijvers zeer wel gevoeld, vooral de Heer HECKER, die daarom ook tot de oude benamingen van zenuw- en rotkoortsen wederkeert, waartoe zij wel veelal, doch niet alle behooren. Wij weten, als wij de waarheid zullen bekennen, zoo weinig van de werkingen van ons ligchaam, en van de veranderingen, welke daarin, in deszelfs ziekelijken staat, voorvallen, dat de rangschikking der ziekten zeer gebrekkig is. Er zijn zoo vele verscheidenheden en zamenstellingen, vooral in *Epidemische* ziekten, dat men met moeite den aard derzelver kan kennen, en niet zelden ziet men uit den loop der toevallen, en uit de werkingen der geneesmiddelen, dat men in de beoordeeling der ziekte zeer gedwaald had. Men heeft de

de *Typhus* tegen de *Synocha* overgesteld, en dezelve van eene *atonie* der vaste deelen afgeleid. Onder dezelve heeft men vooral drie soorten gebragt, de zoogenaamde *Typhus nervosa acuta*, de *Typhus nervosa lenta*, en de *Typhus cum paralysi*. De eerste heeft men aan vermeerderde prikkelbaarheid en gevoeligheid, de tweede aan vermeerderde prikkelbaarheid, maar verminderde gevoeligheid, de derde aan gebrek van beide toegeschreven, terwijl in alle vermindering van kracht (*energie*) plaats had. Ik heb deze verdeelingen van den Heere REIL (*i*) behouden, maar wil daarom niet geacht worden in alles met dien beroemden man zamen te stemmen. Immers is het er verre van daan, dat het *dynamisch* karakter genoegzaam zoude zijn, om ons deze koortsen te doen begrijpen. Kan er niet deze driederlei staat in het ligchaam plaats hebben, zonder dat er eenig kenmerk van deze koorts is? Gemeenlijk leidt men den staat van ontbinding, welke bij alle drie de soorten van *Typhus*, maar vooral bij de laatste, plaats heeft, van de zwakheid af, maar is er niet somtijds veel grooter zwakheid, zonder eenig teeken van

(*i*) *Fieberlehre*, *Th. I.*

van ontbinding, en integendeel vele teekenen van ontbinding, zonder dat daarmede een' ſtaat van evenredige zwakheid plaats heeft? Het is naar onze gedachte nog geheel geen tijd, om *a priori* de ziekten te *conſtrueren*, en ik ben van oordeel, dat wij ons bij wettige ſluitredenen, alleen uit ervaring, den weg dien onze groote modellen en voorgangers, die waarlijk Artſen waren, betreden hebben, moeten houden.

Dan om tot onze koortſen, die wij dit jaar behandelden, weder te keeren. Gemeenlijk denkt men, dat zij uit eene koude en vochtige lucht ontſtaan, ten minſte heeft men over het algemeen opgemerkt, dat deze ſoort van koortſen vooral in of na ſlappe winters worden waargenomen. De Heer HUFELAND zegt (in zijne *Beſchrijving van de zenuwkoortſen te Jena*), dat de ſchielijke wisſelingen van het meer vochtige dan drooge weder, en de aanhoudende Weste- en Zuidweste winden, zoo wel als de lage ſtand van den Barometer, naar zijne ondervinding, even zoo zeker een *Asthenisch* ziektekarakter te weeg brengen, als de Ooste- en Noordooste winden eene *Stheniſche* ziektegeſteldheid veroorzaken, en dat de zenuwkoortſen vooral

door

door het gemis van eene behoorlijk aanhoudende, zuivere, en drooge winterkoude ontſtaan (*k*)." Ik wil niet ontkennen, dat in vele gevallen dit plaats heeft, en dat ſlap weder met zoele regens, en Weste- of Zuidweste winden, wel tot de algemeenwording van deze koortſen aanleiding kunnen geven. Dit had intusſchen bij ons geene plaats, de winter was nu zeer koud en droog geweest, met aanhoudende Noorde- en Noordooste winden, welke men zoude verwacht hebben, dat zuivere ontſtekingziekten zoude hebben voortgebragt. Alle koortſen, welke ons dit Jaar voorkwamen, hadden een zenuwachtig en *Adynamisch* karakter, en hieruit kan men beſluiten, dat de ziekten niet altoos geregeld worden door den tegenwoordigen toeſtand van den dampkring, maar dat dikwijls lang een vastblijvend karakter de ziekten aanhangt, hetwelk van de zinnelijke veranderingen der lucht onafhankelijk ſchijnt te zijn.

Ik zal hier geen uitvoerige beſchrijving geven van de verſchillende toevallen, welke door de Schrijvers van deze ziekten gegeven wor-

(*k*) *Bladz.* 1 *en* 2.

worden. Deze verſchillen toch zeer veel van elkander, en zijn in elke *Epidemie* zeer verſcheiden, en het zoude mij althans moeijelijk vallen de toevallen bepaald op te geven, welke met *Typhus* verbonden zijn. Immers is het bij mij op verre na niet uitgemaakt, van welke naaste oorzaak deze ziekten afhangen, en welke de veranderingen zijn, welke in het ligchaam hier plaats hebben.

Gemeenlijk zien wij deze verſchillende ziekten bij geringere lieden, en de arme hutten, waarin eene hooge trap van onreinheid huisvest, zijn de broeinesten, waarin deze koortſen geboren worden. Gebrek aan goed voedſel, vochtige en dampige woningen, gebrek aan zuivere lucht, en ophooping van veele menſchen in kleine vertrekken, geven eerst daartoe aanleiding, en hierom komen deze koortſen zoo veel in gevangenisſen, hospitalen en op ſchepen voor. Het gif eens uitgebroeid zijnde, verſpreidt zich wel dra ook bij gezonde menſchen, welke aan deze, het gif verwekkende, oorzaken niet zijn blootgeſteld geweest. Offchoon, zoo als ik reeds gezegd heb, veelal deze ziekte bij geringe lieden ontſtaat, is dit echter niet altijd het

ge-

geval. Wij zien niet zelden, dat ſommige koortſen, in ſommige geſtellen, vooral bij vochtige koude, of ook wel bij zoel en warm regenachtig weder, dit karakter aannemen, en of rotachtig, of *nerveus* worden, en dan ook zelfs beſmetting aanbrengen. Zeer gewoon is dit bij *Catarrhale* koortſen, welke verzuimd, of niet wel behandeld zijnde, ligt *nerveus*, en eveneens beſmettelijk worden, als die gene, welke door werkelijke ſmetſtoffe zijn aangebragt.

Het is zeer opmerkelijk, dat de *Typhus* onder welken vorm zij dan ook verſchijne, gewoonlijk alle, of de meeste toevallen met de ſmetſtoffe overbrenge, zoo dat de ganſche ziekte meer of min hetzelfde beloop houde. En dit toont dan ook duidelijk, dat er meer tot *Typhus*, dan een *dynamisch* karakter van zwakheid behoore.

Alle ſoorten van koortſen paren zich met deze ziekte, ſomtijds is dezelve met toevallen van ontſteking verzeld. Zeer dikwijls met ſlijm en bedorvene ſtoffen in de eerſte wegen, maar vooral met *catarrhale* ſtoffen, en niet zelden met plaatſelijke toevallen der borst- en onderbuiksingewanden, en eindelijk ook met alle *acute* uitſlagen, als pokken,

mazelen, roodvonk, enz. Alle deze verſchillende *complicatien* maken, dat deze koorts eene zeer verſchillende houding heeft. Intusſchen verſtaat men gewoonlijk door *Typhus*, of koorts met toevallen van ontbinding, of met onregelmatige werking der zenuwen, welke echter dikwijls, doch niet altijd te zamen gepaard gaan.

Bij de meeste van onze zieken, vooral bij den 4den, 5den, en 6den, waren de voorbereidende oorzaken, armoede en gebrek aan goed voedſel, en eene doorgaande zwakheid van het geſtel; bij den 4den kwam nog bij een ongebonden leven, misbruik van ſterken drank, en luiheid, met zeer verregaande onreinheid. Alle teekenen van algemeene zwakheid, traagheid van vaten, en ongevoeligheid der zenuwen, met verſchijnſels van rottige ontbinding der vochten, waren hier tegenwoordig. De opwekkende oorzaak was hier de beſmetting. De hoofdpijn, duizeligheid, krampachtige trekkingen in het aangezigt, de zachte ijling, en de onregelmatige koortsverheffingen, waren zoo vele teekenen van aandoening van het zenuwgeſtel. De bittere ſmaak, ſpanning van den buik, beſlagen tong, dunne, ſtinkende afgangen, en de *petechiae* toonden, dat

hier

hier eene neiging tot rotting plaats had. Met deze *atonie* en ongevoeligheid van het zenuwgeſtel, was zulk eene traagheid van *circulatie* gepaard, dat men dezelve door geene middelen konde opwekken, de pols verminderde ſteeds in ſnelheid bij het klimmen der ziekte, en de koude der ledematen vermeerderde, niettegenſtaande de zenuwtoevallen verdwenen, en de tegenwoordigheid van geest wederkeerde, zonder dat er ſtuiptrekking of ijlhoofdigheid meer plaats had. Hier was dus eene *Typhus* aanwezig met traagheid van het zenuw- en vaatgeſtel, en deze ſcheen dus te behooren tot die, welke door REIL *Typhus cum paralyſi* genoemd worden (*l*).

In het 5de en 6de geval had er eene geheel andere *modificatie* van deze koorts plaats. In het 1ſte was de oorzaak der ziekte, het blootſtellen aan de ſtrenge koude; in het andere, hetwelk in hetzelfde huis voorviel, was ongetwijfeld de ziekte door beſmetting ontſtaan. In beide waren er geenerhande teekenen van rotachtige ontbinding der vochten, maar er waren hier aandoenin-gen

(*l*) *a. o.*

gen van het zenuwgeſtel, zoodat ik deze koortſen tot de zenuwkoortſen moest brengen.

In het 5de geval was de zieke, die zwak en teeder was, en daarenboven een armoedig leven leidde, gedurende de ſtrenge koude ſteeds aan de lucht blootgeſteld geweest. In het eerst had de ziekte alle teekenen van eene *Catarrhale* koorts, 's avonds met verheffingen, en 's morgens met zweet verminderende. Eerst op den 6den dag kwamen er toevallen van *Typhus*, zware hoofdpijn, duizeligheid, en, na de ontlastingen, waterige oogen, een ſterk verval van krachten, een bevende pols, en eene gedurige veranderlijkheid van toevallen, welke met elkander niet waren overeen te brengen, geen dorst, met eene drooge tong, benaauwde ademhaling, vliegende hette, ſlaapzucht en beving, opſpringing der trekkers, braking, doorloop, met eene *intermitterende*, en in ſnelheid zeer verminderde, en veranderlijke pols. Hier volgde geenerhande ſcheiding, hij herſtelde langzaam, en men kon reeds de ziekte als geëindigd op den 17den dag beſchouwen.

In het 6de geval had de zoon van den vader de beſmetting gekregen. De zelfde kenmerken van *Typhus nervoſa* had-

hadden hier ook plaats, hij had dezelfde duizelige hoofdpijn, pijnlijkheid door alle ledematen, braking en *diarrhoea*, welke door het braakmiddel verergerden. De maag was hier zoo aandoenlijk, dat zij niet de minste opwekkende middelen verdroeg. Hij was doof, en gedurende de koortsverheffing ijlhoofdig, maar de pols was zeer snel. Op den 11den dag kwam er een verligtende pisvloed, en den 13den vermeerderde de doorloop met vermindering van den pols en andere toevallen.

De daarop volgende gevallen bewijzen duidelijk, dat de besmetting genoegzaam is, om deze ziekte, zonder eenige buitengewone voorbeschikkende oorzaken, ook in de gezondste ligchamen, daar te stellen. In het begin schenen de toevallen eene eenvoudige *Catarrhale* koorts aan te duiden. In het vervolg werd de pols meer snel en klein, met zwaardere hoofdpijn, terwijl ook de minste ontlastingen, welke of door braking, of door stoelgang voortgebragt werden, deze toevallen vermeerderden; het *delirium* was bij sommigen zacht, bij anderen wild en sterk, terwijl de pols klein en snel werd; bij anderen was slaapzucht, in-

trek-

trekking van het wezen, beving, peeshuppeling, onwillekeurige afgang; het water bij sommigen dik en troebel, bij anderen dun en bleek; in het vervolg kwamen er *petechiæ*, en brandige vlekken. gewoonlijk bleven de koortsverheffingen 's avonds geregeld, met vermeerdering van alle toevallen. De ziekte was het ergste op den 11den of 13den dag, zij werden van dien tijd af aan langzaam beter, de buiksontlastingen schenen wel te verzwakken, maar namen echter den *nerveusen* staat, en de ijlhoofdigheid weg; bij sommigen waren er ontlastingen van veel drabbig water, bij weinigen was er een verligtend zweet bij het afnemen der ziekte.

Bij allen echter was eene merkelijke aandoening der borst; bij sommigen was dezelve ligter, ja bij anderen scheen de hoest, en de moeijelijke ademhaling, bij het klimmen der ziekte, geheel te verdwijnen, en dit was voor mij geen goed teeken, zoodat ik dikwijls, wanneer de hoest, en de klagten over de borst terugkeerden, mij zelven met de herstelling der zieken konde geluk wenschen. In onze meeste gevallen echter gaf dit toeval eene waarlijk zeer slechte gedaante aan de ziekte, zoodat zij daardoor in een ware *Pa-*

ripneumonia typhodes of *maligna* overging. In het 9de geval was deze *Peripneumonia* met een' verschrikkelijken angst en benaauwdheid gepaard, en verzeld van sterke neusbloeding, en ophoesting van zwart bloed. Er had hier eene duidelijke *passive congestie* plaats, de verzwakte longen waren hier geweldig krampachtig zaamgetrokken, en dit verhinderde den vrijen doorloop des bloeds. Alles kenmerkte hier eene ware *asthenische Peripneumonie*, welke echter, in toevallen, zeer veel met ware *Peripneumonie* overeenkwam. De overige toevallen van verval van krachten, en de *petechiæ*, alsmede de door besmetting medegedeelde ziekte, lieten omtrent de natuur derzelve niet den minsten twijfel over. Toen wij in het eerst met den aard der ziekte nog niet bekend waren, beproefde ik bij éénen eene kleine aderlating, welke in het eerst eenigzins scheen te verligten, maar waarop zulk eene zwakheid volgde, dat ik geloof, dat dezelve eer nadeel, dan voordeel gedaan heeft.

Wat nu de behandeling der *Typhi* betreft, kan ik mij niet voegen bij het algemeen ge-

voe-

voelen der nieuwere Geneeskundigen, daar mij de ondervinding overvloedig geleerd heeft, dat derzelver behandeling over het algemeen ſchadelijk is. Zij houden immers ſtaande, dat deze ziekte altijd *asthenisch* is, en men daarom hier opwekkende middelen moet geven. Wij kunnen dit echter niet altijd toeſtemmen. Het is wel waar, dat gevoelige en zwakke menſchen, meer dan anderen, hiertoe overhellen, daar hare zwakheid veroorzaakt, dat zij minder tegenſtand kunnen bieden aan de inwerking der oorzaken, welke dezelve voortbrengen; maar het is tevens zeker, dat ook ſterke menſchen, zoo als in onze gevallen plaats had, door deze ziekte even ſterk aangedaan worden. Voorts is het niet minder zeker (zoo als wij nader zullen zien), dat met deze ziekte ſomtijds *inflammatoire* toevallen gepaard gaan, welke voor eene *antiphlogistiſche* behandeling wijken. Verders kan men niet ontkennen, dat ſomtijds op zich zelf verzwakkende dingen den *typhus* critisch ſcheiden. Ik zelf heb meermalen gezien, dat *diarhoeën*, welke de zieken verzwakten, echter de ziekte zelf critisch ſcheiddeden, en de toevallen daarna oogenſchijnlijk verminderden.

FER-

Ferriar (*m*) zag in eene *Typhus* de ziekte door eene ruime neusbloeding ſcheiden, en hiervan vindt men bij anderen verſchillende waarnemingen (*n*). Ik heb zelf in eene *Typhus*, die zeer kwaadaardig was, en waarin eene ſterke neusbloeding kwam, dezelve, in den beginne van mijne praktijk, met veel nadeel voor den zieke, met ſterke uitwendige middelen weggenomen.

Het is dus niet altijd nuttig, om in het begin der ziekte aanſtonds prikkelende en opwekkende middelen voor te ſchrijven. Ik weet zeer wel, dat ſommige zeggen, dat in de *Typhus* de *irritabiliteit* vermeerderd is, terwijl de *energie* of het werkingsvermogen verzwakt is; maar dit werkingsvermogen hangt meest af van den *tonus*, en van de *mechaniſche* hoedanigheden der ſpiervezels, welke in het begin der ziekte ten minſte niet zijn aangedaan. Als ik mijn gevoelen hieromtrent zal zeggen, komt het mij voor, dat hier, of in het ligchaam geboren, of door be-

(*m*) *Medic. histor. and reflections*, Vol. II. p. 36.

(*n*) Raymond, *ſur les malad. dang. a guerir*, en anderen.

besſmetting medegedeeld wordt een *materieel* beginſel, of zoogenaamde ſmetſtoffe, welke door deszelfs fijnheid niet onder onze zinnen valt. Deze ſmetſtoffe wordt, wanneer daartoe overhelling is, geboren van *ſordes* in de eerſte wegen, van bedorven en onzuivere lucht enz., en veroorzaakt ligt die toevallen, welke men van alle tijden af rotachtige toevallen genoemd heeft. Voorts wordt dezelve te weeg gebragt door eenen *ſynochus*, wanneer door de veranderde hoedanigheid der vaste deelen, en eene voortgebragte ſcherpte der vochten, dezelfde toevallen geboren worden. Eene *catarrhale* of *rheumatiſche* ſtoffe is dikwijls oorzaak dezer ziekte; in dit geval ſchijnen echter de vochten minder verandering te ondergaan, maar de ziekte ſchijnt zich alsdan meer te werpen op de hersſenen en zenuwen, in welke eene bijzondere en tegennatuurlijke werking geboren wordt, terwijl het vaatgeſtel minder ſchijnt aangedaan te worden. Meestentijds echter zijn zoo wel de vaten als zenuwen aangedaan, wanneer de zenuwtoevallen met teekenen van rotting gepaard zijn. Eindelijk worden ook door deze ſmetſtoffe bijzondere deelen aangedaan, vooral het hart en de longen, welke door

de

de prikkelende werking van deze ſmetſtoffe *ſpasmodisch* worden zaamgetrokken, en *peripneumoniſche* toevallen veroorzaken; voorts wordt ook wel de maag aangedaan, zoo dat alles door braking wordt uitgeworpen, zoo als in ons 4de geval.

Hieruit blijkt nu genoegzaam, dat de behandeling dezer ziekte ook verſchillende moet zijn, en dat men niet overal aanſtonds verſterkende middelen moet geven. Wij hebben alle onze zieken zonder onderſcheid op eene zachte en gemakkelijke wijze herſteld, en naar onze gedachten niet *empirisch*, maar op eene *rationale* wijze behandeld.

In de eerſte ſoort van *Typhus*, waarin alle teekenen van zwakheid en ongevoeligheid, met eene kleine, trage, zwakke pols, *petechiæ*, *diarrhœa*, teekenen van rotachtige ontbinding, met eenige *catarrhale*, en ligte krampachtige toevallen aanwezig waren, heb ik, niet tegenſtaande dit alles, om dat er teekenen van ſtoffen in de eerſte wegen waren, en er gedurende de geheele ziekte voor de zuivering der eerſte wegen geheel niet gezorgd was, zachte ontlastmiddelen toegediend, waardoor ook de *gastriſche* toevallen verdwenen.

De nieuwe Geneesheeren veroordeelen te onregt het gebruik van deze middelen, in al-

le gevallen van *Typhus*, vreezende, dat daar door eene te groote zwakheid zal veroorzaakt worden. Intusschen heeft mij de herhaalde ondervinding geleerd, dat zeer dikwijls, vooral bij morsige en arme menschen, door verwaarloozing van tijdige buiksontlastingen, de *Typhi* zeer kwaadaardig en rottig worden. Wanneer de *sordes* niet in het begin der ziekte ontlast worden, prikkelen zij de ingewanden, vermeerderen de koorts, verzwakken, worden in het bloed opgenomen, en bevorderen de neiging tot ontbinding, terwijl zij in het verdere beloop een' zeer schadelijken, en bijna niet te stuiten doorloop veroorzaken. Het is daarom veiliger, zelfs in het verder beloop der ziekte, wanneer er duidelijke teekenen van *sordes* plaats hebben, dezelve door zachte ontlastmiddelen weg te nemen, daar men doch meestal een' te sterken daardoor veroorzaakten doorloop kan bedwingen. Van dit gevoelen zijn ook hedendaags alle onbevooroordeelde en gematigde Geneesheeren, die niet als de Heer MARCUS, en zijne navolgers, de zieken dagen en weken zonder ontlasting laten, maar ook in deze ziekte wanneer ze aangewezen zijn, braak- en laxeermiddelen durven geven. Deze leer heeft niet alleen de

groo-

groote BOERHAVE, wien men thans met den eernaam van een' *crassen humoraal-patholoog* begroet, maar lang voor Hem SYDENHAM, en na Hem GRANT, in zijne behandeling der rotkoorts, en van zijne *febres malignæ*, voorgeschreven, en nieuwere, meer bezadigde geleerden, als HECKER, REIL en anderen, zijn Hem daarin gevolgd. KAYZER (*o*) gaf in het jaar 1790—1. in de *epidemie* van eene *Febris typhosa putrida* altijd eerst zachte *laxantia*, voor dat hij opwekkende middelen toediende, met die gelukkige uitwerking, dat hij van 78 zieken er maar 3 verloor. De Heer HUFELAND heeft boven allen zoo uitnemend en bondig het nuttig gebruik der ontlastende middelen in deze ziekte betoogd, en de nuttigheid en het misbruik daarvan zoo duidelijk bewezen, dat het niet noodig is, daar iets meer bij te voegen (*p*). Ik zal hier alleen met een woord zeggen, dat men wel moet

(*o*) *Obs. medicæ adjunctis historiis morborum. Lemgo* 1803. zie HARTENKEIL, *Med. chir. zeitung* 1805. Th. IV. f. 125.

(*p*) Over de zenuwkoortsen, vertaald door DR. NUMAN, 1809. bl. 63—122.

moet zorgen, dat men hier geene te hevige, en te zeer verzwakkende ontlastmiddelen toediene, en dat het somtijds noodig is, daarmede krampstillende middelen te paren, of, volgens den raad van SYDENHAM, na de uitwerking een *opiaat* te geven, om de door dit middel veroorzaakte beweging te bedaren. Het is er echter verre van daan, dat men in deze koortsen altijd een braak- of purgeermiddel in het begin zoude moeten geven, wanneer er geene teekenen van *sordes* aanwezig zijn; deze schadelijke gewoonte heeft maar al te dikwijls den dood der lijders veroorzaakt, vooral omdat veeltijds door de zieken zelf hevig werkende middelen worden ingenomen.

Wanneer echter de ziekte uit besmetting voortkomt, is men dikwijls gelukkig genoeg, om door een braakmiddel dezelve voor te komen, vooral wanneer men daarop, naar de manier van GRANT, tracht het ligchaam tot zweten te brengen, waardoor hij, bij velen de ziekte in haar geboorte stuitte. Even zoo verhaalt de Heer WEBER (*q*) dat in eene sterke *epidemie* van kwaadaardige persloop

(*q*) *Nordisch Archiv von* DR. PFAFF *und* SCHEEL I. Theil. 1. stuck. s. 165.

loop twee ſtudenten, na de eerſte teekenen dezer ziekte, een braakmiddel van *Ipecacoanna*, en na hetzelve een warm bad namen, waardoor zij in een ſterk zweet geraakten, het welk zij door het drinken van vlierthee lang onderhielden, voorts van pijn bevrijd, en den volgenden dag volkomen herſteld waren. In het eerſte geval van *Typhus*, werden door de zachte laxeermiddelen wel de *gastriſche* toevallen weggenomen, maar toen ontwikkelden zich tevens, zoo als ik wel verwacht had, alle de teekenen van *Typhus*, door een algemeen verval van krachten, verminderde algemeene *irritabiliteit*, droogte van mond, zonder hette of verſnelling des bloedomloops, eene moeljelijke ſlikking, koude der ledematen, een trage zwakke pols, kramptrekkingen in het aangezigt, en *petechiæ*. Wij zagen in deze ziekte hoeveel overeenkomst rotkoorts met *ſcorbutus* heeft, gelijk ik het zeer dikwijls heb opgemerkt, en dit door DINCKGREVE (*r*), en onlangs wederom door HECKER (*s*) te regt is aangemerkt. De Campher

(*r*) *Diſſ. de ſimil. inter ſcorb. et febr. putr. Gron.*

(*s*) *Uber die Faulfieber.*

pher ſcheen hier aan alle aanwijzingen te voldoen, daar dezelve krampſtillend, opwekkende, en tevens rottingwerende is. Ik heb mij in deze ſoort van *Typhus*, zoo wel als in de *catarrhale* en *nerveuſe*, dikwijls zeer wel bij het gebruik der Campher bevonden. Dan ik heb niet zelden gezien, dat, wanneer ik dezelve, of alleen, of in al te ſterke giften toediende, hierdoor ligt *congestie* naar het hoofd en ijlhoofdigheid ontſtonden, het welk het best werd voorgekomen door dezelve met ſalpeter en azijn gemengd te geven, waardoor de verhittende en al te ſterk prikkelende kracht zeer wordt verminderd, en de ontſpannende en uitwaſemende hoedanigheid, welke hier altijd nut doet, wordt vermeerderd. Daar hier tevens neiging tot rotting plaats had, liet ik hem rooden wijn met Fachinger-water drinken. Door deze behandeling was onze zieke den volgenden dag wel iets beter, zoo dat de droogte der tong, en de krampachtige toevallen minder waren; intusſchen daar de zieke oud en zwak was, door allerhande ongemakken, koude en armoede, veel geleden hadt, en de pols zeer zwak en traag was, terwijl zich hier en daar de *petechiæ* nu meer duidelijk vertoonden, oordeelde ik hier den

Koorts-

Koortsbast met de *Radix Arnicæ* te moeten verbinden, en met *Liq. anod. min.* vereenigd te moeten toedienen. Offchoon ik zeer zelden in het begin der *Typhi* het geraden oordeele, den Koortsbast te geven, en dit zoo wel door SARCONE als door HUFELAND wordt afgekeurd, omdat hier meestal geene ware zwakheid plaats heeft, waren hier echter zoo vele verzwakkende oorzaken voorafgegaan, dat ik meende hier van dezen regel te moeten afwijken. Daar intusfchen hier ook meer opwekkende middelen vereischt werden, om de verfterkende kracht der Koortsbast te onderfteunen, (*fixeren* zouden de Duitfchers zeggen) voegde ik de *Arnica*-wortel daarbij, die zeker in deze ziekte boven alle andere middelen verdient geprezen te worden, en met regt van STOLL *pauperum Kinkina* genoemd wordt. De *Arnica* heeft zeker een doordringend en echter zacht werkend, opwekkend, en tevens de onregelmatige werking der zenuwen en vaten bedarend beginfel, en een uitftekend rottingwerend vermogen, het welk zelden nadeel doet, of de heilzame werkingen der natuur verhindert. Een middel daarom, het welk ik vooral in 1795—6. in de toen hier in het Franfche Hospitaal regerende, en zeer kwaadaardi-

ge *Typhi* heb in gebruik gebragt, en thans bijna, en met alle regt, het gebruik der *Kina* in deze koortsen heeft verdrongen; vooral is dezelve allergeschiktst, om met den Koortsbast zich te paren, en te beletten, dat dezelve niet bezware, maar behoorlijk indringe. Daar intusschen de tong wederom droog, en de pols steeds trager en zwakker werd, liet ik voor een' tijd den Koortsbast weg, en gaf met de *Arnica* een meer prikkelend *aromatisch* middel, den *Kalmus*-wortel, een inlandsch zeer gewoon middel, het welk in deze ziekte als een uitstekend opwekkend, versterkend, en rottingwerend middel verdient te worden aangeprezen, en het welk wij, sedert vele jaren, in deze koortsen, vooral wanneer er eene traagheid van het hart en vaten (zoo als in dit geval) plaats heeft, met het beste gevolg bezigen, en hiermede paarden wij den volgenden dag poeijers van Campher.

Na eene koortsverheffing des avonds volgde er eene aanmerkelijke *crisis* door sterke ontlastingen, waardoor het wezen en de tong merkelijk gunstiger werden; dan daar de zwakheid zoo groot was, oordeelde ik dezelve door een weinig *Catechu* met *Laud. liq.* te moeten matigen, hetwelk ook van het beste

ge-

gevolg was. Offchoon de Heer HUFELAND en anderen, in deze koortſen *Aluin* en andere *ſtyptica* bezigen, heb ik echter mij zelden daarvan bediend, en meestal de beste uitwerking van de *Arnica* met een weinig *Laudanum* gehad. In dit geval beproefde ik de *ſuccus Catechu*, welke ik als een zeer zacht, en inwikkelend *adſtringerend* middel, met nut in *chroniſche diarrhœen* bezige, en ik moet zeggen, dat het hier met de Campher gepaard, eene zeer goede werking deed. Na dat de ontlasting hier door een weinig gematigd was, kreeg de zieke trek tot voedſel, en daar hier geene hette en drift van bloed plaats had, wilde ik eens beproeven, welk eene uitwerking het vleeschnat zoude doen; offchoon hij trek had tot voedſel, walgde hem dit zoo zeer, dat ik hem daarvoor in plaats ligte groenten liet geven, die hem zeer wel ſmaakten, en ook wel verteerd werden. In alle koortſen, en vooral in die, welke maar eenige teekenen van rottige ontbinding hebben, heb ik altijd zulk een' walg van alle vleesch, en vleeschnat gezien, dat ik mij nooit heb kunnen begrijpen, dat men in vele Ziekenhuizen in Duitschland, alle uren ſterke runderſoepen met eijeren enz. kan geven. Ik heb

het menigmaal in het *Nosocomium* beproefd, maar altijd gezien, dat ze, of niet konden worden gebruikt door den sterken afkeer der zieken, of dat ze met tegenzin echter genomen, vermeerdering van koorts, en *gastrische* toevallen te weeg bragten. Immers is in deze ziekte de maag niet in staat dit voedsel te verteren, en hierom moet hetzelve noodzakelijk de neiging tot ontbinding, welke er reeds plaats heeft, vermeerderen. Om deze reden wordt dit ook thans door HECKER, HUFELAND, SPANGENBERG (*t*) en anderen in deze ziekte afgekeurd. De Koortsbast, welke in het eerst niet verdragen werd, deed op het einde dezer koorts eene zeer goede uitwerking; gewoonlijk begint men veel te vroeg met dit middel, hetwelk in het begin der ziekte te veel prikkelt, niet verteerd werd, en de natuur in hare werkingen verhindert. In ons geval was er zeker van het begin der ziekte af ware zwakheid, er was geene aanmerkelijke hette, of versnelde omloop des bloeds, en echter werd de Koortsbast niet verdragen, voor na de scheiding der ziekte, wan-

(*t*) In HORN's *Archiv. f. pract. Medizin.* VII. Th. 1. heft. f. 47.

wanneer de droogte der tong, en zwakheid daardoor werden weggenomen. Ik heb dit steeds in de behandeling dezer koorts opgemerkt, dat men dikwijls te vroeg tot het toedienen van den Koortsbast in *Typhi* overgaat, en ik heb meermalen gezien, dat ook deze vorm van *Typhus*, met traagheid van pols, koude *extremiteiten*, *petechien* enz., dezelve in het begin niet verdroeg, en dat na de scheiding der ziekte, dezelve zeer veel dienst deed, zoo als dit ook reeds voor lang door SARCONE is aangeraden (*u*).

In het 5de en 6de geval waren de toevallen, zoo als wij reeds met een woord hebben opgemerkt, duidelijk meer *nerveus*, zij waren echter met slijmachtige en *catarrhale* toevallen gepaard. Offchoon bij beide dezelve oorzaken plaats hadden, en waarschijnlijk dezelfde smetstoffe de ziekte had voortgebragt, was er echter in beide dit aanmerkelijk verschil, dat bij den vader, van het eerste begin af, de pols zeer traag, daar dezelve bij den zoon zeer snel was; dat hierom bij den eenen de prikkelbaarheid van het hart en de vaten verminderd, bij

(*u*) *Krankh. von Neapel.* Th. I.

bij den anderen vermeerderd was; een duidelijk blijk, dat het onderscheid dezer ziekten in dit opzigt niet wezenlijk, maar toevallig is, zoo als dit ook door REIL in dezelfde *Epidemie* werd opgemerkt (*v*). Bij den eersten waren *gastrische* toevallen en teekenen van slijm in de eerste wegen, welke de natuur door braking, en het verwekken van doorloop trachtte te ontlasten. Offchoon hierdoor vele *sordes* ontlast werden, bleven de zenuwachtige toevallen voortduren, welke hiervan schenen onafhankelijk te zijn. Daar hier opwekkende middelen schenen aangewezen te zijn, begon ik met de zachtste prikkelende middelen, welke in plaats van de toevallen te verminderen, dezelve en het *erethismus* vermeerderden, en hieruit blijkt dan wederom, dat de natuur der ziekte niet enkel in zwakheid of *asthenie* bestaat. De *Rad. Valer. sylv.* de *Rad. Senekæ*, de *Flores Arnicæ*, welke alle, zoo wel als opwekkende middelen in de *Typhus nervosa stupida*, als als *resolventia incidentia* in de *febris pituitosa* gebezigd worden, deden hier geen' dienst, waarom ik nog meer vlugge opwek-

(*v*) *Mem. clin. fasc.* I.

wekkende middelen gaf, als het *Liq. anod. min.*, de *Sp. cc. ſuccin*, *Campher*, enz. waarbij ik om de *diarrhœa* te matigen, de in dit toeval anders zoo nuttige *Radix Arnicæ* voegde. Het bleek echter, dat de gevoeligheid der maag en ingewanden daar door zoo zeer vermeerderd werd, dat hij niets konde binnen houden, terwijl echter na deze ſterke ontlastingen de zenuwtoevallen, beving enz. zeer verminderden, en de toeſtand der zieke eer verbeterd ſcheen te zijn. Ik heb dikwijls in onze koortſen, zoo wel in den vorm van *acute Typhi nervoſæ*, met verminderde, als met vermeerderde *irritabiliteit* en *ſenſibiliteit*, gezien, dat zij geenerhande opwekkende, of de minſte heete middelen verdroegen, en dit zelve is ook door anderen opgemerkt. De Heer SPANGENBERG (*w*) zag ook in de door hem waargenomene *epidemiſche Typhus*, dat zijne zieken volſtrekt geene warme of opwekkende middelen verdroegen. Ik geloof, dat men zeer veel nadeel hiermede te weeg brengt, en ik heb meermalen gezien, dat jonge Geneesheeren, door het misbruik van heete en prikkelende mid-

(*w*) HORN. *Archiv.* a. o. ſ. 46, 47.

middelen den dood der lijders veroorzaakten. Altijd rade ik in het begin, en zelfs bij den voortgang der zenuwkoortſen, daarmede uiterst voorzigtig te zijn, dewijl ik verzekerd ben, dat er meer menſchen door het onoordeelkundig gebruik van opwekkende middelen worden bedorven, als er door het geſchikte gebruik daarvan genezen worden.

Mijne poging om door opwekkende middelen en door de *Arnica*, beide koorts en *diarrhœa* te ſtuiten, mislukte geheel. Echter had hier wederom hetzelve plaats, als in het vorige geval, dat de *diarrhœa* eene goede uitwerking op de ziekte deed. Over het geheel reken ik het gunſtig, wanneer de zieke loslijvig is, en ik heb meermalen gezien, dat wanneer er hardlijvigheid plaats had, de ziekte veel erger liep, langer duurde, en bij het einde der ziekte veelal dan van zelve de ziekte door het ontlasten van eene ongelooflijke hoeveelheid *ſordes* geſcheiden werd. De Heer FRANCK, is hierin op verſchillende plaatſen van zijne uitmuntende *Acta inſtit. clinic. Viln.* met mij eenſtemmig (*x*) „ *Diarrhœam* (zegt hij) *per-*

io-

(*x*) T. I. p. 46, 47.

„ *totum fere hunc morbum durantem ne-*
„ *quaquam ſedavi, quum ex ea morbus non*
„ *increverit. Hoc ſæpe ſæpius in Typho ob-*
„ *ſervare licet, quare non ſatis Medicos,*
„ *qui ex qualibet evacuatione morboſa,*
„ *futuram virium jacturam timent, mone-*
„ *re posſum, ne ob hanc hypotheſin diar-*
„ *rhœas in Typho ſedent. Ab alvina excre-*
„ *tione præpostere hoc in morbo, inprimis*
„ *per opium, cohibita, gravisſima mala orta*
„ *vidi. Quam ob rem, niſi præſentia ſym-*
„ *ptomata, accedente diarrhœa, quam max-*
„ *ime augeantur, et meteorismus, aut alia*
„ *nova ſuperaccedant, nunquam diarrhœam,*
„ *inprimis fæcalem ſisto.* (*y*)

Toen ik in ons geval ontwaar werd, dat de opwekkende middelen nadeel deden, meende ik daarmede te moeten ophouden, en liever zoodanige dingen te moeten geven, welke de groote gevoeligheid der zenuwen bedaarden. Ik gaf daarom eene eenvoudige *Emulſie* met het *Diascord.*, om den afgang, welke te veel verzwakte, een weinig te bedwingen; om dit in het voorbijgaan te zeggen, heb ik in *diar-*

rhœen

(*y*) Vergeleken met *Ann. I. p.* 5. en *Ann.* II. p. 32—3.

rhœen met groote gevoeligheid der ingewanden verzeld, mij van dit middel met veel vrucht bediend.

Omtrent het gebruik van *Emulſies* in zenuwkoortſen, moet ik hier aanmerken, dat ik niet alleen in dit geval, maar reeds lang te voren, mij hier van met het grootſte nut bediend heb, wanneer er een' ſtaat van *erethismus* en groote gevoeligheid plaats had; dat ik dikwijls hierdoor alleen zeer bedenkelijke zenuwkoortſen heb herſteld, en dat ik dezelve veelal in het begin der ziekte aanwendde, om de groote aandoenlijkheid eerst te bedaren.

In ons geval volgde aanſtonds eene geheele verandering der ziekte; het middel ſcheen de ſterk geprikkelde vezelen te verzachten, en in te wikkelen, terwijl aanſtonds daarop ontſpanning, en eene afzondering van een *rheumatisch* zetſel in het water plaats had.

Toen de toevallen van vermeerderde gevoeligheid bedaard waren, werden de verſterkende middelen zeer wel verdragen. Over het algemeen heb ik echter, en hier en in andere gevallen, waargenomen, dat zuivere bittere middelen, en *tonica amara* beter verdragen worden, als heete en ſterk prikkelende midde-

deelen. *Extr. Gentianæ* met witte ſpaanſche wijn, en een weinig *Liquor Anodin.* deden hier zeer veel nut. Wanneer de natuur eene ſcheiding der ziekte heeft te weeg gebragt, wanneer de groote prikkelbaarheid verdwenen is, en de krachten door de ziekte zijn uitgeput, dan komen meer vaste verſterkende middelen te ſtade, en de Koortsbast ſchijnt ons dan boven alle andere middelen verkieslijk, daar hij eene zamentrekkende met eene bittere *toniſche* kracht vereenigt. Om echter de verteerbaarheid daarvan gemakkelijker te maken, is het dikwijls nuttig, den Koortsbast met *aromatiſche* middelen of wijn te vereenigen. Over het algemeen ben ik huiverig in het toedienen van het *Opium* in de *Typhus nervoſa*, zoo wel als *putrida.* Men heeft naar mijne gedachten daarvan zeer veel misbruik in dezen tijd gemaakt. In die gevallen waarin verminderde gevoeligheid en ſtompheid plaats had, heb ik daarvan geene opwekking van krachten kunnen gewaarworden. Maar in die gevallen, waarin *erethismus* plaats had, heb ik daardoor de hette en ijlhoofdigheid zien vermeerderen, en dezelve in ſlaapzucht, met teekenen van *congestie* naar het hoofd, zien overgaan. Kleine giften van het *Opium* heb ik met *emulſiën* en *mucilaginoſa*

 ſom-

ſomtijds met nut gebruikt, om de al te ſterke ontlastingen te matigen, of ſtuipachtige toevallen te bedaren. Over het algemeen heb ik opgemerkt, dat vele Geneesheeren over dit middel eenſtemmig met mij denken. De Heer HUFELAND houdt het voor een van de ſterkſte en doordringendſte prikkels, maar gebruikt het echter met veel voorzigtigheid, en met andere middelen gepaard (*y*). De Heer GILBERT (z) zegt van het gebruik van het *Opium* in zenuwkoortſen. „ Er zijn eenige vlugge „ prikkelende middelen, welke uit haren aard „ verſtorend (*erſtörend*) op het werktuigelijke van ons geſtel werken. Zulk een is „ het *Opium*, en offchoon het door de leer „ van BROWN tot een werkzaam prikkelend „ middel verheven is, is echter de aanwending van dit middel in deze ziekte ge- „ vaarlijk." HECKER (*a*) zegt, dat men het *Opi-*

(*y*) Aard, beloop, toevall. en geneesw. der Zenuwkoortſen in Pruisſen. bl. 24 en volg.

(z) *Uber die krankh. welche by dem Franzos. armé hersſchten. ſ.* 124.

(*a*) *Uber die Nervenfieber, welche in Berlin im Jahre* 1807 *hersſchten. ſ.* 61—62.

Opium zoo wel als alle *narcotica* met voorzigtigheid moet aanwenden in zenuwkoortsen. De ondervinding had hem geleerd, dat het in de veranderlijke (*verſatile*) acute zenuwkoorts over het algemeen een hoofdmiddel is, om de al te ſterke uitwerkingen van de overſpannene *irritabiliteit* en *ſenſibiliteit* meer *harmonisch* te ſtemmen, wanneer het in kleine giften, en in korte tusſchenpozingen, gepaard met andere opwekkende middelen, gegeven wordt. Maar dat het zoo weinig bij de *torpide* zenuwkoorts te ſtade komt, dat het veel meer een bewustloozen, ſlaapzuchtigen, *apoplectiſchen* toeſtand oogenſchijnlijk verergerd, en zeer dikwijls eene doodelijke uitkomst te weeg brengt.

De Heer J. FRANK van de behandeling der *Typhi* ſprekende (*b*) zegt ook, „ *ab uſu* „ *enim interno Opii, quo usque fieri licet, in* „ *Typho peticulari abſtineo, nam ſatis mul-* „ *tiplici experientia edoctus ſum, paucas* „ *dari rerum poſitiones in hoc morbo, ubi* „ *Opio locus esſe potest.*"

Onder alle middelen, welke ik in deze ziekte gebezigd heb, heb ik er geen gevonden, het-

(*b*) *Inst. clin. Viln.* T. I. p. 47.

hetwelk mij over het algemeen zoo zeer voldaan heeft, als de Campher. Dit middel heb ik steeds als een hoofdmiddel in onze *Typhi* beschouwd, daar dezelve meestal van een' *catarrhalen* aard zijn, en duidelijke *rheumatische* toevallen met zich voeren. De meeste zenuwkoortsen, wanneer zij niet van directe besmetting afhangen, hebben wij te danken aan verwaarloosde of kwalijk behandelde verkoudheden. Het is bij mij niet onwaarschijnlijk dat, even gelijk somtijds eene *rheumatische* stoffe op een of ander deel vallende, eene verlamming, of op de hersenen, beroerte veroorzaakt, ook op de zenuwen vallende, de toevallen van zenuwkoorts te weegbrengt, ten minste schijnt het *critische* zure zweet, en het wit *rheumatisch* zetsel, het welk wij in het einde dezer ziekte in de *urine* waarnemen, dit te bevestigen. Hoe dit ook moge zijn, heeft mij ten minste eene langdurige ondervinding geleerd, dat de Campher een der vermogendste en geschiktste middelen in onze *Typhi* oplevert, wanneer men dit maar op de regte wijze, en onder de aangewezene omstandigheden gebruikt. Wanneer men de Campher aanstonds in het begin der ziekte, wanneer er of *gastrische*, of ont-

ſtekingachtige toevallen plaats hebben, geeft, zal dezelve nadeel doen, en de koorts vermeerderen, maar men behoort dit middel alsdan te geven, wanneer in de voortgang der ziekte de pols klein en zwak is, en er ſlaapzucht, ijlhoofdigheid, trekkingen, enz. plaats hebben.
„ *Eo frequentius*, zegt FRANK (*c*), *atque*
„ *lubentius camphoram præſente pulſu debi-*
„ *li, diffluente, æquali et molli, facieque*
„ *palleſcente, nec non cutis calore potius*
„ *imminuto, utiliter exhibui.*" HUFELAND komt hier mede genoegzaam overeen, die ook dezelve dan, wanneer de pols bijzonder klein en week was, met verdooving, en *ſoporeuſen* toeſtand, of buitengewone krachteloosheid toediende (*d*). Het komt echter hier veel aan op de wijze, waarop men dit geneesmiddel geeft. Wanneer men in die gevallen, waarin een ſterk *erethismus* met hette en drooge huid, en een ſnelle pols plaats hebben, de Campher, ter bedaring dezer toevallen, wil geven, moet men dezelve in zeer kleine giften, van een ½ of ¼ grein, in eene *emulſie* met *Nitrum* toedienen, wan-

(*c*) *Inst. clin. Viln.* T. II. p. 31—2.

(*d*) Zenuwk. in Pruisſen. bl. 31.

wanneer ik daarvan de beste werking heb ondervonden; of ook met azijn en *Nitrum*, met veel water verdund, wanneer het de droogté en ſpanning wegneemt, en in dit geval de uitwaſeming bevordert. Maar wanneer er eene *febris nervoſa ſtupida* plaats heeft, kan men dezelve in grootere giften geven, en met meer opwekkende zenuwmiddelen, als *Liq. anod. min.*, *Spir. Nitri dulcis*, en *aromatiſche* middelen paren. Wanneer er eindelijk in het beloop der ziekte, zich met de zenuwkoorts teekenen van ontbinding paren, kan men grootere giften, met *acida mineralia*, en vooral met het *Elixir acid. Halleri*, het welk ik hier zeer gaarne aanwende, verbinden.

Bij onze meeste zieken hebben wij met veel vrucht Spaanſche-vliegpleisters, meestal aan de beenen, aangelegd, en doorgaans met het beste gevolg. Niet zelden heb ik door het vroegtijdig aanleggen van *Veſicatoria* in *catarrhale* koortſen zenuwtoevallen voorgekomen, of dezelve in het begin geſtuit. Ik heb mij niet alleen in de zoogenaamde *Typhus nervoſa ſtupida*, waarin zij de levenskracht opwekken, maar ook in de *verſatilis*, waarin eene overmaat van gevoeligheid plaats heeft,

bij

bij derzelver aanwending altijd zeer wel bevonden. HUFELAND ondervond, dat in die gevallen, „*waarin, noch door de huid, noch door de nieren, eenige ſcheiding wilde te voorſchijn komen, de Spaanſche vliegen de voornaamſte hulpmiddelen waren*" (*e*). Hij geeft van de nuttigheid daarvan verſcheidene voorbeelden op. Sommige laten de *Veſicatoria*, als *exciterende* middelen, maar weinige uren aanleggen, tot dat de huid rood wordt; anderen verkiezen mostaardpappen aan de beenen of in den nek aangelegd. Ik kan mij in de *Febris rheumatico-nervoſa*, zoo als meest alle onze koortſen zijn, bij deze geneeswijze niet voegen, dewijl ik door herhaalde ondervinding overtuigd ben, dat niet alleen de prikkeling, maar de ontlasting van eene ſcherpe ſtoffe, die de zenuwen aandoet, gevorderd wordt, en dat niets deze ontlasting zoo ſchielijk en zoo zeker bevordert, als de Spaanſche vliegen. Ik heb dikwijls opgemerkt, dat de zenuwtoevallen niet verbeterden aanſtonds na de werking der *veſicatoria*, maar wel zoodra daardoor veel vochts ontlast werd. Wanneer er

(*e*) Waarn. omtrent de Zenuwk. te Jena. bl. 61.

er plaatfelijke toevallen van de borst, braking, enz. bij plaats hadden, heb ik die op de borst of maag laten aanleggen. In die gevallen echter, waarin men alleen eene oogenblikkelijke *contra-irritatie* wilde maken, heb ik meer nut gehad van zuurdeeg of mostaardpappen in den nek, of op verfchillende deelen aangelegd.

Hufeland heeft in de *Epidemie* van 1806, en 1807, in Pruisfen, zich minder van Spaanfche-vliegen bediend, om dat dezelve ligt in *gangreen* overgingen; (*f*) over het algemeen behoort men met derzelver gebruik ook in die gevallen voorzigtig te zijn, wanneer er eene fterke neiging tot rotting plaats heeft. Burserius zegt (*g*) „ *Hinc auctor tironibus essem, ut veficantia adhibere volentes in fanguinis naturam detegendam incumbant prius. Hac firma, et fatis cohærente deprehenfa, veficantia audacter admoveant, fin contra, prudenter ab eorum ufu abftineant, ne fuis ægris noceant.*" Ik heb echter zelden eenig nadeel

(*f*) bl. 45.

(*g*) *Inst. med. pract.* T. II. p. 406.

deel van de aanwending der Spaansche vliegen ondervonden.

In de *Febris nervosa* heeft men al te onbepaald ook den *Wijn* aangeraden. In het begin dezer koortsen, vooral wanneer er *erethismus* is, doet dezelve, even als alle prikkelende en opwekkende middelen, nadeel; vooral onze gewone roode wijn, welke te veel zamentrekt. Sedert eenigen tijd heb ik in deze koortsen mij, in plaats daarvan, van zoete Spaansche- of Mallaga-wijn, met gerste-water gemengd, bediend, of ook, wanneer de omstandigheden der zieken dit toelieten, ouden Rhijnschen-wijn, met of zonder water, voorgeschreven. In het begin der ziekte is echter meestal alle wijn nadeelig, zoodra echter de pols klein en traag wordt, en er een verval van krachten plaats heeft, is de wijn zeker het beste opwekkend middel, vooral in de *Febris nervosa stupida*, waarin dezelve meestal zeer wel verdragen wordt. In de *Febris nervosa versatilis* is de wijn ook in het vervolg der ziekte zeer nuttig. (*h*)

In de *rheumatische complicatie* heb ik, zelfs in de zwaarste gevallen, den besten dienst van het

(*h*) Zie HUFELAND, ziekten van Pruissen. bl. 33.

het *Serum lactis vinoſum* gehad, het welk uitnemend de werking van de Campher, om een heilzaam zweet te bevorderen, onderſteunde.

Wanneer de toevallen der eerſte wegen bedaard waren, heb ik dikwijls gezien, dat in zenuwkoortſen de zieken zeer ſchielijk lust tot voedſel kregen, en gekookte karnemelk, en ander dun voedſel gretig gebruikten. Gewoonlijk heb ik dan witten wijn, met broodwater, en eijerdoor met kaneel of notenmuskaat, toegeſtaan, het welk meestal zeer wel werd verdragen.

Ik heb reeds met een woord opgemerkt, dat alle zieken, offchoon zij de ziekte door beſmetting gekregen hadden, echter allen *catarrhale* toevallen hadden, en de koorts zich onder de gedaante van eene *catarrhaalkoorts* vertoonde. Bij allen waren van plaats veranderende pijnen, hoest, roode, tranende oogen, pijn op de borst, eene ſlijmachtige tong, dorst, ſnelle en *geirriteerde* pols, en eene aanmerkelijke koortsverheffing des avonds, die 's morgens met een ſterk zweet afging. Het was bijzonder, dat de *typheuſe* koorts met alle *catarrhale* toevallen van den een' tot den anderen overging. In het eerst kon

men

men niet altijd, echter meestal, bemerken, dat hier eene kwaadaardige zenuwkoorts onderliep. Er was namelijk hier al aanſtonds eene ſterke duizeligheid, hoofdpijn, en zulk een' ſterken pijn in de beenen, als men zoo zeer niet in eenvoudige *catarrhale* koortſen ontdekt, ook was er eene zekere droefgeestigheid en moedeloosheid in het wezen te lezen. Met de *catarrhale* toevallen vermeerderden ook gemeenlijk die van de zenuwkoorts, zoo dat zich daarbij ijlhoofdigheid, beving, ſtuipachtige trekkingen, en een wild uitzigt voegden. De ziekte voortgaande, volgde er op den ſtaat van *erethismus* een verval van krachten, beving, een ingevallen wezen, ſtille ijling, te gelijk met teekenen van ontbinding, welke zich eerst door *petechiën*, daarna door vuil water, zeer rottige afgangen, ſtinkende uitwaſeming, en plaatſelijke *gangreen*, een' zeer ſnellen pols, met of ſterk verminderde, of ook zeer vermeerderde en bijtende hette, te kennen gaf. Met deze toevallen nu verminderden de toevallen der borst, de pijn en hoest, niet zoo als in de andere gevallen, maar vermeerderden ſteeds, zoodat er zware *congesties* naar de borst, met groote benaauwdheid (zie 8, 9 & 10de geval) gedurige

droo-

drooge kuch, zeer benaauwde ademhaling; zoodat men alle oogenblikken eene ſtikking vreesde, en een dik, geronnen, zwart bloed werd opgeworpen. Door de verhinderde doorloop van bloed door de longen, was er ook eene geweldige hoofdpijn, en het zwarte bloed ſtroomde ook uit den neus, vooral gedurende de nachtverheffingen tusſchen den 9 en 11den dag. Op denzelven tijd waren er ook zeer ſterke teekenen van *Typhus putrida* voorhanden, en de drooge en bruine tong, de *petechiæ*, beving, hik, kleine en ſnelle pols, gaven dit genoegzaam te kennen. De ziekte verminderende, was er eene ſterke opwerping van ſtinkende en wankleurige *ſputa*, het water zette omtrent den 14den dag een dik wit zetſel, de toevallen verminderden allengs, er volgde geene ſterke en langdurige ontlasting door ophoesting, maar de ſtoelgangen werden menigvuldig en verligtende.

In de meesten dezer zieken werd de pols, wanneer de zieke aan de betere hand was, zeer langzaam, het welk ook HUFELAND bij zijne zieken heeft waargenomen.

Wat nu de behandeling dezer vorm van ziekte aanbelangt, men zal uit de bovengemelde gevallen gezien hebben, dat ik in de

mees-

meeste gevallen weinig in mijne voorgaande behandeling heb veranderd.

In een dezer gevallen (het 10de), toen wij niet wisten, dat de ziekte door besmetting was voortgebragt, daar het het eerste was, het welk ons voorkwam, begonnen wij de genezing met eene aderlating. Het volbloedig en sterk gestel des lijders, en de sterke en verligtende neusbloeding, verleidden ons daartoe, offchoon de pols niet vol of hard was. In het eerst scheen de aderlating veel verligting op de borst te geven, offchoon het bloed weinig zamenhangend en slijmig was. Het is dikwijls allermoeijelijkst te beoordeelen, of het noodig is, in deze koortsen, met *pleuritis* of *peripneumonia* gepaard, ader te laten. Het is bij mij nog niet geheel uitgemaakt, of niet deze aderlating van vier oncen, die zware *peripneumonische* toevallen heeft voorgekomen, welke wij in een ander geval (het 9de), waarin geene aderlating geschied was, hebben waargenomen. Ik weet zeker niet, of wel in deze gevallen, waarin, door eene *passive congestie*, het bloed in zulk een edel deel is opgehoopt, eene aderlating altijd schadelijk is, daar het toch een' hinderpaal, een' drukkenden last wegneemt, waar-

door

door de Natuur vrijer kan werken. De Heer HECKER is met mij van dezelvde gedachten (*i*). Dan ook de ondervinding van anderen leert ditzelvde ook. In een geval, het welk met het onze veel overeenkwam, deed de Heer FRANK eene aderlating; welke echter niet belette, dat de zieke ſtierf; bij de opening van het lijk vond hij de long zaamgegroeid, en uitwendig roosachtig ontſtoken. Ik zal eenige trekken uit zijne aanmerkingen op dit geval hier laten volgen, welke, naar mijne gedachten, hier veel ligt verſpreiden.
„ *Venæſectio hic certe anceps fuit remedium, atque poenituit eam inſtituisſe, quanquam non temere, ac levi animo, ad hanc operationem confugi. Ea enim profuerat evidenter in alio ægro, qui in clinico inſtituto decumbebat, ſub eadem fere rerum conditione. Neque minus proficua erat postea militibus gravi illa febre catarrhali laborantibus, cujus ſupra mentionem injeci. Aegroti tales quam maxime ex morbo, utplurimum provecto, viribus fracti erant ac emaciati. Tusſis inanis* eos

(*i*) *Die kunst die krankh. d. menſch; zu heilen.* Th. I. ſ. 381.

„ *eos excruciabat, cum respiratione summopere difficili et anhelosa, nec non lateris dolore vix tolerando. Apud nonnullos alvi profluvium, aliquando cruentum, in conspectum venerat. Pulsus in universum frequens observabatur et debilis, sed interdum simul contractus et subdurus. Nec deerant sæpe tremores, subsultus tendinum, et deliria. Pulvis Ipecacuanhæ et Opii, Acetis ammoniæ, radix Angelicæ archangelicæ, Camphora, Vesicatoria, aliaque fere incassum præscripta fuere; nam tantum non omnes moriebantur. Sola V. S., ac post eam vesicatorium pectori impositum, nonnullos mortis faucibus eripere poterat. Monendum autem est, haud omnes, quibus in tam gravi rerum conditione vena sauciata fuit, convaluisse. Ejusmodi observationes sæpius mihi præbuerunt occasionem auditorum meorum animos ad complicationem morborum intendendi, quæ faciliori negotio negari, quam explicari potest.* (*k*) Dezelvde FRANK verhaalt, in een ander werk, (*l*) een zeer be-

(*k*) *Act. Inst. clin. Viln.* T. II. p. 15.

(*l*) *Reise nach Paris, London.* Th. II. s. 252—3.

belangrijk geval, het welk het bovengezegde bevestigt. „ Voor korten tijd was er
„ in de haven van *Leith* aangekomen een
„ ſchip van *Dantzig*, waarin zich, op de reis,
„ eene kwaadaardige koorts ontwikkeld had.
„ Het daarmede aangedane ſcheepsvolk werd
„ aanſtonds in het *Edinburger*-Hospitaal ge-
„ bragt. Hier bevond zich een zieke, die al-
„ le de toevallen van eene kwaadaardige
„ koorts had. Men gaf hem zachte uitwaſe-
„ mende middelen. Op eens ontſtonden alle
„ toevallen van *Peripneumonie*. Dr. HAMIL-
„ TON liet met alle de te voren gegevene
„ middelen uitſcheiden, en liet eene aderla-
„ ting doen. Den volgenden dag waren alle
„ toevallen van *Peripneumonie* verdwenen. De
„ zwakheid ſcheen toegenomen te zijn; er
„ werd eene Spaanſche-vlieg gelegd; na
„ eenige dagen was de zieke herſteld." In het voorleden jaar was hier in den omtrek der Stad eene kwaadaardige *Peripneumonie*, die vele menſchen in drie of vier dagen wegnam; bij de meesten was de aderlating ſchadelijk, ja doodelijk, bij anderen was zij nuttig, en het bloed geweldig ontſtoken. Thans heerscht er, terwijl ik dit ſchrijve, in *Drenthe*, eene dergelijke koorts, met *peripneumoni-*

ſche

ſche toevallen, waarin ook de aderlating doodelijk is, terwijl alle zieken, die tijdig zachte opwekkende middelen gebruiken, en behoorlijk behandeld worden, herſtellen. Dan, wat zal men uit alle tegenſtrijdige waarnemingen beſluiten? Dit, dat men in deze ziekten zeer voorzigtig handele, niet te voorbarig te werk ga, maar vooral op den aard der *Epidemie*, op de uitwerking der behandeling, en ook op den *individuelen* toeſtand der zieken, met alle naauwkeurigheid acht geve. Gewoonlijk worden, in dergelijke *Epidemiën*, de eerſte lijders wel eens de ſlagtoffers eener verkeerde behandeling, daar echter in het vervolg zoo wel de toevallen, als de uitwerking der geneesmiddelen, den aard en de behandeling der ziekte verklaren.

In de behandeling der *Typhus* met *peripneumoniſche* toevallen, heb ik eerst den gewonen weg gevolgd, en die middelen gegeven, welke men gewoonlijk in zoogenaamde *astheniſche Peripneumoniën* voorſchrijft, als de *Seneka*, *Valeriana*, *Arnica*, &c., welke echter eerder de ziekte ſchenen te verergeren, dan te verbeteren, waarom ik alle deze prikkelende middelen naliet, en in plaats daarvan *Emulſiën*, en verzachtende middelen met

beter gevolg gaf. In verschillende gevallen, welke wij in de schriften der voorvechters van de opwekkende methode vinden, zullen wij niet zelden dezelve uitwerkingen der opwekkende en heete middelen ontdekken. In één zeer zwaar geval ondervond ik veel nut van warme omslagen van *aromatische* kruiden, in wijn gekookt, en warm op de borst aangelegd.

Dus verre omtrent de behandeling van onze zoogenaamde *Typhi*, in dit Jaar, in het *Nosocomium Academicum* waargenomen. Ik zal hier echter nog eenige meer algemeene aanmerkingen bijvoegen.

Ik heb boven gezegd, dat het gebruik van heete en opwekkende middelen in die ziekten, welke onder den naam van *Typhus* thans voorkomen, waaronder men de zoogenaamde kwaadaardige *catarrhale*, zenuw- en rotkoortsen moet brengen, meestal nadeelig was, en de ziekte dikwijls door overprikkeling verergerde. Offschoon ik deze waarneming waarlijk schuldig ben aan eigene opmerking, en ik dikwijls ondervonden heb, dat men zeer veel nadeel deed, met het vroegtijdig toedienen van te sterk prikkelende middelen, en ik naderhand bespeurde, dat de ziekte veel zachter afliep, wanneer men zich van deze midde-

delen onthield, heb ik echter met een waar genoegen gezien, dat men over het algemeen deze denkbeelden begint aan te nemen, en dat men veel behoedzamer wordt, met het gebruik van prikkelende middelen in zenuwkoortſen, en andere *Typhi*.

De Heer STIEGLITZ (*m*) heeft onlangs zeer ſcherpzinnig bewezen, dat wij van den aard der *Typhi* zeer weinig kennen, en dat men zeer onvoorzigtig handelt, met dezelve aanſtonds met hevige en prikkelende middelen aantetasten. Van het zelve gevoelen is ook de Heer HECKER, in zijne, onlangs uitgegevene, uitmuntende verhandeling over de Rotkoortſen.

Er is mogelijk niemand, die met meer onpartijdigheid en waarheidsliefde dit ſtuk onderzocht heeft, als de Heer J. FRANK; (*n*) zelf een ſterk voorſtander zijnde van het ſtelſel van BROWN, zag hij op zijne reizen, dat men in *Engeland* daarvan zeer afweek, en dat men over het algemeen de ſterk prikke-

(*m*) *Verſuch einer prufung und verbesſerung der jetzt gewohnlichen behandlungsart des ſcharlachfiebers. Hanover* 1807.

(*n*) *Reiſe nach Paris, London u. ſ. w. Th.* II. *ſ.* 229.

kelende methode in het behandelen der *Typhi* verlaten had. Toen ik in het jaar 1784—5 te *Edinburgh* was, behandelde men alle *Typhi* met Koortsbast en *Laudanum*, thans vond de Heer FRANK, (*o*) dat men van deze behandeling was afgegaan, en de ziekte meer aan de natuur overliet, en vooral op zuiverheid, vernieuwing van lucht, en het over 't algemeen meer op eene *diaetetische* behandeling liet aankomen. Wanneer, en zoo lang er eene groote gevoeligheid plaats had, hield men de zieken koel, gaf zure dranken, en hield zoo veel mogelijk alle de afscheidingswegen open. Wanneer de ziekte op deze wijze afliep, gaf men niets anders, maar wanneer de krachten zonken, gaf men wijn, en men schreef in zulke gevallen niet ligt andere middelen voor, als *Spir. Mindereri*, *Antimonialia*, en Spaansche vliegen, terwijl men van *Moschus* en *Opium* naauwelijks meer hoorde, en men maar zelden de *Camphora* en *Serpentaria* gebruikte. Tegens het einde der ziekte gaf men gewoonlijk een *Decoct. Cort. Peruv.*, en deze geneeswijze was van het gelukkigst gevolg.

De

(*o*) S. 142—3.

De Heer FRANK maakt nu hierop de volgende aanmerkingen, welke ik zoo gewigtig rekene, dat ik de moeite zal nemen, dezelve hier vertaald medetedeelen.

„ Ik heb, voor dat men algemeen had aan-„ genomen de *Typhus* door prikkelende mid-„ delen te behandelen, deze ziekte, gedurende „ verscheidene jaren, in de Hospitalen van *Pa-„ via* en *Milaan*, door braak- en purgeermid-„ delen zien genezen. Het gevolg van deze „ behandeling was buiten bedenking onge-„ lukkiger, de zieken werden uitgeput, stier-„ ven in grooter getale, en, in meer geluk-„ kige gevallen, hadden zij veel meer tijd tot „ herstelling hunner gezondheid noodig. On-„ getwijfeld beantwoordde dus de opwekken-„ de methode beter aan de verwachting. Hoe „ was het anders ook mogelijk, dat zoo ve-„ le ervarene en bedachtzame Artzen de ou-„ de methode hadden kunnen verlaten, en „ tot de nieuwe hunnen toevlugt nemen, wan-„ neer zij niet daartoe, door het ondervinden „ van een gelukkiger gevolg verleid worden? „ Maar er ontstaat nu eene geheel andere „ vraag, deze namelijk, *of eene passive behan-„ deling der Typheuse koortsen, niet veelligt „ nog beter aan de verwachting zoude be-*

 „ *ant-*

„ *antwoorden?* Deze vraag kan alleen door „ de ondervinding beantwoord worden. De „ behandelingswijze der *Typhi*, zoo als die in „ *Edinburgh* plaats heeft, ſchijnt deze vraag „ toeſtemmend te beantwoorden." Hier volgen nog een paar daadzaken, welke op dezelve wijze daarvoor ſchijnen te pleiten. „ Ik heb dikwijls hooren verhalen, dat wijlen Dr. WUCH, eerſte Geneesheer van het „ gemeene Hospitaal te *Weenen*, de rotkoortſen, zoo als die te voren genoemd werden, met een bijzonder geluk genas met „ *niets te doen.* Hij had namelijk zijne zieken alleen voor den uiterlijken ſchijn eenige dranken voorgeſchreven, en het einde „ der ziekte geduldig afgewacht. Zulk eene „ vertelling maakte des te minder indruk op „ mij, als ik dacht, dat, als zij gegrond ware, zekerlijk alle overige Geneesheeren van „ dit Ziekenhuis, dit voorbeeld zouden gevolgd zijn, het welk toch geenszins het „ geval was. Maar toen mij het geen ik te „ *Edinburgh* hoorde en zag, op dit ſtuk opmerkzaam maakte, kwam mij deze anecdote „ van zelve wederom voor den geest. Niets heeft „ mij echter zoo zeer opmerkzaam gemaakt, „ en meer doen twijffelen aan de goedheid

„ van

„ van de tot dus ver gevolgde behandelin-
„ gen, als de volgende omſtandigheid. De
„ Heer HEIM, Geheimraad in *Berlyn*, is niet
„ bekend als Schrijver, maar zijn roem als
„ een gelukkig praktisch Geneesheer is zoo-
„ danig gevestigd, dat ik aan de uitſpraken
„ van zulk een' man het grootſte gewigt
„ moet hechten. Daar ik nu door algemee-
„ ne ſtemmen, te *Berlyn*, vernam, dat de
„ Heer HEIM bijzonder gelukkig was in het
„ genezen van koortſen, was het natuurlijk,
„ dat ik hem verzocht, mij te zeggen, welke
„ zijne behandeling over het algemeen in de-
„ ze ziekten was." *Zeer eenvoudig* (antwoord-
de mij deze ervarene, onbevooroordeelde,
doorzigtige, en genievolle man) „ *ik doe bij-*
„ *na geheel niets.* Zulke getuigenisſen moes-
„ ten mij gedurig meer opmerkzaam maken.
„ Als ik wederom naar *Weenen* teruggekeerd
„ was, lag mij niets meer aan het hart, als
„ om deze zaak op te helderen, waartoe mij
„ het algemeen- Ziekenhuis de gewenschte ge-
„ legenheid aanbood. Mijn geweten echter
„ veroorloofde mij niet, geheel eene methode
„ te verlaten, waarvan ik, in vergelijking met
„ andere, zoo veel goeds gezien had. Ik ge-
„ loof, dat ieder Arts het meest moet vertrou-

„ wen, op hetgeen hij zelf gezien heeft, „ zonder daarom zijnen gezigtskring te bepa- „ len. Aan deze regelen getrouw zijnde, be- „ gon ik eerst de *Typheuse* koortsen, minder „ *actif* te behandelen. Daar, waar ik zag, „ dat dit geene kwade gevolgen had, voer „ ik daarmede voort, en ging bij verscheide „ zieken zoo verre, dat ik gedurende het „ gansche beloop der koorts slechts de al- „ leronbeduidendste geneesmiddelen gebruikt „ heb. Bij andere zieken, bij welke ik door „ deze behandeling de ziekte de overhand „ zag nemen, bleef ik getrouw aan mijne „ vorige behandeling. Op deze wijze bragt „ ik acht maanden door met naauwkeurig „ waar te nemen. Mijne bevordering naar „ *Rusland* verhinderde mij die voor het te- „ genwoordige te vervolgen. De tijd was te „ kort om gevolgen uit deze waarnemingen „ af te leiden. Wij moeten ons zeer wach- „ ten, om niet te overhaasten. Een toevallig „ *Epidemisch* karakter kan somtijds eene ze- „ kere methode gelukkig doen uitvallen, wel- „ ke naderhand voortgebruikt, in uiterlijk ge- „ lijke gevallen, de nadeeligste gevolgen kan „ hebben. Ja waarschijnlijk hebben de ver- „ schillende, eerst opzien gemaakt hebbende,

„ daar-

„ daarna wederom gezonkene methoden hier-
„ aan haren oorſprong te danken. Intusſchen
„ geloove ik genoeg gezegd te hebben, om
„ menigen lezer met mij tot twijfeling te
„ brengen. Waarlijk niets is ſchadelijker,
„ als in een' zekeren ſlender te geraken, en
„ daar men een ſtelſel getrouw volgt, te ge-
„ looven, dat men niets beters kan doen. Bij
„ de behandeling der koortſen is het zeker
„ een gewigtig punt, om op de levenskrach-
„ ten opmerkzaam te zijn. Maar de gedach-
„ te, dat de *Typhus* alleen uit een' *astheni-*
„ *ſchen* ſtaat des ligchaams voortſpruit, moet
„ men als eene bloote *hypotheſe* beſchou-
„ wen. Vooral heeft dit plaats omtrent die,
„ welke uit beſmetting ontſtaat. Deze volgt
„ even als de pokken, mazelen en het rood-
„ vonk, eenen eigenen, meest bepaalden loop,
„ en neemt onfeilbaar, even als deze ziekten,
„ verſchillende karakters aan. Men kan daar-
„ uit wel begrijpen, waarom geene vaste be-
„ handeling altijd aan de verwachting kan be-
„ antwoorden. De namen, die men nu over
„ het algemeen aanneemt, om zekere koortſen
„ aan te duiden, als *Typhus*, *Febris nervoſa*,
„ *Febris asthenica*, enz. doen buiten twijfel veel

 „ kwaad,

„ kwaad, want zij betreffen duidelijk ziekten, „ die niet altijd van denzelvden aard zijn."

Naderhand heeft de Heer FRANK, in zijne uitmuntende *Acta inst. clin. Viln.*, overvloedig door waarnemingen bevestigd, dat in de *Typhus* eene zeer eenvoudige behandeling te verkiezen was boven eene sterk opwekkende en prikkelende.

„ *Sed hoc silentio præterire nequeo, me* „ *interdum plus per simplicem et aliquando* „ *do exspectativam medendi methodum, quam* „ *per farraginem et continuam mutationem* „ *medicamentorum, effecisse*" (*o*) en „ *Typhum* „ *peticularem decursum sibi proprium ab-* „ *solvere debere, et dum hoc regulariter,* „ *et sicuti morbi indoles expostulat occurrit,* „ *nullum pene remedium expostulari, de* „ *die in diem magis magisque mihi per-* „ *suadeo.* (*p*) *Quamobrem apud meos ægros* „ *in observatione totus fui, ac ubi morbus* „ *a tramite minime aberraverit, medica-* „ *menta vix aut ne vix quidem necessa-* „ *ria putavi.* (*)

Men

(*o*) T. II. p. 34.

(*p*) T. I. p. 43—4.

(*) In eene recensie van een werk van den Heere

Men denke echter niet, dat men nooit, en in geen geval, iets in de *Typhus* behoort te doen, en dat men deze ziekte altijd aan zich zelve moet overlaten. Hetgeen ik te voren omtrent de behandeling dezer ziekte gezegd heb, zoude daarmede geheel ſtrijden. Het misbruik immers ſluit het behoorlijk gebruik niet uit, en de waarnemingen, zoo wel van den Heer FRANK zelven, als van alle Genees-heeren, toonen genoegzaam, dat men in vele ge-

Heere JAÊGER, in de *Biblioth. der Prakt. Heilk. von* HUFELAND *u.* HIMLY, X. St. 1809. vinde ik deze merkwaardige plaats, die zoo geheel met onze gedachte inſtemt. „ Die *Medicina expectativa* (wohin mann auch zählen kan, eben „ dieſe hausmittel (Wijn en Hoffmans-droppen) in „ geringen gaben, oder blos nur wein gegeben, „ welche der jungere FRANK vor kurzem in „ ihre wurde wieder eingeſetzt hatt, ist bei „ vielen, beſonders leichteren, faulfieber-*Epidemiën*, „ wenn man aus einer kleiner krankheit nicht eine „ groſse machen will, *von anfang*, wo meist ein „ brechmittel wohlthätig ist, bei ſo manchen kranken, das beste was man wählen kan. So nähert „ man ſich am ſicherſten den zeitpunkte, wo „ man wirkzamer ſeyn muss, und mit ihm dem „ ein- und zwanzigſten tage, der hier meiſtens entſcheidend ist. Dadurch verhütet man ſehr oft „ den tod aus uberreizung."

gevallen, door het tijdig en doelmatig aanwenden van opwekkende en verſterkende middelen veel nut kan te weeg brengen.

Ik moet nog met een woord ſpreken van de aanwending van koude in deze koortſen. De Heer REIL, die in de *Epidemie* van *Typhus*, die in het jaar 1787 te *Halle* door hem werd waargenomen, ondervond, dat in die gevallen, waarin volbloedigheid en groote hette plaats had, alle prikkelende middelen nadeelig waren, en echter vreesde, dat aderlatingen en verkoelende middelen te veel zouden verzwakken, denkt, dat men best zoude doen, om de hette, door het blootſtellen der zieken aan de lucht, af te leiden, het welk men ondervonden had zoo veel nut te doen in de kinderpokken. Hij raadt daarom aan, om de zieken op een' open wagen rond te voeren (*q*).

Hij ſchijnt dit echter niet te hebben beproefd. „ *Unicum forſan his miſeris omni* „ *medico auxilio destitutis, ad febrem orgasmumque ſanguinis ſedandum ſuperfuis-* „ *ſe*

(*q*) *Mem. Clinic.* Fasc. 1. p. 21, men zie vooral de Nota hierover.

„ *se credo remedium, scilicet vectionem in*
„ *rhedâ apertâ. Coeli aperti vim antifebrilem*
„ *satis superque docuere experimenta in fe-*
„ *bre variolosâ facta. Hac viâ vero nullum*
„ *periculum fecimus, vulgi fremitum timen-*
„ *tes, quamvis anceps horum ægrotorum sta-*
„ *tus experimenta defendisset.*"

Deze opmerking van REIL is in den laatsten Pruisfischen veldtogt bevestigd geworden door den Heer GILBERT, die in den winter van het jaar 1807 ondervond, dat de zieken, die aan rot- en hospitaalkoortsen lagen, enkel door het overbrengen van de *Ambulance* naar de vaste Hospitalen, alleen door den invloed der koude lucht bij het leven gered werden. Hij verhaalt dat een' Heelmeester, die in een' hopeloozen toestand vervoerd werd, daaraan zijne herstelling te danken had. (*r*)

Sedert eenige jaren heeft men echter de koude, door middel van koud water aangebragt, zeer geroemd in deze ziekte, nadat de Heer CURRIE van *Leverpool* daarmede vele gelukkige proeven had genomen. Deze genees-

(*r*) *Uber die krankh. welche, während des Pruisfisch-Poln. feldzuges, by der grossen Französ. Armé herrschten.* f. 3. u. f. w.

neeswijze is ~~niet~~ geheel nieuw. Het is bekend, dat BILGUER, HAHN, en vooral de Italiaanſche Geneesheeren, bijzonder SARCONE, het waſchen met koud water, en zelfs het aanleggen van ſneeuw in deze ziekte, vooral wanneer er groote hette, en plaatſelijke (*pasſive*) ontſteking plaats had, hebben aangeraden, en dat de Heer SCHMUCKER koude omſlagen in hoofdwonden, en *congestiën* naar het hoofd, met een uitſtekend nut gebruikt heeft. Dan de Heer CURRIE heeft dit gebruik veel verder uitgeſtrekt, en niet alleen in de *Typhus*, maar zelfs in het roodvonk, wanneer er drooge hette en brand plaats had, het herhaald begieten met koud water aangeraden, en daarvan de beste uitwerking ſteeds ondervonden. De Heer FRANK geeft ons in zijne Reize te kennen, dat deze behandeling over het algemeen in Engeland en Schotland zeer wel voldeed. Hij had daarvan ook zeer goede uitwerkingen in het Weener-Hospitaal, in elf gevallen, zelf ondervonden. Men heeft hier en daar in Duitschland ook met gewenscht gevolg dit middel beginnen te bezigen. Ik wil niet ontveinzen, dat de gelukkige proeven van zoo vele groote en onbevooroordeelde mannen, mij gunſtig over het zelve doen

doen denken. Ik ben echter nog niet in de gelegenheid geweest, om het te kunnen beproeven, daar in alle gevallen, die ik sedert het bekend worden van dit middel gehad heb, de ziekten zeer gemakkelijk voor de gewone behandeling weken. Intusschen heb ik dikwijls in groote ophoopingen van bloed naar het hoofd, en daardoor veroorzaakte ijlhoofdigheid, het aanleggen van ijskoud water op het hoofd met veel nut gebezigd. In andere gevallen heb ik ook, en zelfs nog onlangs, met uitstekend gevolg, de zieken met water en azijn over het geheele ligchaam koud laten wasschen, en dikwijls daardoor de hette, en rotachtige toevallen zien verdwijnen. Offchoon ik nu uit eigene ervaring niets beslissends zeggen kan, over het begieten van het ligchaam met koud water in de *Typhus*, zoude ik dit niet dan met veel omzigtigheid aanraden, en vooral niet aan die genen, welke niet daaromtrent het werk van den Heer CURRIE zelf gelezen hebben. Gemeenlijk gaat men tot uitersten over, men heeft dit begieten nu reeds tot tusschenpozende koortsen overgebragt, waarin de Heer CURRIE het zeker niet aanraadt. (s)

Ik

(s) GIANNINI, in *Journ. f. d. ausl. med. u. chir. von* HARLES, *St.* IX. f. 1.

Ik was eerst voornemens om hier te laten volgen de Tusſchenpozende Koortſen, welke wij gedurende dit Jaar behandeld hadden. Daar echter ſedert een paar jaren deze koorts waarlijk *epidemisch* geworden is, en wij in het *Noſocomium* vele zieken daaraan behandeld hebben, en vele daarin aangeprezene geneesmiddelen hebben beproefd, oordeel ik het geſchikter, om alle noodelooze herhaling te vermijden, om, bij de behandeling der ziekten van het jaar 1808—9, dat geen te zeggen, hetwelk ik tot regt verſtand dezer ziekten noodig oordeele, terwijl ik mij verder moet beroepen, op hetgeen ik daaromtrent in de Waarnemingen van het jaar 1798—9, en in de Bijvoegſelen bij het werk van den Heere GRANT *Over de koortſen* gezegd heb.

In het voorleden Jaar werd de Commisſie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, reſiderende te Groningen, door Z. Excell. den Minister van Binnenlandſche Zaken verzocht, om hare denkbeelden op te geven, over de middelen, welke men zoude kunnen aanwenden, ter voorkoming der najaars-koortſen, in dit Departement. Daar nu dit ſtuk door

de

de Commisſie in mijne handen geſteld werd, en ik daarop een rapport uitbragt, het welk door de Commisſie werd aangenomen, waarin mijne denkbeelden omtrent die ziekten boven behandeld, meer ontwikkeld zijn, oordeel ik het niet ongepast, om het zelve hier, als eene Bijlage, tot de vorige behandeling der galkoortſen, mede te deelen.

Rapport van de Commisſie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzigt, reſiderende te Groningen, aan Z. E. den Minister van Binnenlandſche Zaken, over de Najaarskoortſen in het Departement Groningen.

De Departementale Commisſie, ontvangen hebbende eene dispoſitie van zijne Excellentie den Minister van Eeredienst en Binnenlandſchen Zaken, van den 5den van Wijnmaand ll. &c., waarbij Zijne Excellentie ter kennis dezer Commisſie brengt, eene Koninklijke deciſie, van den 20ſten van Herfstmaand, verlangende Z. M. de conſideratiën en het advis dezer Commisſie, omtrent de meest geſchikte middelen, ter voorkoming der Najaarskoortſen, welke, in dit Departement, door de uitwaſemingen van ſlikken, moerasſen en meeren wor-

den veroorzaakt; heeft dezelve de eer, zoo ſpoedig mogelijk verlangende aan de gereſpecteerde orders van Z. M. te voldoen, het volgende te rapporteren. Vooreerst moet intusſchen de Commisſie de vrijheid nemen aan te merken, dat zij gewenscht had in dit opzigt meer naauwkeurig te kunnen opgeven de bijzondere plaatſen, waar de bedoelde ziekten het ſterkst, en met het meest nadeelig gevolg voor het leven en de gezondheid der ingezetenen hebben gewoed; dat echter daaromtrent, ondanks alle aangewende moeite, geene naauwkeurige berigten konden worden ingewonnen, doordien veelal op het platte land, alwaar deze ziekten meest- en vooral gewoon zijn te heerſchen, op vele plaatſen gebrek is aan naauwkeurige waarnemers, welke behoorlijke aanteekeningen houden van de ziekten en derzelver behandeling, terwijl de Commisſie ook verſtoken is van de noodige ſterflijsten, en eene juiste opgave der ziekten, waaraan zij geſtorven zijn; de Commisſie vindt zich derhalve genoodzaakt, zich alleen te bepalen tot eene meer algemeene opgaaf der redenen, welke deze ziekten, hares inziens, hier in dit Departement te weeg brengen, en van de aanwijzing der middelen, welke haar toeſchijnen het

mees

meest geſchikt te zijn, zoo niet om dezelven geheel voor te komen, ten minſte te matigen, en derzelver algemeenheid, en het getal der zieken te verminderen.

Met opzigt tot het eerſte poinct, de redenen namelijk, welke naar het oordeel der Commisſie zamenloopen, om deze ziekten in dit Departement te doen geboren worden, moet de Commisſie het volgende aanmerken.

Dat de ligging van dit Departement zoodanig is, dat het middenſte gedeelte veelal uit laag zand of turfgrond beſtaat, terwijl de boorden daarvan, voor zoo verre dezelven aan de Noordzee, of aan den Dollart gelegen zijn, langzamerhand aangeſpoeld en ingedijkt zijnde, veel hooger zijn, zoo dat dit Departement als het ware eene kom vormt.

De natuurlijke ligging van dit Departement maakt dus, dat, in natte jaren, het water naar het laagſte gedeelte van het Departement zakkende, hier niet zelden, in het voor- en najaar, Tusſchenpozende Koortſen plaats hebben, terwijl de eigenlijk hier bedoelde Najaarskoortſen, welke van een' galachtigen, ſomtijds rottigen aard zijn, zich in de moerasſige en lage veen- of zandgronden niet vertoonen.

Dat de nabijheid der Zee, of de Zeelucht alleen de-

deze Koortſen niet veroorzaakt, blijkt hieruit, dat op de eilanden bij deze kust gelegen, offchoon zelfs op ſommige ſtilſtaande meeren gevonden worden, zich nooit deze Herfstkoortſen openbaren; ja zelfs, dat op de kusten, zoo wel van dit Departement, als van de andere Departementen van ons vaderland, nergens Najaarskoortſen gevonden worden, waar de grond zuiver zandig is.

Eindelijk blijkt dit ook hier uit, dat op die plaatſen, waar deze koortſen het hevigſte woeden, b. v. in de haven van *Delfzyl*, alle zeelieden door deze koortſen worden aangetast, terwijl de ſchepen, welke niet in de haven, maar op ſtroom blijven liggen, daarvan volkomen vrij blijven.

Voorts leert de herhaalde ondervinding, dat bij overvloed van water, dat is, wanneer de bodems der ſlooten en rivieren overal met goed en zuiver water bedekt zijn, er geene Najaarskoortſen gevonden worden.

Alle Geneesheeren in dit Departement, welke over dit ſtuk geraadpleegd zijn, komen hierin eenſtemmig overeen, dat deze Koortſen alleen voorkomen, en gevonden worden op die plaatſen, alwaar de grond uit kleiaarde beſtaat. In alle die jaren waarin de Najaars-

koort-

koortſen in dit Departement ſterk gewoed hebben, heeft men altijd waargenomen, dat dit alleen plaats had op kleigronden, terwijl de nabij gelegene plaatſen, welke een' zand of veengrond hadden, daarvan ſteeds verſchoond bleven.

In het voorleden najaar, toen overal, langs de Zeedijken, en in het Kleioldambt, geheele huisgezinnen aan Najaarskoortſen ziek lagen, ſcheidden dezelve zich ſcherp bij de klei af, zoodanig, dat, terwijl in het dorp Nieuwolda de Galkoorts hevig woedde, in het naburig Noord- en Zuidbroek, en in de geheele ommeſtreek, geene koortſen gevonden werden. De Heer MULLER van *Appingadam*, een eerwaardig grijsaard van in de zeventig jaren, had dit ſteeds eveneens, gedurende 50 jaren, en zelfs in de noodlottige jaren van 1779 en 1780, bevestigd gezien.

Intusſchen is de klei, of de uitwaſeming daarvan, zoo als wij gezien hebben, niet genoegzaam om deze koortſen te verwekken, maar er wordt volſtrekt toe vereischt, dat er plaats hebbe een gebrek aan water, zoodanig, dat de bodem der slooten daarvan ontbloot worde, of dat de landen, welke met water bedekt waren, in den zomer droog worden.

Dan deze omſtandigheid ſchijnt ook alleen niet genoegzaam te zijn, daar ook dit, in het voorjaar en in den winter voorvallende, geene koortſen veroorzaakt; maar dan alleen, wanneer dit gedurende de heete zomermaanden plaats heeft, vooral wanneer er, gedurende de maanden Augustus en September, eene groote hette en droogte plaats heeft, terwijl deze ziekten aanſtonds verminderen, en hare hevigheid verliezen, zoo dra de regens zich inzetten, de lucht bekoelt, en de ſlooten wederom van versch water verzien worden.

Het bovenſtaande wordt in dit Departement overvloedig bevestigd door die waarnemingen, dat te voren omſtreeks deze ſtad, op de lage kleilanden, geene koortſen plaats hadden, maar dezelve zich openbaarden, zoodra men, door watermolens te zetten, dezelve heeft droog gemaakt; dat verders ook omtrent *Nieuwolda* de koortſen minder hevig en algemeen heerschten, maar dat dezelve ook door het droogmalen dier polder menigvuldig en algemeen waren geworden; verders blijkt het uit de waarnemingen, dat de ſlijken, welke uit zee worden aangeſpoeld, bij heete en drooge zomers, wanneer de ebbe laag loopt, en de vloeden niet hoog worden,

een

een' aanmerkelijken invloed op de vorming der Najaarskoortſen hebben.

In de Fortresſe *Delfzyl*, daar niet alleen de haven, maar ook een aanmerkelijk gedeelte van het zeeſtrand, het welk hier kleiachtig is, bij de ebbe droog loopt, zijn altijd de Najaarskoortſen het zwaarſte en langdurigſte; de Najaarskoortſen zijn in heete zomers ook langs het Reiddiep, tot aan den Noorderhaven dezer ſtad toe, zeer menigvuldig, en men heeft niet alleen in de jaren 1779 en 1780, wanneer deze koortſen hier zeer *epidemisch* waren, maar ook in alle andere *epidemiën* waargenomen, dat de ziekten van dezen kant eenen aanvang namen, en aldaar het hevigst woedden.

Het is moeijelijk te bepalen, welke de ſtofſe zij, die uit de opdroogende klei ontwikkeld wordt, en tot de Najaarskoortſen aanleiding geeft. Het komt ons voor, dat er uit de kleigronden, die van water ontbloot worden, en uit de opdroogende ſlijken en ſlooten, eene nadeelige uitwaſeming, en ſtinkende lucht ontwikkeld wordt, welke men duidelijk kan waarnemen, wanneer men een' ſtok in den grond ſteekt, de kleiſtoffe in de ſlooten roert, en zelfs zomers, langs de wegen en

ſlooten gaande, door den reuk kan ontdekken. Behalve deze ſtoffe, welke uit de ſlijken en klei door de hette ontwikkeld wordt, en de voornaamſte opwekkende oorzaak der Najaarskoortſen ſchijnt te zijn, beſtaan er nog anderen, welke of het ligchaam meer vatbaar maken, of de ontwikkeling der ziekte zelve ſchijnen te bevorderen.

Wij meenen hiertoe te moeten brengen de volgende.

I.

Vooreerst, het gebrek aan zuiver en drinkbaar water. Zoo lang men goed en drinkbaar water heeft, merkte men op ſommige plaatſen op, kwamen er geene Herfstkoortſen, zoodra dit ontbrak, begonnen dezelven zich in te ſtellen. Men heeft in het land weinige of geene regenbakken, de putten leveren meest brak water op, ongeſchikt om te drinken. In drooge en heete zomers ontbreekt hierdoor ſchielijk goed water voor menſchen en beesten, en men is dan genoodzaakt, zijne toevlugt te nemen tot vuil, drabbig, en ſoms rottig ſlootwater, zoo als wij dit te *Delfzyl* zelf hebben opgemerkt.

II.

Wij moeten hiertoe in de tweede plaats brengen, de ſchielijke en plotſelinge veranderingen in de temparatuur der lucht, welke vooral in heete zomers digt bij de zee voorvallen; deze veranderingen zijn zoo aanmerkelijk, dat gedurende de grootſte hette er zomers zeer ſchielijk uit zee dampen opkomen, welke zoo koud zijn, dat zij den Thermometer tien en meer graden doen dalen, en daardoor de ſterke uitwaſeming, welke door de brandende hette plaats heeft, in een oogenblik beletten; dit heeft ſteeds na heete dagen 's avonds plaats, en hierdoor wordt zeer dikwijls de ontwikkeling van eene Galkoorts geboren.

III.

Offchoon men geenszins kan ontkennen, dat de inwoners en huislieden ook deze ziekten hebben, en dat in ſommige heete jaren, wanneer de Herfstkoortſen eene ſterke *Epidemie* maken, zelfs geheele huisgezinnen daaraan ziek liggen, leert echter de ondervinding, dat eerst en vooral daarvan aangetast worden alle vreemdelingen, welke aan deze lucht niet

gewoon zijn, dat in *Delſzyl* wel onze inlandſche ſoldaten, maar vooral Duitſche troepen meer dan anderen daarvan aangetast worden, en de ziekte heviger en gevaarlijker krijgen; dat voorts ook de vreemdelingen, welke uit het Munſterſche of Westfaalſche komen, het zij om aan de dijken te werken, of om boerenwerk te doen, even eens de ziekte krijgen, terwijl de inboorlingen langer verſchoond blijven.

IV.

Dat echter onder dezen het eerst worden aangetast dienstboden, en vooral knechten, welke het meest aan de lucht zijn bloot geſteld, en daardoor ook meer onmiddelijk lijden van die oorzaken, die wij boven hebben opgegeven.

V.

Dit heeft vooral plaats bij die landlieden, die de nadeelige gewoonte hebben, om des avonds, wanneer zij door het werk vermoeid en verhit zijn, niet behoorlijk gedekt, en voor de koude avondlucht beſchut, buiten 's huis te gaan zitten, om zich te verkoelen, wanneer op eens de te overvloedige uitwaſeming ge-

geſtoord wordt, en daardoor deze koortſen opgewekt worden.

VI.

Eindelijk meenen wij tot de voorbereidende oorzaken ook te moeten brengen, het grove en vette voedſel, hetwelk vooral in dezen tijd, wanneer de arbeiders dikwijls zich boven hunne krachten vermoeijen, gebruikt wordt; dit voedſel hetwelk uit erwten, boonen, vette meelkoeken, en ſpek beſtaat, kan niet anders, als aanleiding geven tot Galziekten. Terwijl een onmatig gebruik van ſterken drank tevens de gal meer en meer aanzet, en het onvoorzigtig gebruik van koud water, of karnemelk in een verhit ligchaam, tevens eene ſchielijke opwekkende oorzaak dezer koortſen worden kan.

En hier mede vermeent de Commisſie genoeg gezegd te hebben van de oorzaken en aanleidingen dezer koortſen. Het zal niet noodig zijn, iets omtrent den aard en de toevallen daarvan te zeggen, daar dezelve van elders genoeg bekend zijn, en de vraag van Z. E. zich ook meer tot de middelen van voorkoming bepaald.

Wat dan betreft de middelen, welke naar

het

het inzien der Commisſie, geſchikt zouden zijn, om de Herfstkoortſen, in dit Departement, of voor te komen, of ten minſte derzelver algemeenheid en nadeelige gevolgen te verminderen, moëten wij het volgende opmerken.

In de *eerſte* plaats ſpreekt het van zelf, dat de natuurlijke ligging van dit Departement het onmogelijk maakt, om de Najaarskoortſen geheel voor te komen; zoo lang er immers aanſlijkingen plaats hebben, welke niet kunnen worden afgeweerd, en ook eene aanzienlijke bron van welvaart voor dit Departement opleveren, zal men in heete zomers de gevolgen daarvan moeten ondervinden.

Men zoude intusſchen ook hier aanmerkelijke verbeteringen kunnen daarſtellen, welke op de gezondheid der ingezetenen eenen weldadigen invloed zouden hebben; onder de verbeteringen, welke men tot plaatſelijke vermindering der Herfstkoortſen zoude kunnen in het werk ſtellen, behoort, naar het inzien der Commisſie, vooreerst het verdiepen der haven te *Delfzyl*; deze haven loopt met elke ebbe in den zomer genoegzaam ledig, waardoor de ſlibbe, aan de heete zonneſtralen bloot geſteld, dikwijls een zeer onaangenamen ſtank veroor-

zaakt

zaakt, en veelal de oorzaak is der ziekten, welke aldaar, zoo wel voor het guarnisoen, als voor de ingezetenen, in heete nazomers zoo noodlottig zijn; deze oorzaak zoude zonder veel kosten kunnen worden weggenomen, wanneer de haven zoo veel werd verdiept, dat de bodem daarvan altijd met water bedekt bleef.

In de *tweede* plaats zoude de Commisſie van oordeel zijn, dat, daar al mede de ongezondheid dezer Fortresſe voor een gedeelte afhangt, van het ſtinkend water in de vuile ſlooten, welke aldaar des zomers de lucht verpesten, dezen werden opgeruimd, en in den winter geheel gezuiverd, waartoe wel de orders zijn geëxpedieerd, op het advis dezer Commisſie, maar waaraan, immers tot hiertoe, nooit eenige executie is gegeven.

Ten *derden* oordeelt de Commisſie, dat er eene aanmerkelijke verbetering voor de gezondheid dezer plaats zoude kunnen gemaakt worden, wanneer de door de Commisſie voorgeſtelde doorſpoeling uit het Damſterdiep naar de Haven konde worden geëffectueerd; de Commisſie gevoelt zeer wel, dat hieraan wel eenige kosten zouden verbonden zijn, dan zij moet het aan het oordeel van deskundigen over-

overlaten, of het wel noodig ware hier eene capitale zeefluis aan te leggen, daar zij zoude denken, dat een eenvoudige duiker, gelegd tot doorlating van dit water door de capitale wal, zoude fufficiëeren.

Ten vierden. Over het algemeen heeft de Commisfie opgemerkt, dat de Herfstkoortfen, welke op de kleilanden voorvallen, vooral ook veroorzaakt worden door gebrek aan water in de kanalen en flooten, dat dit gebrek vooral hieraan is toe te fchrijven, dat het water uit het hooge land, bij drooge zomers, naar het lagere gedeelte, of het midden van dit Departement toezakt, en deze afzakking door geene fluizen wordt verhinderd, terwijl de lagere landen hun overvloedig water door de fluizen naar het Reiddiep, en elders naar de vaarten, die met de Zee gemeenfchap hebben, laten uitftroomen; om nu te beletten, dat de hooge kleilanden niet te veel van haar water verliezen, was het allernoodigst, dat er hier en daar kleine fluizen werden aangelegd, welke bij een' te fterken afloop van water konden worden gefloten.

De Commisfie vermeent wel te weten, dat de ingezetenen dit gebrek zeer gevoelen, en dat er geene zwarigheid zoude zijn, om deze fluis-

ſluisjes, waarvan er maar zeer weinigen behoeven te zijn, ten laste der ingezetenen te laten leggen, als welke buiten twijfel deze kleine kosten, waaruit aan haar veel voordeel zoude voortvloeijen, gaarne zouden willen dragen.

Het zoude echter ten *vijfden* meerdere moeite in hebben, om de ingezetenen langs het Reiddiep, en in deze Stad wonende, van de uitwaſeming der ſlikken, uit dit water opgevoerd tot aan deze Stad, te bevrijden.

Het is reeds meer dan eens in deliberatie geweest, om bij de Zoutkamp, of aan het begin van het kanaal, het welk naar deze Stad loopt, het Reiddiep, eene capitale ſluis te leggen, om alzoo te maken, dat het binnenwater altijd eene behoorlijke diepte had, en te beletten, dat de hooge zeevloeden, die deze ſlijken met zich voeren, niet tot aan deze Stad konden komen, en dus de aanſlijking, zoo wel van dit vaarwater, als van dezer Stadshaven zoude worden voorgekomen, en daardoor de gezondheid der ingezetenen, aan dit water wonende, en ook van deze Stad merkelijk zoude worden bevorderd; dan daar de aanleg van zulk eene Zeeſluis voor den Lande ongetwijfeld zeer kostbaar zoude zijn, is het

waar-

waarſchijnlijk, dat deze meſure zal moeten worden uitgeſteld, tot dat 's Lands finantiën ter beſtrijding dezer extraordinaire kosten meer zullen ſufficiëeren.

Dan, ten *zesden*, is de Commisſie van gedachten, dat zeer noodzakelijk en uitvoerbaar is eene andere meſure, om de ingezetenen altoos overvloedig van drinkbaar water te verzien. Hiertoe zoude men vooreerst, aan ieder, ten minſte der gegoede ingezetenen te lande, kunnen aanraden, om aan hare groote huizen en ſchuren, overal goten te laten maken, welke het regenwater konden opvangen, en in groote, ſteenen, gemetſelde bakken vergaderen. Terwijl het Gouvernement van haren kant behoorde te zorgen, dat het water der publieke gebouwen, kerken, ſcholen, enz. ten nutte van het algemeen, in groote vergaarbakken, werd verzameld, en door de ingezetenen konde worden gebruikt.

Eindelijk, ten *zevenden*, zoude de Commisſie voorſtellen, dat, ter voorkoming dezer Najaarsziekten, overal aan de Predikanten en Schoolmeesters, een naauwkeurig onderrigt werde gegeven, omtrent de beste voorbehoed-middelen, en den geſchiktſten leefregel, in dit Jaarſaizoen, om deze ziekte zoo mogelijk voor te ko-

komen. Terwijl men met opzigt van het guarnisoen van *Delfzyl*, hetwelk daardoor dikwerf zoo fel geteisterd wordt, vooral behoorde te zorgen, dat de militairen, ook des zomers, nooit aan de nachtlucht werden blootgesteld, ten zij van goede overrokken voorzien, en dat er die veranderingen in de woningen en barakken der militairen werden gemaakt, welke de Commissie in het voorleden Jaar aan het Ministerie heeft voorgesteld, maar waarvan tot hier toe geen gebruik is gemaakt.

En hier mede meent de Commissie zoo veel mogelijk aan de heilzame bedoelingen van Z. M. te hebben voldaan, &c.

ONTSTEKINGEN.

Phlegmasiæ.

In het Jaar 1804—5. hadden wij zeer weinige ontstekingziekten, offschoon het koude weder derzelver ontstaan scheen te begunstigen. Intusschen waren er eenige zeer aanmerkelijke gevallen van Ontstekingen der hersenen (*Encephalitis*) der maag (*Gastritis*) en der lever (*Hepatitis*), waarvan wij het een en ander zullen zeggen.

Encephalitis.

Ontsteking der hersenen.

De Ontsteking der hersenen (*Phrenitis*, *Encephalitis*) is eene ziekte, die meer voorkomt, dan men wel over het algemeen denkt, maar die van alle ontstekingen het moeij-

moeijelijkst te onderſcheiden is, zich zeer dikwijls onder de gedaante van andere ziekten verbergt, en daarom dikwijls bij het leven der zieken niet gekend, maar na den dood eerst ontdekt wordt

XI Geval. Joanna Jans, eene dienstmeid van 30 jaren, werd op den 2den April, des middags na het eten, zonder eenige bekende voorafgaande oorzaak, aangetast van geweldige braking, verzeld van pijn in den buik, krimping, perſing, en waterachtige ontlastingen. Op den 3den kreeg zij eene ſcherpe pijn in de maag, braakte al wat zij dronk met hevigheid weg, terwijl de buik hardnekkig van dien tijd af geſloten bleef. De pijn ſtrekte zich toen vooral naar den linker arm uit. Zij had naauwelijks eenige koorts, zij was volſtrekt niet ijlhoofdig, en had zelfs geene hoofdpijn. De bovengemelde toevallen bleven des niet te min aanhouden, en vermeerderden zelfs van dag tot dag. Van het begin der ziekte af, werd zij van een' kundigen en beroemden geneesheer behandeld, die de ziekte voor eene maagontſteking houdende, waarvan zij ook alle kenteekenen droeg, aderlatingen, roodmakende middelen op den buik, en ver-

zachtende afkookſels voorſchreef. Op den 7den April werd zij bij ons in het *Noſocomium* gebragt. De pijn, die zich te voren alleen tot het *Epigastrium* bepaald had, verbreidde zich nu over den geheelen buik, die zoo gevoelig was, dat hij niet de minſte aanraking verdroeg; zij was uitwendig brandend heet, inwendig klaagde zij over een gevoel van koude; nu had zij zware hoofdpijn, de tong was droog en zeer rood, zij had een' onleschbaren dorst, een' kleinen, zaamgetrokkenen, en zeer ſnellen pols, de braking van al wat zij gebruikte bleef aanhouden. Ik liet eene aderlating van vijf oncen doen, eene Spaanſche vlieg pleister op den buik leggen; inwendig gaf ik eene *emulſie* met Arabiſche gom. Offchoon hier geene uitwendige koude en intrekking van het wezen plaats had, welke men doorgaans bij *Gastritis* waarneemt, dacht ik echter, dat hier eene *rheumatiſche* ontſteking der maag aanwezig was, waarin ik nog meer bevestigd werd, toen ik eenige dagen daarna vernam, dat zij ſedert eenigen tijd zich aan ſterken drank had overgegeven, dat, offchoon haar Geneesheer aanſtonds de aderlating had voorgeſchreven, zij dezelve wel drie dagen had verzuimd, en in plaats daarvan

van een heet maagelixir had ingenomen. Op den 8ſten vertoonde het bloed eene platte, *rheumatiſche*, niet zaamgetrokkene, ontſtekingachtige, korst; de aderlating had geene verligting aangebragt, de nacht was zeer onrustig, met hevige ijlhoofdigheid, de pijn in de maag bleef aanhouden, en zich verſpreiden naar den linker arm en ſchouder; zij klaagde vooral over eene allerhevigſte pijn in het hoofd, als of het van een zoude barſten, het welk voornamelijk op de kruin van hetzelve plaats had; de buik kon nog geene aanraking verdragen, de hardlijvigheid bleef aanhouden, en de dorst was even ſterk, de hette was matig, en de pols ſcheen minder ſnel en ingetrokken; het water was vuil, troebel, weiachtig met een wit ſlijmig bezinkſel. Ik liet een verzachtend klijſteer zetten, en met de *emulſie* aanhouden, waarbij ik een paar drachma's *Spir. Nitri dulc.* voegde. Ik had geen' moed om meerdere aderlatingen in het werk te ſtellen, daar de ziekte reeds zoo verre gevorderd was, het bloed zich niet ontſtoken vertoonde, en de ziekte mij meer *rheumatisch*, als waar ontſtekingachtig voorkwam.

Den 9den. Gister avond was de ijlhoofdigheid allerhevigst, en deze had den geheelen nacht

aangehouden, en duurde nog voort. Zij lag op den rug met ingetrokken knieën, verdraaide oogen, de linker wang was rood, zij ſtak de tong nog uit, die niet zeer droog was, de pols was 80 en geregeld, de handen waren koud; zij had nu verſcheiden willekeurige afgangen, het water was bijna natuurlijk, de buik was trommelzuchtig opgezet, en zeer pijnlijk. Ik vreesde nu, dat er eene ſtofverplaatſing naar de herſenen plaats had, hoewel ik geheel niet dacht aan eene oorſpronkelijke ontſteking van deze deelen. Ik beſchouwde de ziekte nu eerder *asthenisch* of *pasſief*, hierom liet ik aan de kuiten twee Spaanſche vliegen leggen, en gaf inwendig

℞ *Camphor. gr.* v.
Acet. Vini ℥ I.
Nitr. pur. ℈ II.
Aq. Samb. ℥ v.
Gum. Arabic. ʒ I.
Sacch. alb. ℥ ß.
m.

S. alle half uur een lepel.

Nadenmiddag bleef de ijlhoofdig- en woeligheid aanhouden. Zij bragt gedurig de handen

den naar het hoofd, het wezen was gezwollen; het ſtrottenhoofd uitſtekend, hierop volgde gevoelloosheid, ſlaapzucht en ſtuipen; de pols was onregelmatig, naauwelijks te ontdekken, koude ledematen, eene hoorbare ſlikking, (*deglutitio ſonora*,) en zij nam nu alles, wat haar werd aangeboden.

Den 10den. Den nacht door was zij wederom ijlhoofdig geweest, en worſtelde 's morgens met den dood, de borst werd allengs meer vol ſlijm, die haar uit den mond liep. Zij ſtierf 's morgens ten elf uren.

In dit geval was veel duisters, en dit maakte de opening van het ligchaam belangrijk, welke dan ook op den volgenden dag geſchiedde.

De buik geopend zijnde vloeide er veel water uit. De ingewanden waren ſterk met lucht uitgezet, maar nergens waren teekenen van ontſteking of koud vuur. De maag was volkomen gezond, en nog uit- nog inwendig ontſtoken. De overige ingewanden waren gezond, behalve dat de nieren in hare buitenſte oppervlakte blaauw en zwartachtig waren, van binnen was er niets tegennatuurlijks te ontdekken. Zij had te voren dikwijls verſtoppingen der maandſtonden gehad, en eene ſtompe

pe pijn in den onderbuik; wij vonden nu in het *ovarium* van de linkerzijde een ettergezwel, hetwelk in een' zak ingeſloten, en met een' kaasachtigen, rottigen etter opgevuld was; het was echter zoodanig geſloten, dat men de te voren gemelde toevallen daarvan niet konde afleiden. In het hoofd vonden wij het harde herſenvlies zeer vast aan het been aangehecht, zeer rood en opgezet, met het dunne vlies (*pia mater*) zaamgewasſen, de herſenvaten zeer rood. De *ſubſtantia corticalis cerebri* rood en ontſtoken. De kwabben der herſenen van een geſcheiden zijnde, kwam er van onder het *corpus calloſum* eene groote hoeveelheid dunne etter opwellen; alle de holten der herſenen waren daarmede vervuld en gedeeltelijk verteerd, vooral in de linker zijde. In de kleine herſenen was ook etterſtoffe opgehoopt. Uit de ſtrepen op den buik bleek het, dat zij gekraamd had.

Het geval hetwelk wij hier hebben opgegeven, is naar ons inzien zeer belangrijk en leerzaam. Wanneer wij de Ziektegeſchiedenis vergelijken met hetgeen wij bij de opening van het lijk gevonden hebben, dan is er niet

den

den minſten twijfel, of er heeft hier eene ontſteking der herſenen plaats gehad, die tot verettering was overgegaan. De ware *Phrenitis*, of, zoo als ik dezelve liever noemen zoude, de *Encephalitis* of Ontſteking der herſenen, is over het algemeen zeldzaam, en nog veel meer deszelfs overgang tot verettering. De ziekte welke ons doorgaans onder den naam van *Phrenitis* beſchreven wordt, waarin bij de koortſen hevige ijlhoofdigheid wordt waargenomen, is zelden eene uitwerking van ware ontſteking in het hoofd, maar, of een gevolg van de algemeene koorts zelve, of van eene ophooping van bloed naar het hoofd, (*congestie*) en ſchijnt veel eer een *asthenisch* toeval te zijn. De Heer RAHN heeft in zijne klasſiſche verhandeling over de *Sympathie* tusſchen het hoofd en de onderbuiks-ingewanden ons wel eene menigte voorbeelden opgegeven van hevige *Phrenitides*, welke haren oorſprong aan gebreken in den buik verſchuldigd waren (*a*); en de Heer VEGENS, die na hem dezelve ſtoffe behandeld heeft, heeft ook

(*a*) *Mirum inter caput et viscera abdominis commercium*, *ab* J. H. RAHN. *Goet.* 1771.

ook het zelve door nieuwe bewijzen getoond (*b*); het is echter zeer opmerkelijk, dat wij bij deze zeer geachte Schrijvers geen één voorbeeld van het tegendeel ontmoeten, dat namelijk, zoo als in ons geval, alle teekenen van *Gastritis* aanwezig waren, en er in het begin geene teekenen van *Phrenitis*, daar doch de oorzaak der ziekte niet in den buik, maar in het hoofd plaats had. BAILLIE en SÖMMERING houden ook de ontfteking der herfenen voor eene zeldzame ziekte, en denken dat die alleen uit eene uitwendige beleediging voortkomt, en ten minfte zeer zelden uit inwendige oorzaken voortfpruit (*c*).

PRINGLE, die zeker eene alleruitgebreidfte ondervinding had, denkt, dat de *Phrenitis* meest in rotkoortfen voorkoomt; (*d*) Alle fchrijvers komen daarin overeen, dat de ware ontfteking der herfenen zeer moeijelijk te

(*b*) *De fympathia inter ventriculum et caput, præcipue in ftatu præternaturali*, L. B. 1784.

(*c*) *Anat. des krankhaft. baues des menschl. körpers. f.* 250.

(*d*) *On Army difeafes.* Ed. 3. p. 302.

te kennen is. De groote STOLL, die in zijne altijd nuttige en ſchoone *Ratio Medendi* eene afzonderlijke verhandeling over de zitplaats der *Phrenitis* geſchreven heeft, zegt hiervan „ *Quidam thorace ſolum inflammato, alii ventriculo et intestinis phrenitice delirarunt, encephalo omnis phlogoſeos experte. Encephalon inflammatum cum delirio obſervavi, inflammatum quoque mente ſana* (*e*). MORGAGNI heeft verſcheidene openingen gedaan van lijken van menſchen, die aan *Phrenitis* geſtorven waren, waarin geene ontſteking der herſenen was, en wederom ontſtekingen van dit deel zonder ijlhoofdigheid (*f*). CULLEN, offchoon hij toeſtemt, dat de kenmerken van ontſteking der herſenen twijfelachtig zijn, bepaalt dezelve echter „ *Pyrexia vehemens, dolor capitis, rubor faciei et oculorum, lucis et ſoni intolerantia, pervigilium, delirium ferox, vel typhomania.* (g)." VOGEL zegt daar-

(*e*) *Rat. Med. in Noſ. Vindob. Tom.* III. p. 141 *ed. Leid.*

(*f*) *De ſedib. et causs. morb. Epist.* VII.

(*g*) *Syn. Noſ. Meth. Tom.* II. p. 90.

daarvan „ *Eo minus vero inflammationem* „ *in cerebro aut meningibus accuſare pro* „ *causſa mali conſtante et veriore licitum* „ *est, quo infrequentius non ſolum hoc vi-* „ *tium est, ſed quo magis etiam per disſec-* „ *tiones cadaverum perſpectum fuit, quod* „ *cum fuerint meninges vere inflammatæ,* „ *vel etiam cerebrum ipſum tumore phleg-* „ *monode obſesſum, nequaquam tamen ægri* „ *deliraverint.*" (*h*) PORTAL, die in zijn laatſte groot *Anatomisch* werk alles heeft bijeen vergaderd, wat tot de onderſcheiding der ziekten kan dienen, heeft ons hier ook weinig nieuw licht gegeven. Onder de kenmerken dezer ziekte noemt hij niet die toevallen van braking enz., die wij in ons geval waarnamen. Intusſchen heeft hij vele voorbeelden bijgebragt van verzweringen der herſenen, zonder dat men daarvan bij het leven kenmerken ontwaarde, vooral na kwaadaardige koortſen (*i*). VOIGTEL, die buiten twijfel het volledigſte werk over de *Pathologiſche Anatomie* geleverd heeft, hetwelk in ieders handen behoorde te zijn, ſpreekt zeer uit-

(*h*) *De cogn. et cur. morb.* p. 44.

(*i*) *Anatomie medicale Tom.* IV. p. 64—97.

uitvoerig over deze ziekte en derzelver gevolgen, verettering, enz. hij heeft echter geen geval, hetwelk met het onze eenige overeenstemming heeft (*k*). Niet meer duidelijke kenmerken dezer ziekte heeft ons ook DREISSIG opgegeven (*l*). Onze ziekte had in het eerst alle toevallen van eene *rheumatische* maagontsteking, die ook in dezen tijd *epidemisch* heerschte, waarvan wij echter niet het minste spoor in het lijk konden ontdekken. Er had evenwel niet plaats die ingetrokkenheid van het aangezigt, en die koude der ledematen, die men in deze ziekte, wanneer zij ten minste hevig is, gemeenlijk aantreft. Het is zeker allerbijzonderst, dat zij in het begin der ziekte over geene zware hoofdpijn geklaagd hebbe, en dat zij geene ijlhoofdigheid of gebrek aan zielsvermogens had, tot aan den 5den dag der ziekte, wanneer de hoofdpijn langzaam aankwam. Offchoon nu de meeste schrijvers, en onder anderen ook FRANK, (*m*) niet spreken van die hevige aandoening der maag, welke wij bij onze zieke

(*k*) *Handbuch der Pathol. Anatom.* Th. I. f. 595.

(*l*) *Handbuch der Diagn.* Th. II. f. 329.

(*m*) *Epit. de cur. hom. morb.* Tom. II. *cap.* 3.

ke bespeurden, en alleen van eene braking van kopergroene gal (*vomitus æruginosus*) als een toeval, hetwelk niet altijd aanwezig is, gewag maken, vinden wij nogtans dit reeds aangeteekend bij HIPPOCRATES als een kenmerk van *Phrenitis*. „ *Præcordiis omnes do-*
„ *lent, æstuant inter artuum perfrigeria,*
„ *neque contactum, compressionemque sine*
„ *dolore, spirituque intercepto ferunt, et*
„ *vel ipsi tum ibidem, tum circa umbili-*
„ *cum pulsationem quandam se percipere*
„ *testantur, exploranti manui aliquando*
„ *haud obscuram, quod quidem symptoma*
„ *et malignis et imminentibus deliriorum*
„ *chronicorum paroxysmis frequens est, at-*
„ *que omnibus deliriis commune videtur.*
„ *Quidam de fugitivis cardialgiis, quasi ad-*
„ *fluat dolor ad præcordia, ut compluribus*
„ *locis* HIPPOCRATES *ait, deque dolore*
„ *intestinorum querelas addunt. Alvus cum*
„ *tenesmo, connisu, impetuve, liquida, viridi,*
„ *foetidissima, spumosa et pessime omnium*
„ *rutili* (*n*). De Heer PINEL verklaart
ook

(*n*) BRENDEL *respond.* ELLENBERGER *diss. de Phrenitide. Opp.* T. III. *diss.* XXIII. p. 192.

ook de tekenen dezer ziekte voor zeer dubbelzinnig (*o*). Niemand heeft zich daarover zoo duidelijk verklaard, als de Heer HECKER, die de kenmerken dezer ziekte zeer duidelijk ontwikkeld heeft. Hij zegt „ dat „ er zich bij alle ontſtekingen der herſenen „ plaatſelijke aandoeningen van den onderbuik „ voegen, welke gemakkelijk voor de voor„ name ziekte kunnen gehouden worden, dat „ vooral de maag en het levergeſtel aangedaan „ worden; dat de lijders braken, en al het„ geen zij gebruiken, wederom overgeven, „ voorts of veel dunne, of kopergroene gal. „ Dat in anderen toevallen van ſlijm en wor„ men plaats hebben, vooral bij kinderen, en „ hierom de Geneesheeren de ziekte niet zel„ den voor eene ſlijm- of wormkoorts houden." De Heer SCHAEFFER van *Regensburg*, verhaalt ons in de beſchrijving der ziekten, welke in die Stad in het Jaar 1808 hebben plaats gehad, een geval van *Encephalitis* bij een' man van 30 jaren, hetwelk met nieſen, pijn in het hoofd, en verminderden eetlust begon, waarop ook neiging tot braken volgde, hetwelk door *Ipecacuanha* werd bevorderd; niet te min volg-

(*o*) *Noſographie philoſoph.* T. I. p. 162—4.

volgde er ſterke koorts met verſtopping van water, hetwelk hij voor een toeval van Herſen-ontſteking houdt, er volgden ſlaapzucht, enz. De zieke ſtierf den volgenden nacht. Bij de opening van het hoofd vond men de bloedvaten ſterk opgezet, en water in de holligheden. Men had hem niet adergelaten, maar, behalve koude en daarna warme omſlagen, Spaanſche vliegen en prikkelende middelen gegeven. (*) Alle Geneesheeren, en ook ELLER, die deze ziekte door vele gevallen opheldert, zeggen, dat er geen dorst bij deze ziekte is, „ *interim peculiare in hac* „ *febre pesſima, ægrum nullo potus deſide-* „ *rio tentari, ita vidi aliquem, qui viginti* „ *quatuor horarum ſpatio vix liquidi un-* „ *ciam adſumſerat, non obſtante lingua as-* „ *pera, dura et ſiccisſima*" (*p*). In ons geval had juist het tegendeel plaats, en zij dronk tot haren dood toe zeer ſterk, en klaagde over een' zeer ſterken dorst.

HUFELAND (*q*) heeft aangemerkt, dat de

(*) HUFELAND *und* HIMLY *Journ. December.* 1809. *ſ.* 76.

(*p*) *De cogn. & cur. morb.* p. 160.

(*q*) *Specielle Therapie*, II. Th. 2 St.

de *Encephalitis* dikwijls *ſympatisch* is, en van onderbuiks-gebreken, en ſtoffen in de eerſte wegen afhangt. Intusſchen leert ook de ondervinding, dat de gebreken der herſenen dikwijls aandoeningen der eerſte wegen, en der onderbuiks-ingewanden veroorzaken. Wij zien dit vooral in hoofdwonden, en ſchuddingen der herſenen, die meestal braking te weeg brengen, en niet zelden van ontſteking en verzwering der lever gevolgd worden. De *Hydrocephalus internus acutus*, die wij bij kinderen waarnemen, begint gemeenlijk eerst met braking, voor dat er zich toevallen van aandoening der herſenen openbaren. Ik heb reeds aangemerkt, dat het zeer bijzonder was, dat hier zoo lang toevallen van maagontſteking beſtonden, voor dat er eenige hoofdpijn of ijlhoofdigheid bijkwam; dat echter de aanmerkelijke verzwering, welke hier in de herſenen gevonden werd, eene voorafgaande ſterke ontſteking vooronderſtelt, en dat gedurende het eerſte tijdperk dezer ontſteking, daarvan alle kenmerken ontbraken, en eerst toen kwamen, wanneer het tweede tijdperk der veretteriug aankwam, immers de koortsverheffing was toen met hevige ijlhoofdigheid verzeld. Men heeft ſomtijds in hoofdwonden waargenomen,

dat er in het eerst geene toevallen plaats hadden, maar dat dezelve zich eerst verscheidene dagen naderhand vertoonden, offchoon er reeds ontsteking en zelfs verettering plaats had. Onder veele andere gevallen, welke ik hier zoude kunnen aanhalen, zal ik alleen spreken van één geval, het welk mij nu in handen valt, en door den Heer MANLAY, Heelmeester van het *Hôtel Dieu*, te *Parys*, is medegedeeld. Een werkman viel, dronken zijnde, in eene goot, stond van zelve op zonder zijne kennis te hebben verloren, hij had eene wond van vier duimen op het voorhoofdsbeen, welke schuins aangebragt scheen te zijn, omdat het vel zijdelings verschoven was. 's Anderendaags had hij geene toevallen, als verminderde eetlust. Den 18den October was hij in het Hospitaal gebragt, en van den 20sten tot den 27sten wandelde hij door de zaal, en scheen bijna hersteld te zijn. Den 28sten klaagde hij over eene ligte pijn in de regter zijde. De volgende dagen klaagde hij bijna niet, en at en dronk als een gezond mensch. Den 1sten November kon hij niet opstaan, had een verval van krachten, eene drooge en bruine tong, zwakke pols, en alle teekenen van *Typhus* (*fievre adynamique*). Den 2den was de tong zwart,

zwart, de zieke zwakker, maar volkomen bij zijn verſtand. Den 3den verminderden alle toevallen, hij had eene ligte benaauwdheid in de ademhaling, en ſtierf den volgenden morgen. Bij het openen van den buik vond men 8 of 10 abscesſen, waarvan er één de grootte van een hoenderei had. In de borstholte was veel vocht, en achter het borstvlies waren insgelijks verſcheiden zakken met etter gevuld. Verſcheidene ribben waren digt bij de wervelen gebroken. Bij het openen van het hoofd, was het harde herſenvlies geheel los, onder hetzelve eene uitſtorting van geronnen bloed, twee lijnen dik; de *arachnöidea* was zeer dik, met eene laag etter bedekt, en de voorſte kwab der herſenen was geheel door ettering van binnen verzworen, onder het harde herſenvlies aan de linkerzijde was ook een weinig vochts uitgeſtort (*). HUFELAND denkt, dat in eene ware Ontſteking der herſenen geene ijlhoofdigheid of *Phrenitis* plaats heeft, maar ſlaapzucht en ongevoeligheid, of dat ten minſte de ijlhoofdigheid ſchielijk tot eene ſtille ijling (*delirium taciturnum*) overgaat, om dat

(*) *Bulletin des ſciences medicales.* Novembre 1808. pag. 452.

dat de drukking op de herſenen ſchielijk eene verlamming veroorzaakt (*r*). Deze ongevoeligheid en ſlaperigheid zagen wij eerst weinige uren voor den dood, wanneer er tevens *Amauroſis*, verlamming, en ſtuipen werden waargenomen, even zoo als dit ook bij kinderen, die aan *Hydrocephalus acutus* ſterven, plaats heeft.

Tissot, die over de *Phrenitis* wel niet bijzonder handelt, maar van die ſoort van ontſteking der herſenen ſpreekt, die van de zomerhette en het blootſtellen van het hoofd aan de brandende zon haren oorſprong heeft (*inſolation*, *coup de ſoleil*), heeft deze ziekte ook naauwkeurig beſchreven, en zegt dat dezelve ook van ijlhoofdigheid voorafgegaan wordt, en met teekenen van beroerte binnen weinige uren dikwijls doodelijk wordt (*s*).

Wat de oorzaken betreft, die in ons geval tot deze zeldzame ziekte aanleiding gaven, moeten wij hier opmerken, dat zij altijd onregelmatige *menſes* gehad had, en dat dezelve nu bij haar ſedert eenigen tijd geheel waren op-

(*r*) A. o. Th. II. ſ. 142.

(*s*) *Avis au peuple ſur ſa ſanté.* chap. X. pag. 89.

opgehouden. Immers wordt deze ziekte het meest waargenomen bij vrouwen, bij welke de *menſes* onderdrukt, of bij die gene, bij welke gewone bloedontlastingen, als aambeijen, neusbloeding enz., zijn opgehouden; de opwekkende oorzaak denk ik, dat voor het naast geweest is, het misbruik van ſterken drank, waaraan zij zeer was overgegeven, terwijl deze oorzaak zoo wel van TISSOT als van andere Schrijvers, voor de algemeenſte en gevaarlijkſte in het te weeg brengen dezer ziekte gehouden wordt. „ *Ex obſervationibus collectis conſtat, veram Phrenitidem ſeu idiopathicam adgredi ut plurimum juniores, et in ætatis vigore conſtitutos homines; qui liquoribus calidis, fermentatis, et ſpirituoſis abutuntur; quibus narium conſueta haemorrhagia emanſit, aut haemorrhoidum fluxus ex quacunque causſa ſuppresſus fuit, uti et in ſexu obſervatus aliquando hic morbus ex ſubita menstrui fluxus verſus caput regurgitatione* (*t*) "

Het is zeer waarſchijnlijk ten minſten, dat deze beide oorzaken hier hebben zamengeloopen.

In

(*t*) ELLER *obſ. de cogn. & cur. morb.* p 160, 161. c. VII.

In het begin was de ziekte zeer verwaarloosd. De ſterke brakingen en groene ſtoelgangen, met de hevige perſingen en eene heete koorts, hadden den Geneesheer bewogen, om eene aderlating aan te raden. Zij had dezelve niet alleen niet laten in het werk ſtellen, maar had gedurig ſterken drank gebruikt, om, zoo als zij meende, de coliecqpijn weg te nemen, door welke verkeerde behandeling de ziekte zoodanig verergerde, dat naderhand de aderlatingen dezelve niet konden bedwingen. De aderlatingen, welke naderhand ook in het *Noſocomium* werden aangewend, gaven geene verligting; ook was het bloed niet waar ontſtoken, maar met eene dikke en platte, niet zaamgetrokkene korst bedekt, hetwelk ik in ontſtekingen voor een kwaad teeken houde.

In het behandelen dezer ziekte, welke ik voor eene *Gastritis rheumatica* hield, die thans zeer algemeen was, liet ik zonder vrucht drie malen aderlaten, en tevens op den buik en aan de beenen Spaanſche vliegen leggen, waarvan ik in deze ziekte veel nut gezien had. Wanneer ik de ziekte gekend had, en eerder daarbij was tegenwoordig geweest, zoude ik zeker ſterkere en meerdere aderlatingen gedaan, bloedzuigers aan het hoofd, of bloe-

di-

dige koppen in den nek gezet, en op het hoofd koude stovingen, naar het voorschrift van SCHMUCKER, gelegd hebben. Inwendig heb ik niets gegeven als *Emulsiën* met *Sp. Nitr. dulc.*, omdat de maag zoo verbazend gevoelig was, dat ik geene geneesmiddelen konde aanwenden. Toen ik echter omtrent den zevenden dag der ziekte zag, dat alle teekenen van *Phrenitis* aanwezig waren, en ik hier vooronderstelde, dat er eene verplaatsing van *rheumatische* stoffe naar de hersenen geschied was, liet ik alle mogelijke afleidende middelen gebruiken, en daar ik dacht, dat de ziekte meer *passief* of *asthenisch* was, gaf ik kleine giften *Camphor* met *Nitrum* en Azijn, welke ik dikwijls gezien had, dat in deze ziekte nut deden, daar dit middel niet zelden de prikkeling der zenuwen bedaard, en door een ruim zweet de *rheumatische* stoffe ontlast. De ontleding des lijks toonde ons, dat de dood hier onvermijdelijk was. Het is te verwonderen, dat het leven nog zoo lang, met zulk eene verettering der hersenen, konde bestaan. Intusschen leeren de waarnemingen en openingen der lijken, welke men overvloedig bij de aangehaalde Schrijvers, en bij LIEUTAUD, PORTAL, BAILLIE,

CONRADI en VOIGTEL vinden kan, dat er vele voorbeelden zijn van menſchen, welke met zoodanige veretteringen der herſenen zeer lang geleefd hebben.

Ik zal deze waarneming met eenige weinige gevolgtrekkingen beſluiten.

1. Vooreerst blijkt het uit ons geval, dat deze ziekte zeer moeijelijk te kennen is, en dat, offchoon de herſenen een zeer week en allergevoeligst en aandoenlijkst werktuig zijn, de ondervinding echter leert, dat daarin eene zware onſteking kan plaats hebben, zonder dat hier, of zware plaatſelijke pijn, of eene aanmerkelijke krenking der zielsvermogens, of van het *ſenſorium commune* aanwezig zij; dat daarbij altijd geene ſterke koorts plaats hebbe, zoo als bij de zoogenaamde *Phrenitis acuta* gebeurt; dat de ware *Phrenitis* niet altijd dezelve ziekte is met de *Encephalitis*; en dat de ſtelling van HUFELAND niet altijd doorgaat, dat de *Encephalitis* altijd met verdoving, duizeligheid, ſlaapzucht en beroerte gepaard gaat.

2. De *Encephalitis* komt veelal overeen met het inwendig waterhoofd bij kinderen (*Hydrocephalus acutus internus*), en deze ziekte heeft ſomtijds plaats, offchoon er nog gee-

geene ijlhoofdigheid aanwezig is; men moet aan deze ziekte ten minste bij kinderen denken, wanneer er bij hun hevige brakingen plaats hebben.

3. Uit dit geval blijkt ook, welk een naauw verband er is tusschen het hoofd en de onderbuiks-ingewanden, offchoon wij na den dood geen gebrek in de maag of ingewanden, of in de lever vonden, waren echter deze ingewanden zoo gevoelig, dat zij geene de minste aanraking verdroegen, en dat alles door braking wederom werd uitgeworpen. Zoude ook in ons geval de zitplaats der ontsteking in den oorsprong der buikzenuwen geweest zijn? FRANK verhaalt ook een veel ligter geval van *Encephalitis*, waarin deze gevoeligheid van den buik plaats had, en hij genas dit door bloedzuigers aan het hoofd te zetten. Hij zegt ook van zijn geval, „ *o!* „ *quam difficile est morborum naturam pe-* „ *netrare*" (*u*). Wij moeten hieruit dus leeren, hoe voorzigtig een Geneesheer moet zijn, om niet aanstonds, in alle gevallen, waarin brakingen voorkomen, dezelve aan kwade stoffen

(*u*) *Act. Inst. clin. Viln.* Ann. I. p. 71.

ſen toeteſchrijven, en aanſtonds braakmiddelen toetedienen, een gebrek, hetwelk, vooral bij onze landartſen, nog te veel plaats heeft.

4. Even gelijk ſomtijds hevige ijlhoofdigheid en hoofdpijn van eene *gastriſche* oorzaak afhangen, offchoon er geene teekenen van *ſordes*, *ſaburra gastrica*, of eenige prikkeling of aandoening der eerſte wegen worden waargenomen, zoo als wij dit, zoo wel uit eigene waarneming, als uit die van STOLL en anderen weten, zoo kan er ook een gebrek in de herſenen ſchuilen, offchoon er geene teekenen van aandoening in dit ingewand zich vertoonen. Er kunnen dus deelen *ſympatisch* aangedaan worden, offchoon het oorſpronkelijk aangedaan deel in zijne werking niet gehinderd wordt.

5. Uit hetgeen wij boven gezien hebben, blijkt het ook, dat de Ouden, vooral HIPPOCRATES, deze ziekte niet alleen gekend, maar ook de toevallen beter en naauwkeuriger beſchreven hebben, dan onze hedendaagſche Schrijvers; men behoorde daarom ook de lezing der oude Schrijvers niet zoo zeer te verwaarloozen, als thans al zeer veel geſchiedt, daar

daar zij ons meestal zuivere, en alleen uit eene getrouwe waarneming der natuur opgemaakte gevallen en besluiten opleveren.

6. Eindelijk kunnen wij ook uit ons geval zien, dat het allernoodigst is om, niet alleen in duistere gevallen, maar zoo veel mogelijk altijd, de ligchamen der verstorvenen te openen. Ik beken, dat wij somtijds niets merkwaardigs vinden, maar in vele gevallen toont ons de opening duidelijk de natuur der ziekte, en verklaart ons de natuur en oorzaken der toevallen, welke wij zonder dezelve geheel niet, of ten minste niet zoo duidelijk, zouden begrepen hebben.

Hepatitis.

Leverontsteking.

Ik heb reeds in een voorgaand stuk (*v*) aangemerkt, dat de *Hepatitis* en *Gastritis* tot die ziekten behooren, welke zeer dikwijls voorkomen, en dikwerf niet gekend wordende voor *gastrische* ziekten gehouden, en ten nadeele der lijders als zoodanig behandeld worden. Ik zal dit een en ander nu wederom met een voorbeeld bevestigen. Wij zien name-

(*v*) Geneesk. Magazijn. II. stuk. bl. 21 en volgg.

melijk, dat eene ligte ontſteking niet zelden deze ingewanden bezet, dat deze ontſteking, van een' *rheumatiſchen* aard zijnde, door eene goede behandeling gemakkelijk overwonnen wordt, maar dat dezelve kwalijk behandeld, of verwaarloosd zijnde, niet alleen eene zware en gevaarlijke ziekte, maar ſomtijds den dood zelven ten gevolgen heeft.

XII. *Geval. Joannes Coolman*, een jager, acht- en dertig jaren oud, gezond van geſtel, had twee jaren geleden een' buikloop door koude gehad. Op den 20ſten Maart had hij de wacht gehad, en waarſchijnlijk aan de koude te veel blootgeſteld geweest zijnde, was zijne uitwaſeming onderdrukt, hij gevoelde 's nachts eene koude rilling, waarop brandende hette volgde, en daarna een ruim zweet. Gedurende het zweet, gevoelde hij 's morgens eene pijn in de regter zijde, aan den achterſten en onderſten rand der valſche ribben, welke zich naar den ſchouder en het ſleutelbeen uitſtrekte; deze pijn verhefte zich bij elke diepe inademing, wanneer er een' droogen hoest aankwam; hij kon alleen op den rug en de linker zijde liggen; de pijn verminderde bij het aanraken en drukken van den hartkolk, en men

ge-

gevoelde eene hardheid in de zijde. De ademhaling was kort en afgebroken, de pols was klein en ingetrokken; op den 22ſten werd hij in het *Noſocomium* ingenomen, en aanſtonds eene aderlating in het werk geſteld, waardoor de pols vrijer werd, zij was echter nog harder en ſneller als natuurlijk, omtrent 112. De aderlating had de pijn wel verligt, maar niet geheel weggenomen, de hette was matig, de koorts was aanhoudende, maar had den voorgaanden dag geene merkbare verheffing gehad; het water was ſterk gekleurd, er waren twee ontlastingen geweest, de tong was wit en zuiver, de ſmaak natuurlijk, maar veel dorst.

Uit de toevallen, die hier aanwezig waren, vooral uit de *pijn in de zijde, die zich naar den ſchouder en het ſleutelbeen uitſtrekte, de hardheid en opzetting der zijde, de korte en hijgende ademhaling, en de drooge hoest*, beſloot ik aanſtonds tot eene ontſtekingachtige aandoening der lever. Daar echter de koorts niet hevig was, de hette matig, en het jaarſaizoen meer geſchikt was om *rheumatiſche*, als ontſtekingachtige ziekten voorttebrengen, oordeelde ik, dat hier eerder eene *rheumatiſche*, als ware ontſteking der lever plaats had,

had, vooral daar de tong wit, en als met een dun ſpinrag overtogen was, het welk ik altijd als een vrij zeker teeken van belette uitwaſeming houde. Ik oordeelde hierom wel de aderlating te moeten herhalen, daar toch de meeste *rheumatiſche* aandoeningen een' zekeren trap van ontſteking met zich voeren, welke echter niet zoo ſterk is, als in ware ontſtekingen. Ik liet daarom eene aderlating van zes oncen doen, en gaf het volgend uitwaſemend drankje

℞ *Extr. Gramin.*
Sp. Minder.
Oxym. ſimpl. aa ℥ 1.
Aq. Flor. Sambuc. ℥ v.
m.

S. alle uren een lepel.

Den 23ſten. Het afgelaten bloed was met eene dikke *rheumatiſche* korst bedekt; na de aderlating heeft de pijn zich meer door de borst verſpreid, de pols was minder hard, 's avonds aanmerkelijke koortsverheffing met hette, en 's nachts met zweet *remitterende*, éénе ontlasting. Ik beſloot hieruit, dat ik de ziekte wel onderſcheiden had, en dat de *rheumati-*

ſche

ſche ontſteking zich meer over de ingewanden van den onderbuik verſpreidde; hierom ſchreef ik een zacht *laxans antiphlogisticum* voor

℞ *Extr. Gramin.*
Sal. mir. Glaub. *aa* ℥ *ß.*
Oxym. ſimpl. ℥ I. *ß.*
Aq. coctae ℥ VI.
m.

S. alle uren een lepel.

Den 24ſten. De koortsverheffing kwam wederom met hette, waarop minder zweet volgde, als in de vorige koorts; er waren gedurende de koortsverheffing ſchietende pijnen door den buik, die door de aanraking ſterker werden, de buik was geſloten, het water troebel, de borst, welke tot hier toe droog geweest was, werd nu vochtig, en er werden galachtige fluimen opgeworpen, de tong was ſlijmachtig en wit, de pols 100. Uit de *Sputa*, welke ontlast werden, en die donkergroen waren, was het blijkbaar, dat hier de lever aangedaan was. Daar ik echter uit de *remitterende*, 's avonds wederkeerende, en 's morgens, met zweet, nalatende koorts, en uit de ſteeds van plaats veranderende pijnen beſloot, dat

dat de oorzaak *rheumatisch* was, begreep ik, dat ik op den buik eene Spaansche vlieg moest leggen, welke niet alleen in alle *rheumatische* gebreken, maar vooral in *rheumatische* ziekten des onderbuiks *specificq* zijn, terwijl ik eer van de ingewanden de stoffe moest afleiden, en de belette werking der huid wederom opwekken

℞ *Spir. Minder.* ℥ II.
Nitr. pur.
Gum. arab. $\bar{aa}$ ʒ I.
Aq. Samb. ℥ VI.
Rob. —— ℥ I.
m.

S. alle uren een lepel.

Applicet. clysma. emoll. vesperi.

Den 25sten. De Spaansche vlieg deed de beste uitwerking, de pijn in den buik was verdwenen, vier stoelgangen, het water was rood en troebel, de pols snel, deze nacht had er geene aanmerkelijke koortsverheffing plaats, en het wezen stond beter. Daar nu de *rheumatische* stoffe bewegelijk was, meende ik dezelve door alle wegen te moeten ontlasten, en gaf hierom

℞ *Rad.*

℞ Rad. Bardan. ℥ II.
Flor. Sambuc. ℥ β.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. β. *add.*
Oxym. ſimpl. ℥ II.
Rob. Samb. ℥ I.
m.

S. alle uren een kopje.

Den 26ſten. Nadat de pijn in den onderbuik verdwenen was, kwam er wederom meer hoest, en ééne zeer ſterke ontlasting van eene ſlijmige, helder doorſchijnende, groene ſtoffe, het water was ſpaarzaam en vuil.

Den 27ſten. Eene ligte koortsverheffing, maar 's nachts een goede ſlaap; 's morgens een goed zweet, wederom ligte buikpijn, de pols geregeld, het water dik, *rheumatisch.*

℞ Extr. Rad. Gramin. ℥ β.
Sal. mir. Glaub. ʒ II.
Aq. coctæ. ℥ VII.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uren een lepel.

Den 28ſten. Wederom eene ligte koortsverheffing, die echter niet tot zweet overging,

een gedurig afgebroken hoest, met drukking en volheid van borst, en eene ruime ontlasting van groene *mucus*, die er als kopergroene gal uitzag; de tong was wit, hij had geen' wanſmaak, en de pols was vrij en vol. Er was dus geen de minſte twijfel, of hier had eene ſcheiding der ziekte, door eene galachtige ophoesting plaats, terwijl hierdoor alle de overige toevallen der ziekte ophielden. Mijne aanwijzing was dus deze *criſis* verder te bevorderen, de ſtof te verdunnen, op te losſen, en de ontlasting gemakkelijk te maken. Ik gaf hierom

℞ *Rad. Senek.* ʒ II.
Flor. Arnic. ʒ I.
Rad. Alth. ℥ I.
inf. aq. q. ſ. col. ℔ I. *add.*
Oxym. ſcillit. ℥ I.
Tart. emet. gr. I.
m.

S. alle uren een kopje.

Den 29ſten. Deze drank deed eene zeer goede uitwerking, de hoest was minder, de ophoesting minder groen en overvloedig; hij gevoelde echter nog, dat de hoest uit de reg-

ter

ter zijde voortkwam uit de lever, het water was dik, en had een overvloedig zetſel, de tong was wit en vochtig, en minder beſlagen, hij had ééne ontlasting, de pols was regelmatig en niet koortſig. Het is zeer bijzonder, dat deze ziekte, welke zonder twijfel in de lever hare zitplaats had, zich door eene opwerping van galachtige fluimen ſcheidde, daar anders gewoonlijk de *Hepatitis* door galachtige ſtoelgangen geſcheiden wordt, wijl dit de naaste weg is, waardoor zich de opgehoopte, of in te groote hoeveelheid afgeſcheiden gal kan ontlasten. Offchoon er geene onmiddelijke gemeenſchap is tusſchen de lever en de longen, moet toch de door de lever afgeſcheiden gal, door de prikkelende hoest naar de longen gebragt zijn, en door eene bijzondere werking der natuur ontlast, of, zoo men het gevoelen van BRANDIS wil aannemen, moet de werkzaamheid der long zoodanig veranderd zijn, dat hier gal werd afgeſcheiden. Wij hadden geene gelegenheid deze groene ſtoffe naauwkeurig te onderzoeken, ik twijfel echter, of niet veeleer alleen het kleurende gedeelte der gal hier aanwezig was, daar ten minſte in de geelzucht, waarin wij het water dikwijls hebben onder-

zocht, geene ware gal, maar alleen het kleurende gedeelte gevonden wordt; om nu voorts de *rheumatische* gesteldheid der lever te verbeteren, liet ik op de zijde eene plaaster leggen, bestaande uit gelijke deelen *Emplastrum vesicatorium* en *Meliloti.*

Den 30sten had hij eene kleine koortsverheffing met morgenzweet, de pijn uit de zijde was geheel verdwenen, de *urine* genoegzaam natuurlijk, hij had echter in drie dagen geen' afgang gehad, hierom liet ik bij den drank voegen

Mann. Calabr. ℥ I. *ß.*
Sal. mir. Glaub. ℥ *ß.*
m. d.

Den 31sten. Bijna geene hoest of opwerping van fluimen meer, ééne *sedes*; daar nu alle de overige toevallen der ziekte verdwenen waren, en er alleen nog hoest overbleef, gaf ik

℞ *Rad. Alth.* ℥ I.
—— *Liquir.* ℥ *ß.*
Fl. Arnic. ʒ I.
m. f. Species.

S. Om als thee te drinken.

Den

Den 2den Mei. Behalve een weinig hardlijvigheid, was hij nu zeer wel, hierom liet ik hem een paar drachmen *Sal. mirab. Glaub.* des morgens gebruiken.

Den 5den werd hij volkomen hersteld uit het *Nosocomium* gelaten.

Gastritis Rheumatica.

Rheumatische Maagontsteking.

XIII Geval. Nic. Chenel, een kleêrmaker, 36 jaren oud, en teeder van gestel, had, door het eten van roggenbrood, waaraan hij niet gewoon was, zijn' maag overladen. Hij kreeg daarvan op den 2den Mei eene drukkende en stompe pijn in den hartkolk, die zich niet te min door den geheelen buik verspreidde, vergezeld van gedurige braking. Hij kon beter vast voedsel als drinken binnen houden, van het begin der ziekte af had hij een' aanhoudenden hik. Op den 5den Mei bij ons komende, en dus reeds op den derden dag der ziekte, had hij dezelve toevallen, hij was reeds zedert vijf dagen verstopt, er was een onleschbare dorst, maar, zoo verre ik konde bespeuren, geene koorts.

Offchoon de overlading der maag de toevallige oorzaak van de aanhoudende braking fcheen te zijn, deden niet te min de aanhoudende en bepaalde pijn op den mond van de maag (*cardia*), de fterke dorst en hik, mij niet alleen befluiten, dat de gevoeligheid der maag zeer verhoogd was, maar, daar er thans eene waare *epidemifche* gefteldheid van *rheumatifche* ziekten heerschtte, welke zich vooral op de ingewanden des onderbuiks plaatfte, baarde dit bij mij het grootfte vermoeden, dat hier eene *Gastritis rheumatica* plaats had. Dewijl intusfchen de pols niet klein, ingetrokken, of fnel was, befchouwde ik dit meer als eene plaatfelijke, dan wel als eene algemeene ziekte van het geftel. De gedurige braking, en omgekeerde wormwijze beweging, bewogen mij een middel te geven, het welk PRINGLE (*w*) in de *Ileus* en *Colica fubinflammatoria* plag voor te fchrijven, en hetwelk, terwijl het de gevoeligheid der maag fchijnt te verminderen, de krampen der ingewanden bedaart; de braking wegneemt, en de ontlastingen bevordert, zelfs dan, wanneer men te ver-

(*w*) l. c.

vergeefs alle andere *antispasmodica* heeft gebruikt.

℞ *Dec. Hord.* ℔ I.
Sal. Epsham. ℥ I.
m.

S. alle uren een kopje.

In vele gevallen heb ik van dit middel mij te voren en ook nog bediend, wanneer mij alle andere middelen, zelfs veel ſterkere *purgantia* verlieten, en meestal heb ik ondervonden, dat hetzelve ontlasting te weeg bragt.

Den 6den. De braking en hik hielden na het gebruik van dit middel op, hij had echter nog geen ſtoelgang gehad, het water was dik, troebel, weinig, en met een dik zetſel; de tong wit en zuiver, maar de pols was nu geſpannen en ingetrokken, de maag en buik waren pijnlijk en opgezet, zoodat hij daarop geene drukking konde verdragen. Uit deze toevallen beſloot ik, dat er eene *rheumatiſche* ontſteking plaats had, en dat nu, zoo als dit veel bij *rheumatiſche* ontſtekingen gebeurt, de ziekte zich meer op de ingewanden had geplaatst. Ik oordeelde hierom noodig eene aderlating van acht oncen in het werk te ſtellen; zijn regter oog was merke-

lijk ontstoken, hetwelk ik meermalen te voren in Ontstekingen der lever en der onderbuiksingewanden heb waargenomen (*x*). Ik liet nu eene verzachtende pap op den onderbuik leggen, en gaf

℞ *Emuls. comm.* ℔ I.
Sp. Nitr. dulc. ʒ I.
Sacch. alb. ℥ I.
m.

S. alle uren een kopje.

Den 7den. De aderlating gaf veel verligting, het bloed was zeer dik, maar was niet ontstoken, alle pijn en opzetting der buik waren verdwenen, het water was nog rood, de pols bijna natuurlijk, de oogontsteking was merkelijk verminderd, maar hij had nog geene ontlasting gehad. Ik schreef voor

℞ *Rhei. el.*
Magn. alb. *aa* ʒ
Aq. Foenic. ℥ VI.
Syr. comm. ℥ I.
m.

S. alle uren een lepel.

Ik

(*x*) Gen. Magaz. aangeh. pl.

Ik ben in het algemeen zeer tegens het gebruik van warme middelen en Rhabarber, in alle koortſen en doorgaande ziekten, welke dikwijls tot groot nadeel der zieken worden voorgeſchreven. Intusſchen heb ik meermalen ondervonden, dat in *Rheumatiſche* ziekten der ingewanden, na het bedaren der ontſtekingachtige toevallen, de Rhabarber, gepaard met opſlorpende middelen, zeer goede dienſten doet. In den Haag had ik, in het eerst van mijne praktijk, een' zwaarlijvigen man, die eene geweldige braking met hik kreeg, uit eene *Rheumatiſche* oorzaak; ik gaf hem allerlei bedarende en *antiſpasmodiſche* middelen, *Opiaten*, enz. deed aderlatingen, liet Spaanſche vliegen op den buik leggen, doch alles verergerde zoodanig, dat ik vreesde, dat de zieke niet zoude opkomen. Ik vroeg de hulp van een' ouden, zeer ervarenen Geneesheer, die niet anders voorſchreef, als kleine poeders van Rhabarber met Kreeftsoogen, en een weinig Kaneelolie. Tot mijne groote verwondering bedaarde de hik en braking alleen door dit middel, en hij herſtelde binnen weinige dagen volkomen. Meermalen merkte ik op, dat in deze ziekte alle *eccoprotica*, *Manna* enz. gevolgd worden door benaauwdheid en opzetting, terwijl de *Senna* enz.

nog veel meer kwaads veroorzaakte, daar een drankje van *Rheum* met *Magnesia*, en een weinig van het een of ander *aromatisch* water, volkomen aan de verwachting beantwoordde. Dit gebeurde ook in ons geval, want

Den 8sten had hij van dit drankje verscheidene stoelgangen, alle benaauwdheid en braking hielden op, de eetlust kwam wederom, de tong werd zuiver, het water was rood, hetwelk ik aan het gebruik der *Rheum* toeschreef.

Den 11den ging hij reeds hersteld uit het *Nosocomium*.

Daar wij in het Jaar 1805—6 veelerlei gelegenheid hadden, deze *Gastritis rheumatica* in ons Hospitaal te zien, zal ik daarvan nader en meer opzettelijk moeten handelen.

GE-

GEMENGDE

WAARNEMINGEN.

GEMENGDE

WAARNEMINGEN.

In het Jaar 1805 mijnen vriend en geachten Toehoorder, Doctor A. NUMAN op het naburig *Hogezand* bezoekende, verzocht hij mij met hem te gaan zien een meisje, hetwelke reeds langen tijd aan eene slepende ziekte gesukkeld had, welke wij voor *Hydrops pericardii* hielden. Daar alle geneesmiddelen hier niets uitwerkten, en wij een' gewissen dood voorzagen, verzocht ik hem naauwkeurig het beloop der ziekte aanteteekenen, na het overlijden het lijk te openen, en mij zijne aanteekeningen hieromtrent ter gemeenmaking medetedeelen. Ik oordeel dit geval zoo zeldzaam en belangrijk, dat ik van deze vrijheid meen te mogen gebruik maken, en daarbij eenige aanmerkingen te moeten voegen.

I.

I.

Verplaatſing van het Hart uit de linker- naar de regter holligheid van de borst, waarbij hetzelve geheel aan het Hartzakjen was vastgegroeid, benevens de toevallen, die deze tegennatuurlijke geſteldheid vergezelden, door den Heere A. NUMAN, *M. D. op het Hogezand.*

G. E. eene jonge dochter, acht- en twintig jaren oud, had in haar zesde jaar zeer zwaar aan het roodvonk geleden, uit hetwelk zij eene benaauwdheid op de borst had overgehouden. Van hare vroegſte jeugd af aan, was haar geheele ligchaam zeer vermagerd en uitgeteerd. Deze uittering was nogtans in geen deel zoo aanmerkelijk, dan in de opperarmbeenderen, welke zoo dun waren, dat zij, ſlechts door de huid omkleed, volſtrekt al het ſpierachtige ontbeerden, en het volkomenst aanzien hadden, van nimmer eenige vleeschdeelen te hebben bezeten. Zij waren derhalve geheel onbeweegbaar, en hingen lam bij het ligchaam af. Met de onderarmen was het ten dezen opzigte eenigzints beter geſteld, en zij konde met hare handen vrij redelijk, ſom-

ſommige vrouwelijke handwerken verrichten, zonder dat daarbij de opperarmen in beweging werden gebragt. Het hoofd, vooral het aangezigt, en inzonderheid het onderkaaksbeen, waren insgelijks zeer onvolmaakt, en in betrekking tot de overige ligchaamsdeelen zeer klein; overigens was zij zwak, bleek, gevoelig, en dikwijls behebt met hartklopping en kortademigheid; had niettemin alle natuurlijke ontlastingen naar behooren, nuttigde en verteerde zeer goed, en kon eene vrij matige wandeling, mits zacht in het werk geſteld, zonder ſchielijke en groote vermoeijenis verrigten.

In dezen ſtaat bereikte zij haar 26ſte jaar, zonder merkelijke verergering van omſtandigheden, wanneer zij vervolgens van tijd tot tijd door *rheumatieke* pijnen overvallen werd, welke weldra derwijze toenamen, dat zij daardoor ſpoedig geheel van den gang werd gebragt, vermits deze pijnen zich mede tot de gewrichten, vooral der knieën bepaalden. Hiermede zukkelde zij eenen geruimen tijd, in den zelfden ſtaat, voort, werd voorts nog gedurende een half jaar, door het gebruik van geneesmiddelen, eenigzins wederom op de been

ge-

gebragt, wanneer daarop de zinkingachtige pijnen met hevigheid terugkeerden, en zich daarbij nog eene menigte andere toevallen voegden, welke haare gesteldheid een meer gevaarlijk aanzien deden verkrijgen.

In dezen toestand bezocht ik de lijderesse, in November 1804, voor de eerste maal; zij klaagde toen over zeer zware pijnen en schoten door alle ligchaamsdeelen, die zich evenwel boven al tot de schouders en kniegewrichten bepaalden, dikwijls van plaats veranderden, doch nimmer geheel ophielden; zij klaagde over kortademigheid, sterke drukking en benaauwdheid op de borst, en over eene zeer bijzondere en ongeregelde beweging van het Hart. De ligging op de regter zijde en op den rug waren haar onmogelijk, terwijl zij op de linker zijde meer gemakkelijk rustede, zij was tegens den avond zeer koortzig de handen en voeten waren gezwollen, de waterloozing was verminderd.

Uit de aanwezigheid van deze toevallen, vermoedende dat er eene beginnende ophooping van water, in het *pericardium*, of ten minste in de borstholte, plaats vond, rigtte ik, offchoon de staat der lijderesse mij bij dit begin reeds hopeloos voorkwam, mijne genees-

neeswijze zoo in, dat dezelve eene ſtrekking hadt, om het aanwezig water langs de natuurlijke wegen te ontlasten, en deszelfs verdere ophoping tegen te gaan, door *diuretica*, *derivantia*, *veſicatoria*, *diaphoretica*, enz.; doch zonder vrucht, daar de ſtraks gemelde toevallen hoe langs hoe meer toenamen en verergerden, en nog verſcheidene nieuwe zich bij dezelve voegden.

Den 15den Januarij 1805. De lijdereſſe heeft ſedert 14 dagen begonnen eene ſchuimachtige kwijl uit de borst te ontlasten, welke in het begin gering, langzamerhand in hoeveelheid is toegenomen, en thans zoo aanmerkelijk is, dat dezelve twee a drie ponden, in de 24 uren, beloopt. De drukking op de borst, en de kortademigheid zijn hier door niet verminderd, maar zijn ſterker dan voorheen; de klopping van het Hart is thans zoo ongeregeld, en buitengewoon ſterk, dat de lijdereſſe daarvan ſomwijlen onaangename gewaarwordingen, en pijn in het Hart zelf gevoeld; zij klaagt over ondragelijke pijnen in de ſchouders, met een aanhoudend gevoel, als of dezelve van het ligchaam zijn afgeſcheiden, en op zich zelven ſtaan. Zij kan thans minder gemakkelijk op de linker zijde liggen, en

 zoekt

zoekt eene meer overeind-zittende houding. De gewone ontlastingen zijn zeer traag, de pols is aan de vermagerde armen geheel niet te voelen, de eetlust blijft bij aanhoudendheid goed.

Den 19den Februarij. De schuimachtige afscheiding der longen is langzamerhand verminderd, en thans geheel opgehouden; de overige toevallen van drukking en kortademigheid zijn zoodanig toegenomen, dat verstikking ieder oogenblik een einde aan het leven der lijderesse dreigt te maken; de kloppende beweging van het Hart kan uitwendig op eenen aanmerkelijken afstand gezien worden; de lijderesse zegt, dat hetzelve met zijn' punt gedurig tegens de ribben stoot. Somwijlen klopt het Hart minder hevig, en alsdan wringt hetzelve zich krampachtig ineen; ook bestaat deszelfs werking somtijds in eene zachte, trillende, of schuddende beweging. Deze ongelijke werkingen van het Hart wisselen onbepaald met elkanderen af, terwijl niet zelden bij deszelfs meest bedaarde gesteldheid, hetzelve eensklaps, en zonder eenige kennelijke aanleidende oorzaak, zoodanig in oproer geraakt, dat het zich in de borstholte schijnt omtekeeren, omhoog, of zijdwaards met

ge-

geweld uitſpringt, 't geen met hik, de uiterſte benaauwdheid, en veeltijds volkomen onmagt vergezeld gaat. De lijdereſſe zoekt van tijd tot tijd eene meer voorover gebogene houding aantenemen, waardoor zij zegt, dat de botſing van het hart tegen de ribben meer vermijd wordt, wordende haar hoofd, ten dien einde door een' halſter, welke van de zolder nederwaarts afhangt, en waarin zij met het voorhoofd rust, opgehouden. Verdubbelde compreſſen van buiten op de ribben, op de plaats van het Hart gelegd, en door eene rondgaande zwachteling ſtevig bevestigd, hebben haar ſedert weinige dagen eene geringe verligting der hevigſte toevallen gegeven, en de ſterkſte ongeregeldheid van het Hart eenigzints bedaarder en dragelijker doen zijn. De pijnen door het ligchaam en vooral in de ſchouders blijven even aanhoudend en zwaar.

Behalve eenige *anodyna* en *antiſpasmodica*, gebrukt de lijdereſſe geene geneesmiddelen.

Den 25ſten Maart. Nadat de ſchuimachtige ontlasting uit de borst, in de vorige maand geheel was opgehouden, begon de lijdereſſe weldra te ſpreken over het gevoel van aanwezig water in de borst. Zij gevoelde eenige golving in dezelve, welke bij de voor-

en achterover buiging van het ligchaam het meest merkbaar is. Deze ophooping van water is zeer ſchielijk toegenomen, ſedert de lijderesſe thans verzekert, dat het Hart in water zwemt, en van de eene zijde der borst naar de andere drijft. Hetzelve werkt even hevig en ongeregeld als te voren, en hik gaat daarmede ſchier altijd gepaard. Somwijlen klaagt de lijderesſe over het onaangename gevoel, als of er eene fijne, laauwe wind om het Hart waaijt, welke van deszelfs voorſte gedeelte begint, en zich naar de ſchouderen uitſtrekt, dit heeft plaats ten tijde dat het Hart niet zeer hevig klopt, maar in eene zachtere trilling is. De plaats van het Hart moet van buiten beſtendig door de hand eens anderen geſteund, gedrukt en gewreven worden. Dit laatſte is het beste middel om de onaangename gewaarwording der Hartklopping te verdooven; wanneer de lijderesſe in zwijm komt te vallen, is dit wrijven het eenige middel, om haar wederom tot zich zelve te brengen. Door dezelve vlijtig nacht en dag te onderhouden, wordt het Hart ſomtijds eenige uren in rust gehouden, terwijl bij het geringſte verzuim daarvan, hetzelve oogenblikkelijk tot de hevigſte werking terug keert. De halsaderen

ren kloppen buitengewoon ſterk. Het doorſlikken is zeer bezwaard. De ſpijs en drank blijven in de borst ſtaan, van waar zij, na eenigen tijd, met een hoorbaar geluid nederwaarts zakken, dikwijls ook naar boven terug keeren. Het gezigt en de oogleden zijn zuchtig gezwollen. De eetlust en ſpijsvertering blijven bij aanhoudendheid gezond. Het water is gering, meestal hoog gekleurd, dikwijls verzien van een zeer fijn en hoog wolkje.

Den 20ſten Mei. De lijderesſe bevindt zich na genoeg in dezelve omſtandigheden. Zij moet ſteeds in eene voorovergebogene houding zitten. De borst moet van buiten op de plaats van het Hart onophoudelijk gewreven worden. De overige levenskrachten ſchijnen uiterlijk niet ſterk te verzwakken. De lijderesſe denkt om geene zaak minder dan op den dood; tiert en vaart uit, als eene razende, tegen de huisgenooten, en maakt bij zich zelve vele plans, om deze bij haar herſtel uittevoeren. Het gevoel van water, waarin het Hart zwemt, als ook het gevoel, of er eene warme wind om het Hart waaijt, de hartklopping, benaauwdheid, enz. blijven haar op dezelve wijze, als voorheen bij.

Den 1ſten September. Gedurende de drie laatſte maanden had ik de lijderesſe niet gezien, aangezien men mij geſtadig berigtte, dat zij zich in denzelfden ſtaat bevond, en men, haren hopeloozen toeſtand inziende, ook alle Geneeskundig toeverzigt noodeloos en vergeefs achtte. Thans op nieuw tot haar komende, was de vorige geſteldheid der toevallen zeer veranderd. Zij ligt nu beſtendig op den rug. De hevige ſtooting en klopping van het Hart zijn van tijd tot tijd rustiger geworden, en thans geheel opgehouden, en deszelfs beweging beſtaat nu ſlechts in eene trillende ſchudding, die ook dagelijks zachter en onmerkbaarder word. Hetzelve behoeft thans geen' ſteun, noch wrijving meer. Zij gevoeld geen' de minſte golving meer van water in de borst, noch ook de drijving van het Hart in hetzelve. De wind om het Hart waaijende, is integendeel ſchier aanhoudend geworden Zij zegt, dat het Hart dwars in de borst geplaatst is. De buik is opgezet, en men gevoelt daarin de duidelijkſte golving; het gezigt is zeer vermagerd, en het ligchaam ten uiterſten verzwakt. De benaauwdheid ſtijgt ten hoogſten top; de ademhaling ſtrekt zich niet verder uit, dan tot het bovenſte gedeelte

der

der longen, alwaar zij zegt, dat dezelve een' onoverwinnelijken tegenſtand ondervindt; ieder oogenblik dreigt verſtikking. Daarbij heeft zij nog het zeer levendig gevoel, als of er van de linker voet langs het been en de dije een dier naar boven kruipt, hetwelk beſtendig van onderen wederom opkomt.

Den 24ſten November. De lijdereſſe is, tot verbazing van ieder' aanſchouwer, nog niet onder de droevige marteling bezweken. Zij ligt zieltogende op den rug, het ſtrottenhoofd voorwaarts, en het hoofd achterwaarts overgebogen. De hulpſpieren der ademhaling hebben het hoofd, tusſchen de ſleutelbeenderen, tot op de borst getrokken. Zij zegt het Hart is uit deszelfs natuurlijke plaats geweken, en zij gevoelt eene ledige ruimte in de linker borstholte. Zij gevoeld het Hart nog zachtjes trillen in de regter borstholte. Hoe zeer men ook trachtte haar te overreden, dat dit in een verkeerd gevoel beſta, zij houdt ſtaande, dat hetzelve van de linker naar de regter holligheid van de borst verplaatst is. Van buiten is noch in de linker- noch in de regter zijde eenige beweging van hetzelve merkbaar. Zij ligt bijna in aanhoudende ſtuiptrekkingen.

In deze deerniswaardige gesteldheid leefde de lijderesse, niet tegenstaande zij nu sedert langen tijd den dood verwacht, en zelfs reikhalzend verlangd had, tot aan den 18den Januarij 1806. Zij behield, tot eenige dagen voor den dood, haar volkomen verstand, en den eetlust onverminderd. In de laatste dagen lag zij geheel gevoel- en besefeloos, ijlde bij wijlen eenigzins, en viel daarop terstond wederom in slaap, tot dat men ten laatste bemerkte, dat het levensbeginsel ten eenemale was uitgedoofd.

Bij de opening van het lijk, welke ik met den Heere S. VEENHORST. Med. Doctor te *Zuidbroek* verrigtte, namen wij omtrent de gesteldheid der borst het navolgende waar.

De linker long was over de helft verteerd, zonder dat daarbij eenige verettering aanwezig was, zijnde deszelfs kleur wit-gemarmerd, zonder knobbels, of eenige verharding, waarbij zij een zeer uitgedroogd aanzien verkregen had. De regter long was op gelijke wijze zeer verminderd, eenigzins blaauwachtiger van kleur dan de linker, terwijl de sponsachtige hoedanigheid van beiden geheel verdwenen, en derzelver blaasachtige zelfstandigheid tot een vast ligchaam ineen gegroeid was,

zoo

zoo dat men niet het minste teeken van eenig overgebleven luchtblaasje in dezelve ontdekken kon. De vermindering van omtrek der longen was zoo aanzienlijk, dat dezelven naauwelijks het derde gedeelte der borstholte vervulden, en hare soortelijke zwaarte insgelijks zoo veel vermeerderd, dat dezelven in haar geheel, of in stukken gesneden, in het water nederwaarts zonken. De regter long was van achteren en ter zijden aan het borstvlies vastgegroeid. Er bevond zich geen water in de holligheid der borst.

Bij verder onderzoek bleek het, dat het gevoel der lijderesse omtrent de verplaatsing van het Hart geenszins valsch was geweest; aangezien hetzelve ten eenen male uit de linker borstholte geweken was, welke ledig bevonden werd, en men hetzelve in de regter holligheid ontdekte, en wel op deze wijze, dat hetzelve omgeven was van een' vliezigen zak, gemaakt van het *Mediastinum*, wiens buitengewone ruimte en verslapping, tot de hiertoe noodzakelijke uitrekking en omvatting schijnt in staat te zijn geworden. Deze uitzakking van het Hart zou nogtans geen plaats hebben kunnen gehad, bijaldien niet deszelfs aanhechting aan het middenrif, door middel van

 het

het borstvlies, hier van natuur zoo buitengewoon verlengd, en toegevend was geweest, dat daardoor aan het Hart eene genoegzame vrije beweging naar alle kanten werd toegeſtaan, terwijl de ſterke opdringing van het middenrif naar boven, door het water, in de buik bevat, de verſlapping van het *mediastinum* misſchien nog eenigzins zal begunſtigd hebben.

Het Hart was onder deze verplaatſing, als het ware om zijn eigen' as gedraaid, vermits hetzelve in de regter borstholte met zijne achterſte holligheid naar voren, en met zijne voorſte holligheid achterwaarts gelegen was. Hetzelve was over zijne geheele oppervlakte aan het *Pericardium* vastgegroeid, en maakte daarmede één ligchaam uit, zoo dat het niet dan door behulp van het mes, en niet zonder beleediging van beider zelfſtandigheden, daarvan konde worden afgeſcheiden.

Hetzelve was insgelijks, als de longen, van eene zeer uitgedroogde geſteldheid. Deszelfs holligheden bevatteden inwendig eenig geronnen bloed. Aan deszelfs klapvliezen en groote vaten viel niets tegennatuurlijks te beſchouwen.

Het geval, hetwelk door den Heere NUMAN ons medegedeeld is, is zoo zonderling, dat ik te vergeefsch naar een overeenkomend geval gezocht heb. Wanneer wij de werken van PLOUCQUET, (y) VOIGTEL, (z) SENAC, (a) VETTER, (b) en vooral het onlangs uitgegeven uitmuntend werk van den Heere CORVISART, (c) over de werktuiglijke ziekten van het Hart, naſlaan, vinden wij voorbeelden genoeg van natuurlijke verplaatſingen van het Hart naar de regter zijde, van omkantelingen van hetzelve, van verplaatſing naar de zijde door water, etter, enz. maar wij vinden nergens zulk een aaneengeſchakeld verhaal

(y) *Init. Bibl. Pract.* T. III. p. 551. *Recent.* T. I. p. 287. et T. III. p. 219.

(z) *Handbuch der Pathol. Anat.* Th. I. ſ. 375, waar men verſchillende voorbeelden verzameld vind, die ik echter hier niet zal aanhalen of vergelijken, daar de ziekte-geſchiedenis overal ontbreekt.

(a) *Traité de la ſtructure du cœur* T. II. p. 439.

(b) *Aphor. aus der Path. Anatom.* ſ. 107.

(c) *Esſay ſur les maladies et les leſions organiques du cœur et des gros vaisſeaux.* Wij vinden eene zeer belangrijke waarneming van eene dergelijke ziekte van verplaatſing van het Hart, maar met andere gebreken gepaard, van den Heere HEINEKEN te *Bremen*, in HORN's *Archiv. f. pract. Med. St.* IX. *Heft.* ſ. 27 *u.* ſ. *w.*

haal van de toevallen, welke daarbij hebben plaats gehad, als bij het onze. Openingen van lijken zijn buiten twijfel altijd zeer nuttig, maar wij zien zelden, dat men zich daarop toelegge, om eene naauwkeurige ziekte-geschiedenis daarvan vooraf te laten gaan, door welke echter alleen de Ziektekunde wezenlijke vorderingen kan maken.

II.

Over de *Pemphigus*, of Blaasziekte.

De *Pemphigus* is eene zoo zeldzame, en echter eene zoo belangrijke ziekte, dat ik niet ondienstig oordeelde dezelve eens nader te onderzoeken. Ik heb om deze rede een' mijner ervarendste en naarstigste leerlingen, den Heere C. W. EEKHOUT van *Zwolle*, aangespoord, om deze ziekte tot het onderwerp zijner Inwijdings-Verhandeling te maken, en hem tot het vergaderen der stoffe tot dezelve de behulpzame hand geboden. Het opstel zelve is echter van hem geheel alleen. Deze Verhandeling is nu aan deze Hoogeschool openlijk verdedigd en uitgegeven (*). Daar echter de-

(*) *Diss. Med. inaug. de Pemphigo*, IX. Jun. 1810. 133 pag. 8º.

deze ſoort van ſchriften gewoonlijk in zeer weinige handen komen, en er, voor zoo veel ik weet, over deze Ziekte niets in ons land geſchreven is, zal ik over dezelve hier eenige aanmerkingen geven, zonder dat ik echter dit als eene ſystematiſche verhandeling wil hebben aangemerkt, moetende ik verder den lezer tot de breedvoerige verhandeling van den Heere EEKHOUT verwijzen, die alles verzameld heeft, wat tot hier toe over deze ziekte gezegd is, immers voor zoo veel men daartoe de ſtoffe konde bekomen.

De ziekte, die men onder den naam van *Pemphigus* beſchreven heeft, beſtaat in eene ſoort van uitſlag, het welk onder de gedaante van blazen verſchijnt, welke op alle de deelen van het ligchaam zich plaatſen, zeer verſchillende van grootte zijn, zich met een helder vocht vullen, daarna doorbreken, en met eene dunne, zwarte, of bruine korst opdroogen en afvallen.

Deze uitſlag-ziekte behoort, onzes inziens, tot die uitſlagen, welke SAGAR genoemd heeft *Niet beſmettelijke Uitſlagen*, en is in dit opzigt overeenkomende met de roos, netelroos, gierstuitſlag, enz., die uit geene bijzondere ſmetſtoffe voorkomen, maar uit eene bijzondere zamen-

loop

loop van omstandigheden, die echter niet altijd bekend zijn, geboren worden.

Even als de roos is zij soms zoo goedaartig, dat zij zonder geneesmiddelen geneest, somtijds is zij van koorts verzeld, en loopt in weinige dagen af, soms is zij zelfs *epidemisch*, komt meermalen wederom, en nu en dan is zij zoo kwaadaardig, dat zij zeer lang duurt, en eindelijk zelfs dodelijk wordt. Bij eerst geboren' kinderen heb ik dezelve somtijds ligt, somtijds zeer kwaadaardig en dodelijk gezien.

Ik zal omtrent derzelvet beloop, oorzaken, natuur, enz. hier niet spreken. Ik merk alleen aan, dat het mij voorkomt, dat alle deze uitslagen zeer naauw schijnen verbonden te zijn met verstoppingen der onderbuiks-ingewanden. Mij zijn echter geene daadzaken genoeg bekend, om te durven besluiten, dat elk dezer uitslagen verbonden is met storinringen van verschillende afscheidingen. Het is bij mij ook niet uitgemaakt, dat deze uitslag altijd zoude ontstaan van eene belette afscheiding der nieren, zoo als dit ook door den Heere EEKHOUT is aangetoond. Intusschen wil ik niet ontkennen, dat dit in sommige gevallen plaats heeft. Ik heb deze ziekte in

een'

een' aanmerkelijken trap, en wel aan beide beenen, korte jaren geleden, waargenomen bij een' heer, die aan moeijelijke waterlozing onderhevig was, maar die daarvan volkomen bevrijd bleef onder het uitbreken dezer blazen, die bijkans den geheelen winter bleven aanhouden.

Ter opheldering dezer ziekte zal ik eenige gevallen wat breedvoeriger opgeven, als dezelve door den Heere EEKHOUT zijn aangeteekend, daar zijne reeds meer dan gewoon groote Verhandeling niet toeliet dezelve breeder te plaatſen.

I. Geval. In het Jaar 1784—5, te *Edinburg* ſtuderende, kwam er in het Koninklijk Hospitaal eene vrouw, onder opzigt van Profesſor GREGORY, die deze ziekte had, maar kort daarna herſtelde; men verhaalde mij, dat zij in de twee voorgaande Jaren ook aan dezelve ziekte in het hospitaal gelegen had, en ik nam de moeite dit geval uit de raport-boeken op te ſchrijven. Dr. FERRIS heeft hetzelve ook in zijne Verhandeling *over de Melk* aangeteekend, dan daar deze verhandeling ook hier weinig bekend is, zal ik een en ander kortelijk overſchrijven.

De-

Deze vrouw werd in de maand Maart 1785, wegens bloedbraking, in het Hospitaal ingenomen. Zij had sedert twee jaren hare stonden niet gehad. Nadat de bloedbraking ophield, vertoonden er zich, op den 18den April, in het aangezigt, aan den hals, op de borst en schouders, na eene onlijdelijke jeukte, blazen, die zich met een helder vocht vulden, en een' ligt-rooden rand hadden. Voor de uitbarsting hette en hoofdpijn, de pols was 84; den 19den waren de blazen zeer groot geworden, en hadden zich over het ligchaam meer verspreid; den 20sten vertoonden zij zich op de onderste ledematen; den 21sten en 22sten begon de uitslag te droogen; den 23sten was er wederom een sterk uitslag, vooral op de beenen; den 24sten was zij ijlhoofdig, had hoofdpijn, en blazen op de tong; den 25sten droogden de blazen op de tong, doch kreeg zij wederom nieuwe blazen op de hand; den 26sten had zij eene scherpe pijn in de keel, zoo dat de ademhaling en slikking moeijelijk waren; den 27sten had zij pijn in de maag, welke vermeerderde bij het minste gebruik van voedsel; den 28sten bleef deze pijn voortduren, offchoon er nieuwe blazen op de rug van de hand aankwamen; den 29sten had zij een'

een' ſterken aanval van opſtijging; van dien tijd af werd zij beter, en ging den 2den Mei herſteld uit het Hospitaal. Deze zware ziekte duurde dus ſlechts tien dagen.

In de maand December werd zij wederom in het Hospitaal opgenomen. Acht dagen te voren waren er wederom nieuwe blazen opgekomen op de hand, linkerzijde en ſchouder, er ging wederom bloedbraking vooraf. Van deze ziekte herſteld zijnde, werd zij wederom van de *Pemphigus* aangetast, die van het aangezigt begon, en zich over het ligchaam verſpreidde, waarna deze ziekte ook de inwendige deelen aantastte; zij werd toen, nadat de opperhuid afgeſcheiden was, binnen eene maand herſteld. Den 5den December was er eene blaas op de tong, die zich, den 6den, over de geheele inwendige oppervlakte des monds, en over den hals verſpreidde. Den 7den waren er niet alleen uitwendig over het ligchaam, maar ook, volgens haar gevoel, langs den ſlokdarm dezelve blazen aanwezig; den 8ſten vertoonden zij zich op de borst en buik, en ſchenen ook inwendig meer nederwaards te gaan. Den 9den begonnen de uitwendige blazen op te drogen, en er kwamen geene meer bij, maar de ſlikking was onmo-

gelijk, de hette en pijn omtrent de maag waren onlijdelijk, en vermeerderden bij de minste drukking; den 10den kwamen er geene nieuwe blazen, maar de pijn verspreidde zich verder door den buik, zij had geene onlasting; den 11den kwamen er blazen op den buik, maar de inwendige pijn was zoo sterk, dat zij geene aanraking konde verdragen, en niet konde hoesten; de 12den was de slikking beter, maar de buikpijn bleef aanhouden, den 13den kwamen er nieuwe blazen op de tong, maar geene nieuwe uitwendig; de volgende dagen kwamen er nog wel hier en daar blazen, zij werd echter beter; den 20sten was zij hersteld.

Den 11den April 1805 zag ik haar in het *Nosocomium*, zij had wederom bloedbraking gehad, en zij gevoelde nu zwakheid, en doofheid in de beenen, en eene prikkeling in de huid. De bloedbraking duurde tot den 17den, wanneer zij op eens, na een' aanval van opstijging, volkomen blind en doof werd, met een gevoel van stompheid; den 19den kwamen er blazen op de tong, en op de borst, waarna de doof en blindheid beter werden; den 21sten verdwenen de blazen, maar bleven nog op de oogleden, den 26sten kwamen zij op de wan-

wangen, hand, en het been; deze verdwenen echter in twee dagen, en zij was den 29ſten genezen.

II. Geval. Pieter Jans, een jongman, 26 jaren oud, van een ongezond en kwaadzappig geſtel, die van kindsbeen af aan de vallende ziekte onderworpen was, en hieruit eene zwakheid van zielsvermogens had overgehouden, en dikwijls, buiten het toeval, aan krampen onderhevig was, kreeg op den 24ſten December 1800, na een' zwaren aanval van *Epilepſie*, eene koorts, met koude, hoofdpijn, en zware pijn door de leden, deze koude wisſelde af met hette. De koorts hield eenige dagen aan, voor dat de Heer *Med. Cand.* FOCKEMA, die de Diakonie-zieken waarnam, geroepen werd op den 2den Januarij 1801. De moeder verhaalde hem toen, dat hij op den 30ſten December eene zware verheffing van koorts gehad had, met ijlhoofdigheid, waarna hij in een' diepen ſlaap viel, die 12 uren duurde, dat toen de koorts verminderd was, en er zich blazen hadden vertoond. Deze hadden zich het eerst geopenbaard aan de beenen, daarna op den rug, en in de liezen, naderhand was het geheele ligchaam

daarmede bedekt, behalven het aangezicht en de armen. Voor de uitbotting kon men niets tegennatuurlijks bespeuren. De blazen vormden zich zoo snel, dat zij in twee uren volkomen waren, daar men te voren niets bespeurd had. Zij waren van verschillende grootte, de meeste hadden de grootte van een' hazelnoot, andere zelfs die van een ei. De gevormde blazen hadden in den omtrek geene roode kring. Zij waren met vocht gevuld, en braken, of van zelf, of door de wrijving der kleederen, schielijk door. Het vocht, het welk in de blazen bevat was, was eene dunne weij, wanneer zij gebroken waren, was de oppervlakte even als of er eene Spaansche vlieg had opgelegen, en was dan rood en pijnlijk. Na eenige dagen kwam er een harde korst op; maar wanneer deze korst zich niet dra vormde, waren de ontvelde plaatsen zeer pijnlijk. De uitbotting dezer blazen duurde tot den 6den Januarij, doch zoo ongeregeld, dat er somtijds geene blazen meer opkwamen, alle opdroogden, en de korsten afvielen. Na de uitbotting was de koorts wel aanstonds verminderd, maar de lijder was zeer zwak, de tong droog en rood, hij zag er zeer ingetrokken uit, de pols was zeer zwak, en er

kwam

kwam eene ſterke doorloop bij, welke hem echter ſcheen te verligten.

In het begin had men opwekkende middelen, afkookſels van de *Rad. Valer. ſylv.*, *Arnica*, *Koortsbast*, enz. gegeven, onder het gebruik van welke middelen de ziekte ſcheen te verbeteren. Uitwendig had men in het eerst zachte Loodmiddelen, daarna wasſchingen met rottingwerende kruiden, *Herba Scordii*, *Flor. Chamom*, enz.; voorts eene *Pomade* van *Ung. alb. Camphor.* aangewend. Den 12den vielen de korſten daaglijks af, en er kwamen geene nieuwe blazen bij, dezen dag vormden er zich echter wederom eenige op de heupen. Den 13den zag ik hem voor de tweede keer; alle de blazen waren gebroken, de huid was droog, van opperhuid beroofd, rood, en pijnlijk. De gantſche huid was rimpelig, met droge geele korsten bedekt, van den hals tot de beenen toe, die eene ondraaglijke jeuking veroorzaakten. Hij voelde nu in de regter arm pijn en jeuking, en ik zag eenige rode plekken, even als mazelen, waarop kleine blaasjes kwamen, als gierstkorrels. In den mond, en op de tong, waren ook blazen, die de doorſlikking verhinderden, hij klaagde over buikpijn. De tong was rood, dik, en gezwollen. Den

 14den

14den, op den hals en arm, alwaar gisteren roode plekken waren, hadden zich nu de blazen gevormd, maar waren aanſtonds gebroken, zoodat de huid nu daaronder zich rood vertoonde, de mond was pijnlijk, maar ik zag daarin geene blazen, hij had buikpijn, doch goede ontlasting. Den 15den waren overal op de armen en handen rode plekken, die het aanzien van netelroos hadden, op deze plekken begonnen zich wederom vele blazen te vormen, eene blaas was er in de palm van de hand, onder de dikke opperhuid; alle de deelen waren zeer pijnlijk. De opperhuid lag rimpelig over het geheele ligchaam, hier en daar waren geheel ontvelde roode plaatſen, op het heiligbeen was, door het doorleggen, eene ſterke *Suppuratie*. Hij was nu meer onrustig.

Den 19den vermeerderde de *diarrhœa* en zwakheid, er kwamen nieuwe blazen op de vingeren. Den 21ſten. De korsten bleven nog op het ligchaam ſtaan, maar van de handen vielen geheele ſtukken van de opperhuid af. Op de tong waren nu verſcheidene blazen; op het aangezicht en wangen waren zij wederom doorgebroken, op het wit van het linkeroog was ook eene blaas. Hij kon ook met het regteroog niet goed zien. Hij gebruik-

bruikte nu een afkookſel van den Koortsbast in Kalkwater. Den 22ſten eene ſterke ontvelling op de dijen, hier en daar gangræneuſe plekken op het ligchaam, nergens echter was *ſuppuratie*, maar de huid droog en rood. In het aangezicht, en boven op het hoofd, waren nog blazen; het water was zedert eenige dagen zeer weinig, maar er was een ſterke dunne afgang, de tong op deszelfs rand overal met kleine blazen bedekt, de keel vol blazen, zoodat hij niet konde ſlikken, de ademhaling reutelende, 's nachts ijlhoofdig, en koortzig, en daags ook niet volkomen bij zijne kennis. Hij gebruikte zoo veel men kon binnen krijgen, Wijn, en Koortsbast met *Aq. Calc.* Deze ſtaat bleef tot den 24ſten voortduren, wanneer hij ſtierf. Daar wij zeer verlangden te weten of er ook inwendig blazen aanwezig waren, openden wij het lijk den volgenden dag; het zelve was zeer rottig, maar wij konden inwendig geene blazen ontdekken.

III. Geval. Een Predikant, 55 jaren oud, van een droog, zwartgallig, en zwaarmoedig geſtel, wonende op een dorp digt bij de Noordzee, kreeg in het Jaar 1807 de Galkoorts, en zukkelde daaraan tot in den win-

ter. In 1808 kreeg hij in den nazomer de koorts wederom, welke in den winter in eene Derdendaagſche koorts overging, waarvan hij genezen werd door een zeker koortsmiddel, het welk hier te lande veel gebruikt wordt, uit Vriesland wordt gezonden, en, ten minſten grootendeels, uit Koortsbast beſtaat. In Januarij 1809 werd hij eene hardigheid aan het linkerbeen gewaar, welke zich van de kuit tot aan de hiel, boven de huid, uitſtrektte, waarvan hij alleen in het opſtaan, maar niet in het zitten of in het gaan, eenige pijn of ongemak gevoelde. Daarna gevoelde hij een ligt pijnlijk ongemak boven aan de binnenzijde van de bil, en de kuit, even als of de aderen hard, en, gedrukt werdende, pijnlijk waren. Hij verhaalde mij, dat hij zedert dien tijd redelijk wel geweest was, een' goeden leefregel had gehouden, en zeer matig in het eten was; dat hij geene ſcherpe ſpijzen at, maar in den voorleden zomer veel Zwitſerſche kaas had gegeten. Hij had echter eene groote droefheid en neerſlachtigheid gehad, veroorzaakt door het verlies van zijne vrouw.

In het begin van October laatsleden, gevoelde hij, na voorafgaande prikkeling in de huid, als of hij daarin met ſpelden geſtoken

werd

werd, aan zijne beenen, aan de linkerzijde der lippen, en in den mond, enkele blazen, volmaakt gelijk aan brandblazen, of die door Spaansche-vliegen getrokken worden, ter grootte van een stuivertje, van een dubbeltje, van eene zestehalf, en nog grooter, die hij telkens gewaar werd door hare jeukte, doch die in den beginne niet zeer hevig was; doorgestoken, hield de jeukte in den beginne op, veranderde in eene, als door brand veroorzaakte, ligte smerte, en een doekje met brandewijn aangelegd zijnde, genazen dezelve in weinige dagen. Omtrent dien zelven tijd werd hij in den nacht gewaar, als of er een vreemd ligchaam boven of achter de lel zat; 's morgens ontdekte men een zwart, bruinachtig plekje van de grootte van een' speldekop, het welk de Geneesheer voor een vreemd ligchaam aanziende, te vergeefsch trachtte wegtenemen. Bij het eeten gaf dit minder ongemak, dan bij het doorslikken van spog; verschillende Geneesheeren geraadpleegd hebbende, en van dezelve resolverende middelen gebruikt hebbende, bleef dit ongemak op eene hoogte, tot in December, wanneer de blazen vermeerderden, en zij zich ook boven aan de borst, op de maag, en aan de binnenzijde der dijen ver-

vertoonden. Hij gebruikte toen ook tot aan kersmis, afkookſels van *Lapath. acut.*, *Bardana*, *Taraxac*, met *Spir. Cochlear.* Door het eten van meelgebak ongeſteld en koortzig geworden zijnde, zocht hij bij een' naburigen Heelmeester hulp, die hem *Mixturen* met *Sal. Ammoniac*, &c. toediende. Hierdoor verminderde zijne eetlust, en kreeg hij eene fletſche en tanige kleur. Toen een ander Heelmeester roepende, verklaarde die de ziekte voor *Pémphigus*, die hem twederlei pillen gaf, beſtaande uit *Sulph. aur. Antim.*, *Opium*, en *Camphor*, om daarvan, alle avonden, te bed gaande, 2 of 3 te neemen, en andere uit *Pulv. Rhei.*, *Tart. ſolub.*, *Tart. emet.*, en *Extr. Tarax.*, om daarvan, naar behoeſte, te gebruiken, hem tevens aanradende, om fontanellen aan de armen of borst te houden, zoo als hij dit dan ook gedurende vier maanden gedaan heeft. Hij beterde toen van zijne ongeſteldheid, maar de blazen werden niet minder, maar eer meerder en kwaadaardiger. Eens, twee- of drie maalen doorgeſtoken, (zij waren niet doorgeſtoken, of ſtonden na weinige minuten wederom even vol en bol) liepen zij ook wel wederom, na de derde of vierde doorſteking op, maar dan waren zij niet helder en

week,

week, maar wit en vast, wel opgevuld met vocht, doch dat, hoezeer de blazen aan alle zijden doorgeſtoken werden, niet was uit te drukken, ten minſten zeer weinig, en zonder van hare bolligheid iets te verliezen; deze witte builen waren dan zeer pijnlijk, beletteden, aan de beenen, het gaan, ja zelfs het ſtaan. Op eens werd de ziekte allerhevigst, omſtreeks het midden van Februarij, en wel juist aanſtonds na het eten van meelgebak, van zoogenaamde gerezen, en van gerſtenmeel gebakken pannekoeken, waaraan hij zoo wel deze als de vorige verergering toeſchreef. Nu had en kreeg hij dan bijkans overal blazen, in den mond, en aan den baard, zoodat hij zich in geen drie weken konde ſcheeren, aan beide zijden van den hals, boven aan de borst, onder aan beide armen, aan de dijen, en aan de beenen. De rug en het bovenſte gedeelte der armen, was en bleef altijd geheel vrij, aan de borst en aan de hals droogden dezelve, doorgeſtoken, van zelf op; onder de armen liepen zij rondsom tot halverweg de hand en de elleboog, en waren kwaadaardig; wat hoger om den elleboog droogden zij omtrent ook van zelfs wederom op, als ook aan de borst en aan de dijen; onder en aan de binnenzij-

de,

de, waren zij het allerkwaadaardigst; van den eenen oxel naar boven, over de *Genitalia*, tot aan den anderen oxel naar beneden, was alles vol blazen, aan de linker deij konde hij met eene pleister van 7 duim lang, en 4 duim breed, de plek blazen niet bedekken. Door pijn en jeukte allerdeerlijkst gekweld, kon hij dag noch nacht rust vinden, en vermagerde verbazend. Zijne dochter ſtak op éénen dag meer dan 500 blazen door, en had alle avonden wel één geheel uur tot het verbinden van nooden. In dezen toeſtand bezogt hem eene oude vrouw uit zijne gemeente, die hem zeide, dezelfde ziekte gehad te hebben, en dezelve volmaakt overeenkomſtig de zijne beſchreef. Hij had namelijk opgemerkt, dat de eerſte blaas genezen, of omtrent genezen zijnde, er wederom nieuwe kwamen, en deze wederom door anderen omringt werden, tot dat dit plekken werden van de grootte van eene hand, of nog grooter, waarvan ten laatſten, toen het begon te genezen, alleen eene rand, zijnde het midden geheeld, lang overbleef, en, zeer hardnekkig, nog maar even genezen is. Ditzelfde werd hem ook van die vrouw duidelijk zoo beſchreven, als hij het in zich zelve had ondervonden. Het mid-

middel, waardoor deze vrouw genezen was, beſtond in het ſmeerſel van Kwikzalf, door TISSOT tegens het Schurft aangeraden, het welk dan ook, met toeſtemming van zijn' Geneesheer, aanſtonds werd gebruikt, op deze wijze, dat het zelve, 's avonds en 's morgens, in de handen en voeten werd ingeſmeerd; van ſtonden aan verminderden de blazen, de oude genazen ſchielijker, en er kwamen langzamerhand minder nieuwe. Nadat hij deze ſmering vier weken gebruikt had, werd het ligchaam, om den anderen dag, met groen zeepwater afgewasſchen, en verſchoond. Hierna verdweenen langzamerhand de blazen meer en meer. Op Paasſchen werd hij door de anderendaagſche koorts aangetast. Deze koorts duurde tot den 18den Mei; den 20ſten had hij die niet meer gevoeld, en zij was langzamerhand verminderd, en geheel opgehouden. Toen hij dit ſchreef in het laatst van Mei, was hij in alles beter. De eetlust, ſlaap en krachten kwamen wederom, de blazen bleven echter nog niet geheel en al weg. Hij had nog hier en daar kleine blazen, die echter wederom ſchielijk verdwenen. Intusſchen had hij den voorgaanden dag, onder aan den linkerarm, nog eene blaas ontwaard, zoo

groot,

groot, als hij in geen acht weken gezien had, groter als eene zestehalf, doch die doorgestoken, zonder dat hij er eenig ongemak van had, van zelfs opdroogde.

Het voorgaande verhaal gaf mij de lijder, op mijn verzoek, schriftelijk, en ik zag hem zelven in het laatst van Mei. Hij was toen zeer wel, en ik kon niets van de blazen aan de huid bespeuren, zoo zelfs, dat ik daarvan geene roode plekken, veel min eenige lettekenen konde gewaar worden; alleen had hij aan de voorarm van den linkerarm twee oppervlakkige zweeren, rondsom met geele korsten bedekt, die van de laatste uitbotting waren overgebleven. Ik ried hem, daar ik oordeelde, dat hij eene scherpte van vochten had, om des morgens het uitgeperste sap van *Taraxacum*, *Beccabunga*, *Nasturtium aquat.* en *hortense* te bezigen, en tevens de Kwikzalf voort te gebruiken, daar dezelve geheel niet op de spogklieren scheen te werken. Sedert dien tijd vernam ik van hem, dat hij zich hierbij zeer wel bevond, en geene nieuwe blazen ontdekte.

Ik had hem tevens verzocht, mij zoo mooglijk een breder verslag te geven van de ziekte van de oude vrouw, dan hij berichtte

mij,

mij, daarvan geene meerdere omſtandigheden te hebben kunnen gewaar worden.

IV. Geval. Toen ik dit reeds had geſchreven, kwam mij een geval dezer ziekte voor, het welk in zwaarte en belangrijkheid het voorgaand overtreft, en het welk omtrent den aard der ziekte ook onze denkbeelden ſchijnt te bevestigen.

D. V. een Jood van een ſterk, zwaarlijvig geſtel, die gewoon was veel te reizen, en zich aan allerlei weder en wind bloot te ſtellen, was in zijne jeugd dikwijls aan geelzucht onderworpen geweest, en gewoon dit toeval ſchielijk, eerst door een purgeermiddel, en naderhand door een zweetmiddel te verdrijven. Omtrent 9 Jaren geleden uit *Oostfriesland* te *Delfzyl* terugkomende, werd hij van eene verbazend ſterke jeuking over de geheele huid aangetast, gevolgd van roode vlakken, welke naauwelijks boven de huid uitkwamen. Hier op werden toen uitwendige middelen gelegd, waarop wel de uitſlag verdween, maar in het regter been langdurige verzweringen overbleven, welke echter eindelijk genazen. Er bleef intusſchen in beide beenen eene zuchtige zwelling over, terwijl de

de aderen zeer opgezet waren. Gedeeltelijk werd ook deze zwelling door bewinden weggenomen. Hij was voor het overige gezond. In het begin van Junij van dit Jaar, 51 jaren oud zijnde, kreeg hij, zonder eenige bekende aanleidende oorzaak, op den buik blazen, die eerst klein waren, en daarna groter werden, gevuld met een helder, geel vocht, die ſterk jeukten, en ook pijnlijk waren, eenigen tijd ſtonden, en dan openberſteden; de huid was daaronder rood, ontſtoken, gezwollen, en met eene kleverige, etterachtige ſtof bedekt; hierop volgden droge, platte, dunne, bruine korsten. Deze uitſlag vermeerderde allengs, zoo dat de geheele buik en borst ontveld, en met korsten bedekt waren. In dezen ſtaat werd ik door mijnen geachten vriend, den heer *Phyſicus* BUSCH, op den 21ſten Julij, verzogt dezen zieken te zien. Ik vond hem, met een' ontvelden borst en buik; hij had nu geene blazen, als eene enkele blaas, van de grootte van een' hazelnoot op de regter arm; deze blaas met eene ſchaar doorſnijdende, kwam er eene heldere, geele, weiachtige ſtof uit. Hij had nog geene blazen op het aangezicht, hals, en aan de handen of beenen gehad, maar er hadden zich verſchei-

de-

dene boven op het hoofd vertoond, welke reeds tot korsten gedroogd waren. Hij had reeds verſchillende buikzuiverende middelen gebruikt, en wij kwamen overeen om hem ook de kwikzalv uitwendig, en inwendig het ſap van uitgeperste antiscorbutiſche kruiden te laten gebruiken.

Den 26ſten. Hij had eenige reizen het *Ung. mercur.* in de handen ingewreven, maar daar de uitſlag ſcheen te vermeerderen, had hij het wederom nagelaten. Hij verhaalde mij nu, dat, voor het verſchijnen der blazen, hij eene algemeene prikkeling over de geheele huid had gevoeld, dat hierop eerst gevolgd was een uitſlag van kleine puisten, dat, nadat hij dezelve had doorgekrabt, daaruit een ſcherp vocht was gelopen, dat overal waar dit vocht kwam, blazen waren veroorzaakt; dat dezelve eerst klein waren, maar ſchielijk grooter werden, binnen weinige uren van zelven openſprongen, en een vocht uitſtorteden; het welk door enkel water wederom uit het linnen konde gewasſchen worden. Hij klaagde nu over zeer lastige ſcheuten, en als het ware elektriſche ſchokken, wanneer op de plaats alwaar dezelve gevoeld werden, aanſtonds de blazen opkwamen, zich vulden, en berſteden.

De geheele huid was met droge korften bedekt, er waren wederom vele blazen op de rug en deijen gekomen; hij had een' zeer onaangenamen reuk bij zich, het water was zeer weinig, rood, en galachtig, fomtijds helder, dan wederom dik; de eetlust en buiksontlasting natuurlijk. Hij had nu eene groote blaas onder het regter oog.

Den 1ften Augustus. De uitflag fcheen nog te vermeerderen, en daar de ontlasting traag was, oordeelden wij wederom *refolventia* te moeten beproeven. Hij gebruikte daartoe een *Decoct Gramin. et Taraxac.* met *Terra foliat. Tartari.*

Den 6den. Hij had nu een algemeen uitflag over het gantfche ligchaam, ook in het wezen, het welk met fchubben bedekt is, en nu volkomen het aanzien van een' natten *Herpes* heeft, hoewel hier geene blazen geweest zijn, en dit fchijnt daar, met het krabben, door de vingeren, gebragt te zijn. Voor het overige is alles ontveld en vol korsten, er komen geene blazen meer. Om de pijn en jeuking te matigen, werd er uitwendig een niet zeer fterk *Aqua faturnina*, met wei van karnemelk gebruikt.

Den 16den. Het geheele ligchaam is met kors-

korsten bedekt, en ſuppureerd oppervlakkig, vooral de rug en deijen, hij gevoeld zich zeer zwak. Nu werd hem een *Dec. Cort. Peruv. cum Aqua Calc.* voorgeſchreven.

Den 30ſten. Alle deelen van het ligchaam, tot de toppen der vingeren zelfs, waren nu als pergament; hier en daar, vooral op de buik, armen en rug, was nog oppervlakkige ſuppuratie, de buik was hard en opgezet, de tong was zuiver. Daar hij den koortsbast niet ſcheen te verdragen, had hij ſedert eenige dagen reeds gebruikt een mixtuur met een' ℈ I *Extr. Cicutae*, het welk hem wel ſcheen te bekomen. Daar echter de uitſlag dezelvde bleev, gaven wij eene wasſching, beſtaande uit

Merc. ſubl. corr. gr. IV.
Aq. deſtill. ℥ XXII.

om mede te wasſchen.

Den 15den September. Hij kon de wasſching niet verdragen, dewijl ze hem te ſterk droogde, en was daarom van zelf tot zijne Loodwasſching met Karnemelk wedergekeerd. Sedert eenige dagen had hij een algemeen, zeer verligtend, en naar *urine* ſtinkend zweet gekregen, vooral op den rug; overal was hij

nu aanmerkelijk geslonken, en de uitslag droogde overal op, vooral op de handen, die wederom eene nieuwe en goede opperhuid schijnen te krijgen. Hij gebruikt nu niets als de wassching, een zagt openend laxeermiddel, en het drankje met het *Extr. Cicutae*, zoo dat ik nu niet twijfele, of deze ziekte zal binnen korten tijd volkomen hersteld zijn.

Dit geval, het welk zeker ruim zoo erg was, als de gevallen van SELLE, WICHMANN en BRAUNE aangetekend, toont:

1. Dat deze ziekte wel degelijk behoord, tot die chronische uitslagen, welke haren grond in den onderbuik hebben; immers was onze zieke zeer dikwijls aan geelzucht onderworpen, en zijne langdurige ongemakken aan de beenen, toonden duidelijk, dat het gestel der lever aangedaan is.

2. Van de beginne af aan was hier de pisafscheiding weinig en gebrekkig, het stinkend *urineuse* zweet schijnt hier als het ware de afscheiding der nieren te hebben vervangen, en *critisch* geweest te zijn.

3. Men ziet hier, even als in sommige gevallen in het Journaal van HUFELAND aangetekend, dat de *Pemphigus* met *Herpes* gepaard was, en als het ware daarin overging,

en

en dat deze ziekten dus veel overeenkomst met elkander hebben.

4. Met opzicht tot de genezing, kan ik hier niet veel beslisſends zeggen, daar men hier met een' zieken te doen had, die naauwlijks eenige middelen op den duur wilde bezigen, zoo dat men eigenlijk niet kan zeggen, of dezelve nut, dan wel nadeel gedaan hebben. Het komt mij echter voor, dat de *Lotio ſaturnina* hier eer voor- dan nadeel gedaan hebbe, en dat het *Extr. Cicutae*, hoewel in kleine giften, en onregelmatig gebezigd, hier nuttig was.

Daar deze ziekte zoo hardnekkig en moeilijk is, wenschte ik den aandacht mijner ambtgenoten omtrent dezelve op te wekken, en het zoude mij zeer aangenaam zijn, wanneer men mij, het geen hieromtrent mogte zijn waargenomen, ter gemeenmaking wilde mededeelen.

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN.

Pag. 32 regel 12 GUEDETTI lees GUIDETTI.
—— 87 —— 16 aan regter —— in het regter.
—— 108 —— 21 geen goed —— een goed.
—— 196 Not. (*r*) A. o. —— *Spec. Therap.*

GENEESKUNDIGE

WAARNEMINGEN.

D O O R

E. J. THOMASSEN A THUESSINK.

A. L. M. MED. EN PHIL. DOCT. HOOGLEERAAR
DER GENEESKUNDE AAN DE UNIVERSITEIT
TE *GRONINGEN*,

EN

LID VAN VERSCHEIDENE UIT- EN
INLANDSCHE MAATSCHAPPIJEN.

TWEEDE DEEL.

Te GRONINGEN,
Bij W. VAN BOEKEREN.
1816.

AAN

ZIJN EXCELLENTIE

JONKHEER

O. REPELAER VAN DRIEL,

COMMISSARIS GENERAAL VOOR HET ONDERWIJS
EN VOOR DE KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN;
RIDDER VAN DE ORDE VAN DEN
NEDERLANDSCHEN LEEUW.

WORDEN DEZE

WAARNEMINGEN

MET DEN MEESTEN EERBIED
OPGEDRAGEN

DOOR

DEN SCHRIJVER.

VOORREDE.

Toen ik in het jaar 1813 *het eerste deel dezer waarnemingen uitgaf, beloofde ik in het volgend jaar dit tweede deel uit te geven, en ik had ook reeds een groot gedeelte uitgewerkt. Eene langdurige en pijnlijke ziekte, die mij tot alle werk ongeschikt maakte, was oorzaak, dat ik dit voornemen niet ten uitvoer konde brengen. Zoodra ik een weinig beter was, heb ik, zoo veel mijne krachten dit toelieten, van tijd tot tijd, dezen taak afgewerkt. Ik moet echter verschooning verzoeken, dat het hier en daar wat breed is uitgeloopen, en dat ik den moed niet gehad heb, hetzelve weder van nieuws over te werken.*

GRONINGEN
den 25 Junij 1816.

VERVOLG

VAN

WAARNEMINGEN

IN HET

NOSOCOMIUM ACADEMICUM

VAN

DE UNIVERSITEIT

TE

GRONINGEN,

van 1804—1805.

UITSLAGEN.

Wij behandelden gedurende dit jaar weinig uitſlagziekten, welke tot die ſoort behooren, welke men *exanthemata febrilia* of koortſige uitſlagen noemt. Intusſchen heerschte er in de ſtad ſedert een jaar eene ziekte, waarvan ik nog niet geſproken heb, namelijk, de *Scarlatina* of Roodvonk.

SCARLATINA (ROODVONK).

In het begin was de ziekte, zoo als dit gemeenlijk plaats heeft, zeer zacht en gunſtig, werd eerst bij kinderen waargenomen, maar eindelijk werd zij meer algemeen, tastte ook bejaarde menſchen aan, en toonde ook bij zeer velen eene zeer kwaadaardige natuur te hebben, zoo dat er dagelijks vele menſchen aan ſtierven. Gedurende dezen tijd hadden wij in het *Noſocomium* daaraan vele zieken, welke echter alle gelukkig herſtelden. Daar nu deze ziekte onder onze zwaarſte en gewoonſte ziekten behoort, en men omtrent de be-

 han-

handeling daarvan zeer verſchillende denkbeelden heeft, zal ik, naar mijne gedachten, geen' onnutten arbeid doen, wanneer ik eenige gevallen van deze ziekte opgeve, zoo als mij die zijn voorgekomen, en ik daarna over den verſchillenden aard en de behandeling daarvan eenigzins breedvoeriger ſpreke.

XIV *Geval. Joann. Hermannus*, een ſterk en volbloedig jongeling van 18 jaren, die aan zwaar werk gewoon was, en te voren altijd de beste gezondheid genoten had, werd, zonder voorafgaande uitwendige oorzaak, op eens, op den 23 November, aangetast van zware pijnen in den rug en in de ledematen. Hierop volgde den 24ſten een aanval van koorts, waarbij zich aanſtonds de uitſlag der Roodvonk voegde. Den 25ſten werd hij wel bedekt, in helder en koud weder, naar het *Noſocomium* gebragt. Hij was, daar komende, ſlaapzuchtig, bij tusſchenpoozen zwaar ijlhoofdig; zijn aangezigt was rood en opgezet, de oogen waterig en half geopend; hij had zware pijn in de keel, de amandelen waren rood, de ademhaling was zeer moeijelijk, de tong rood en droog; hij had ſterken dorst, zware pijn door de leden en onder de okſelen, offchoon men daar geene zwelling konde ontdekken. De uitſlag was over de oppervlakte van het ligchaam overal verdeeld, en ſcheen rood, de huid hard en droog; hij had een' harden en ſnellen pols, en dunne ontlastingen.

Het was uit alle deze teekenen zoo wel, als uit het geſtel van dezen lijder niet twijfelachtig,

dat

dat hier een aanmerkelijke trap van ontfteking plaats had. Ik liet daarom aanftonds eene aderlating van zes oncen doen, eene pap met zuurdeeg tot afleiding aan den hals leggen, en fchreef den volgenden verkoelenden en zacht uitwafemenden drank voor:

℞ *Extract. Gramin.* ℥ß.
Sal. Glauber. ʒ iij.
Spir. Minder. ℥ß.
Aq. Coctae. ℥ vij.
Rob. Samb. ℥ i.
M.

S. Alle uur een half theekopje.

Den 26. Het bloed was met eene dikke platte *rheumatifche* huid bedekt. De aderlating had de pijn in de keel, de flaperigheid en ijlhoofdigheid merkelijk verligt. Hij was beter bij zijne kennis, de oogen waren zeer rood en pijnlijk, het wezen rood, maar minder gezwollen; doch de handen en beenen waren zeer rood en dik. De pijn onder de okfelen bleef voortduren. De keel was met flijm bedekt, de tong vurig rood, in het midden met een wit beflag. De pols was nog hard en fterk, ongeveer 120; er begon een aangenaam zweet uit te breken, en hij had fteeds dunne ontlastingen. Daar hier nog teekenen van ontfteking overbleven, liet ik nog vier oncen bloed wegnemen, eene fpaanfche vlieg tusfchen de fchouderen leggen, en gaf

℞ *Emuls. comm.* ℥xviij.
Vin. Antim. Huxhl. ʒi.
Nitri Pur. ʒi.
Syr. Comm. ℥i.
M.
S. Alle uur een kopje.

Den 27. De aderlating had nu alle benaauwdheid weggenomen. Het bloed was met eene platte gele korst bedekt; er was weinig weivocht afgefcheiden. 's Avonds had hij naauwelijks eenige koortsverheffing, maar een overvloedig zweet; het wezen ftond veel beter. Hij had nog pijn in het flikken, en de adem was zeer ftinkende; de tong was rood en droog; de handen waren niet meer gezwollen, maar ook rood en droog, hij had een zware pijn en ontfteking in het *fcrotum* en de roede; de pols was geregeld, omtrent 100, de hitte matig, geene ijlhoofdigheid meer; het water was overvloedig, hij had geene ontlasting. Daar nu de koorts zeer matig was, en de natuur de ziekte fcheen te willen fcheiden door het zweet en water, zocht ik deze wegen door het volgend drankje open te houden:

℞ *Aq. Sambuc.* ℔i.
Spir. Minder. ℥ij.
Vin. Antim. H. ℥ij.
Rob. Sambuc. ℥i.
M.
S. Alle uur een kopje.

Den

Den 28. Hij was in allen opzigte beter, had nog pijn en roodheid in de keel, en kwijlde ſterk. De tong was nog rood, maar de roodheid der huid was reeds verdwenen; zij was droog, en hier en daar, zoo als op het *ſcrotum*, den hals en de beenen, verhief zij zich in groote blaren. De pols was 88 en bedaard, de warmte natuurlijk; hij had eene ontlasting, weinig, maar natuurlijk water. Daar hier de ontvelling zoo ſchielijk gebeurde, en de opperhuid als het ware van de huid werd afgeſtooten, gaf ik

℞ *Calomel.*
Sulph. aur. antim. *â* gr. iv.
Sacch. alb. ʒ ij.
M. f. Pulv. *N.* viij
S. vier poeijers daags.

Den 29. De opperhuid viel reeds met groote ſtukken af, de huid was hieronder rood en ontveld; het *epithelium* viel ook van de tong af en van de keel: de ſtem was hierdoor heesch. De pols was vol, matig ſnel 88, twee ſtoelgangen, het water natuurlijk. Ik liet hem met een afkookſel van knollen en vijgen den mond ſpoelen, en inwendig, om de ſcherpte te matigen en bederf voor te komen, het volgende gebruiken:

℞ *Decoct. Hord.* ℔ i ß.
Sp. Sal. marin ʒ i ß.
Rob. Samb. ℥ ij.
M.
S. Alle uur een kopje.

Den 30 was de tong vochtiger, ſterke kwijling; hij had veel pijn in den mond, de ſpraak was moeijelijk, de opperhuid vervelde nog overal. Hij had dezen morgen eenige neusbloeding. De pols was minder vol, twee *ſedes*, het water natuurlijk.

Den 1 December had hij nog veel pijn in den mond en de keel; de vervelling was algemeen, geene koorts, de pols regelmatig.

Den 2 en 3. De algemeene vervelling veroorzaakte hem vooral aan het *ſcrotum* veel pijn. Hij had een' bedorven ſmaak en geen' eetlust. Ik liet hem eiwit met ſuiker inwendig voor den mond, en uitwendig eiwit met aluin gebruiken.

Den 4 en 5 was de pijn in den mond merkelijk minder; hij had het meeste ongemak van de ontvelling aan den hals, den elleboog en het *ſcrotum*; de ontlasting was natuurlijk en de eetlust keerde weder.

Den 7. Alles werd nu beter; tot hiertoe had hij niets gebruikt dan melk, eijeren, rijst enz.: ik liet hem nu vastere ſpijs gebruiken.

Den 13 was hij herſteld, maar hij kreeg nu eene hardheid onder den okſel, waarop ik een pleister van *diachyl. cum gummi* liet leggen. Inwendig gaf ik

℞ *Calomel.*
Sulph. aur. antim â gr. iv.
Rhei Elect. ℥i.
M. f. pulv. N. viij.
S. Alle drie uren één.

Den

Den 14 had hij drie ontlastingen, en de hardheid onder den okſel was verdwenen.

Hij werd eenige dagen daarna herſteld weggezonden.

XV *Geval. Alb. Jetſes*, een gezonde jonge van 13 jaren, die te voren aan de beſmetting der Roodvonk was blootgeſteld geweest, werd den 27 Januarij door eene heete koorts aangetast; waarom een aderlading werd in het werk geſteld, zijnde het afgetrokkene bloed een weinig ontſtoken. Hij was ſlaapzuchtig, en de herſenen ſchenen aangedaan te zijn. Hij had zonder hulp in eene natte en koude plaats gelegen, en werd op een' kouden dag, den 31, en dus den vierden dag der ziekte, tot ons overgebragt. De huid was zoo vuil, dat ze met eene dikke korst bedekt was, en ik hem daarom in een laauw bad moest laten reinigen. De uitbotting der roodvonk begon zich te vertoonen; maar de voortgang der ziekte was zeer traag. Hij had weinig pijn in de keel; de tong was zuiver en vochtig; hij had 's nachts na het bad ſterk gezweet. Hij klaagde over ſterke pijn door de leden, en had eene ligte trilling der handen; de ontlasting was natuurlijk.

In het eerst ſcheen ons deze ziekte geheel niet gunſtig. Hij had zware *catarrhale* toevallen, en de uitſlag ſcheen weinig voor den dag te komen. Ik oordeelde daarom de werkzaamheid der huid meer te moeten opwekken, en ſchreef voor

℞ *Flor. Chamom.*
—— *Sambuc. â m.* ß.
Inf. aq. q. f. col ℥ vi. *add.*
Spir. Minder.
Rob. Sambuc. â ℥i.
M.

S. Alle twee uren een kopje.

Februarij 1. Er volgde nu eene goede uitbotting, vooral over het ligchaam en de ledematen; hij was meer gevoelig, de koorts had zich 's avonds met hitte verheft. Hij klaagde over een' bedorven' ſmaak; de tong was zeer rood, de pols hard en ſnel, geen ſtoelgang: om dezen te bevorderen, voegde ik bij het voorgaand drankje

Mann. ℥i.
Sal. polychr. ʒii.

Den 2 was de uitſlag verdwenen, 's avonds koortsverheffing met zware hoofdpijn en pijn door de leden, een zachte pols; er kwam een ligt zweet uit, geen afgang.

ad. Sal. Glaub. ℥ß.

Den 3. De huid niet rood, maar zeer droog; twee ſtinkende ſtoelgangen, het water liet een ſterk zetſel vallen; de tong was nog zeer rood, de pols koortſig, maar de verheffing was met minder zware hoofdpijn gepaard. *Cont.*

Den 4. De afſchilfering begon op de hand; mindere zware verheffing des avonds. Hij klaagde over pijn in de linkerzijde, welke eene diepe ina-

de-

deming belettede met hoest; in twee dagen geene ontlasting, de huid droog, en de pols nog ſnel.

℞ *Sal. Glaub.* ℥ß.
Aq. Hord. ℥vi.
Oxym. Simpl. ℥ii.
Vin. Antim. H. ʒi.
Rob. Sambuc. ℥i.
M.
S. Alle uur een klein kopje.

Ik liet eene ſpaanſche vlieg op de zijde leggen.

Den 5 was de pijn in de zijde verdwenen; hij had verſcheidene ſtoelgangen gehad.

Den 6 was de pijn in de zijde naar de andere zijde overgegaan. Hij had 's avonds koorts gehad met pijn door de leden, een zacht zweet, twee ontlastingen.

℞ *Aq. Coctae.* ℥vi.
Spir. Mind. ℥i.
Laud. Liq. Syd. gtt. xii.
Vin. Ant. H. gtt. xx.
Rob. Samb. ℥i.
M.
S. Alle uur een lepel.

Den 7. Wederom 's avonds koortsverheffing met dezelfde toevallen; de tong met witte blaren bezet, voor het overige rood en zuiver, geen koortſige pols; de hoest en pijn op de borst bleven aanhouden, de afſchilfering ſcheen niet verder voort te gaan.

℞

℞ *Merc. dulc.*
Sulp. aur. ant. â gr. v.
Rhei Elect. ʒi.
M. F. pulv. N. xv.
S. Alle twee uren een poeijer.

Den 8. Veel minder koortsverheffing.

Den 9. Vele flijmige ontlastingen, geene koorts; de blaren op de tong waren verdwenen, er was geen hoest of pijn op de borst meer.

Den 12 werd, bij zeer welvarende naar huis gezonden.

XVI *Geval. Jan Jetses*, broeder van den voorgaanden zieken, 11 jaren oud, die ook aan dezelfde befmetting was blootgefteld, gevoelde op den 31 Januarij duizeling, hoofdpijn, rillingen, pijn en droogte in de keel, en werd hierom ook den 1 Februarij in het *Nofocomium* gebragt. Hij had toen tranende oogen en geen' eetlust. Ik gaf hem

℞ *Fol. Senn.* ʒij.
Mann. ℥i.
inf. q. f. aq. col. ℥vi.

Den volgenden dag had hij geene uitbotting; de pijn in de keel was verdwenen, en de eetlust wedergekeerd. Den 3den had hij een ftinkende *diarrhé*. Daar echter de oogen waterig bleven, en de handen mij meer dan gewoon fchenen rood te zijn, liet ik hem warm in het bed houden, en een aftrekfel van vlierbloemen drinken. Er volgden echter geene verdere toevallen.

Ik

Ik heb dit geval nuttig geoordeeld aan te teekenen, dewijl het een voorbeeld oplevert of van onvolkomene roodvonk, of van deze ziekte in haren loop gestuit, of van eenen zoo zachten afloop dezer ziekte, dat men dezelve niet zoude vermoed hebben, wanneer hij niet aan eene allersterkste besmetting was blootgesteld geweest, en met zijnen broeder in hetzelfde bed had gelegen. Ik zoude echter in twijfel zijn, of men hem wel in het vervolg voor veilig van besmetting zoude kunnen verklaren, daar er geene afschilfering gevolgd is.

XVII *Geval. Tjapke Kuiper*, een gezonde jager, 20 jaren oud, gevoelde op den 5 Februarij eene stekende en brandende pijn in de keel, en tevens ligte koortsbewegingen. Er volgde den 17 uitslag van Roodvonk met eene sterke koude koorts, waarop hitte en zweet volgden. Hij werd den 8sten, en dus op den vierden dag der ziekte, in het *Nosocomium* gebragt. In het wezen had hij slechts hier en daar roode vlekken; hij was aan den hals en ledematen rood, tusschen beide waren witte stippen. Hij klaagde over pijn in de keel, vooral in het slikken; de keel was rood en gezwollen, maar men kon daarin geene stippen ontdekken. De tong was met eene dikke slijm bedekt, en hij had een' bedorven' smaak. In drie dagen had hij geene ontlasting gehad. De pols was vol en zacht 140, de hitte matig. Hij had pijn in de linker zijde, maar zonder moeijelijke ademhaling; een vochtigen hoest. De Chirur-

rurgijn-Major had hem verkoelend behandeld, uitwendig het *linimentum volatile* om den hals gelegd, en eenen gorgeldrank met *Sal Ammoniac* enz. gegeven. Deze roodvonk was met een *pleuritis rheumatico-inflammatoria*, en eene ophooping van ſtoffen in de eerſte wegen gepaard. Ik liet hem daarom zes oncen aderlaten, met denzelfden gorgeldrank en het *linim. volat.* aanhouden, en gaf

℞ *Fruct. Tamar.* ℥ij.
Fol. Senn. ʒij.
Mann. ℥i.
inf. aq. q. ſ. col. ℔iß *add.*
Sal. polychr. ʒij.
Oxym. Simpl. ℥ij.
M.
S. Alle uren een kopje.

Den 9. De aderlating had aanſtonds de pijn in de keel weggenomen, offchoon het bloed met eene ſlijmachtige korst bedekt, dun en ontbonden was. De keel was minder rood en gezwollen, de pijn in de zijde minder, de pols 120 hard en ſterk, het water rood. De uitſlag in het wezen als gisteren, maar op de armen met witte blaasjes bezet; de tong zeer ſlijmachtig, de huid vochtig, behoorlijke ſtoelgang. *Cont.*

Voor drank gerſtenwater met gelei van aalbesſen.

Den 10. Weinig pijn in de keel, een vochtige hoest zonder pijn in de zijde, de tong zuiver, de pols zacht, het water rood. De *gastriſche* toevallen ſchenen mij nu wel bedaard te zijn, maar de uitſlag was niet genoeg uitgezet.

℞

℞ *Inf. flor. Samb.* ℥x.
Rob. Sambuc. ℥iß.
Spir. Minder. ʒi.
M.

S. Alle twee uren een kopje.

Den 11. Gisteren avond kwam er eene ſterke koortsverheffing met ijlhoofdigheid en benaauwdheid op de borst, waardoor bij mij de vrees ontſtond van verplaatſing der ziekte naar de herſenen; 's morgens hield echter de koorts op, en er kwam een nieuwe en ſterke uitſlag van Roodvonk voor den dag op de beenen; hij had een' vochtigen hoest met eene ſterke ophoesting; de pols was vol 72, het water rood.

℞ *Sulph. aur. ant.* gr. ij.
Calomel. gr. iv.
Sacch. alb. ʒi.
M. f. pulv. *N* viij.

S. Alle 2 uur een poeijer.

Den 12. Eene kleine koortsverheffing met *oppresſie*, de huid zacht, zuivere tong, hoofdpijn, geene ontlasting in twee dagen.

℞ *Sal. Glaub.* ℥ß.
Extr. Gramin. ℥i.
Oxym. Simpl. ℥ij.
Decoct. Hord. ℔i.
M.

S. Alle uur een kopje.

Tevens liet ik eene ſpaanſche vlieg op de borst leggen.

Den

Den 13. Na ruime ſtoelgangen was de benaauwdheid op de borst en de hoest verminderd, bijna geene koortsverheffing, de tong zuiver en vochtig. Van dien tijd af aan begon de vervelling, en er kwamen geene verdere toevallen, zoo dat hij den 18den herſteld naar huis vertrok.

XVIII *Geval.* *H. Prins*, een jager van een ſterk geſtel, 18 jaren oud, aan de beſmetting van roodvonk blootgeſteld, werd op den 3 Februarij van eene heete koorts aangetast, waarop een ſterk zweet volgde. Den volgenden dag had hij een' bedorven' ſmaak, en galachtige braking. Den 5 werd hem een braakmiddel gegeven, waardoor vele ſtoffen ontlast werden. Hij kreeg toen zware pijn in de keel, en den 6den uitſlag van roodvonk. Den 8ſten kwam hij in het *Noſocomium*. Hij klaagde toen over eene ſcherpe pijn in de keel, de amandel en lel waren vooral rood en opgezet aan de regter zijde, en waren met grijze ſtippen bedekt. De hals was ook van buiten gezwollen; de tong was droog en rood, het wezen ingetrokken, en de oogen hadden iets droevigs. Er was naauwelijks eenige uitſlag in het wezen, en den tronk van het ligchaam; de ademhaling moeijelijk, de pols hard en ingetrokken 160. In geene drie dagen was er ontlasting geweest: men had hem verkoelende middelen gegeven, en eenen gorgeldrank met *Sal Ammoniac* in een aftrekſel van vlierbloemen. Deze ziekte had dus eene zeer kwade houding; het ingetrokken wezen, en het weinig te voorſchijn komen van de roodvonk

deed

deed mij hier voor eene kwaadaardige koorts vreezen. Ik liet daarom aanſtonds eene ſpaanſche vlieg van twee duim om den hals leggen, een lavement zetten, en gaf het volgend drankje:

℞ *Sp. Minder.* ℥ij.
Sal. polychr. ʒij.
Aq. Sambuc ℥x.
Vin. ant. Huxh. ʒi.
Rob. Sambuc. ℥i.
M.
S. Alle uur een kopje.

Den 9. Vier verligtende ſtoelgangen door de klisteer. Het uitzigt beter; de keel was minder gezwollen; de grijze vlekken waren nog aanwezig en maakten de ſlikking zeer bezwaarlijk; de tong vochtiger, de pols 112, de huid vochtig, maar de uitſlag niet zeer rood; gisteren avond koortsverheffing met veel hitte en dorst. Daar hier eene *gastriſche complicatie* de overhand ſcheen te hebben, liet ik hem een paar kopjes van een *decoct. Tamarind. cum Senna* nemen.

Den 10. Hierdoor had hij twee goede ſtoelgangen, waardoor de keel ruimer werd. De uitſlag was nu vooral op de armen; s' nachts was er zweet; de eetlust keerde weder, maar hij had nog veel dorst, en het water bleef rood. Ik liet hem nog twee kopjes van den voorgemelden drank gebruiken.

Den 11. Er was naauwelijks meer koorts; de keel was zoo veel beter, dat alle grijze vlekken verdwenen waren; de pols 76, de huid vochtig,

maar hij had op den buik blaren van netelroos. Ik schreef nu voor.

℞ *Calomel gr.* iv.
Sulph. aur. ant. gr. ij.
Rhei elect. ℥ i.
M. f. Pulv. N. xvi.
S. Alle uur een poeijer.

Den 12. De uitslag was verdwenen, als ook de pijn in de keel; de vervelling begon nu aan het *scrotum*.

Den 13. De vervelling was nu algemeen, en hij had ruime stoelgangen.

Den 14. Den elfden dag der ziekte liet het water een overvloedig wel gescheiden wit bezinksel vallen, en de zieke was volkomen wel. Den 15 gaf ik hem nog een zacht laxeermiddel van rhabarber, en hij vertrok den 18 volkomen hersteld.

XIX *Geval. Anna Geniet*, eene gezonde dienstmaagd van zeventien jaren, werd op eens op den 4 October van eene flaauwte aangetast; daarna volgde eene sterke braking van gal; 's avonds kwamen hierbij beurtelings afwisselende koude rillingen en hitte met zware hoofdpijn en pijn in de keel; 's nachts kreeg zij brandende hitte, en zij werd 's morgens op den 5, wel gedekt, in eene koets naar het hospitaal gebragt. Zij klaagde toen over zware pijn in de keel. Het *velum pendulum* en de *tonsillae* waren zeer rood en gezwollen, terwijl de slikking zeer moeijelijk was. Zij had pijn in het hoofd, door de leden, en drukking in de hartkolk.

kolk, dorst, bitteren ſmaak, walging, eene witte en drooge tong, roode oogen; de handen waren rood, de pols zeer ſnel en matig vol, omtrent 130. Daar zij geene roodvonk gehad had, twijfelde ik niet aan het aanwezen dezer ziekte, gepaard met eene *gastriſche bilieuſe* koorts, en oordeelde daarom aanſtonds deze ſtoffen door een *emetocatarticum* te moeten ontlasten, en ſchreef daarom het volgende voor:

℞ *Tart. Emetic.* *gr.* ij.
Sal. Glaub. ʒ ij.
Aq. Coct. ℥ vi.
Syr. Comm. ℥ i.

S. Alle half uur een lepel.

Een gorgeldrank uit knollennat met vijgen en honig en azijn, en eene pap met zuurdeeg om de keel.

Den 6. Geene braking, maar veel ontlasting; de keel was zoo pijnlijk, dat zij geheel niet konde ſlikken. Men kon naauwelijks den uitſlag op de borst en armen zien; een overvloedig zweet, witte ſlijmige tong, de hoofdpijn minder, het water helder. Daar de benaauwdheid en hitte groot en de pols zeer ingetrokken was, liet ik zeven oncen bloed trekken, en met de overige middelen voortvaren.

Den 7. De aderlating had veel verligting in de keel te weeg gebragt. De keel was minder rood en gezwollen, en de doorſlikking gemakkelijk. Het bloed was met eene dikke *rheumatiſche* korst bedekt; er was geen uitſlag in het wezen, maar er

waren *distincte* roode vlakken op de armen en beenen; 's avonds was er slechts eene matige koortsverheffing, zonder zweet afloopende. De pols minder snel, maar veel hitte; de tong was zuiver; eene ontlasting. Ik dacht nu den uitslag een weinig te moeten bevorderen, en gaf daarom

℞ *Flor. Sambuc.* m i.
inf. aq. q. s. col. ℔ i. *add.*
Spir. Minder.
Rob. Sambuc. *ā* ℥ i.
M.

S. Alle uur een kopje.

Den 8. Gisteren is zij uit het bed geweest, en heeft bij vergissing *bouillon* gebruikt, waarna zij een' onrustigen nacht heeft gehad, offchoon de koorts niet sterk was; geen afgang, zware hoofdpijn en duizeligheid, de pols voller, omtrent 100, drooge huid, geen uitslag meer, eene zuivere en vochtige tong, maar een bittere smaak in den mond, het water natuurlijk.

Iter inf. add.
Vini Antim. ʒ i.
D.

en 's avonds eene klisteer.

Den 9. Natuurlijke ontlasting, 's nachts een goed zweet, minder hoofdpijn, de lippen droog, de tong vochtig. *Cont.*

℞ *Crem Tart.* ℈ i.
Rhei Elect. *gr.* x.
M. f. pulv.

S. 's Avonds te nemen.

Den

Den 10. Het poeijer was 's avonds niet gebruikt, geene ontlasting, zeer ſnelle pols, de tong vochtig, het water natuurlijk, de pijn in de keel minder.

St. pulv. vesp.

Den 11. Drie ſterke ſtoelgangen, 's avonds koorts en 's nachts zweet, hoofdpijn en ligte pijn in de keel, eene algemeene jeuking.

Den 12. Zij bleef een klein koortsje houden, hetwelk des avonds verhefte; niettegenſtaande de tong zuiver was, bleef de ſmaak bitter, het water natuurlijk. Daar ik oordeelde, dat de bittere ſmaak nog van galſtoffen afhing, oordeelde ik het volgend middel te moeten voorſchrijven:

℞ *Cremor. Tart.* ʒij.
Borac Venet. ʒß.
Aq. hord. ℥vi.
Syr. comm. ℥i.
M.
S. Alle uur een lepel.

Den 13. Geene koorts meer. Er begint zich nu (den 10den dag der ziekte) eenige vervelling te vertoonen op den rug van de hand; geene ontlasting. Daar er zeer weinig uitſlag geweest is, en er zoo veel koorts was, dacht ik, dat er nog ſtof in het ligchaam aanwezig was, en gaf

℞ *Calomel.* *gr.* iij.
Sulph. aur. ant. *gr.* vi.
Rhei El. ʒiß.
M. f. pulv. *N* xvi.
S. Vier poeijers daags.

Den 14. Zij had hiervan ruime ontlastingen, en de vervelling was nu geregeld en algemeen; geene koorts. *Cont.*

Den 15. Sterke ontlastingen, hoofdpijn.

Omitt. medic.

Den 16. De opperhuid viel nu bij ſtukken af van de vingeren en armen, geene koorts, goede ontlasting.

Den 22 ging zij herſteld uit het *Noſocomium.*

XX *Geval. Geesje Freerks*, eene ſterke boerin, eene getrouwde vrouw van 27 jaren, had door brand in haar huis ſterk geſchrikt, en hierdoor waren de *menſes* opgehouden. Zij had zich daarop doen aderlaten, en was daarvan geen ongemak gewaar geworden. Zij werd, terwijl de roodvonk in het huis was, veertien dagen daarna door deze ziekte beſmet. Zij gevoelde den 10 October eene droogte en pijn in de keel. Den 11 kreeg zij koorts, met braking van galſtoffen; 's nachts kwam de uitſlag reeds voor den dag. Den 12 werd zij, wel bedekt, naar ons *Noſocomium* gebragt. Zij klaagde over eene ſcherpe pijn in de keel, welke de doorſlikking hinderde, over benaauwdheid en hoofdpijn. Zij had eene ſnelle en afgebrokene ademhaling, een' droogen hoest, drooge tong, bedorven ſmaak, een' zeer ſnellen ingetrokken' pols, eene ontlasting dien dag. De ſcharlaken uitſlag was levendig rood, en bedekte de geheele huid. Bij deze vrouw, die, behalve de on-

onderdrukking der *menses*, nog alle teekenen van eene ontſtekingaardige galkoorts had, meende ik aanſtonds eene aderlating te moeten doen, in een' verkoelenden drank te moeten voorſchrijven.

Ft. Vs. ad ℥vi.

℞ *Nitr. pur.* ʒi.
Oxym. Simpl. ℥ij.
Aq. coct. ℥vij.
M.

S. Alle uur een lepel.

Den 13. Het bloed was ontſtoken, de pijn in de keel merkelijk beter, zoo dat de keel niet meer ontſtoken ſcheen te zijn; zij bleef echter nog een' hoest en benaauwde ademhaling behouden. De ſmaak wat bedorven, de tong vochtig, beſlagen, het water weiachtig met een wolkje, de pols 124 en ingetrokken, de uitſlag minder duidelijk, op de handen met kleine blazen. Ik liet nog zes oncen aderlaten, en gaf:

℞ *Rad. Bard.* ℥ij.
Flor Samb. ℳi.
Mann. Elect. ℥iß.
coc. aq. q ſ. col. ℔iß.
ad. Spir. Mind.
Rob. Samb. *ã* ℥i.
M.

S. Alle uur een kopje.

Den 14. Het afgetrokken bloed was ontſtoken, maar met eene meer platte korst. Na de aderlating werd zij flaauw, maar de benaauwde ademhaling en

moeijelijke ſlikking werden onmiddellijk verligt; de uitſlag wat meer duidelijk op de handen en in het aangezigt Gisteren namiddag ſterke koortsverheffing, 's nachts zweet, verſcheidene ſtoelgangen, rood water met eene wolk, de pols meer vrij 120, de tong een weinig beſlagen, nog kwade ſmaak in den mond. *Cont.*

Den 15. Gisteren namiddag ſterke koortsverheffing met hitte, en daarop volgend ſterk zweet; de uitſlag blijft aanhouden, zware pijn en onbewegelijkheid van den linkerarm, drie afgangen, de tong zuiverder. *Cont.* Eene ſpaanſche vlieg tusſchen de ſchouders.

Den 16. Namiddag een zware aanval van koorts met hitte en zweet; de pijn was uit den arm getrokken, en meer door het ligchaam verſpreid; aan den hals begon de vervelling, twee ontlastingen, de pols 92, het water natuurlijk.

℞ *Calomel* *gr.* iv
Sulph. aur. ant. *gr.* vi.
Camphor. *gr* ij.
Sacch. alb. ℈ i.
M. f. pulv. *N.* vi.
S. Alle twee uren een poeijer.

Den 17. Geene koorts, de vervelling gaat zeer goed voort, twee ontlastingen, natuurlijk water. *Cont. pulv.*

Van dezen tijd had zij geene koorts meer of hoest, de vervelling ging wel voort, en den 22 is zij herſteld vertrokken.

XXI

XXI. *Geval. Trijntje Nesselaar*, een meisje van veertien jaren, van een sterk en gezond gestel, werd op den 1 December aangetast door zware pijn in den rug, waarop koorts volgde met sterke pijn door de leden; den volgenden dag had zij zware pijn in de keel met verheffing van koorts, en afwisselende rillingen en zweet. Zij werd op den 3 bij ons gebragt, wanneer er zich eene ligte roodheid in het wezen en op de handen openbaarde. Zij klaagde toen over zware pijn in het hoofd en in de keel, die echter niet zeer rood en gezwollen was, zoo dat de slikking gemakkelijk konde verrigt worden. Zij had tevens pijn op de borst met hoest; de pols was vol en snel 144; zij had brandende hitte, een gezwollen wezen, witte troebele pis, eene beslagene tong, geene ontlasting. Terwijl hier met de roodvonk een kittelende hoest, pijn op de borst, eene vrij hevige heete koorts en een snelle en volle pols aanwezig waren, oordeelde ik, dat hier eene *febris rheumatico-inflammatoria* plaats had, terwijl er tevens teekenen van *sordes* waren. Ik liet daarom eene aderlating van vier oncen doen, en gaf:

℞. *Decoct. Hord.* ℔ i.
Oxym. Simpl. ℥ ij.
Sal. Glaub ʒ ij.
Tart. Emet. *gr.* ij.
Rob. Samb. ℥ i.
M.

S. Alle uur een kopje.

Om den hals liet ik zuurdeeg leggen, en de keel met knollennat en vijgen gorgelen.

Den 4. Zij was door de aderlating merkelijk verligt; het bloed was dik en geleiachtig, de uitslag was verzeld van zwelling der handen, en zij had witte stippen op de armen. In het wezen was de roodheid minder, de tong was rood en zuiver, de keel opgezet en pijnlijk. Zij kon echter alles gemakkelijk doorslikken; zij had nog eenigen hoest, ééne ontlasting, de pols was minder hard 102. Ik zocht nu de uitbotting te bevorderen door te geven:

℞ *Inf. flor. Samb.* ℥xij.
Spir. Minder ℥i.
Nitri pur ʒi.
Rob. Samb. ℥i.
M.

S. Alle uur een kopje.

Den 6. De uitslag begon reeds te verwelken. De huid blijft droog, de tong nog rood, eene ontlasting; de eetlust begint weder te keeren, de pols is minder snel, geene pijn in de keel, het water natuurlijk, geene koorts. *Cont.*

Den 7. De uitslag is geheel weg, en de vervelling begint reeds in de toppen der vingeren; het water is helder, geen zweet.

Den 10. Daar er in twee dagen geene ontlasting geweest was, had ik een *drachma Rheum* gegeven, hetwelk drie goede stoelgangen had veroorzaakt. De vervelling had nu aan den hals en op de armen plaats. Zij was voor het overige gezond, en werd den 22 hersteld weggezonden.

XXII

XXII Geval. *Anna Jetzes*, een meisje van 8 jaren, was aan besmetting van roodvonk blootgesteld geweest. Zij kreeg op den 28 Januarij pijn in de keel met koorts, welke 's avonds zich verhefte met hitte en eene drooge huid. Zij werd den 31 bij ons gebragt. De pijn in de keel was reeds verminderd. Zij had hoest met pijn op de borst, eene slijmachtige vuile tong, een' leelijken smaak in den mond, een opgezet wezen, tranende oogen, pijn in het hoofd en door de leden; er was nog geen uitslag. Dit meisje had ik genomen uit een huis, waarin vader, moeder en zes kinderen zeer zwaar aan de roodvonk lagen, zonder voedsel, vuur, kleeding of geneesmiddelen. De vader was dezen nacht gestorven. De ziekte was dus bij dit kind zeer verwaarloosd. De huid was met zulk eene dikke vuile korst bezet, dat de uitbotting van den uitslag daardoor verhinderd werd. Ik liet haar daarom aanstonds in een warm bad wel wasschen en reinigen, en hierop in een warm bed leggen. Zij had in verscheidene dagen geene ontlasting gehad. Zij was volbloedig, had alle teekenen van *sordes* en wormen. Zij was slaapzuchtig, hetwelk ik aan *congesties* naar het hoofd toeschreef. Ik wilde echter eerst beproeven, of de toevallen ook alleen aan *sordes* waren toe te schrijven, en gaf

℞ *Fol. Senn.* ʒ ij.
Fruct. Tamar. ℥ i.
Inf. s. q. aq. col. ℥ v. *ad*
Syr. Comm. ℥ i.

S. Alle uur een lepel.

Febr.

Febr. 1. 's Avonds veel koortsverheffing met hitte, roodheid van wezen en ijlhoofdigheid; de uitſlag was nu ſterk over het geheele ligchaam, de tong wit en ſlijmachtig; de keel was niet zeer rood en gezwollen, en de ſlikking niet zeer moeijelijk, de pols vol en hard, de huid brandend heet en droog. Zij was ſlaapzuchtig en gemelijk, had roode oogen, hoest, gedurige ſchraping met neiging tot braken, en opgeven van veel ſlijm. Behalve de teekenen van rheumatiſche ontſteking, waren er nu zoo vele bewijzen van *turgerende ſordes* naar boven, dat ik, na een aderlating van drie oncen, een braakmiddel voorſchreef:

℞ *Tart. Emet.* *gr.* ij.
Aq. Coct. ℥ iij.
Syr. Comm. ℥ i.
M.
S. Alle ¼ uur een lepel.

Zuurdeeg aan de voeten.

Den 2. Het bloed was rheumatisch ontſtoken, de hoest na de aderlating bedaard. Zij had na het braakmiddel maar eens taaije ſlijm opgegeven, maar ſterke ontlastingen gehad; de uitſlag bleef verheven ſtaan, en de huid waſemde zacht uit; het water had een wit zetſel; 's avonds was er eene ſterkere koortsverheffing. Ik zocht daarom door een zacht *cardiacum* en *diaphoreticum* den uitſlag te onderhouden

℞ *Flor. Chamom.*
—— Samb. â m. ß.
Inf. aq. q. ſ. col. ℥vi. *ad*
Spir. Minder.
Rob. Samb. â ℥i.

M.

S. Alle uur een lepel.

Den 3. De uitſlag begint te verdwijnen, en de huid te jeuken; de tong is nog rood, de koortsverheffing minder ſterk, geene ontlasting, maar ſterke afzetting van het water met een dik wit afgeſcheiden bezinkſel; de pols nog ſnel, de ſlaperigheid blijft aanhouden. *Cont.*

Den 4. In twee dagen geen afgang, een ſterk afzetſel van het water blijft aanhouden, de pols minder ſnel, en weinig koortsverheffing.

℞ *Mann.* ℥i.
D. ex aqua.

Den 5. Eene ontlasting met een' langen worm, ligte koortsverheffing, nog geen vervelling.

℞ *Rhei Elect.*
Magn. alb â ℈i.
M. f. pulv. N iv.

S. Alle twee uren een poeijer.

Den 6. Eene ontlasting zonder wormen, geene koorts, maar ſterke uitſlag om den mond.

Den 7. Verſcheide ſtoelgangen met ſlijm en zonder wormen; de uitſlag om den mond blijft aanhouden.

℞

℞ *Merc. dulc.*
Sulph. aur. ant. *ā gr.* v.
Rhei. El. ℥i.
M. f. pulv. *N* xv.
S. Alle twee uren een poeijer.

Den 8. De ontvelling begint nu eerst op den 12 dag der ziekte op de wangen en over het geheele ligchaam plaats te krijgen, de afgangen zijn overvloedig, de huid is zacht en vochtig, geene koorts, de eetlust keert weder.

Den 9. De vervelling blijft voortduren.

Den 12 werd zij herſteld naar huis gezonden.

GESCHIEDENIS DER ZIEKTE.

Uit de verſchillende gevallen van Roodvonk, welke wij dit jaar in het *Noſocomium Academicum* behandelden, heb ik die gevallen opgegeven, welke mij het meest belangrijk voorkwamen. Ik zal, zonder dat ik voor heb eene volledige geſchiedenis dezer ziekte te ſchrijven, daarvan zoo veel zeggen, als ik tot de kennis en het regte verſtand en behandeling daarvan noodig keure.

Deze ziekte, welke te voren naauwelijks de aandacht der geneesheeren tot zich trok, is allengs zoodanig algemeen geworden en van aard veranderd, dat zij thans niet alleen in ons land, maar overal eene der moeijelijkſte en gevaarlijkſte ziekten is geworden. Men heeft daarover reeds zeer veel geſchreven, en echter is het er verre van daan, dat

men

men het omtrent den aard en de behandeling eens is. Het was daarom zeer gepast, dat de Zeeuwsche Maatschappij eene prijsvraag over den aard en de behandeling dezer ziekte uitschreef. Wij verlangen zeer, dat deze vraag volledig beantwoord worde, en aan de opgevatte verwachting moge voldoen. (*a*)

Het is zeer opmerkenswaardig, dat deze ziekte in de zeventiende eeuw nog zoo weinig gerekend werd, dat de groote SIJDENHAM, dezelve voor eene ligte ziekte houdende, daaraan niet veel gewigt schijnt te hechten (*b*), en de meeste schrijvers van dien tijd dezelve naauwelijks beschrijven. Natuurlijk moet dus de vraag oprijzen, of deze ziekte nieuw is? Offchoon ik hier deze vraag niet volledig kan beantwoorden, en wij dezelve bij anderen breedvoerig behandeld vinden (*c*), moet ik daar-

---

(*a*) Wij hebben tot nog toe deze beantwoording te vergeefs gewacht.

(*b*) *Oper. omn.* t I. cap. II. pag. 162.

(*c*) Men zie onder anderen STUIVE *Untersuch und Erfahr uber die Scharlachkr.* p. 829 CAPPEL *Abh. von Scharlach Ausschlage.* p. 1. sq. REICH *neue Aufschlusse über die Nat. u. Heil. der Scharlachfieber* p. 33 seqq. en vooral R. WILLAN *Hautkr* &c. III. B. 1 abth. p. 219 seqq. — De volledigste opgaaf der schrijvers over deze ziekte vinden wij in het nieuwe werk van J. FRANK, *Prax. Medicae universae praecepta.* Part. 1. vol. 2. p. 184 seqq. Wij twijfelen er echter zeer aan,

daarvan echter met een woord ſpreken. Na een onpartijdig onderzoek komt het mij niet waarſchijnlijk voor, dat deze ziekte bij de ouden bekend was; maar dat dezelve het eerst, offchoon er mogelijk te voren eenige ſporen van te vinden waren, door SENNERT naauwkeurig beſchreven is (*d*). Naderhand is deze ziekte ook meer door anderen waargenomen, en door SCHULTZE (*e*) beſchreven onder den naam van *Purpura maligna.* In den tijd van SIJDENHAM, die dezelve als eene gewone ziekte aanmerkt, was zij reeds algemeen bekend, offchoon zijn tijdgenoot, R. MORTON, ze nog met mazelen verwart. I. STORCH was de eerſte, die eene bijzondere verhandeling daarover heeft uitgegeven in het jaar 1742 (*f*). Het meeste opzien echter gaf de naauwkeurige beſchrijving dezer ziekte van den Franſchen geneesheer NAVIER (*g*), en naderhand die van M. A. PLENCIZ (*h*), die al het geen voor hem daarover geſchreven is, naauwkeu-

aan, of de Joden, Grieken en Arabieren dezelve gekend hebben. C. SPRENGEL is van gedachten, dat de roodvonk de jongſte van de uitſlagen is. *Inſtit. Med. Vol.* IV. p 418

(*d*) *De Febribus* Lib. IV.

(*e*) *Miscell. Acad. nat cur.* ann. I. c. 7. Obs. 245.

(*f*) *Tract von Scharlach.*

(*g*) *Dis. ſur plus. malad popul. qui ont regnés a Chalons ſur Marne comm. de reb. Lipſ.* vol. IV. p. 337. ſeqq.

(*h*) *Opera med. phyſ. tract. de ſcarl.*

keurig heeft opgegeven. — Sedert omtrent twintig jaren is deze ziekte meer door alle landen verspreid en ook naauwkeuriger beschreven. WITHERING gaf in Engeland daarvan een breedvoerig verslag (*i*), daarna GRANT (*k*) en CLARCK (*l*); in Duitschland ZIEGLER (*m*) HUFELAND (*n*) SAUTER (*o*) JÖRDENS (*p*) FILTER (*q*) ETMULLER (*r*) GUTHBERLET (*s*), HAHNEMAN (*t*), CAPPEL (*u*), STRUVE (*v*), REICH (*w*), UBERLACHER (*x*), STIEGLITZ (*y*), KREIJSIG en vele anderen (*z*). In

(*i*) *Account of the scarletfever and sorethr.* 1779.

(*k*) *A short account of a fever and sorethr.* 1776.

(*l*) Over de koortsen. Vertaald door D. SAXE.

(*m*) *Beob. aus der arzn.* p. 92.

(*n*) Bem. uber die Nat. und geimf. blatter. II. aufl. abh. 5.

(*o*) HUFEL. journ. vol. XII. 2 n. 3. und t. XIII. 4. p. 23.

(*p*) T. XV. 2 p. 155, t. XVI. 1. p. 172, t. XIV. 4. p. 95.

(*q*) T. XIX. 2 p. 1.

(*r*) Ib. t. XX. 4 p. 100.

(*s*) Ib t. XXIII. 1. p. 89.

(*t*) Ib. t. XXIV. 1. p. 139.

(*u*) Ib. bibl. XIII. n. 4 p. 1, XII. p. 532.

(*v*) l. c.

(*w*) l. c.

(*x*) *abh. von Scharlachfieber.* 1789.

(*y*) *Versuch einer pruf. ec.* 1807.

(*z*) *abh uber der scharlachf.* 1802. Men vindt onder anderen hierover in de *Med. Chir. Zeit.* van HARTENKEIL. Erg. IX. p. 39. 1806, t. II. p. 255, t. 1. p. 407 et p. 315. JOURN *der ausl. med. Litt.* van HUFELAND III p. 165. KEK in HORN's *Archiv. f. Med. Erfahr.* I. 2 st. p. 228.

In Holland ſchijnt de Roodvonk reeds ten tijde van P. FORESTUS bekend geweest te zijn, die van eene boosaardige keelziekte ſpreekt, welke door den Amſterdamſchen Geneesheer J. TYENG in 1517 was waargenomen. Het is mij echter duister, of hij zelf de ziekte wel gekend hebbe (*a*). Onze beroemde A. DE HAEN, die eerst de geneeskunde in *'s Hage* uitoefende, voor dat hij naar *Weenen* beroepen werd, heeft ons de eerſte volledige beſchrijving dezer ziekte medegedeeld (*b*). VAN SWIETEN heeft dezelve ook in zijne *Conſtitutiones Epidemicæ* menigvuldig beſchreven, maar dezelve niet als eene bijzondere ziekte gekend, en met mazelen verward. Na hem vinden wij daarvan bij onze Nederlanders weinig gewag gemaakt, tot dat de Heer KETEL eene beſchrijving geeft van eene kwaadaardige Epidemie, in de jaren 1769 en 1770 te *Utrecht* door hem waargenomen (*c*). Op denzelfden tijd is ook door den Heer Med. Dr. BICKER van *Rotterdam* eene uitmuntende beſchrijving dezer ziekte gegeven (*d*). De Heer Med. Dr. MOL beſchreef in het jaar 1780 de *Epidemie*, in *Harderwijk* waargenomen (*e*), en

(*a*) Obſ. Lib. VI. obſ. 2.

(*b*) *Theſes ſist. febr. dix.* p. 25.

(*c*) *Diſſ. de Angina Epid. ann.* 1769 en 1770. Ultr. 1773.

(*d*) Verh. van het Bat. Genootſch. der Proefond. Wijsbeg. te *Rotterdam*, IV. D. p. 245.

(*e*) *Diſſ. exh. delin. Febr. Scarl anginos quæ exeunte potis. an.* 1780, *Harderov. obſ. est.* H. 1781.

en de Heer THEMMEN de ziekte van 1785 en 1786, hier te *Groningen* (*f*).

Zeer belangrijke waarnemingen omtrent verſchillende *Epidemien* dezer ziekte in ons land vinden wij in de verhandelingen van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie-Societeit in *'s Hage*, (welke helaas! door den dood van den oprigter, den beroemden J. J. VAN DEN BOSCH, en door gebrek aan medewerking der Geneesheeren, te vroeg heeft opgehouden werkzaam te zijn) van den Heer WILLEMSE van *Haarlem* (*g*), STOLTE van *Zwolle* (*h*), VOLTELEN van *Utrecht* (*i*), DE RUUCK van *Arnhem* (*k*), VAN DE SANDE van *Meppel* (*l*), EICKMA van *Rotterdam* (*m*), en meer anderen.

Uit het bovenſtaande komt het ons voor, dat deze ziekte, ten minſte onder den vorm, waarin zij thans verſchijnt, nieuw is. Intusſchen meen ik te moeten gelooven, dat dezelve onder eene andere gedaante nu en dan voorkwam, en ſoms, algemeen wordende, groote ſlagting te weeg bragt. Immers kwam de kwaadaardige keelziekte, welke met een roo-

(*f*) *Histor. Epidemiæ Scarlatinos. Groninganæ* ann. 1785 en 1786.

(*g*) Verh. van de Geneesk. Corresp. I. 2 ſt. 3 afd.

(*h*) Ibid. p. 447.

(*i*) Ib. p. 519.

(*k*) Ib. IV. p. 219—224.

(*l*) Nieuwe verh. I. p. 24 en 253.

(*m*) Ib. p. 293.

rooden of purperen uitſlag vergezeld was, en welke wij nu buiten kijf tot de roodvonk moeten brengen, nu en dan in Duitschland, Spanje en elders voor, en was dan niet zelden zeer moorddadig. Deze ziekte was toen echter minder algemeen, en was minder verſpreid. Even, als andere ziekten, ſchijnt ook de *angina maligna* hare gedaante veranderd te hebben, en nu meer onder die van eenvoudige roodvonk zonder kwaadaardige keelontſteking voor te komen, terwijl de *epidemien* van roodvonk, van ware *angina maligna* verzeld, meer zeldzaam zijn. Wij zien dit zelfde in andere ziekten plaats hebben, daar, bij voorbeeld, de *lues venerea*, die te voren veel heviger toevallen had en zich veel meer verbreidde, nu veel zachter is, en zich onder een' anderen vorm vertoont. De Melaatschheid, welke te voren hier zoo algemeen was, dat men daarvoor bijzondere ziekenhuizen moest oprigten, en de oosterſche pest, welke zich gedurig over *Europa* verſpreidden, zijn thans bijna hier onbekende ziekten. De koortſen, die te voren veel meer van een' waren rotachtigen aard waren, hebben nu meestal een zenuwachtig karakter aangenomen. Dit zelfde ſchijnt ook omtrent de *angina maligna*, welke in *ſcarlatina* is overgegaan, plaats te hebben gehad.

Wij meenen ook deze verandering van vorm dezer ziekte te moeten zoeken in het groot verſchil, hetwelk er tusſchen onze leefwijs en die onzer voorouderen ſedert eenige jaren langzaam heeft begonnen plaats te hebben. In de voorgaande

eeuw

eeuw was men meer gewoon, zich aan alle weder en wind bloot te ſtellen; de huizen waren minder digt geſloten, en hadden meer gemeenſchap met de buitenlucht; het voedſel was ſterker en vaster; men gebruikte meer vleesch en peulvruchten, men dronk goed ſterk bier, en maar nu en dan wijn. Langzamerhand heeft men de huizen warmer en gemakkelijker gemaakt, zich minder aan den invloed der lucht blootgeſteld, het bier met de verſlappende warme waterdranken verwisſeld, en door eene meer verzwakkende leefwijze eene week- en ſlapheid van het geheele geſtel te weeg gebragt. Door de huid te verſlappen, heeft men dezelve tot een werktuig gemaakt, waardoor de afſcheidingen gemakkelijker konden geſchieden. Daar echter door de gedurige verwisſelingen van koude en warmte de werking der huid gedurig geſtoord, de uitwaſeming geſtremd, en dus de afſcheiding van ſtoffen verhinderd werd, is het geen wonder, dat er meer geſchiktheid tot allerhande ſoort van uitſlagziekten geboren werd; en daar de afgeſcheidene ſtoffen onder den vorm van lucht door de huid worden uitgevoerd, is het gemakkelijk te begrijpen, dat deze ſtoffen beſmettelijk konden worden, en in dezen vluggen ſtaat aan andere ligchamen worden medegedeeld.

Hoe dit dan ook zij, de ondervinding heeft geleerd, dat de roodvonk meer en meer ſedert eenige jaren algemeen is geworden, dat met deze ziekte ook *epidemisch* heeft geheerscht eene ontſtekingachtige zeere keel, welke dikwijls tot verettering

pleeg over te gaan, en hierom *angina ulcerosa* genoemd werd. Daar de beschrijvingen der *epidemien* der voorgaande eeuwen meestal minder naauwkeurig waren, is het niet gemakkelijk te bepalen, of de kwaadaardige zeere keel, *angina maligna*, welke in de laatst voorgaande eeuwen geheerscht heeft, volkomen met die ziekte overeenstemme, welke wij thans met dien naam bestempelen, dan of hier ook andere toevallen hebben plaats gehad. Wanneer wij echter de beschrijvingen met onze tegenwoordige waarnemingen vergelijken, is er, bij mij ten minste, geen twijfel, of wij hebben aan dezelfde ziekte hier te denken. — Ik was eerst van gevoelen, dat de *angina maligna ulcerosa* van de *angina scarlatinosa*, of roodvonk met zeere keel, verschilde, zoo als dit van FOTHERGIL en GRANT ook gedacht werd. Bij een nader onderzoek der gronden voor en tegen dit gevoelen, ben ik volkomen overtuigd, dat het dezelfde ziekte is, en dat de goedaardige roodvonk niet meer van de kwaadaardigste *angina ulcerosa* verschilt, dan de regelmatige goedaardige pokken van rotachtige en *petechiale* pokken.

Wat mag dan wel de reden zijn, dat men de Roodvonk langen tijd niet als eene bijzondere ziekte gekend hebbe, en dat men dezelve naderhand, toen men daarop meer oplettend werd, voor eene geheel nieuwe ziekte gehouden hebbe? — Ik zal hieromtrent mijne gedachten zeggen, zonder dat ik dezelve als eene bewezene waarheid wil aangemerkt hebben. — Wanneer wij de beschrijvingen der

der epidemien van SENNERT (*n*), MORTON (*o*), VAN SWIETEN (*p*) en meer andere ſchrijvers van de 17 en 18 eeuw onbevooroordeeld nalezen, zullen wij daarin vele ziektegeſchiedenisſen vinden, die wij tot de Roodvonk moeten brengen, welke echter aldaar onder den naam van *anginæ ſerosae* voorkomen, dewijl zoo wel toen ter tijd, als nu, in ſommige *epidemien* de uitſlag zeldzaam, of ten minſte minder duidelijk was. Meermalen echter is deze ziekte met de mazelen verwisſeld, zoodat SENNERT meende, dat men ze niet van de mazelen moest onderſcheiden; en MORTON dezelve voor eene en dezelfde ziekte hield. Dit is ook zoo zeer geen wonder, daar de uitwendige gedaante van de goedaardige *ſcarlatina* veel meer overeenkomst met mazelen, dan met *angina maligna* heeft. Daarenboven is de *ſcarlatina* ſomtijds zoo ligt en vlugtig, dat men dezelve naauwelijks dan met veel oplettendheid kan onderkennen. Somtijds is zij of geheel niet, of van zulk een' ligten trap van keelziekte verzeld, dat dezelve geene opmerking verdient; ſomtijds is de roodvonk of geheel zonder uitſlag, of ten minſte in zulk eene geringe mate, dat dezelve niet bemerkt wordt, terwijl de keelontſteking zeer zwaar is. — Het is daarom [illegible] geen [illegible]

(*n*) l. c.

(*o*) *Cap.* III. en *Cap.* V.

(*p*) *Const. Epid. Var. locis.*

geen wonder, dat men deze ziekten niet voor dezelfde, maar voor verſchillende ziekten hebbe aangezien, zoo lang men geene gelegenheid had deze ziekten dagelijks waar te nemen. Toen echter deze ziekte meer algemeen en kwaadaardiger werd, toen men de verſchillende gedaanten niet alleen in dezelfde *epidemie*, maar ook in dezelfde huizen waarnam, toen men ontwijfelbaar zag, dat dezelfde beſmetting verſchillende ſoorten dezer ziekte mededeelde, heeft men zich eerst juiste denkbeelden omtrent dezelve kunnen vormen.

Wanneer wij nu vergelijken de ziekten, welke wij hedendaags onder de gedaante van *ſcarlatina* en *angina maligna* waarnemen, dan zal men gemakkelijk de overeenkomst van beide beſpeuren, en zien, dat dezelve in de wezenlijke kenmerken met elkander overeenſtemmen. —— Men vindt, namelijk, in alle *epidemien* van *angina maligna*, welke in onzen tijd beſchreven zijn, waarvan ik alleen maar behoeve te noemen die genen, welke door CLARCK (*q*) en BICKER (*r*) gegeven zijn, dat overal tevens, en dikwijls in dezelfde huizen, de gewone *ſcarlatina* plaats had. Voorts had de *angina maligna*, even als de roodvonk, pijn en verzwering in de keel, een' rooden uitſlag, op het einde derzelve eene afſcheiding der opperhuid, terwijl ook op bei-

(*q*) Waarn. over de koortſen, II deel.

(*r*) Verh. van het Bataafsch Genootſ. der Proefond. Wijsbeg. te *Rotterdam*, IV p. 245.

beide ziekten, vooral wanneer dezelve verwaarloosd waren, eene algemeene of gedeeltelijke waterzucht volgde (*s*).

VERSCHILLENDE GEDAANTEN.

De Roodvonk, welke wij thans in ons land zoo menigvuldig waarnemen, vertoont zich onder zeer verschillende gedaanten, zoo dat in deze ziekte even zulk een sterk verschil plaats heeft, als wij in de kinderpokken waarnemen, en dat dezelve ook met verschillende soorten van koortsen gepaard is. Men kan, volgens verschillende schrijvers, de vormen, waarin deze ziekte zich vertoont, in drie soorten onderscheiden: de *eenvoudige roodvonk*, de *roodvonk met keelziekte* verzeld, en de *roodvonk* met *kwaadaardige keelziekte*.

I.

(*s*) Ik kan hier dit verschilpunt niet volledig behandelen, dewijl mijn bestek dit niet gedoogt, en dit ook minder noodig is, daar de hedendaagsche geneesheeren het ook op dit stuk tamelijk eens zijn. WITHERING, die het sterkst tegen dit gevoelen was, is daarvan ook terug gekomen. GRANT was ook van begrip, dat het verschillende ziekten waren. WILLAN, en vooral deszelfs hoogduitsche overzetter, de heer FRIESE, hebben naar mijn inzien dit stuk overtuigend afgedaan. Zie l. c. pag. 217, als ook CAPPEL pag. 55 seqq., en BURSERIUS *Inst.* vol. III. § 398 seqq., als ook KREIJSIG p. 42—46.

I. De *eenvoudige roodvonk* (*scarlatina simplex*), eene ziekte, welke zich in meest alle *epidemiën*, zelfs in de kwaadaardigste, hier en daar bij enkele voorwerpen vertoont, en niet zelden ook als zoodanig *epidemisch* plaats heeft, is eene ligte en gemakkelijke ziekte. Zij begint meestal met ligte koortsbewegingen en huiveringen, welke in hitte overgaan, en somtijds aanstonds, maar meermalen den volgenden dag door den uitslag gevolgd worden. De uitslag bestaat uit roode vlakken, welke het eerst aan den hals en de ledematen worden waargenomen, en zich den volgenden dag meer over het geheele ligchaam verspreiden, zoo dat de geheele huid eene gelijkmatige roode kleur aanneemt; zelden is echter de kleur zeer donker, en het wezen is daarvan minder aangedaan, dan de overige deelen. Na de uitbotting verminderen gewoonlijk de koortsige toevallen; men bespeurt echter gewoonlijk des avonds eenige verheffing, wanneer de huid meer heet en rood is. De uitslag duurt zelden langer dan twee dagen, wanneer de huid eerst geelachtig, en daarna bleek wordt, wanneer de opperhuid ruw en schubachtig wordt, en met stukjes los wordt en afvalt. Deze vervelling heeft zelden in het aangezigt plaats, maar wordt het meest op de handen en voeten waargenomen. Somtijds is de ziekte zoo ligt, dat men bijna geen uitslag of roodheid ontwaar wordt, en dat men aan de vervelling, die plaats heeft, gewaar werd, dat men de ziekte heeft doorgestaan. Deze ligte soort is door SIJDENHAM als eene gemak-

makkelijke ziekte beschreven, en laat zelden eenige gevolgen na (*t*).

II. De *scarlatina anginosa*, welke de gewone vorm is, waaronder de roodvonk bij ons meer voorkomt, offchoon in zeer verschillende trappen en wijzigingen, is meestal met meerdere en zwaardere toevallen verzeld. Zij begint met zwaarte en vermoeidheid door alle de leden, met een gevoel van stijfheid en spanning in den nek en de spieren van den hals; daarna koude en huivering; waarop eene drooge en brandende hitte der huid volgt, met woeling en onrustigheid, zware hoofdpijn, walging van spijs, braking, slapeloosheid, ijlhoofdigheid, somtijds slaapzucht (*coma*); de hoofdpijn verdwijnt somtijds door de braking. Tevens met de koorts of ook wel den volgenden dag gevoelen de zieken eene brandende pijn in de keel, welke de slikking ongemakkelijk maakt. Het *velum pendulum*, de *uvula* en *tonsillae* zijn rood en gezwollen; hier en daar ziet men op de amandelen eene witte slijmige korst: dit heeft echter niet altijd plaats, en ik heb dit zoo wel hier, als in den Haag, in de laatste *epidemien* niet waargenomen. Bij de meesten vond ik de keel, mond en [illegible] tong

(*t*) *Sect.* VI. cap 2. p. 260. De beschrijvingen van WILLAN l. c. p. 195, en van CAPPEL *abh. von Scharlachausschlage*, cap. 2. p. 64, zijn niet naauwkeurig, en bevatten ook de toevallen van de tweede soort. De platen van WILLAN zijn beter dan die van SAUVAGES ed. DANIEL.

tong zeer rood. De koorts, welke deze roodvonk met zeere keel verzelt, is, naar mate der verſchillende *epidemien*, van eenen zeer verſchillenden aard. Gemeenlijk is zij van een' *remitterenden* aard, en verheft zich des avonds. Op het einde van den tweeden, ſomtijds op den derden dag, in enkele gevallen aanſtonds met de hitte der koorts volgt de uitſlag, welke gemeenlijk zich eerst aan den hals of op de borst, en daarna in het wezen, op den buik, rug en ledematen vertoont onder de gedaante van roode vlakken, welke ſchielijker zamenvloeijen, en eene diepere roode en gelijkelijk verbreide kleur vertoonen. Wanneer men de huid met den vinger drukt, wordt dezelve wit, maar herkrijgt ſchielijk derzelver roode kleur. De geheele huid begint nu te zwellen, de oogen en neus worden rood. De ijlhoofdigheid is ſterker, naarmate de huid meer rood en gezwollen is. De pols is gemeenlijk klein, ingetrokken en ſnel: dit verſchilt echter naar mate van de zamenloopende koorts. Na de uitbotting vermindert gemeenlijk de koorts, maar houdt zelden geheel op. Meestal blijft dezelve met eenige *remisſie* des morgens voortduren. De uitſlag blijft gemeenlijk twee of drie dagen ſtaan, en vermindert langzaam op den vijfden, zesden of zevenden dag. Er vormen zich dan eerst kleine witte ſtippen, welke, naauwkeurig beſchouwd, ledige blaasjes zijn, waardoor de afſchilfering der opperhuid begint. In de meeste gevallen wordt de drooge huid nu vochtig, en de ziekte wordt door een warm en algemeen

zweet

zweet gefcheiden. De opperhuid fcheidt zich nu in het aangezigt, aan den hals en op de borst, onder de gedaante van kleine fchubben af, daar dezelve op de ledematen in grootere ftukken wordt afgezonderd. Wanneer de ziekte eenvoudig en gunftig is, loopt zij zonder verdere gevolgen in negen dagen af.

III. De *angina maligna* of de kwaadaardige zeere keel, onder welke gedaante deze ziekte zich fomtijds vertoont, heeft meestal het volgende beloop. De ziekte begint gemeenlijk met een onaangenaam gevoel van brand in de keel, als of er peper in was, vooral wanneer de lijder zijn fpeekfel doorflikt; er is eene ftijfheid aan weerszijden van den hals. Hierop volgt koortfige rilling, welke echter altijd niet even fterk is en even lang duurt, vergezeld van die pijn in den rug, lendenen en hoofd, welke men in rotkoortfen door een fchielijk verval van levenskrachten waarneemt. Deze voorboden blijven gedurende van tien tot twintig uren voortduren, wanneer men reeds eenige verzwering in de keel ontwaar wordt. Deze zweren zijn meestal op het midden der amandel (*tonfilla*), en hebben het aanzien van zamenvloeijende pokken, voor dat dezelve rijp zijn; fomtijds zijn zij niet grooter dan een mosterdzaad, fomtijds veroorzaken zij eene vuile korst, die den geheelen amandel bedekt. De pijn wordt met den voortgang der ziekte fcherper, zoodanig echter, dat de flikking tot aan het einde der ziekte toe niet zeer moeijelijk wordt. De hals is uit-

wen-

wendig op die plaats, daar de hoornen van het tongbeen gevonden worden, aanmerkelijk gezwollen, en pijnlijk op het aanraken. Vroeger of later, gemeenlijk reeds den volgenden dag, is de huid met een' karmosijnrooden uitslag bedekt, vooral in het wezen, hals, borst en de handen tot aan de uiterste toppen der vingeren, met eene algemeene zwelling der huid. Intusschen is deze uitslag zoo algemeen niet, vooral bij volwassenen, of zij ontbreekt somtijds geheel en al, zelfs in zeer zware gevallen dezer ziekte. Wanneer de ziekte bij sterke en gezonde menschen, bij droog winterweder, eenvoudig is, en er geene rotachtige gesteldheid of vervuilde ingewanden plaats hebben, loopt de ziekte somtijds den derden, vijfden, gemeenlijk voor den zevenden dag met een goed en ruim zweet af, waarvan wij voorbeelden bij GRANT (*u*) vinden. Dit gebeurt echter zelden, en deze vorm is meest altijd met eene rotachtige gesteldheid gepaard, zoo als wij naderhand zullen zien.

De Roodvonk verschijnt gewoonlijk onder een van deze drie gedaanten. Intusschen moet men niet denken, dat men altijd den juisten trap daarvan kan bepalen, daar de overgang van den eenen vorm tot den anderen dikwijls ongevoelig is, even zoo als dat ook in de kinderziekte plaats heeft. Dikwijls zal men in eene en dezelfde *epidemie* alle deze verschillende vormen aantreffen. Intusschen zal

(*u*) *On malignant fevers*, en ook in het tweede deel *on fevers.*

zal men over het algemeen eene zekere gelijkheid van toevallen in eene en dezelfde *epidemie* waarnemen, en daarom duidelijk de eene boven de andere soort kunnen opmerken.

ZAMENLOOPENDE KOORTSEN.

Van meer gewigt in de praktijk zelve is het onderscheid, hetwelk de bijkomende koorts veroorzaakt, en men schijnt dit onderscheid over het algemeen te veel uit het oog te hebben verloren. Aan deze verschillende koorts moet men vooral toeschrijven de verschillende uitwerking, welke de verschillende middelen in verscheidene *epidemien* gehad hebben; en het is ook om deze reden, dat ik met een woord van deze verschillende *complicatien* moet spreken.

MET ONTSTEKINGKOORTS.

I. Vooreerst is de *complicatie* der Roodvonk met eene *ontstekingkoorts* zeer gewoon. De Roodvonk heeft dit met alle koortsige uitslagen gemeen, dat, wanneer zij zuiver en onvermengd is, en er geene andere volksziekten heerschen, zij doorgaans min of meer ontstekingachtig is. Immers ontstaat de ziekte uit eene smetstof, welke het gestel prikkelt, en tot terugwerking aanzet. De meeste schrijvers, die over deze ziekte geschreven hebben, hebben in alle tijden eene min of meer ontstekingachtige Roodvonk waargenomen. Dan meer bij-

bijzonder ziet men in deze ziekte toevallen van ontsteking bij sterke, volbloedige en aan eene sterke beweging gewone menschen; vooral heerscht deze *inflammatoire complicatie* bij droog en koud winterweer, met noordelijke en noordoostelijke winden. Toen in den zomer van het jaar 1776 te *Londen* Roodvonk met zeere keel heerschte, meende GRANT, dat deze ziekte, als de koude aankwam, zoude ophouden. Dit gebeurde echter niet; maar toen de winterkoude inviel, begon de ziekte zich verder te verspreiden, en nam eenen waren ontstekingachtigen aard aan.

Wanneer de Roodvonk ontstekingachtig is, is de kleur van den uitslag veel levendiger, de oogen zijn meer rood en ontstoken, de huid droog en brandende, de keel meer ontstoken en gezwollen, en van eene donker roode kleur; de pols is vol en hard, maar niet zeer snel, de ademhaling moeijelijk, heet, en zeer benaauwd. GRANT zag, dat, als men de ziekte aan zich zelve overgaf, de zieken den derden of vierden dag aan *gangreen* stierven (*v*).

D. RUSCH zag in de maanden van October en November eene zeer sterke ontstekingachtige Roodvonk met zeere keel, die niet zeer gevaarlijk was. Hij nam intusschen dikwijls waar, dat er verzweringen kwamen aan de toppen der vingeren, en dat er een uitslag kwam als van pokken, welke tot

(*v*) *On a fever and sorethroat.*

ettering overging (*w*). WITHERING zag, dat de toevallen veel zwaarder waren bij volwasſenen en ſterkere kinderen (*x*). De uitſlag kwam veel ſchielijker voor den dag, de huid was donkerder, maar was dan eens aanwezig, en verdween wederom beurtelings. Wanneer er geen uitſlag was, was de borst en keel meer aangedaan; de ademhaling was zeer benaauwd met hoest, de oogen waren zeer rood en glinsterend, en konden geen licht verdragen. Somtijds voegden zich hier *petechiae* bij; ſomtijds plantte zich de ontſteking tot de *tuba Euſtachiana* voort, ja zelfs naar de longen en de maag. De gevolgen van deze ontſteking zijn zeer zwaar, vooral wanneer de ziekte verwaarloosd wordt, of aan zich zelve overgelaten. Het ſcherpe gif veroorzaakt hier dikwijls in korten tijd doodelijke toevallen; er wordt hier dan zeer ligt eene heete koorts geboren, welke of eene doodelijke ontſteking der herſenen (*Phrenitis*), of eene geweldige longontſteking, welke ſchielijk tot koudvuur overgaat, veroorzaakt. Het gebeurt hierom zeer dikwijls, dat de zieken den tweeden of derden dag der ziekte of met toevallen van ſtikking, of van beroerte of ſtuipen ſterven, of dat, wanneer de ſtof op de ingewanden valt, er een buikloop van zwarte ſtinkende ſtoffen ontſtaat, welke, daar

(*w*) *Med. uuterſ. und beob.* p. 165.

(*x*) *An account* of *a ſcarletf. and Sorethroat. Auserl. abh. zum gebr. f. pract. artze* v. 2. p. 251 ſeqq

daar hij een uitwerkfel van *gangreen* der ingewanden is, fchielijk doodelijk wordt. Somtijds ontftaat er, als het ware, eene algemeene *gangreen*, fomtijds alleen eene plaatfelijke in de keel. In deze *epidemie* zag ik een' zieke, bij welken nog geene uitbotting plaats had; er was echter eene hevige koorts met benaauwdheid en fteking in de borst. Den volgenden dag kwam de Roodvonk uit met pijn in de keel; in het beloop van den dag kwamen er reeds paarfche vlakken en *gangreen* in de keel, waarop reeds 's avonds de dood volgde. Mijn voormalige geachte toehoorder, de heer LUST, Med. Doct. te *Oosterwijk* (een jongman van goede verwachting, maar helaas! te vroeg aan ons en zijne vrienden door den dood ontrukt), fchreef mij voor eenige jaren, dat er in *'s Bosch* zulk eene hevige ontftekingachtige roodvonk met zeere keel heerschte, dat de zieken reeds den tweeden of derden dag aan het koudvuur in de keel ftierven, en dat de *uvula* en *palatum molle* zoo week waren, dat men er gemakkelijk met den vinger konde doorfteken.

LORRIJ (y) befchrijft eene *Epidemie*, waarin de ontfteking zoo fterk was, dat zij tot in de *cellulofa* doordrong, de lippen, neus en hals verfchrikkelijk opgeblazen waren, en de geheele geftalte des ligchaams veranderd was, zoo dat hij deze ziekte als eene algemeene roos befchouwde. De hitte der huid was zoo fterk, dat zij op het aan-

(y) *Memoires de le Soc. Roy. de Medecin* t. II.

aanraken als eene gloeijende kool brandde; de kleur der huid was donker rood, en week in het begin alleen voor den indruk der vingeren, naderhand niet meer. Kort voor den dood werden de nagels blaauw, de huid met brandblaren bedekt, de zwelling verdween, en na den dood werd het gansche ligchaam zwart.

Somtijds loopt de ziekte langer, en de natuur veroorzaakt eene verettering. Deze ettering is echter dan niet goedaardig, zoo dat, het *absces* gebroken zijnde, de keel aanstonds binnen weinige dagen hersteld is; maar er ontstaat eene kwaadaardige en rondom zich voortetende verettering, welke somtijds zeer hardnekkig is. Niet zelden gebeurt het, dat hier stofverplaatsingen ontstaan naar andere deelen, vooral naar de borst, en dat de zieke eindelijk aan een *vomica* sterft.

Nu en dan ontstaan er *suppuraties* aan de ooren, waardoor somtijds de gehoorbeentjes uitvallen, en er dus eene ongeneeslijke doofheid geboren wordt; bij anderen komen er zweren aan verschillende deelen des ligchaams (z), welke moeijelijk te genezen zijn. Wij zullen naderhand over deze gevolgen in het bijzonder moeten spreken.

MET GALKOORTS.

II. De *complicatie* der Roodvonk met *galkoorts* of de *galachtige* roodvonk is geheel niet zeldzaam. Het komt mij echter voor, dat deze complicatie ee-

(z) Eichel *abh. von Koppenhagen* p. 110.

eenige jaren geleden nog algemeener was. Dit is dan ook vermoedelijk de reden, waarom vele uitmuntende geneesheeren zoo zeer het gebruik der braak- en purgeermiddelen in deze ziekte hebben aangeprezen. Ja er waren zelfs sommige, waaronder de groote STOLL (*a*), LENTIN (*b*), die de ziekte zelve als galachtig en *gastrisch* beschouwden. Men ziet, namelijk, niet zelden, dat de roodvonk dan voornamelijk heerscht en in derzelver volle kracht is, wanneer de galkoortsen plaats hebben, namelijk na eenen zachten winter, terwijl er warme zuidelijke regen valt, of in den herfst, na een' heeten zomer. De koorts begint dan met de toevallen van eene galkoorts, met sterke huiveringen en koude, waarop brandende hitte volgt, en waarmede zich gereedelijk eene sterke ijlhoofdigheid paart. De uitslag vertoont zich reeds op den tweeden of derden dag, en deze is veel sterker en hooger van kleur, dan in de ontstekingachtige *complicatie*. De pols is in het begin hard, maar wordt vervolgens zwak en snel. De lijder is duizelig, hij gevoelt eene zwaarte en pijn in het hoofd, het water is weinig en dun. Hij klaagt over bitteren smaak, groote benaauwdheid op de hartkolk, en walging. Zijn mond is droog en rood; de tong is of rood, glad en droog, of rood aan de punt, en in het midden geel, dik en galachtig beslagen; de keel is droog en rood, de amandelen zijn meer gezwollen, en er is eene veel

(*a*) *Rat. Med.*

(*b*) *Beyträge* t. II.

veel grootere moeijelijkheid in het ſlikken, dan in de andere ſoorten. De oorklieren zijn dikwijls van het eerſte begin der ziekte aan gezwollen, ſomtijds eerst in het beloop, of op het einde derzelve. De oogen zijn rood, levendig en glinſterende, het wezen is hier bijzonder rood en gezwollen; de neusgaten zijn droog; er is walging, braaklust, en ſoms braking van zuivere gal, welke zeer veel verligting toebrengt. De huid is hier zeer heet en droog, de koorts zeer onregelmatig; zij verheft zich 's avonds of tegen den middag; de uitſlag verdwijnt en komt dikwijls weder, en dit duurt bij wijlen eenige dagen.

Dikwijls ziet men in deze ſoort van roodvonk puistjes van geerstuitſlag, welke zich boven de huid verheffen. De ziekte duurt nu langer, dan weder korter, hetwelk veel van de behandeling afhangt. De buik is ſomtijds geſloten, ſomtijds is er een verligtende doorloop mede gepaard, wanneer de ziekte wel afloopt. Wanneer dit geene plaats heeft, ontſtaan er zeer ligt ſtofverplaatſingen, vooral ook eene zwelling van het geheele ligchaam of der beenen. Somtijds volgt er een *typhus*, en de ziekte gaat in eene kwaadaardige koorts, niet zelden van eenen rotachtigen aard over.

MET CATARRHALE KOORTS.

III. In ons koud en veranderlijk luchtsgeſtel is de *catarrhale complicatie* zeer gemeen, zoodat dezelve veelal min of meer plaats heeft. Het is

over het algemeen eene der moeijelijkfte en onaangenaamfte zamenftemmingen, en veroorzaakt ook de meeste onregelmatigheden in het beloop dezer ziekte. Er loopen in dezelve zoo vele onregelmatigheden zamen, dat de befchrijving van het beloop daarvan zeer moeijelijk is.

De eenvoudige *catarrhale* roodvonk begint gemeenlijk met de gewone toevallen eener verkoudheid, met hoest, en een loopen van een dun fcherp vocht uit den neus en oogen, niezing, zwelling der keel, waarvan de amandelen bleekrood en opgezet zijn. De uitflag komt langzamer uit, en ontbreekt fomtijds geheel en al; zij is zeer vlugtig, zoodat zij nu aanwezig is, en daarna wederom fchielijk verdwijnt. De hoest is aanhoudend en vochtig. In het begin der ziekte is de huid droog; daarna volgt er een zuurruikend en verligtend zweet. De tong is meest wit en flijmachtig beflagen, of met een dun wit vel bedekt; het water is dun, fomtijds troebel; de koorts verheft zich gewoonlijk 's avonds, en *remitteert* of *intermitteert* 's morgens. Wanneer het geftel fterk en volbloedig is, komen er fomtijds hevige toevallen. Bij wijlen komen er *peripneumonifche* toevallen bij, fomtijds hevige fteken in de borst, gemeenlijk met heeschheid.

Deze *catarrhale complicatie* neemt men vooral des winters en in het voorjaar bij koud en vochtig weder waar, vooral wanneer het weêr ongeftadig is, en men gedurige afwisfelingen van koude en warmte heeft. Deze *complicatie* heb ik niet alleen

leen zelf dikwijls waargenomen, maar men vind dezelve ook overal overvloedig beſchreven. Zij is zeer wel beſchreven in het Magazijn van BALDINGER (*c*), en ook door GRANT (*d*).

Vooral heeft hier eene zeer groote vlugtigheid van den uitſlag, en eene allergrootſte gevoeligheid voor koude bij de lijders plaats, welke hen bij de minſte vatting van togt in het grootſte gevaar brengt; en hierom is ook deze ziekte zoo gevaarlijk en dikwijls ſchielijk doodelijk.

Niet minder echter is deze *complicatie* te vreezen, wanneer dezelve teedere en aandoenlijke geſtellen aantreft, of wanneer er eene *epidemiſche dispoſitie* medewerkt, bijaldien zich hier of in het begin, of in het beloop der ziekte teekenen van zenuwkoorts opdoen. Ik wil niet ontkennen, dat deze toevallen niet van andere oorzaken kunnen afhangen; gemeenlijk echter heb ik dezelve bij *catarrhale complicatien* ontmoet, en wanneer de ziekte in het begin kwalijk was behandeld. Dikwijls vertoonen zich alsdan ſchielijk teekenen van groote neerſlagtigheid en zwakheid. Zeer ligt komt er eene verplaatſing naar het hoofd, zoo dat er of ſchielijk eene beroerte of ſtuipen bijkomen, of dat de ziekte tot eene geregelde ontwikkelde zenuwkoorts overgaat, wanneer er een algemeen verval van

(*c*) *Neues Magazin f. Artze* t. I. p. 1. p. 21. *beſchreibung einer Epidemie von Scharlachfieber in der Wetterau.*

(*d*) l. c.

van levensgeesten, eene ſtille zachte ijling, ſomtijds eene ſterke en woelende ijlhoofdigheid, of ſlaapzucht met beving, een kleine, zwakke ongeregelde pols volgen, en de lijder binnen twee of drie dagen ſterft. Somtijds duurt dezelve langer, en verkrijgt de toevallen van een *typhus putrida* met aanhoudende ijlhoofdigheid, *petechiae*, en alle teekenen van ontbinding der vochten. Deze ſoort is in het algemeen zeer onzeker, en wordt niet zelden onverwacht doodelijk.

ANGINA MALIGNA.

IV. Het is bij mij nog twijfelachtig of de vorm van *angina maligna*, waaronder zich de *ſcarlatina* vertoont, altijd en noodzakelijk met zich brenge, dat daarmede een *febris putrida* gepaard gaat. Immers vinden wij gevallen van *angina maligna* bij GRANT en anderen aangeteekend, welke zacht en gemakkelijk afliepen. Eveneens, als wij van de bijzondere vormen van ziekten, welke van voor ons verborgene oorzaken afhangen, geene reden kunnen geven, is het ook met dezen vorm der *ſcarlatina*, welke nu eens met *angina ſeroſa*, dan zonder dezelve, dan wederom met de toevallen van *angina maligna* vergezeld gaat. Ik heb met voordacht nagelezen de *Epidemien*, welke ons van deze ziekte zijn medegedeeld door CLARK (*e*),

BIK-

(*e*) Waarn. over de koortſen, inzonderheid die van het aanhoudende ſoort met een verzwerende keel vergelt p. 193.

BICKER (*f*), maar bijzonder de verſchillende beſchrijvingen van die *Epidemien*, welke in verſchillende plaatſen van ons vaderland te gelijken tijde plaats hadden, waartoe ik alleen behoefde na te gaan de beſchrijvingen daarvan in de verhandelingen der genees- en natuurkundige correspondentie Societeit in *'s Hage*, vooral de waarnemingen van de MAN (*g*), WILLEMSE (*h*), STOLTE (*i*), VOLTELEN (*k*), waarmede wederom zeer veel overeenkomen de even te voren, of even daarna elders gemaakte waarnemingen van KETEL (*l*) en MOL (*m*); en uit dit onderzoek is mij volkomen duidelijk geworden, dat bij alle die ſchrijvers niet alleen te zelfden tijde, en uit dezelfde beſmettende oorzaken, in dezelfde huizen de ligtſte en gemakkelijkſte, en tevens ook de ergſte roodvonk onder de gedaante van *angina maligna* voorkwamen, maar dat zich ook overal bijzondere kenmerken van dezen vorm in de meeste zieken openbaarden; dat de ligtſte roodvonk door on-

(*f*) Verh. van het Bat. Gen. der Proefond. wijsbeg. te *Rotterdam*. IV. d. p. 245.

(*g*) I. Deel. 2 afd. A. p. 188 ſeq.

(*h*) Ib. afd. b. p. 664.

(*i*) Ib. p. 447.

(*k*) Ib. p. 519.

(*l*) *Disſert. de angina. Epid ann* 1769 *et* 70.

(*m*) *Diij. exhib. delineat. febr. ſcarl. ang. quae exeunte pot. a* 1780. *Harderv. obſervata est.*

onmerkbare trappen tot de ergſte ſoort overging, en dat alle dus alleen bijzondere wijzigingen van dezelfde ziekte waren. Om echter tot mijn ſtuk weder te keeren, is mij uit de vergelijking der toevallen allerovertuigendst gebleken, dat de *angina maligna* niet altijd van eenen *putriden* aard is. De ziekte, door den Heer BICKER waargenomen, is ontegenzeggelijk *ſcarlatina ulceroſa maligna*, kreeg of had alle toevallen van *angina maligna*, en was echter zeer zeker allerhevigst *inflammatoir*. Integendeel is doorgaans de *ſcarlatina maligna*, wanneer die *epidemisch* heerscht, van den beginne af aan van een' *putriden* aard, en of van een *febris catarrhalis putrida*, of van eene eenvoudige rotkoorts vergezeld, zoo als dit uit de berigten van CLARK, KETEL, STOLTE en vooral van den onvergelijkelijken VOLTELEN blijkt. Dan wat hier alles afdoet, is, hetgeen de Heer VOLTELEN, nadat hij deze *putride ſcarlatina* beſchreven heeft, er bijvoegt (*n*): „Dusdanig was het beloop dezer *epide*„*mie*, welke tot het einde van het jaar voortduur„de, doch hetgeen zonderling is en opmerking „verdient, in het midden van November, kort na „den ſtorm, welke toen is waargenomen, begon zij „van gedaante te veranderen, zoo zeer, dat, daar „tot hier toe aanſtonds deszelfs rotten en *cathar*„*rhalen* aart getoond had, ze nu voortkwam met „alle bewijzen van ontſteking, waardoor men „genoodzaakt werd, herhaalde aderlatingen te „doen,

(*n*) l. c. p. 524—5.

„doen, aleer men dezelve konde overwinnen:
„het bloed was altoos dik en met een ſterke
„*crusta phlogistica* gedekt; ze werd teffens ver-
„zeld van dezelfde uitſlag, ſchoon niet zoo
„ſtandvastig, als voorheen.”

Ik meen uit het bovenſtaande, en alle vereenigde waarnemingen der geneesheeren, te moeten beſluiten, dat de vorm, of de gedaante, onder welke zich de Roodvonk vertoont, niet gebonden is aan de daarmede verbondene koorts, maar dat de *ſcarlatina ulceroſa maligna* ſomtijds met eene ware *inflammatoire*, ſomtijds met eene *catarrhale*, ſomtijds, en wel het meest, met eene *nerveuſe* en met eene rotkoorts gepaard is.

Wanneer wij echter verder de verſchillende *epidemien* dezer ziekte nagaan, zullen wij daaruit zien, dat de *ſcarlatina putrida*, of ſcharlakenkoorts met rotkoorts verzeld, alleen en oorſpronkelijk plaats heeft in de *epidemien* van *angina maligna*, zoo als ons daarvan voorbeelden genoeg bij de genoemde ſchrijvers, vooral bij CLARCK, MOL, KETEL en VOLTELEN voorkomen, wanneer dezelve van het eerſte begin af aan aanſtonds kenteekenen van groote mattigheid, verval van krachten, en van rottige ontbinding, van *gangrenescentie* &c. vertoonde, en daarom ook aanſtonds eene rottingwerende behandeling vorderde. Maar wij zien eveneens uit dezelfde waarnemingen, en vooral uit die van PLENCIS en BICKER, dat in vele gevallen de rotkoorts een gevolg is, of van eene verzuimde ontſtekingskoorts, wanneer door de hevigheid der koorts of een

ſchie-

ſchielijke overgang tot koudvuur, of tot ware en hevige rotkoorts volgde; en eindelijk, dat ook in *epidemien*, waarin de ziekte *gastrisch* of *bilieus* was, dit zelfde ook plaats had door het verwaarloozen der ontlasting van deze ſtoffen. — Om niet al te breedvoerig te worden, zal ik hier de teekenen en toevallen dezer *complicatie* niet opgeven, daar men dezelve bij de genoemde ſchrijvers, als ook bij CAPPEL (*o*), breedvoerig kan beſchreven vinden.

ONREGELMATIGHEDEN.

De Roodvonk verſchijnt, zoo als ik gezegd heb, doorgaans onder de drie verſchillende gedaanten, welke ik beſchreven heb, zoodanig echter dat deze vormen ongevoelig ineenloopen, en het dikwijls moeijelijk valt te bepalen, tot welke ſoort deze of gene *epidemie* eigenlijk zoude moeten gebragt worden. Deze ziekte heeft echter ook vele onregelmatigheden, waarvan ik nu nog met een woord moet ſpreken.

Voor zoo verre ik deze ziekte gezien heb (en ik heb ſedert het jaar 1785, toen ik de geneeskunde begon uit te oefenen, zoo wel hier, als in '*s Hage*, daarvan vele *epidemien* beleefd) is het eigendommelijk *karakter* daarvan een ſcharlakenroode uitſlag over het geheele ligchaam, welke zich ook over de binnenſte oppervlakte van den mond en keel uitſtrekt. Deze uitſlag ontbreekt niet, dan al-

(*o*) l. c. cap. V.

alleen in sommige zeer ligte gevallen der ziekte, wanneer na den afloop der ongesteldheid er echter vervelling plaats heeft, en men daaruit besluit, dat iemand de roodvonk heeft gehad. Men moet, naar mijne gedachten, het geheel gebrek aan uitslag in de roodvonk, als eene *anomalie* of onregelmatigheid beschouwen, die ik over het geheel zeer ongaarne zie. Men komt ook daaromtrent vrij wel overeen, dat een goede regelmatige uitslag veelal met minder hevige aandoening der keel niet alleen, maar ook met min gevaarlijke algemeene toevallen gepaard gaat. In de meeste *epidemien* van de *scarlatina maligna* was de uitslag minder sterk, en de heer BICKER, CLARCK en vele andere zagen, dat, als de uitslag minder was, de aandoening van de keel vermeerderde. Dan niet alleen heeft deze gebrekkige uitslag dikwijls plaats bij den vorm van *angina maligna*, maar ook door andere oorzaken. Het is zeer gewoon bij de *complicatie* dezer ziekte met *febris nervosa* en *catarrhalis*, waarin de uitslag niet alleen niet behoorlijk uitkomt, maar bij de ligtste oorzaken terug slaat, en daardoor bedenkelijke toevallen te weeg brengt. Even, als in pokken en mazelen, is het zeer gemeen, dat wormen en *gastrische* stoffen den uitslag der roodvonk weerhouden.

Mijn vriend Dr. TELLEGEN, van wiens waarnemingen in deze ziekte ik nader zal spreken, berigtte mij onlangs, dat hij in de laatste *epidemie* dikwijls had opgemerkt, dat er geen uitslag van roodvonk, dan alleen aan de handen, te voorschijn

kwam,

kwam, wanneer er veel *ſordes* in de eerſte wegen plaats hadden, maar dat de uitſlag voor den dag kwam, zoodra dezelve behoorlijk gezuiverd waren.

HECKER, die ons beloofd heeft eene bijzondere verhandeling over de roodvonk te zullen geven, welke, zoo verre ik weet, nog niet in het licht verſchenen is, denkt, dat de roodvonk, die in *Engeland* plaats heeft, van de onze merkelijk verſchilt, en dat de *Engelſchen* daaronder verſtaan een *typhus* met eene brandige zeere keel, of de *angina maligna*, bij welke de uitſlag niet wezenlijk tot de ziekte zoude behooren (*p*). Ik verlang zeer de gronden te lezen, waarop dit gevoelen rust. Ik merk alleen bij voorraad aan, dat niet alleen GRANT en anderen de verſchillende vormen der *ſcarlatina* zeer wel onderſcheiden en beſchreven hebben, ſommige ook met hem denken (zoo als GRANT), dat de *ſcarlatina* van de *angina maligna* in aard en wezen verſchilt, maar dat al de beſchrijvingen dezer ziekten door *Engelſche* geneesheeren, waaronder ik alleen CLARCK, GRANT en WILLAN behoeve te noemen, zoo zeer met de onze en die der *Duitſchers*, *Franſchen*, *Deenen*, *Zweden* &c. overeenkomen, dat ik geheel niet kan begrijpen, dat iemand van zoo veel oordeel en belezenheid, als de heer HECKER, ooit in dit wonderlijke denkbeeld konde geraken.

Van eenen anderen aard, en ook van meer belang, is eene andere vraag, of de zoogenaamde *ſcarla-*

la-

(*p*) *Annalen der geſamten Medicin*, I Th. I ſt. p. 66.

latina miliaris, of *purperfriefel* van de Duitfchers van denzelfden aard is, als onze ziekte, dan of dezelve daarvan behoort te worden gefcheiden. Wanneer ik mijne eigene ondervinding zoo wel, als die van anderen, raadplege, kan ik zeer wel begrijpen, dat men het omtrent dit ftuk niet geheel en al eens is.

WILLAN merkt te regt aan, dat bij alle foorten van koortfige uitflagen zich ligt geerstuitflag voegt, dat dit inzonderheid dikwijls bij de roodvonk gebeurt, en dat hierdoor VOGEL en BURSERIUS verleid werden, om eene bijzondere foort van *fcarlatina miliaris* vast te ftellen (*q*). De overzetter van dit werk haalt in eene noot op deze plaats verfchillende fchrijvers aan, om dit te bevestigen, en zegt onder anderen, dat F. LAUTH deze *varieteit* befchrijft, en met twee afbeeldingen opheldert. Hij zag deze *epidemie* gedurende tien maanden in het jaar 1799 en 1800. Tusfchen beiden zag hij ook de gewone roodvonk. In deze *epidemie* was de keel weinig aangedaan.

De heer HAHNEMANN, die ons in eene bijzondere verhandeling de roodvonk te voren had befchreven, met het bijzondere oogmerk om ons zijn *fpecificum* aan te bevelen, waarvan ik naderhand zal moeten fpreken, vernemende, dat dit niet overal dezelfde uitwerking had (*r*), fchreef daar-

(*q*) Hauthr. l. c. p. 196 not.

(*r*) *Heilung und verhütung der Scharlachfiebers von* D. SAMUEL HAHNEMAN. *Gotha* 1801.

daarna in het *Journaal* van HUFELAND (*s*) eene bijzondere verhandeling, waarin hij voornam te bewijzen, dat dit middel daarom geene voorbehoedende kracht uitoefende, omdat men geene ware roodvonk, maar de zoogenaamden purperen geerst-uitslag had waargenomen; dat deze ziekte in *Duitschland* uit de *Nederlanden* was overgebragt, en daar onder den naam van *roodhond* algemeen bekend was. Wanneer wij echter onze eigene waarneming en die van onze landslieden BICKER, DE MAN, VOLTELEN en anderen met de beschrijvingen van HAHNEMANN vergelijken, dan ben ik verzekerd, dat niemand daardoor zal overtuigd worden, en dat men zal zien, dat de opgegevene kenmerken geheel niet doorgaan; dat vele toevallen, door hem aan de *scarlatina* als wezenlijk toegekend, niet altijd plaats hebben, en dat eveneens vele verschijnselen, welke hij meent bij uitsluiting aan de *purpura miliaris* te moeten toeschrijven, in de gewone *scarlatina anginosa* voorkomen; zoo dat ik voor mij niet twijfel, of de *purpura miliaris* van HAHNEMANN is niet anders, dan de *scarlatina* met *geerst-uitslag* vergezeld, en dus een zamenloop van deze beide ziekten.

De heer Dr. F. WENDT van *Erlangen* (*t*), een man

(*s*) XXIV. *Band.* A. p. 139. *Scharlachfieber, und Purperfriesel zwei ganzlich verschiedene Krankheiten von* D. S. HAHNEMANN.

(*t*) *Annalen des klinischen Instituts, auf der Akademie zu* Erlangen, 1. heft, 1808, p. 15.

man van zeer groote ervaring, die sedert 50 jaren een groot getal zieken gezien heeft, houdt de *scharlachfriesel* voor eene *varieteit* der roodvonk. „Bij „ de *scharlakenkoorts*," zegt hij, „is de roosachtige „ ontsteking der gansche huid, of van enkele breede „ gedeelten daarvan, het *pathognomische* teeken „ dezer ziekte. Op deze ontstokene huid vindt „ men ontelbare puistjes (*blatterchen*), die zich „ zelden verheffen en etter opgeven. Vele Genees- „ heeren als FORESTUS, STORCH, STÖRCK, noe- „ men deze soort *genus pustulare rubeolarum*. De „ andere soort, die bij hen het *genus macularum* „ is, heeft even zulke puistjes, maar zij zitten op „ de breede, ontstokene vlekken, rondom welke „ de huid natuurlijk blijft. Zij zijn altijd aanwe- „ zig, zoo als STORCH ook met regt gelooft, „ maar zij blijven dikwijls zoo klein, dat men „ een zeer scherp en geoefend oog noodig heeft, „ om ze te ontdekken. Maar zijn deze vlekken „ helder rood, zonder puistjes en glad, dan zijn „ zij eene ontaarding of nevensoort (*abart*) van de „ porseleinkoorts of netelroos, en offchoon wel „ deze gemeenlijk ronde vlekken heeft, zoo groot „ als een *grosche*, (ongeveer als ons dubbeltje), „ zoo heeft dit doch ook zijne uitzonderingen. „ Over het algemeen hebben de koortsige uitsla- „ gen zoo wel, als de *chronische*, zoo vele ver- „ schillende gedaanten, dat men dikwijls verlegen „ is, waartoe men die zal brengen. — Dat deze „ nevensoorten vooral bij de roodvonk en de *röthe-* „ *len* plaats hebben, bewijzen reeds de veelvuldige

„ namen dezer ziekten; als *purpura*, *rubeolae*, „ *morbilli ignei*, *morbilli confluentes*, *variolodes*, „ *zona*, *ignis facer*, *rosfalia*, *febris scarlatina*.

Wanneer wij dit nu alles naauwkeurig overwegen, is er bij mij geen twijfel over, of de roodvonk komt onder vele verfchillende gedaanten voor, en het is foms zeer moeijelijk, om alle deze verfchillende *varieteiten* te ontwarren. — Weinige jaren geleden was hier eene fterke *epidemie* van roodvonk, waaraan vele menfchen omkwamen. Sommige geneesheeren waren van oordeel, dat dit geen ware roodvonk was, en dat dit de *Purper-friefel* van HAHNEMANN geleek; andere echter verzekerden mij, dat zij deze zelfde ziekte niet zelden zagen in hetzelfde huis, waarin andere menfchen of kinderen de *roodvonk* hadden, en dat dit dus niets was dan een *varieteit* dezer ziekte, en fomtijds duidelijk eene *complicatie* met *miliaria*. Ik had op dien tijd ook in het *Nofocomium* roodvonk zonder dezen puistachtigen uitflag.

Dat er intusfchen fomtijds bastaarduitflagen plaats hebben, ja fomtijds *epidemisch* grasferen, die men noch tot roodvonk, noch tot mazelen kan brengen, had ik reeds te voren dikwijls opgemerkt en ook in mijne Haagfche *epidemien* op verfchillende plaatfen aangeteekend. Ik ondervond dit echter dit voorjaar zeer duidelijk in mijn eigen huis en bij mijne bloedverwanten. Na een aanmerkelijke trap van koorts met pijn en roodheid der oogen, en eene groote gevoeligheid voor het licht, met niezen, hoest en andere teekenen van verkoudheid,

heid, ſterke pijn door de leden, zware benaauwdheid, walging en neiging tot braken, brak er op den tweeden of derden dag een uitſlag uit over het geheele aangezigt, borst, buik en de ledematen, welke in het eerst volmaakt naar zamenvloeijende pokjes geleek, en uit kleine boven de huid verhevene, harde, donkerroode puistjes beſtond, welke ook op eenen rooden grond ſtonden, zoo dat de huid ſlechts hier en daar wit bleef; het geheele aangezigt was daarbij aanmerkelijk gezwollen. Deze uitſlag prikkelde en jeukte zeer ſterk, zoo dat de zieken genoodzaakt waren zich gedurig te wrijven en te krabben, waardoor de uitſlag nog meer uitkwam. De koorts verminderde in het eerst weinig, en bleef ſomtijds nog een paar dagen voortduren, terwijl de uitſlag, vooral op de handen, platter werd en incenſmolt, en de verhevenheden boven de huid verdwenen. Den vierden dag was de uitſlag meestal geheel weg. Bij allen had bij het afnemen der ziekte min of meer neusbloeding plaats. De beſlagene ſlijmachtige tong, de benaauwdheid op de hartkolk, en het ontlasten van *ſordes bilioſae* naar boven en naar beneden, gaf veel verlichting. Sommige hadden aan den mond na eenige dagen eene geringe vervelling, die echter over het algemeen niet werd waargenomen. Het is bij mij niet uitgemaakt, of deze uitſlag beſmettelijk geweest zij, dan niet, daar velen daarvan in een huis bevrijd bleven; andere (en dit was bijzonder) meest omtrent den veertienden dag na de voorgaande, daar-

van werden aangetast. Bij sommigen was de ziekte zoo gemakkelijk, dat zij daarmede zonder nadeel uitgingen. Gemeenlijk heb ik intusschen gezien, dat de warmte van het bed voordeel deed.

Op het *Hoogezand*, en elders in deze ommestreken, was deze zelfde ziekte duidelijk met ware roodvonk gepaard, en somtijds gevaarlijk. Het is dus duidelijk, dat de natuur, die zich niet aan onze *systematische* beschrijvingen bindt, dikwijls ook in hare ziekelijke voortbrengselen onregelmatigheden voortbrengt, en dat er somtijds verbasteringen en tusschensoorten voorvallen, welke het dikwijls moeijelijk maken te bepalen, of iemand de ware roodvonk gehad heeft; hetwelk echter daarom belangrijk is te kennen, omdat deze bastaard roodvonk de menschen niet zeker stelt voor de ware: en dit is dan ook mogelijk de reden, dat men dikwijls hoort, dat iemand tweemaal de roodvonk gehad heeft, daar het voor den min geoefenden, ja soms zelfs voor een' ervaren' geneesheer moeijelijk is, de echte van deze bastaardsoorten te onderkennen.

RÖTHELEN.

Wanneer wij de schriften van vele Duitsche schrijvers inzien, vinden wij daarin gewag gemaakt van eene ziekte, die zij *Rötheln*, of *rubeola* noemen, en als ziekte beide van mazelen en van roodvonk verschillende beschouwen. Wanneer wij echter de beschrijvingen dezer ziekten zelve onder

der elkander vergelijken, dan lijdt het bij mij geen twijfel, of dezelve behoort tot de *anomaliën*, of tusſchenſoorten tusſchen de mazelen en de roodvonk, zoo dat dezelve dan eens meer, dan wederom minder, van de eene of andere ziekte hebben. Immers wordt dezelve van den eenen beſchreven, als hebbende de *catarrhale* toevallen der mazelen, bij den anderen wederom als verzeld van zeere keel, en gevolgd van waterzucht. Sommige, en wel de meeste, beſchrijven dezelve als verzeld met geerstuitſlag, welke tot ettering overgaat; andere wederom gewagen daarvan niet. In ſommige ſtreken van *Saxen* en te *Berlijn* ſchijnt deze ziekte meer algemeen te zijn. Men houdt over het algemeen de ziekte voor beſmettelijk, en zij ſchijnt noch voor de mazelen noch voor de roodvonk te verzekeren, noch die genen te ſparen, welke deze ziekte gehad hebben. Offchoon ZIEGLER (*u*) en ORLOV (*v*), die dezelve het eerst beſchreven hebben, zoo wel als SCHNEIDER (*w*), FORMEIJ (*x*), SCHMALTZ (*y*) en DREISSIG (*z*), de *rubeola* voor een

---

(*u*) *Beobacht. aus den arzneijwisſ.*

(*v*) *Progr. de rubeolarum et morbillorum discrimine reg.* 1785.

(*w*) *De morbillos inter et rubeolas differentia.*

(*x*) *Medicin. Eph. von Berlin* I. p. 15.

(*y*) *Diagnostik.*

(*z*) *Handb. der diagnostik.* I. p. 317.

eene bijzondere ſoort van ziekte houden, ſchijnt mij dezelve echter zoo veel overeen te komen met de *ſcarlatina miliaris* in de meeste gevallen, in andere wederom zoo weinig van de *ſcarlatina*, en in andere van de *morbilli* te verſchillen, dat ik, offchoon ik gaarne FORMEIJ, SELLE (*a*) en JAHN (*b*) wil gelooven, dat deze vorm in ſommige landen algemeen is, dezelve voor eene *anomalie* van eene dezer twee ziekten houde. Ik geloof dit te meer, daar ik, zoo wel in *'s Hage*, als ook hier, *epidemien* gezien heb van zulk eenen uitſlag, zoo als men kan nazien in mijne *Epidemien* van *'s Hage* van 1789, p. 108—1792, p. 212, 214—234, 5 (*c*).

Ik word in dit gevoelen nog meer bevestigd, doordien de heeren HUFELAND (*d*) en HECKER (*e*), die beide in *Berlijn* wonen, en dus dagelijks gelegenheid hebben, deze ziekten te zien, met mij van hetzelfde gevoelen zijn.

Offchoon ik zeer overtuigd ben, dat de natuur zich niet aan onze *Systemata* of verdeelingen verbindt, en, even als in alles, ook in de ziekten van de eene tot de andere door eene reeks van trappen overgaat en dezelve dus verbindt, ben ik echter van

---

(*a*) *Pyretolog. meth.* p. 170.

(*b*) *Kinderkr.*

(*c*) Verh. van de gen. corr. Soc. in *'s Hage.*

(*d*) *System.* t. II.

(*e*) *Kunst die Krankh. der Menſch. zu heilen.* II. p. 181.

van gedachten, dat het tot de kennis en onderſcheiding zoo wel, als tot de geſchikte behandeling der ziekten noodig en nuttig is, dat men zekere klasſen en geſlachten vastſtelle, waartoe men de ziekten brengt, en die uit de wezenlijke toevallen der ziekte opmake; en hiertoe heeft de naauwkeurige waarneming der geneesheeren overvloedig gelegenheid gegeven. Ik kan dus niet inſtemmen met den heer WENDT (*f*), die, niettegenſtaande hij een man is van uitmuntende bekwaamheid en van zeer groote ondervinding, te onregt, naar mijn inzien, de roodvonk, mazelen en de *rötheln* voor eene en dezelfde ziekte houd. „De *ſcarlatina* „(*ſcharlach-frieſel*), *rötheln* en mazelen, zijn," zegt hij, „naar onze naauwkeurige waarnemin„gen, meer uitwendig, dan in haren aard, onder„ſcheiden. De toevallen zijn over het algemeen „dezelfde, en wat men ook van derzelver onder„ſcheid moge zeggen, dat de mazelen in het „begin roode en drooge oogen, en de roodvonk „vochtige leepoogigheid (*lippitudo humida*), en „dat de mazelen eene zemelachtige vervelling, „en de roodvonk en *rötheln* eene vervelling van „breede ſtukken der opperhuid hebben, lijdt „groote uitzonderingen. — Ja de mazelen en „*rötheln* worden dikwijls te gelijk aangetroffen, „en in de laatſte *epidemie* waren er ſommige, die „op den buik mazelen en aan de armen en bee„nen

(*f*) *Ann. der klin. inſt.* I *heft.* p. 12, 13.

„ nen roodvonk hadden." — Wanneer wij echter de beschrijvingen dezer ziekten bij den heer WENDT lezen, zal ons dit minder verwonderen, daar wij in alle deze drie soorten waarlijk zoo veel overeenkomst ontmoeten, dat wij ten minste in de houding van den uitslag weinig verschil zien, en alle, ten minste bij mij, voor bastaardsoorten van mazelen en roodvonk zouden gehouden worden, hetwelk dan ook mijn vermoeden schijnt te bevestigen, dat in sommige streken van *Duitschland* deze verbastering der roodvonk en mazelen *endemisch* is, en dat de beschrijvingen van deze bastaard- of tusschensoorten, onder den naam van *rötheln* voorkomende, zoo verschillende zijn(*g*). In ons land, waarin de *epidemien* van deze bastaardsoorten veel meer zeldzaam zijn, zijn de mazelen zoodanig verschillende van de roodvonk, en de algemeene teekenen daarvan bij alle schrijvers opgegeven, zoodanig gekenmerkt, dat ik daarover geen woord behoeve te verliezen.

Van de onderscheiding van deze ziekte, en van deszelfs onregelmatigheden behoeve ik hier niets meer te zeggen(*h*). GE-

(*g*) Over de *Rötheln* denkt ook op gelijke wijze de heer C. SPRENGEL, dat het eene tusschensoort van *Morbilli* en *scarlatina* is. SCHWEDIAUER houdt dezen uitslag voor hetgeen de *Schotten the Nirles* noemen. l. c. p. 418.

(*h*) REIL heeft in het laatste deel zijner *Fieberlehre*, vol. V. p. 107 en 8. zeer schoon en breedvoerig ge

GEVOLGEN.

Ik moet hier echter nog een weinig ſtilſtaan bij de verſchillende uitkomſten en gevolgen dezer ziekte, een punt van het hoogſte belang, en waarvan zoo veel afhangt.

Mijn oogmerk is niet hier een *ſystematisch* verſlag te geven van het beloop en de verſchillende uitgangen, welke deze ziekte kan hebben en gehad heeft, dewijl ik daarover alleen gemakkelijk eene bijzondere verhandeling zoude kunnen ſchrijven. Ik zal mij dan vergenoegen met ook hieromtrent ſlechts eenige wenken te geven, die ik vertrouwe, dat niet geheel nutteloos zullen zijn.

Uit de gevallen, welke ik boven heb medegedeeld, zal men zien, dat wij alle onze zieken gelukkig herſteld hebben, en dat geene van dezelve eenige gevolgen daarvan hebben ondervonden. De uitkomst dezer ziekte hangt niet alleen van den aard en de zamenſtemming met andere koortſen, maar ook van de *epidemiſche* geſteldheid, van het jaarſaiſoen, en vooral ook van de geſchikte behandeling der ziekte af, waarvan ik bij de genezing dus nader zal ſpreken.

Wan-

---

gehandeld over de verſchillende vormen, onder welke zich de roodvonk vertoont, en verdient daarover nagelezen te worden. — Ook houdt hij de *Rötheln* voor eene *anomalie* dezer ziekte. — Men zie verder KIESER in HUFELAND's *journal.* t. XXXII. 1 ſt. p. 36 ſeqq.

Wanneer de ziekte eenvoudig is, of zonder aanmerkelijke *complicatien*, heb ik doorgaans gezien, dat dezelve in weinige dagen zich door een gunstig zweet scheidde, en dat tevens matige buiksontlastingen voordeelig waren. Maar wanneer er eene *gastrische complicatie* plaats had, was de ziekte dikwijls langduriger, de koorts meer aanhoudende, en de afschilfering kwam later en duurde langer. En in dit geval waren ruimere ontlastingen ook volstrekt tot een' goeden afloop der ziekte noodig.

Wanneer de ziekte met eene *catarrhale complicatie* verzeld was, hadden niet zelden plaatselijke onzuivere ontstekingen plaats, zoo dat zich daarbij *peripneumonische* toevallen voegden, of de ziekte zich op het strottenhoofd zettede, en hierdoor zeer gevaarlijk en doodelijk werd. Ik heb reeds aangemerkt, dat de *nerveuse complicatie* dikwijls zich bij de *catarrhale* voegde; dan ook leeren vele waarnemingen, dat deze ook zonder eenige *catarrhale* zamenstemming aanwezig zijn kan, en dat in sommige *epidemien* alsdan zeer onverwacht stuipen, beroerte of slaapzucht, en alle teekenen van verplaatsing naar de hersenen plaats grepen, welke alsdan dikwijls den dood ten gevolge hadden.

In de *angina scarlatinosa maligna*, welke veelal met eene *putride* of tevens met eene *catarrhale complicatie* verzeld ging, is de uitkomst niet zelden doodelijk of door de gewone gevolgen der rotkoorts, of door een schielijke *gangreen*, welke hier alsdan binnen weinige dagen bespeurd wordt.

Dan meestal zijn de gevolgen meer te duchten,

dan

dan de ziekte zelve; en men moet deze, ten minfte gedeeltelijk, aan eene verkeerde behandeling of verwaarlozing der ziekte toefchrijven. Immers heb ik in de verfchillende *epidemien* van roodvonk, welke ik zoo wel hier, als in *den Haag* behandeld heb, fteeds ondervonden, dat, wanneer ik bij tijds en in den beginne der ziekte geroepen werd, en men behoorlijk mijne voorfchriften volgde, dezelve doorgaans wel afliep, offchoon ook in den beginne zich moeijelijke toevallen vertoonden, en dat de meeste nadeelige gevolgen, welke ik naderhand zal opgeven, bij arme en geringe lieden plaats hadden (*i*).

Men heeft altijd gedacht, dat de meeste toevallen in deze ziekte van het vatten van koude en het inflaan der ziekte (hoe men dit dan ook wil verklaren) afhing. Sedert eenigen tijd heeft men begonnen dit tegen te fpreken, en fommige zijn van meening, dat niet alleen het vatten van koude geen nadeel toebrengt, maar dat al de kwade gevolgen der roodvonk aan eene te heete behandeling moeten worden toegefchreven, en dat de blootftelling aan de koude het eenige middel is, om de ziekte niet alleen wel te doen afloopen, maar ook om alle zware toevallen te doen bedaren. Men kan hier volftrekt niets van voren beflisfen, en daar men te voren, tot aan den tijd van SIJDENHAM toe, van meening was, dat men in de kinder-

(*i*) Waarn. in '*s Hage* Jan. 1798. p. 2. Nieuwe verh. van de geneesk. corresp. Soc. I. d.

derpokken een' zeer warmen leefregel moest in acht nemen, en de ervaring evenwel leerde, dat dezelve nadeelig was, even zoo zoude het ook met deze ziekte kunnen gelegen zijn, en ook eene koele behandeling vereifchen. Dit ftuk is intusfchen zoo gewigtig, dat het niet anders dan nuttig kan zijn, dat men dit onbevooroordeeld onderzoeke.

Het is dus vooreerst de vraag, of het door de ondervinding bevestigd wordt, dat de koude in de roodvonk nadeelig zij, en of dezelve wezenlijk die toevallen te weeg brenge, welke men daaraan heeft willen toefchrijven? Het zal te dien einde noodig zijn, dat wij de voornaamfte en meest onbevooroordeelde fchrijvers, welke deze ziekte befchreven hebbe onderzoeken.

De heer PLENCIS (*k*) zegt hieromtrent: „*Unicum* „*tamen in fimilibus cafibus obfervandum tam ae-* „*gris, quam medentibus injungo, ne fcilicet eva-* „*nescentibus jam exanthematibus aegri nimis cito* „*aëri frigido fe exponant, nam fuperius jam* „*infinuavi, quod fcarlatinae etiam benignae ali-* „*quando fupervenire foleat tumor ille molestus et* „*faepe periculofus leucophlegmaticus dictus. Adeo-* „*que praeprimis follciti esfe debemus, ut tales* „*aegri, quamvis fuperata jam fcarlatina in vado* „*esfe videantur, in debita transpiratione maneant,* „*quod fit liberum vitando aëra: — fcio quidem,* „*et praevideo, quod mea confilia de vitando aëre* „*libero, aut de aegris in lecto detinendis, multis* „*in-*

(*k*) *Tract. de fcarlatina fect.* VII. p. 89 opp. t. III.

„ *inexpertis paradoxa videbuntur; interim sufficiat* „ *dicere, quod experientia edoctus haec scribam* (*l*).

De heer HUFELAND zegt, dat de gewone oorzaak van de waterzucht in deze ziekte is het vatten van koude, of een al te koud houden der zieken gedurende den ganschen loop der ziekte (*m*).

De naauwkeurige BICKER denkt, dat, niettegenstaande sommige, die de roodvonk gemakkelijk gehad hebben, zonder eenig geneesmiddel gebruikt te hebben, of zonder eenige verandering in den leefregel zeer wel hersteld zijn, niettegenstaande zij zich onder de ziekte aan de lucht hebben blootgesteld. Naardien echter eenige van dezen, vermoedelijk door die onachtzaamheid, zwellingen der oorklieren gekregen hebben, heeft men anderen van dezelfde soorten zacht uitwasemende middelen, en nu en dan een ligt buikontlastend middel laten gebruiken, van dierlijke en verhittende voedsels onthouden, en zich matig warm laten houden, waardoor men die gevolgen in hen is voorgekomen (*n*).

SACHSE te *Parchim* (*o*), zag, dat de minste verkoeling van de zeer gevoelige huid waterzucht, oog-

(*l*) ib. p. 117.

(*m*) *Bemerkungen uber die naturlichen und inoculirten Blattern, verschiedene Kinderkrankheiten* &c. p. 459 3 *aufl.* 1798

(*n*) Beschrijving eener doorgaande Scharlakenkoorts &c., Bat. genootsch. IV. D. p. 268.

(*o*) HUFELAND *Journ.* III. p. 316.]

oogontſteking, *angina membranacea*, *parotidea* en *tonſillaris* voortbragt, die niet zelden erger waren, dan de keelontſteking, die in den beginne der ziekte plaats had, en ſomtijds doodelijk werd.

Dr. FISSCHER zag ook in de *epidemien* te *Lunenburg* van 1800, dat de koude waterzucht en gevaarlijke toevallen veroorzaakte (*p*).

HUFELAND zegt bij gelegenheid, dat hij alle geneesheeren verzocht, om hunne waarnemingen over de roodvonk aan hem mede te deelen (*q*), dat het in de *epidemien* te *Berlijn* noodig was, de huid beſtendig te dekken, en zelfs de *geringſte verkoeling te vermijden*.

Zeer beſtemd heeft de heer FILTER (*r*), in zijne uitmuntende beſchrijving van de *epidemie* van *Nordhauſen*, de uitwerking van de koude op deze ziekte gezien en beſchreven. Het was niet alleen noodzakelijk, dat de lijders zich gedurende de ziekte, maar zelfs onder de vervelling in het bed hielden. Het was ſomtijds moeijelijk bij de brandende hitte der huid, vooral de kinderen voor het vatten van koude te bewaren. Een zieke, die zich zoo wel bevond, dat hij alleen uit voorzorg het bed hield, en die hetzelve maar gedurende een oogenblik in eene warme kamer verlaten had, was den volgenden dag over het geheele ligchaam ge-

(*p*) Ibid. t. XIII. p. 45.

(*q*) Ibid. t. XVI p. 176.

(*r*) Ibid. t. XIX. p. 15—26.

gezwollen. Bij een' ander gebeurde dit na het onvoorzigtig openen van een venster. De opzwelling en verettering der oorklieren en de waterzucht waren altijd de gevolgen van eene al te koele behandeling, of van het wezenlijk vatten van koude. Ook nam hij, na het blootstellen aan koude, *rheumatische* pijnen, *convulsies* en een' *apoplectischen* dood waar.

D. SPEUN (*s*) verhaalt verscheidene voorbeelden van zieken, die, na zich te vroeg na het doorstaan der roodvonk aan koude of togt te hebben blootgesteld, het water kregen.

De oude en zeer beroemde *Erlanger* Hoogleeraar WENDT (*t*) schrijft de meeste nadeelige gevolgen van de roodvonk en mazelen aan het vatten van koude toe. „De nadeelige gevolgen (door hem te voren breedvoerig beschreven) zegt hij, „komen niet alleen dan, wanneer de uitslag niet „regt wil voor den dag komen, te kort geduurd „heeft, en de afschilfering niet naar behooren af„liep, of het nachtzweet niet van zelf kwam; maar „ontstaan hoofdzakelijk *na het vatten van koude*, „*hoe gering dit ook moge* zijn. Ik heb daarvan „de duidelijkste bewijzen gezien in vroegere en „latere *epidemien*, waarvan ik de schrikkelijkste in „1773, toen ik nog in *Silesien* woonde, waarnam. „Hij geeft daarvan verschillende voorbeelden op.

„Een

(*s*) Ibid t. XIX. 21. p. 143—5.

(*t*) *Annal. des klinisch. Instit. auf der Academie zu Erlangen. erst. heft.* p. 36.

„Een ſterk, gezond meisje van 15 jaren kreeg „in Julij 1806 de roodvonk, en in de ſterkſte uit„zetting daarvan eenen doorloop. Offchoon zij „de kamer niet verliet, en het ſtilletje naast het „bed ſtond, had zij toch eene zwelling over het „geheele ligchaam, en de oorklieren begonnen „zigtbaar te zwellen. Men kon geene oorzaak „daarvan vinden, dan het dikwijls opſtaan, en „het lange blijven zitten op het ſtilletje, het„welk de gedurige doorloop noodzakelijk maakte. „Warm houden en het gebruik van een ſteekbek„ken, hetwelk men daarna zich aanſchafte, be„dwongen wel den doorloop, maar er kwam nu „een uitſlag van wit geerstuitſlag, en het duurde „langen tijd, voor dat de zwelling overwonnen „werd. — Twee kinderen eens ſchoenmakers „hadden in 1783 de roodvonk doorgeſtaan. Het „oudſte daarvan ging op een' kouden voorjaarsdag „in de lucht, kreeg de trommelzucht, en ſtikte „in 36 uren. Vier kinderen eens daglooners „vatteden eveneens in 1783 koude; één daarvan „ſtierf plötſeling opgezwollen. Men riep hem „eerst na den dood. Hij had het geluk twee „jonge kinderen, die ook gezwollen waren, te „redden. Het oudſte meisje werd dan eens beter „en dan wederom erger, en ſtierf, ondanks alle „aangewende moeite, na verloop van een half jaar „aan de waterzucht. Een andere jongen liep, na „het doorſtaan dezer ziekte, in 1780 op de ſtraat „om, daar de ouders hem na de vervelling voor „zeker genoeg hielden, en hij ſtierf na verloop

„van

„van 5 maanden aan het water in de borst. Bij „de opening vond men omtrent 6 oncen groenachtig water, hetwelk zoo fcherp was, dat het „de handen van den ontleder aantastte. Hij befluit hieruit, dat het vatten van koude na de „roodvonk en mazelen (weinige bijzondere toevallen uitgezonderd) voor de voornaamfte oorzaak van het ongelukkig afloopen dezer ziekte „moet gehouden worden."

De kundige Rotterdamfche geneesheer VAN DEN BOSCH, in zijne uitnemende *geneesk. Waarn.* (*u*), heeft ons ook verfcheidene waarnemingen opgegeven van het nadeel der koude na het afloopen dezer ziekte. Hij zag omftreeks kersmis van 1801, dat twee kinderen, die eenige weken te voren aan erge roodvonk gelaboreerd hadden, en door hem van den rand des grafs gered waren, en die zich, niettegenftaande zijne dringende waarfchuwing, op het vloedijs, tegen over de woning hunner ouders, aan koude en fchrale lucht blootgefteld hadden, door eene borstwaterzucht, gevolgd tusfchen vel en vleesch, aangetast werden, die, niettegenftaande alle aangewende hulpmiddelen, dermate toenam, dat zij er in de volgende maand Januarij de flagtoffers van werden.

Ik zoude deze aanhalingen nog merkelijk kunnen vermeerderen, en door vele getuigenisfen kunnen bewijzen, dat men over het algemeen, door ervaring

(*u*) Uitgegeven 1808. p. 44.

ring geleerd, van begrip was, dat zoo wel onder, als na het doorſtaan der roodvonk, de koude nadeelig was, en men zich van den invloed derzelve zorgvuldig moest wachten (*v*).

Voor korten tijd heeft men in *Duitschland* eerst het tegendeel beginnen te ſtellen, en te gelooven, dat een warme leefregel nadeelig was, en dat men integendeel, even als in de pokken, deze ziekte koel moest behandelen. — De Lijfarts D. J. STIEGLITZ, te *Hanover*, was de eerſte, die dit gevoelen openlijk voorſtond (*w*). Hij oordeelt namelijk, dat men de meeste nadeelige gevolgen der roodvonk niet aan het vatten van koude, maar integendeel aan het broeijen, en aan het misbruik van heete en zweetdrijvende middelen moet toeſchrijven. Hij zoekt vooral de onſchadelijkheid der koude uit het nut der aanwending van het begieten met koud water te bewijzen, door CURRIE aangeprezen, waarvan ik naderhand zal ſpreken. ,, Dit alles," zegt hij, ,, heet doch wel de roodvonkzieken aan de koude bloot te ſtellen; dit heet toch te wagen het terugſlaan van den uitſlag van buiten naar binnen, het daarop te laten aankomen, dat, hetgene op

(*v*) De heer MEGLIN heeft in eene zeer belangrijke verhandeling bewezen, dat de waterzucht altijd een gevolg van het vatten van koude in deze ziekte is. *Journal de Medicine* van CORVISART. t. XXI. p. 88.

(*w*) *Verſuch einer Prufung und Verbesſerung der jetzt gewohnlichen Behandlungart des ſcharlachſiebers.* 1807.

op de huid moest zijn, zich op de inwendige deelen verplaatse. Welke magtige en heldhaftige storing van het natuurlijk beloop van eene uitslagkoorts, hetwelk anders zulk eene tusschenwerking zonder groot nadeel niet verdraagt! En hier volgde in honderden gevallen geene verkouding, geen terugslaan, geen verplaatsen, geen nadeel van het beloop der ziekte. — Wanneer dit niet de aangenomene, diep ingewortelde vooroordeelen van het wandelen of verplaatsen van de uitslagstof naar de huid, en van deszelfs neiging weder terug te keeren, en vele andere, daarmede verbondene dwalingen wegneemt en ter neder velt, dan moet men het voor onmogelijk houden door de sprekendste tegenbewijzen ooit onmiddellijk eene theorie te kunnen verdringen (*x*)." Naderhand echter schijnt deze zelfde schrijver wederom van eene andere gedachte te zijn, en offchoon hij alle nadeelige gevolgen der koude niet wil loochenen, denkt hij alleen, dat men daaraan te veel toeschrijft (*y*).

Veel verder gaat de heer Prof. REICH, van *Berlin*, die in een onlangs uitgekomen werk (z) niet alleen alle nadeelige gevolgen der koude ontkent, maar integendeel gelooft, dat eene koude behandeling, en het blootstellen aan de koude en vrije

(*x*) pag. 306—7.

(*y*) pag. 315.

(*z*) *Neue Auffchlusse über die Natur und Heilung des Scharlachfiebers.* 1810.

vrije lucht het eenige middel is, om alle nadeelige gevolgen voor te komen, en dezelve, wanneer zij aanwezig zijn, weg te nemen (*a*). Hij is van gevoelen, dat de roodvonk niet uit eene bijzondere ſtoffe ontſtaat, maar dat dezelve alleen afhangt van eene verſterving van de opperhuid en eene vernieuwing van dezelve. Dat de koude diensvolgens niet in ſtaat is, de roodvonk terug te drijven, maar veeleer het uitzetten daarvan bevordert, daar de uitwaſeming niet geſtoord, maar door de koude bevorderd wordt. Hij was te voren ook in het denkbeeld, dat de roodvonk door de koude inſloeg, maar ondervond, dat de zieken, die zich aan de koude ſterk hadden blootgeſteld, beter en zonder eenig ongemak herſtelden, dan degene, die warm gehouden waren, en dat hij, daardoor tot nadenken gebragt, eene tegengeſtelde behandeling gevolgd was, en ſedert dien tijd zich van alle geneesmiddelen, als onnoodig, had onthouden, en met het beste gevolg de zieken aan de koude lucht had blootgeſteld. Hij verhaalt hiervan verſcheidene voorbeelden, welke dit ontegenzeggelijk zouden bewijzen. Een voorbeeld wordt door hem aangehaald van een kind, hetwelk door broeijen en het drinken van wijn in deze ziekte eene zware koorts met ijlhoofdigheid kreeg,

---

(*a*) Men vindt een uitvoerig berigt van dit ſtuk in de Bijdragen tot theoretiſche en practiſche geneeskunde, uitgegeven door het Genootſch. *Arti ſalutiferae*, te *Amſterdam*, II ſtuk. p. 156 en volg.

kreeg, en door het blootſtellen aan eene ijskoude lucht gered werd (*b*).

Wanneer men echter onbevooroordeeld de ſchriften zoo wel van oudere, als van latere geneesheeren, die van oordeel zijn, dat de koude in de roodvonk nadeelig is, en gevaarlijke toevallen, vooral waterzucht, te weeg brengt, vergelijkt met de *theoretiſche* gronden van diegene, welke het tegendeel ſtaande houden, dan zal, mijns bedunkens, niet ligt iemand aan het laatſte gevoelen de voorkeur geven. Immers, wat den heer STIEGLITZ betreft, kan men uit zijn werk duidelijk zien, dat hij in den grond geheel niet tegenſpreekt de ſchadelijke gevolgen der koude, en dat men hem gaarne het misbruik van het broeijen in deze ziekte zal toeſtemmen. Met opzigt tot den Hoogleeraar REICH zal het niemand, die met de overige gevoelens van dezen ſchrijver en deszelfs *theorie* van de koorts bekend is, verwonderen, dat hij ook omtrent deze ziekte van gevoelen verſchilt met alle andere ſchrijvers, terwijl men, mijns bedunkens, niet alleen reden heeft om zijne waarnemingen te mistrouwen, maar dezelve geheel anders kunnen uitgelegd worden, en daarenboven te weinig in getal zijn, om daaruit een beſlisſend beſluit te kunnen opmaken. Ik zoude dus voor mij geheel niet in twijfel zijn, om vast te ſtellen, dat de toevallen door de ſchrij-

(*b*) l. c. p. 222.

ſchrijvers opgegeven als gevolgen van eene te koele behandeling, of van het vatten van koude, inzonderheid de waterzucht, wel degelijk aan deze oorzaak moeten toegeſchreven worden.

Daar nu deze gevolgen dikwijls zoo noodlottig zijn, en ook dagelijks gebeuren, zal het niet overbodig zijn, hiervan met een woord te ſpreken.

WATERZUCHT.

I. Onder de gevolgen dezer ziekte, die wij het meeste te vreezen hebben, moeten wij buiten kijf in de eerſte plaats tellen de waterzucht. Ik heb reeds breedvoerig getoond, dat de aanleiding tot dit zoo moeijelijk en gevaarlijk toeval meest uit eene al te koude behandeling, of uit het dadelijk vatten van koude onder de ziekte, of gedurende de afſchilfering, moest worden afgeleid. Men moet hier niet tegenwerpen, dat dit altijd geen plaats heeft, daar men niet zelden ziet, dat ſommige menſchen, zonder eenig nadeelig gevolg, dadelijk na de roodvonk zich aan koude blootſtellen, en daarvan geen ongemak ondervinden. Immers ziet men meermalen, dat de nadeeligſte behandelingen van ſommige ziekten door de heilzame natuurkrachten overwonnen worden, vooral wanneer de geſtellen ſterk zijn. — De koude is echter aan dit toeval niet alleen ſchuld. Meermalen ontſtaat dezelve ook uit eene onvoorzigtige overlading der maag, waartoe de ſterke honger, die na het doorſtaan der ziekte dikwijls overblijft,

blijft, niet zelden aanleiding geeft. STRUVE (*c*) verhaalt ons daarvan een treffend voorbeeld: „Een „jongen van vier jaren kreeg na de roodvonk de „waterzucht in den hoogſten trap; hij was van „top tot teen gezwollen, had een' ondragelijken „dorst, brandende hitte, drooge huid, een' zwak- „ken, naauwelijks voelbaren pols, eene hardnekkige „buikverſtopping, en eene geheele onderdrukking „van de afzondering van water. De buik was „inzonderheid opgezet, dik en hard, de adem- „haling kort, tot ſtikkens toe. Hij was tot hier- „toe overladen met harden kost en aardappelen. „Na het doorſtaan der ziekte werd hij zeer gul- „zig, en at daardoor eene onmatige hoeveelheid „brood en aardappelen. De verſtoring der ſpijs- „verteering was hier eene hoofdoorzaak, die de „ziekte onderhield, en daarom herſteld moest wor- „den. Alle toevallen waren op het hoogſte ge- „klommen, en alles toonde hier den hoogſten trap „van zwakheid, en echter redde hij den lijder „door een *conſerf* van *Jalappe-wortel*, zoeten „kwik en honig, hetwelk vele ſtoffen door den „ſtoelgang ontlastede, waarna hij eerst zacht op- „wekkende en verſterkende middelen konde aan- „wenden. De zwelling nam gedurende de ver- „meerderde ſtoelgangen af, de afſcheiding van pis „herſtelde zich, de drooge huid werd vochti- „ger (*d*)."

(*c*) l. c. p. 48.

„ger” (*d*). Ik heb dit zelf ook na de roodvonk meermalen gezien.

Het is echter van veel belang, dat men de omſtandigheden wel onderſcheide, waaronder dit toeval verſchijnt. En dit is reeds zoo uitſtekend wel door den voortreffelijken BORSIERI opgemerkt en beſchreven, dat het mij verwondert, dat men daarop niet zoo oplettend over het algemeen geweest is, als het gewigt der zake vordert. Dit heeft immers den meest regtſtreekſchen invloed op de behandeling (*e*). Te regt heeft hij aangemerkt, dat er tweederhande ſoort van waterzucht is, die op deze ziekte volgt. „*Tumor* „*vero iste, quo corpus inflari et turgere dixi,* „*duplex esſe conſuevit, alter, ut ita loquar cali-* „*dus: alter frigidus: quae differentia notari maxi-* „*me debet, ut curatio diverſae ejus naturæ ac-* „*commodari posſit.*”

De eerſte ſoort komt meest aan, nadat de ziekte overwonnen is, ſomtijds nog na den 20ſten dag, bijwijlen onder dezelve, wanneer zij ſchielijk en onverhoeds verſchijnt. Gemeenlijk klagen de zieken over moeijelijke ademhaling en zwaarte; hierbij komt hoest; vervolgens komt er eene zekere zwelling onder de oogleden, in het wezen, en om de keel; hierop volgt meestal een koortſige toeſtand; deze zwelling verſpreidt zich dan ſchielijk en wordt algemeen, met pijn op

(*d*) Zie verder b. p. 144.

(*e*) *Inſtit. Med. Tract.* II. § XC. p. 81.

op de borst, ſpanning in den buik, waarbij zich dan ſoms krimpingen voegen en eene vermindering van de afſcheiding van het water, hetwelk dik en rood is. De huid is niet zacht en week, maar hard en geſpannen, en behoudt het indrukſel van den vinger niet; zij is droog en prikkelend heet. De pols is hard, ſnel en koortſig, met eene benaauwde en reutelende ademhaling, (*ſtertor*); de tong is wit en droog met een' lastigen dorst, die toch altijd niet aanwezig is. In de ligchamen der gene, die aan deze ziekte geſtorven zijn, hetwelk gewoonlijk ſchielijk en onverwacht gebeurt, heeft men het borstvlies, de longen en alle de ingewanden van de borst, en ſomtijds ook van den buik, min of meer ontſtoken gevonden. Waarom ook BURSERIUS de oorſpronkelijke ziekte voor *peripneumonie*, en het water voor een gevolg daarvan houdt. Somtijds is deze waterzucht een gevolg van *phrenitis*, wanneer er ſchielijk een *ſoporeuſe* dood met ſtuipen op volgt. Ik heb, weinige jaren geleden, zulk een geval gezien. Een jongen, van tusſchen de drie en vier jaren, had zwaar de roodvonk gehad; niettegenſtaande alle waarſchuwing, om hem in het bed te houden, was hij in den gang loopen ſpelen. De uitwerking hiervan was, dat hij op eens dien zelfden avond eene geweldige zwelling van het aangezigt kreeg, ijlhoofdig werd, en eerst door ſtuipen werd aangetast, terwijl zijn aangezigt rood, en naderhand blaauwachtig werd, de oogen uit het hoofd puilden,

 en

en hij eindelijk *soporeus* ſtierf. Zijn pols was gedurende dezen hevigen aanval klein. Ik twijfel niet, of hier had eene ſchielijke uitſtorting van water in het hoofd plaats, waarvan wij verſcheidene voorbeelden bij de ſchrijvers vinden. J. FRANK verhaalt daarvan onder anderen een leerzaam voorbeeld (*f*). *Hydrocephali post ſcarlatinam exemplum memorabile in virgine viginti circiter annorum in Noſocomio Vindobonenſi obſervavi, ſuperata nempe ſcarlatina, vehemens cephalea aegram pesſime habuit. Pupilla praeter modum dilatata erat, et vix aut ne vix quidem a luce vividisſima ad contractionem disponebatur, aderat quoque viſus obnubilatio. Pulſus* 40. *Urina pauca. Applicato veſicatorio ad nucham muriatem hydrargyri cum foliis digitalis purpureae exhibui. Pro potu aegra infuſo florum arnicae montanae utebatur. His medicamentis ſpatio meſis, ſub largo urinarum profluvio quin ptyalismum experiretur, omnino ſanata est.*

Deze heete waterzucht nemen wij meest waar in de ergſte ſoort van roodvonk, waarin de opperhuid geheel verſtoord is. Intusſchen ziet men dezelve ook wel in ligtere gevallen, vooral wanneer men in volbloedige geſtellen de ziekte te heet behandelt, en de vereischte aderlatingen verzuimd heeft; en vooral, wanneer de lijder dan koude vat. Ik zal van deze ſoort van waterzucht, die ook uit andere oorzaken voortkomt, niet zeld-

zaam

(*f*) *Acta inſt. Clin. Viln. ann.* II. p. 45.

zaam is, en van minkundige geneesheeren niet gekend en verkeerd behandeld wordt, nader moeten ſpreken (*g*).

KOUDE WATERZUCHT.

De andere ſoort van waterzucht, of *hydrops frigidus*, is zonder koorts en hitte. Deze is of een uitwerkſel van zwakheid of werkeloosheid der huid alleen, of ook van gevatte koude en belette uitwaſeming: meestal loopen hier deze beide oorzaken zamen; of ook is eene overlading der maag, of eene ophooping van ſtoffen in de ingewanden daaraan ſchuld. In deze waterzucht is de huid zacht, wit en flets, en behoudt den indruk van den vinger: er heeft eene algemeene zwakheid, met gebrek aan eetlust, en een kleine en zwakke pols plaats, terwijl de zwelling meestal algemeen is, en tevens ook de verſchillende holligheden van het ligchaam met water gevuld zijn. Deze ſoort is

(*g*) REIL beſchrijft en onderſcheidt zeer wel de heete van de koude waterzucht. Onder de teekenen der eerſte rekent hij bijzonder de roode pis, die hij van eene vermenging met bloed afleidt: ſoms is er een zwart bezinkſel en klaar bloed in. Eerst dacht hij, dat dit van eene ontſteking der nieren afhing; maar hij vond die na den dood ſlap, opgezet en met bloed gevuld, p. 124. Zie ook SPRENGEL Inſt. t. IV. p. 422 en J. FRANK. l. c. p. 218.

is niet minder, dan de eerſte, ſomtijds ſchielijk en onverwacht doodelijk (*h*).

ZWELLING DER OORKLIEREN.

II. Onder de gevolgen, die na de roodvonk overblijven, moeten wij in de tweede plaats noemen de zwelling, opzetting en verharding der oorklieren. Bijzonder ſchijnt deze ziekte de oorklieren te treffen; dit heeft echter niet in alle *epidemien* plaats, maar vooral in de kwaadaardige galachtige en *catarrhale epidemien*, vooral wanneer de ziekte den vorm van *angina maligna* aanneemt. De Heer BICKER nam deze zwellingen der oorklieren met ontſteking en verzwering ook in de *epidemien* van *Rotterdam* in 1778 en 79 waar, even zoo als dit ook door alle andere beſchrijvers van zware en erge *epidemien* is aangeteekend (*i*), als bij WITHERING, die ook in eene galachtig *catarrhale epidemie* dezelve dikwijls zag (*k*); GRANT na het vatten van koude en het verwaarloozen der behoorlijke ontlastingen (*l*); BALDINGER in eene boosaardige *catarrhale epidemie* (*m*);

RO-

(*h*) Over de koude waterzucht verdient ook gelezen te worden, REIL l. c. p. 192.

(*i*) l. c. p. 259.

(*k*) l. c.

(*l*) *A ſhort account of a fever and ſore throat.* p. 21.

(*m*) *I Stuk Magazin f. Aertze.*

ROSEN (*n*); MOL te *Harderwijk* in eene zeer kwaadaardige zeere keel-*epidemie* (*o*); THEMMEN in de *epidemie* van 1785 en 86 te *Groningen* (*p*); KETEL te *Utrecht* (*q*); STRUVE (*r*); WILLEMSE te *Haarlem* (*s*); FILTER te *Nordhausen* (*t*). Wij vinden echter daarvan het naauwkeurigste berigt bij den heer BICKER, die de zwellingen der oorklieren reeds bij sommigen zag ontstaan onder de ziekte, na dezelve blijven voortduren, en vervolgens tot verzwering overgaan. Bij velen verdwenen dezelve gelukkig door het gebruik van gepaste uit- en inwendige middelen; doch bij verscheidene hebben zich dezelve, in weerwil dier middelen, tot verzwering gezet. In sommigen was dezelve schielijk, doch bij de meesten langzaam voortgegaan; bij eenigen zeer diep geweest, zoo dat men moeite had om de schommeling van den etter te ontdekken; bij weinigen van zelf doorgebroken; bij velen, wegens gebrek van ontsteking en verzwering der losse huid aan den hals, moeten geopend worden. Bij sommigen had de etter verscheiden diepe holen gemaakt, waarvan men den grond

(*n*) BUCHOLTZ *edit* p. 362.

(*o*) *Delin. febr. scarl. angin. cap. I.*

(*p*) *Hist. epid. scarl.* p. 21.

(*q*) *Dis. de angin. Epid.*

(*r*) l. c. p. 140.

(*s*) Geneesk. corresp. I. D. 2. afd. B. p. 664.

(*t*) HUFELANDS Journ. XIX. A. p. 35.

grond met moeite heeft kunnen opſporen. Wanneer de etter zich niet behoorlijk ontlastte, ontſtond er koorts, opſlorping van etter, en doorloop. Somtijds werden de naburige deelen aangedaan, en zelfs de bloedvaten doorboord, waarvan hij voorbeelden opgeeft. — De heer EICH'EL, *Koninkl. Phyſicus* te *Koppenhagen* (*u*), heeft het naauwkeurigſte en breedvoerigſte den loop en de verſchillende gevolgen van deze opzettingen der klieren onder en na de ſcharlakenkoorts, die aldaar in 1776 en 77 geheerscht heeft, beſchreven. Hij merkt eerst op, dat ſomwijlen onder het beloop der ziekte, wanneer de huid droog blijft en er geen goed zweet volgt, de koorts en hitte met onrustigheid vermeerderen; er ijlhoofdigheid aankomt; dat de inwendige deelen van het hoofd en de ooren pijnlijk worden, de tong droog en de ſlikking moeijelijk wordt; dat vervolgens de inwendige deelen van de keel, mond en lippen, de oogen, en dikwijls de uitwendige deelen van het hoofd en den hals, als ook de neus rood worden, en de ooren, de onderkaak en de klieren zoo pijnlijk worden, dat zij geene aanraking kunnen verdragen. Omtrent de zwelling der oorklieren zelve merkt hij aan, dat dezelve hard, ſomtijds meer, ſomwijlen minder uitgebreid, en niet wankleurig waren; maar dat de huid natuurlijk was, dat

(*u*) *Merkwurdige Krankengeſchichten und ſeltene pract. Beob. beruhmt. Aerzte, aus den Abh. von der koningl Med. Soc. zu Koppenhagen.* p. 116.

dat zij geen goeden etter vormden, en zich altijd verdeelden, wanneer er geene pappen, maar een melilootpliester met kamfer en dergelijke middelen werden opgelegd. Hij merkte niet, dat deze opzettingen na rijkelijke ontlasting van water of afgang, maar wel na eene overvloedige kwijling, of het loopen der ooren verdween. Somtijds gingen deze klierverhardingen tot verettering over, wanneer er gewoonlijk eerst eene roosachtige ontsteking ontstond, wanneer de klier week werd. Bijaldien dezelve of door de kunst geopend werd, of de natuur zich zelve eenen weg baande, volgden er gewoonlijk koortsige aanvallen. Over het algemeen had hij gemerkt, dat al degene, die of oorklieren of verzweringen in de ooren kregen, of wormen of eene verzameling in de eerste wegen hadden, en dat deze toevallen geen plaats hadden, wanneer hij de zieken van het begin der ziekte aan had behandeld. — De heer WENDT, van *Erlangen* (*v*), die deze zwellingen der oorklieren ook meermalen waarnam, zegt, dat dezelve een gevolg zijn van de ongedurigheid der kinderen, die niet in het bed willen blijven, maar gaarne op den arm gedragen worden. Hij beschouwt dezelve als een ongunstig toeval, dewijl zij de pijn, en de koorts vermeerderen, de ziekte verlengen, en dikwijls eene uitterende koorts en den dood veroorzaken. Nog erger is het, wanneer de zwelling zoo groot is, dat zij stikking teweeg brengt, voor

(*v*) l. . p. 101.

voor dat men daarin golving kan befpeuren, of wanneer door verwaarloozing de verzwering kwaadaardig wordt. Eveneens gebeurt het ook dikwijls, dat, wanneer het openen van het *absces* te lang uitgefteld wordt, of wanneer men de *fluctuatie* niet voelen kan, omdat de etter te diep zit, dezelve zich eenen weg naar beneden baant in de borstholte langs de halsfpieren, en voor dat men van het aanwezen van deze verzameling van etter zekerheid heeft, den dood veroorzaakt (*w*).

VERZWERINGEN DER OOREN.

III. Onder de gevolgen dezer ziekte behoort ook een zeer moeijelijk en lastig gevolg genoemd te worden, de verettering en verzwering der ooren, welke in alle *epidemien* van roodvonk, bijzonder wanneer die kwaadaardig is, menigvuldig wordt waargenomen. Ik heb dezelve niet alleen in mijne Haagfche praktijk, maar ook hier ter plaaatfe zeer dikwijls gezien, doch alleen bij geringere lieden, wanneer de ziekte verwaarloosd was, of de lijders zich te vroeg aan de lucht hadden blootgefteld. Ik reken het dus niet overtollig, den loop en aard van dit toeval hier met een woord te behandelen.

De beroemde VAN DER HAAR had reeds opgemerkt,

(*w*) Ik kan over dit belangrijk ftuk niet meer zeggen: intusfchen verdient dit zeer de oplettendheid der geneesheeren en een naauwkeurig onderzoek.

merkt, dat de ſtof, die de ſcharlakenkoorts te weeg bragt, van eenen etterigen aard was; dat dit de etterige pis leerde, en de menigte van verzweringen, dewelke zich daarna ſomwijlen opdoen. „Nog onlangs," zegt hij, (*x*) „heeft deze ziekte „hier en elders geheerscht, en ſedert dien tijd „heb ik aan den Prof. BON een kind getoond, „welks dijebeen na deze ziekte ontwricht was. „Verſcheiden andere kinderen, welke of hun ge„hoor, of hun gezigt door deze ziekte en door „*critique* verzweringen verloren hebben, ga ik „ſtilzwijgend voorbij, en meld dit alleen, om te „toonen, dat deze ziekte van eene ontſtokene en „etterige geſteldheid is, op welke ligtelijk eene „ziekteſcheidende nederzetting volgt."

EICHEL, die dikwijls dit toeval, ook verbonden met eene zwelling der oorklieren, waarnam, geeft ons de belangrijkſte berigten van het beloop daarvan. „Somwijlen," zegt hij, (*y*) „vertoonen er „zich geene hevige toevallen van ontſteking, maar „de ziekte vermindert niet; de koorts blijft aan„houden, en ſomwijlen is er ijlhoofdigheid, on„rustigheid enz.; de tusſchenpozen van koorts, „waarmede de ſnelheid van pols in verbinding „ſtaat en dikwijls tevens onregelmatig is, worden „zachter. De tong is dan droog, dan wederom „voch-

(*x*) Uitgezochte Genees- en Heelk. Mengelſchriften. I D. pag. 177. nota.

(*y*) l. c. pag. 117.

„ vochtig; de huid is brandend heet; de roodheid „ van het wezen neemt eenigzins af; de keel is „ flijmachtig, en er vloeide uit de ooren eenige „ vochtigheid, of de oorklieren waren gezwollen, „ of beide had plaats, waardoor de hevigheid der „ andere toevallen verminderde. — De zieken „ kregen op den derden of vierden dag na de „ uitbotting eene vloeijing uit de ooren, en klaag- „ den te voren niet over fterke oorpijn. Hij werd „ altijd te laat geroepen, om te kunnen bepalen, „ of dit altijd kwam op dien tijd, waarop het „ *critisch* zweet moest komen. Wanneer de ooren „ liepen, was dikwijls een of beide oorklieren „ gezwollen; fomwijlen was er echter geene zwel- „ ling aan deze of andere klieren te befpeuren; „ het gehoor was fomtijds zwak, fomtijds geheel „ verloren. De uitgevloeide ftof had een' ftinken- „ den walgelijken reuk, en zag er gewoonlijk geel „ uit; fomtijds was de uitvloeijing van etter zoo „ fterk, dat het alle denkbeelden te boven gaat, „ en dat onervarene alle hoop verloren, dat het „ gehoor konde wederkomen. De volflagene doof- „ heid hield bij verfchillende menfchen ongelijke „ lang aan; ja ik heb fommigen bezocht, die vijf „ weken doof bleven; maar het gehoor kwam al- „ lengs weder, naar mate de hoeveelheid, de gele „ kleur en de ftank der ftoffe afnamen. Onder „ deze ontlasting verminderde ook de koorts en „ er volgde de affchilfering bij eene drooge, doch „ aanhoudende hitte. Dan werd de huid bij tus- „ fchenpozen vochtig; de koorts verminderde

„ lang-

„ langzamerhand, en de eetlust en vorige gezond„heid herstelde zich allengs, offchoon de ooren „ook nog na het einde der ziekte bleven vloeijen."

De Heer VON MEZA zag in de *Epidemie* van 1787 te *Koppenhagen* een meisje van zeven jaren, hetwelk door stofverplaatsing een *absces* naar de ooren kreeg, en door de armoedige ouders nalatig werd behandeld. Zij bragten hem veertien dagen daarna de uitgezworene gehoorbeentjes, die met den etter er uit gekomen waren, welke zij meenden dat er van buiten waren ingekomen, en waaraan zij het *absces* toefchreven (z). PLENCIZ heeft ons ook belangrijke waarnemingen omtrent dezen uitslag der ziekte medegedeeld (*a*). De waarnemingen hieromtrent van WENDT (*b*) zijn allerbelangrijkst. Hij zegt, „dat de ontsteking der ooren, „(*otalgia acuta*, *otites*) meer gedurende het tijd„perk der koorts voorvalt, en gewoonlijk met „eene verplaatsing naar de oorklieren verbonden is; „dat men zich naauwelijks eene verbeelding kan „maken van de verslagenheid der zieken, wan„neer zij plotseling doof worden. Zij zijn in eene „gestadige bedwelmdheid, kermen, en men kan „de zitplaats der ziekte alleen kennen door het „grijpen der kinderen naar het oor, en dat zij daar„op niet gaarne willen liggen. In het begin is „de

(z) Ib. p. 292.

(*a*) L. c. p. 154. ægr. XIII.

(*b*) L. c. p. 83.

„ de oorklier niet veel gezwollen, en de uitgang „ der ziekte is gemeenlijk reeds beslist, voor dat „ dezelve groot wordt. Bijaldien de ontsteking in „ de holligheid onder het trommelvlies plaats heeft, „ of in den *labyrinthus*, en deze tot verettering „ overgaat, baant de etter zich of eenen weg door „ het trommelvlies, met verlies der gehoorbeen- „ tjes, ten minste van den hamer en het aanbeeld, „ of hij wordt in het celachtige gedeelte van de „ *processus mammillaris* uitgestort, hetwelk men „ gewoonlijk te laat ontdekt. In het eerste geval „ wordt de zieke in het aangedane oor volkomen „ doof; eens werd een zieke volkomen waanzin- „ nig. Bijaldien zich daarentegen de etter in het „ mamwijze uitsteeksel van het slaapbeen onthoudt, „ dan is men ook nog omtrent het behoud van „ het leven niet zeker. Want wanneer men den „ etter geen' uittogt bezorgt door het doorboren „ van het uitsteeksel, sterft de lijder somtijds nog „ langen tijd daarna aan eene uitteringkoorts; en „ wanneer men ook deze kunstbewerking doet, „ en de lijder is zeer gevoelig, dan sterft hij aan „ een ware *phrenitis* (eene werkelijke ontsteking „ der hersenvliezen.) Dikwijls zijn beide deze „ uitgangen met elkander gepaard. Zoo bragt mij, „ b. v., een man, de eerste maal als hij mij raad- „ pleegde, de beide gehoorbeentjes, den hamer en „ het aanbeeld, die te voren met den etter uit „ het oor ontlast waren. Van het tweede straks „ nader. Een derde geval, en ongetwijfeld het „ beste, is, wanneer etter en bloed door de buis

„ van

„van EUSTACHIUS in den mond ontlast worden, „hetwelk echter de zieken zelden opmerken. „Men kan zelden aan het ziekbed der kinderen „de toevallen opmerken, welke de inwendige ont- „ſteking der ooren te weeg brengt, welke klop- „pende pijnen gedurende de ziekte van den lij- „der ondervonden worden, en welken uitgang „men zich mag beloven, dewijl zij in een ſlaap- „zuchtigen toeſtand zijn; offchoon dit eene be- „ginnende ontſteking van de inwendige deelen van „het oor aankondigt. Want de ſchielijk aanko- „mende doofheid, die in vele andere ziekten den „geneesheeren zoo aangenaam is, en die men voor „een gunſtig teeken houdt, is hier van zoo eene „gewenschte voorbeduiding niet. — Volwasſenen „klagen over ſcheuten door de ooren, ruiſchen, „klinken, hetwelk men voor *rheumatisch* houdt, „en aan het vatten van koude toeſchrijft; over „afwisſelende koude en hitte, en ſlapeloosheid. „Schielijk wordt de pijn heviger, brandende, „kloppende, zoo dat aandoenlijke menſchen daar- „door in flaauwte vallen. Men kan zich naauwe- „lijks voorſtellen de benaauwheid en de aandoe- „ning, die zij hebben van het plotſeling verliezen „van het gehoor. De pols is, naar mate van de „pijn, vol en hard, niet zelden ingetrokken, „klein, onderdrukt, maar hard. Kinderen wor- „den ijlhoofdig, ſlaapzuchtig, krijgen ſtuiptrek- „kingen, roodheid rondom het oor, hetwelk „zich over de wang uitſtrekt, wanneer er bij tijds „geene neusbloeding volgt, of het *absces* zich van

„ zelf opent, en etter en bloed uit het oor „ loopt. Het laatste scheidt zich zoo schielijk, „ dat kinderen, wier onvermijdelijk schijnende „ dood mij 's avonds tot tranen stortens toe „ roerde, des morgens, na het uitvloeijen van „ etter, zich zelve ten volle bewust waren, en „ veel minder koorts hadden. Bij volwassenen „ gaat alles veel langzamer, en men kan hier eer „ verdeeling verwachten, zoo dat men hier min„ der voor doofheid behoeft te vreezen, dan bij „ kinderen, die, bijaldien zij niet geheel en al „ doof worden, toch zeker gedurende het overi„ ge van hun leven eene uitvloeijing van eene „ stinkende stof houden, en bij afwisseling dan „ eens goed, en dan wederom bezwaarlijk hoo„ ren."

Ik heb ook meermalen eene langdurige uitvloeijing van stinkenden etter na de roodvonk gezien; maar daar dit bij die zieken, welke ik in de roodvonk behandelde, geen plaats had, heb ik liever de beschrijving der toevallen en het beloop bij dezen uitgang der ziekte met de woorden van de waarnemers zelve willen opgeven. Ik wenschte wel, dat men hierop bij de behandeling der roodvonk zelve acht gave, om deze noodlottige gevolgen te kunnen voorkomen; en dit is ook de reden, dat ik mij bij deze, zoo zeer door andere ter loops behandelde, uitgangen dezer zoo vreesselijke ziekte met meer naauwkeurigheid bepaalde.

OOGONTSTEKINGEN.

IV. Offchoon de mazelen meer het gevolg hebben, dat daaruit langdurige oogontftekingen ontftaan, heeft echter BICKER (*c*) in vijf kinderen roosachtige oogontftekingen waargenomen, die evenwel zonder eenig gevolg langzaam genezen zijn. KREISSIG zag daarvan kinderen blind worden (*d*). EICHEL (*e*) zegt, dat een boerenmeisje tot hem gebragt werd, wier beide oogen in de vorige *epidemie* waren uitgezworen. Hij kon van het beloop der ziekte niet anders gewaar worden, dan dat de beide oogleden gezwollen geweest waren en gefloten, en dat, toen zij lang na de ziekte geopend werden, men deze ongemakkelijke kwaal ontdekt had; ook heeft WENDT verfchillende foorten van oogziekten na roodvonk en mazelen waargenomen (*f*).

VERZWERINGEN.

V. Eveneens is het niet zeldzaam, dat er verzweringen, ontvellingen, aan de handen en voeten

(*c*) p. 261.

(*d*) l. c. p. 60.

(*e*) p. 144.

(*f*) l. c. p. 82. In het verledene jaar heb ik ook gezien een meisje, hetwelk na de roodvonk eene geweldige oogontfteking gekregen had, en ondanks alle aangewende middelen blind werd.

ten na deze ziekte overblijven. De heer BICKER zegt: „Eenigen heb ik er behandeld, die na de „ziekte door de overgeblevene ſcherpte onder eene „gedurige koortſigheid, met eene drooge, heete „en gedeeltelijk ontvelde huid van handen, voeten „enz., nog lang brandige ontvellingen, zweertjes „en verzweringen in den neus, mond en keel „hebben overgehouden, en bij een meisje is het „losſe gehemelte daardoor langzamerhand als weg „gezworen, zoo dat zij op eene onaangename wij„ze door den neus ſpreekt."(*g*) HUFELAND heeft eene dergelijke zeer belangrijke waarneming, (*h*) die ik hier zal aanhalen. „Welk een' verſchrikkelij„ken en invretenden (*kaustiſchen*) trap van kwaad„aardigheid de ſcherpe ſtof kan aannemen, die „zich in deze ziekte ontwikkelt, wanneer zij aan „zich zelve wordt overgelaten, heb ik in het „volgende geval met een verſchrikkelijk voorbeeld „bevestigd gezien. — Een meisje van acht jaren „had deze ziekte zeer hevig gehad, zonder dat „men (het was op het land) het noodig geoor„deeld had, haar eenige geneesmiddelen te geven. „Er ontſtonden dien ten gevolge ſtofverplaatſingen „van de teruggehoudene en bijtend gewordene ſtof, „en het gevolg daarvan was, dat zij den twaalf„den dag na de uitbotting, toen ik haar voor de „eerſte maal zag, reeds de navolgende verſchrik-

„ke-

(*g*) p. 263.

(*h*) *Bemerk. uber die naturl. und inoculirte Blattern etc. Dritte Aufl.* p. 461.

„ kelijke verwoestingen had aangerigt. Het ge-
„ hemelte was verstoord, de sponsachtige neus-
„ beentjes waren zoo verteerd, dat zij met het
„ niezen stukswijze ontlast werden. De spraak
„ was dus geheel onverstaanbaar, als na de he-
„ vigste venerische ziekte; het drinken liep bij het
„ doorslikken grootendeels uit den neus. De oo-
„ gen waren zoo troebel geworden, dat zij niet
„ meer konde lezen. Hierbij kwam nog eene stijf-
„ heid der onderste ledematen, zoo dat zij niet
„ anders, dan met moeite en krom, konde gaan.
„ Er had diensvolgens de boosaardigste verplaat-
„ sing plaats op het verhemelte, de neusbeende-
„ ren, de oogen en de voeten, en mogelijk had
„ men alle deze treurige gevolgen door een braak-
„ en behoorlijke purgeermiddelen kunnen voorko-
„ men." (*i*). (Zie ook WENDT, p. 104. I.)

VI Behalve de genoemde gevolgen, heeft men na de roodvonk velerhande uitslagen van eenen hardnekkigen en langdurigen aard, (*k*) *abscessen* in de tong (*l*), stijfheid der ledematen (*m*) enz., waargenomen. KORTUM zag, dat daarna eene *scorbu-*
tie-

(*i*) Men zie verder BURSERIUS, p. 79 en 80. VOGEL, *Handbuch* p. 239 en 40. — HAHNEMANN *Heilung, und Verhuting des Scharlachfiebers* p. 10 en 11.

(*k*) CAPPEL p. 89.

(*l*) STRUVE p. 148.

(*m*) FILTER, *Hufel.* Journ. XIX. I. St. p. 33.

tieke gesteldheid ontstond. (*n*) Bij anderen zag men verplaatsingen van stof naar de borst, zoo dat er eene drooge kuch, en somtijds een teeringachtige hoest, of ook eene krampachtige verstikking en een schielijke dood volgde. (*o*)

KOORTSEN EN ANDERE GEVOLGEN.

VII. Niet minder gewigtig zijn de gevolgen dezer ziekte, wanneer daarop koortsachtige toevallen volgen, zoo dat er of eene heete, of eene sluipende zenuwkoorts geboren wordt. (*p*) Niet zelden ontstaat daaruit eene ontstekingkoorts, welke teekenen van *phrenites* met zich voert: dit is reeds door PLENCIZ waargenomen (*q*) en door BICKER aangehaald. „In dezen schijnt alles," zegt hij, „voor den wind te gaan, en men ontdekt „in den lijder niets, waaruit men eenig kwaad „voorspellen kan; maar den zevenden of acht„sten dag, of ook later, worden zij onrustig, „krijgen stuiptrekkingen, raken aan het raaskallen, „maken dikwijls een naar geschreeuw, en trach„ten gedurig uit het bed te springen, Deze ver„schrikkelijke en beschreijelijke staat is op som„mige uren heviger dan op anderen, en duurt „som-

(*n*) Ib. T. VII. c. p. 31.

(*o*) BICKER p. 263. Zie verder EICHEL l. c. p. 143, die ook merkwaardige voorbeelden heeft.

(*p*) KREIJSSIG p. 61. CAPPEL p. 86.

(*q*) p. 19.

„ somtijds twee of drie weken, put der lijderen „ krachten uit, en sleept hen gewoonlijk in het „ graf. — Aanmerkenswaardig is het, dat ik in „ dergelijke lijders nooit de vervelling der huid, „ noch de voorschreven zuchtige opzwelling heb „ waargenomen; weshalve het te vermoeden is, „ dat de stof van den uitslag, naar de hersenen „ gekeerd, daar hare zitplaats genomen, en dat „ treurtooneel gespeeld hebbe. — Zoodanig een „ geval," voegt de heer BICKER er bij, „ heb ik „ gehad in eene dienstmaagd, die twee kinderen, „ zwaar aan de roodvonk ziek zijnde, had opge- „ past, en welke kennelijk die kwade gevolgen zich „ op den hals gehaald had door, zwaar uitgeslagen „ zijnde, uit een venster te gaan liggen, om koelte „ te scheppen. Zij heeft wel vier weken in dien „ staat verkeerd, doch is evenwel gelukkig her- „ steld." — STRACK heeft dit ook waargenomen, en daarvan vele voorbeelden medegedeeld. (*r*) — STRUVE heeft in de *Epidemie* van 1799 te *Görlitz* gezien, dat na het afloopen der ziekte op nieuw eene geweldige en gevaarlijke keelontsteking ontstond. (*s*)

ZENUWTOEVALLEN.

VIII. Niet zelden volgen na deze ziekte verschillende zenuwtoevallen. BICKER zag bij twee meis-

---

(*r*) In HUFELANDS Journ. XVII. B. No. 6. p. 100.

(*s*) l. c. p. 148.

meisjes na eenige dagen onverwacht ſtuiptrekkingen ontſtaan, die door koorts en ontſteking der oorklieren gevolgd werden. Eichel zag na het overladen der maag na deze ziekte geweldige ſtuipen ontſtaan (*t*). Bij eenen zieke, die te voren eene zwelling van het ligchaam gehad had, en daarvan genezen was, nam bang ſtuipen en toevallen van vallende ziekte waar, die tienmalen binnen de twaalf uren wederkwamen (*u*). Cappel zag daaruit *hyſteriſche* toevallen ontſtaan (*v*) en kreijssig de *ſt. Vitus* dans, blindheid enz. (*w*).

Filter zag daaruit eene verlamming in de keel overblijven (*x*). Bang nam op den dertienden dag der ziekte eene woedende ijlhoofdigheid waar, die eenige weken aanhield (*y*); eichel (*z*), de meza (*a*) en bang (*b*) ſchijnen in de *Epidemie* van *Koppenhagen* waargenomen te hebben, dat de ziekte dikwijls op de maag viel, en brakingen en hevige *cardialgien*, veroorzaakte.

En

(*t*) l. c. p. 141.

(*u*) *Beobacht. der in den Jahren* 1777 en 78, *in Coppenhagen herſchenden* enz. *in Abh. von Copp.* p. 157.

(*v*) l. c. p. 90.

(*w*) p. 60.

(*x*) p. 90.

(*y*) l. c. p. 36.

(*z*) l. c.

(*a*) l. c. p. 144.

(*b*) l. c. p. 151.

En dit zal genoeg zijn van de akelige gevolgen, welke deze ziekte naar zich sleept, waarvan ik de lijst nog veel zoude kunnen vermeerderen, wanneer ik alles (c) opgaf, wat over deze stof is aangeteekend.

OORZAKEN.

Ik heb reeds boven opgemerkt, dat deze ziekte tot diegene behoort, welke bij de ouden onbekend waren, ja dat dezelve, offchoon te voren nu en dan waargenomen, eerst den tegenwoordigen vorm gekregen en meer algemeen geworden is in het midden van de voorgaande eeuw. Daar wij zoo weinig weten van den waren aard en natuur der ziekten en van de oorzaken van derzelver bestaan is het ons onmogelijk de oorzaken na te gaan, waaruit de meerdere algemeenheid derzelve voortspruit, en wij moeten ons vergenoegen met hetgeen de waarneming ons omtrent dezelve leert, zonder al te angstig omtrent de redenen daarvan na te vorschen.

Offchoon de ziekte thans zoo algemeen is, dat er weinige plaatsen zijn, waarin zij zich niet somtijds vertoont, schijnt het mij toch toe, dat dezelve niet overal even sterk woedt en even gevaarlijk is. Er zijn plaatsen, zelfs in ons land, daar de roodvonk doorgaans gevonden wordt, en

(c) Men zie voorts REIL, *Fieberl.* p. 104. V. en SPRENGEL, *Inst. Med.* t. IV. p. 218.

en veelal onder eene gevaarlijke gedaante plaats heeft, zoo als, bij voorbeeld, te *Utrecht*, waar, zoo als mij verzekerd is, de roodvonk dikwijls onder den vorm van *angina maligna* voorkomt, en te *Amsterdam*, waar ook zeer dikwijls deze ziekte kwaadaardiger is, dan elders. Integendeel zijn er ook wederom andere gedeelten, waarin deze ziekte meestal ligt en gunstig wordt waargenomen. Men kan dit echter niet geheel aan bekende of openbare oorzaken toeschrijven, dewijl dit ongunstig beloop der ziekte ook somtijds in de gezondste plaatsen wordt waargenomen.

Sijdenham (*d*) meende, dat de roodvonk het meest in den herfst voorkwam, — en zeker schijnt het uit de getuigenis van de meeste schrijvers te blijken, dat dezelve het meeste en het gevaarlijkste voorkomt, wanneer er gure en natte koude, vooral in het najaar, en ook wel in het voorjaar plaats heeft. De heer van den bosch (*e*), heeft dit, na withering en anderen, ook bij ons opgemerkt. Over het algemeen zien wij, dat in ligte *epidemien* alleen kinderen worden aangetast, en dit is ook in den beginne veelal het geval; wanneer de ziekte echter kwaadaardig wordt, en verder om zich grijpt, ziet men doorgaans, dat ook menschen van meer jaren daarvan aangetast worden. Jonge kinderen onder de twee jaren krijgen de ziekte zelden, maar van dezen tijd tot het twaalf-

(*d*) l. c.

(*e*) Waarn. p. 40 en 41.

twaalfde jaar toe vinden wij de meeste zieken. „Onder kinderen," zegt HAHNEMANN (*f*), „die „zich in roodvonk-*epidemien* aan besmetting „blootstellen, tot vijftien jaren toe, wordt naau-„welijks het duizendste van deze ziekte ver-„schoond, ten minste krijgen zij iets van die „bijzondere pijn in de keel, of van de andere „toevallen dezer ziekte; — van het vijftiende tot „het twintigste jaar wordt naauwelijks de vijf-„honderdste verschoond; — de aansteking wordt „van het twintigste tot het dertigste jaar steeds „zeldzamer. Zeer zelden worden er menschen „boven de dertig jaren van een' volkomen rood-„vonk-uitslag aangetast, en dit gebeurt alleen „in de kwaadaardigste en doodelijkste *epidemien.*" STRUVE zag geen' zieke, die boven de veertig jaren was, de ziekte krijgen. FILTER had dezelve evenwel bij menschen zelfs boven de vijftig jaren waargenomen (*g*). Ik heb dit ook in verschillende kwaadaardige *epidemien* gezien, wanneer alle menschen, die de roodvonk niet gehad hadden, zonder onderscheid de ziekte kregen. Men heeft over het algemeen aangemerkt, dat vrouwen voor deze ziekte meer vatbaar zijn, dan mannen. Na WITHERING, BANGS en anderen, merkte de heer VAN DEN BOSCH op, dat er veel meer vrouwen, dan mannen door deze ziekte aangetast werden.

(*f*) *Heilung und Verhutung des Scharlachfiebers.* p. 2. *in note*

(*g*) HUFEL. *Journ.* t. XIX. p. 1.

den. Op *Doornweerd* en in de naburige dorpen had hij in de jaren 1801 en 1802 ongeveer honderd en tien perſonen daaraan behandeld, waaronder ſlechts acht mansperſonen en twintig jongens beneden de twaalf jaren, en in het armenhuis te *Rotterdam* behandelde hij in den laatſten winter drie en twintig meisjes en ſlechts vier jongens daaraan (*h*). Heberden denkt, dat mannen boven de twintig jaren zelden de roodvonk krijgen, en hij heeft ook veel meer vrouwen, zelfs bejaarden, aan deze ziekte behandeld (*i*).

BESMETTELIJKHEID.

Men heeft vooral dezer dagen zeer getwist over den aard en oorſprong dezer ziekte, en daar dit ſtuk van eenen onmiddellijken invloed is op de behandeling zelve, en ik ook onlangs door een' onzer beste Schrijvers uitgenoodigd ben, om daarover mijn gevoelen te zeggen, zal men het mij niet ten kwade duiden, dat ik hetzelve met de meestmogelijke kortheid hier behandele. Daar echter hier redenering *niets*, en de ervaring en waarnemingen *alles* afdoen, zal ik hier kort moeten nagaan, wat hieromtrent de waarneming van de verſchillende *Epidemien* dezer ziekte geleerd hebbe.

De Geneesheeren, die over dit ſtuk gehandeld hebben, verdeelen zich in twee partijen. De eene ge-

(*h*) p. 40 en 41. Cappel denkt het tegendeel. p. 123.
(*i*) *Comment.* p. 28.

gelooft, dat de roodvonk niet besmettelijk is, maar uit verschillende oorzaken (de meeste denken uit *gastrische* oorzaken) geboren wordt; de andere denkt integendeel, dat deze ziekte, even als de kinderpokken en mazelen, uit eene bijzondere smetstof wordt voortgebragt, zonder dezelve nooit voortkomt, en ook, even als de zoo evengenoemde ziekten, een enkel geval uitgezonderd, niet meer dan eenmaal dezelfde menschen treft.

De voortreffelijke STOLL, die slechts hier en daar ter loops van onze ziekte spreekt, schijnt daarvan geene kwaadaardige *epidemien* aangetroffen te hebben. Meestal was de *scarlatina*, die hij beschrijft, van eenen galachtigen aard en viel ook te zelfden tijde met andere galzieken voor(*k*); offchoon hij dus ook mogelijk wat al te overhaast besluit, dat deze ziekte zoo wel, als meer andere uitslagen, van eenen gastrischen oorsprong is. (*Etenim numerosa, cum hic, tum alibi capta ob-ser-*

(*k*) Rat. Med. tom. II. p. 237. *Idcirco et erysipelas et scarlatina etiam hoc mense visa est congener aegritudo et originis biliosae*, en p. 141. zegt hij: „*Scarlatinae febres, quarum copiam ver primum et* „*serus autumnus dedit, vigente aestate fuerunt per-* „*quam rarae. At omnes' quotquot habuimus fuere* „*originis gastricae et non raro vitium inflammatorium* „*fuerat commixtum. In ea enim tempora haec febris* „*incidebat, ubi binae differentes anni constitutiones hy-* „*emalis nempe emoriens, et inchoans aestiva et vice* „*versa sese excipiunt.*"

servatio me vel invitum, et longe alia non ignobili magistro edoctum convicit, febrem miliarem, petechialem, scarlatinam etc. originis gastricae semper esse; posse saepissime praeverti matura ventriculi et intestinorum vacuatione etc. (*l*).

LENTIN, die ook, zoo als uit zijne beschrijvingen blijkt, eenige malen *epidemien* van roodvonk, met galkoorts gepaard, heeft aangetroffen, denkt, dat de stoffelijke oorzaak der *scarlatina* bestaat in eene belette afzondering van *urine* en van huiduitwaseming, welke scherpe stoffen, zich bij de gal voegende, eene zamengestelde scherpte veroorzaken. Hij schijnt te twijfelen aan de besmettelijke natuur van deze ziekte, daar hij in een geval van kwaadaardige roodvonk geene besmetting gewaar werd (*m*). Onze beroemde DE MANN (*n*), die echter de ziekte, vooral wanneer zij kwaadaardig is, voor besmettelijk houdt, gelooft ook, dat de oorzaak der roodvonk in de eerste wegen schuilt, en vooral van gal afhangt, welke gedeeltelijk door opslorping, gedeeltelijk ook door *sympathie* met de huid werkt, en eene roosachtige ontsteking der huid veroorzaakt. De kundige Rotterdammer Geneesheer VAN DEN BOSCH heeft, in zijnen zoo nutti-

(*l*) P. 53. Men vergelijke daarmede verschillende plaatsen van zijne *Ratio medendi*, waarin hij zelfs de pest als een *morbus gastricus* en niet besmettelijk houdt

(*m*) *Beyträge zum Ausub. arzn.* t. III. p. 5—6.

(*n*) Geneesk. Corresp. t. II. p. 200.

tigen bundel van geneeskundige waarnemingen, bijna hetzelfde gevoelen omhelsd, en schrijft de roodvonk toe aan eene kwaadaardige stof, voortspruitende uit eene belette huiduitwaseming, gepaard met eene ophooping van slijm en galstoffen in de eerste wegen (*o*), welke zich vooral plaatst op de werktuigen der slikking, den mond, de tong, het gehemelte, en de oor- en kwijlklieren, en zeer spoedig waterachtige zweren en spruw in die deelen te weeg brengt; met koorts; schielijke ondermijning der krachten, bijzonder met eenen, in den eersten opslag niet schijnenden; maar waarlijk kwaadaardigen uitslag, die veel overeenkomst heeft met dien *subphlogistischen* staat, welken men dikwijls in de darmen van geopende lijken aantreft, en die, zoo spoedig tot *gangreen* overhelt.

De heer REICH, die ons eene geheel nieuwe leer omtrent de natuur en de oorzaken dezer ziekte gegeven heeft, denkt, dat dezelve bestaat in het geheele afsterven van de opperhuid, en in het vormen van een geheel nieuw omkleedsel des ligchaams (*p*), en is tevens van meening, dat dezelve niet besmettelijk is, omdat hij in sommige gevallen zag, dat de ziekte zich niet verder voortplantte (*q*).

Wan-

(*o*) l. c. p. 41, en volgende.

(*p*) *Neue Aufschlusse uber die Natur und Heilung des scharlachfiebers.* p. 44.

(*q*) p. 101—102.

Wanneer wij echter die geneesheeren raadplegen, welke in dit ſtuk de meeste ondervinding hebben, en daarom als de meest bevoegde regters in deze zaak moeten beſchouwd worden, dan zullen wij zien, dat zij meest alle daarin overeenkomen, dat dezelve tot die ziekten behoort, welke niet, dan door beſmetting, worden voortgeplant.

De heer BICKER buiten kijf een zeer oplettend waarnemer, zegt uitdrukkelijk: „Zij heeft zich „*buiten allen twijfel* door beſmetting voortgeplant, „en zeer waarſchijnlijk meer door eene onmiddel„lijke beſmetting of aanraking, dan wel door de „lucht. In eene menigte van huisgezinnen is de „eene verſcheidene dagen na den anderen er van „aangetast, in velen verſcheidene kinderen tegelijk, „nadat er vooraf eerst één de ziekte had onder„gaan; ook hebben velen dezelve gekregen door „de zieken op te pasſen, en zij heeft zich ſom„tijds als tot zekere wijken en buurten bepaald. „Meer dan één huisgezin heb ik bediend, waar„van een, twee of meer kinderen de ziekte ge„had hebben, en waarvan de anderen, afgezon„derd gehouden, zijn vrij gebleven, ſchoon zij „dezelve nooit gehad hadden. Zonderling is het „geval van twee kinderen, die op mijne aanra„ding, terwijl de moeders de ziekte zeer zwaar „hadden, haar hebben blijven zuigen, zonder den „minſten ſchijn van de ziekte gekregen te heb„ben (*r*). — Zij heeft in hare verſpreiding en „woe-

(*r*) p. 264–5.

„ woede zich eveneens toegedragen, als doorgaans
„ eene *Epidemie* van kinderpokjes zich toedraagt.
„ In het begin is er flechts hier en daar in de
„ ftad een enkele van aangetast geweest, en niet
„ zeer hevig. Vervolgens is zij langzamerhand
„ verfpreid, algemeener en kwaadaardiger gewor-
„ den. Den eenen tijd heeft zij fterker in de eene,
„ en den anderen tijd fterker in de andere wijk
„ gewoed."

CLARCK (*s*) zegt: „ de Scharlakenkoorts zoo
„ wel, als de kinderpokjes en mazelen, kan niet dan
„ door haar eigen fmet worden voortgebragt, —
„ dit is niettemin zeker, dat er weinige of geene
„ door de ziekte aangetast werden, die niet voor
„ de befmetting blootgefteld geweest waren, en
„ dat, zoodra die in een huisgezin zich ontdekte,
„ gemeenlijk alle de kinderen er door aangetast
„ werden, en zelfs ontfnapten bejaarde perfonen
„ zulks niet altoos. Het fchijnt derhalve redelijk,
„ te befluiten, dat het eigenlijke fmet, door de
„ inademing der ziekelijke ftof van befmette per-
„ fonen, overgebragt werd, en dat men die als
„ de eenigfte teweegbrengende oorzaak moet be-
„ fchouwen."

Alle befchrijvingen van onze inlandfche *Epidemien*, van den heer KETEL, MOLL, THEMMEN, VOLTELEN en meer anderen, komen alle daarin overeen, dat zij oogenfchijnlijk door befmetting werden voortgeplant. De

(*s*) l. c. p. 28.

De heer STRUVE (*t*) schrijft de groote sterfelijkheid en de schielijke verbreiding van deze ziekte in 1799 te *Görlitz* toe aan de groote vrees en de onbekendheid met den besmettenden aard derzelve, daar zij door de kleederen van het eene huis in het andere gedragen werd, en de besmetting zich daardoor zoo schielijk verspreidde, dat op eenen dag vijf, zes en meer personen daardoor aangetast werden. Hij oordeelt verder, dat zoo wel bij de uitbotting, als bij de afschilfering, dit gif zich het meeste scheen te verbreiden. — Een jong mensch werd door het aantrekken van laarzen, die hij van iemand kocht, welke aan de roodvonk gestorven was, aangestoken (*u*).

De Hoogleeraar VON HILDENBRAND (*v*) verhaalt hieromtrent, dat hij, de roodvonk niet gehad hebbende, te *Weenen* eenen zieken daaraan bezocht had, dat hij twee jaren daarna in *Polen* door die ziekte werd aangetast, toen hij den zwarten rok aantrok, dien hij te *Weenen* bij den roodvonk-zieken had gedragen, en dat hij op deze wijze de ziekte daar verspreidde, die er niet aanwezig was. En hierin komt dan de roodvonk ook met de mazelen overeen. Een zeer geloofwaardig Geneesheer, en mijn achtingwaardige vriend, schreef mij onlangs uit den *Haag*, dat in het verleden jaar, toen de mazelen daar zeer kwaad-

(*t*) l. c. p. 85.

(*u*) p. 201, *note*.

(*v*) *Uber den ansteckend. Typhus*, p. 123.

kwaadaardig regeerden, eene moeder, die een of twee kinderen aan de mazelen had liggen, eenen brief schreef in de ziekenkamer, welke daar bij toeval een paar dagen bleef liggen, en daarna met den post gezonden werd aan haren zoon te *Cassel*; dat die kort daarop de mazelen kreeg, en dat de geneesheer verzekerde, dat er op dien tijd in geen tien mijlen in de rondte mazelen regeerden; zoo dat die buiten twijfel door den brief waren overgebragt.

Plenciz (*w*) zegt ook, dat niet alleen de kwaadaardige roodvonk, maar zelfs de zeer goedaardige zeer besmettelijk is. „*Scarlatina praecipue maligna* „*sit morbus summe contagiosus, et periculosus, qui* „*integras familias quandoque delere solet. — Si* „*enim in communitate decem infantum unus eadem* „*corripiatur, vix aliquis præsentium ab ea immu-* „*nis erit unde videtur ejus contagium facilius pro-* „*pagabile et multiplicabile, quam in variolis et* „*morbiliis ipsis.*" Hij heeft echter hier de bijzondere opmerking, dat somtijds bloedverwanten, offchoon op plaatsen van elkander verwijderd wonende, op denzelfden tijd door deze ziekte werden aangetast, waarvan hij het voorbeeld bijbrengt van vijf graven van *Courland*, waarvan de kinderen, die op verschillende buitengoederen woonden, waar geen roodvonk was, echter daardoor aangedaan werden en stierven. Het is zeer waarschijn-

(*w*) l. c. p. 61—2.

schijnlijk, dat hier ook de smetstof door brieven of andere goederen zal zijn overgebragt.

De heer KORTUM zegt van de *epidemie* van de roodvonk, die hij in 1793 te *Stolberg* waarnam, dat zij ontwijfelbaar besmettelijk was, dewijl, zoodra iemand daarvan aangetast werd, aanstonds meer menschen in hetzelfde huis en in de buurt daaraan ziek werden, — en dat de smetstof zich zoo schielijk aan wakers enz. mededeelde, dat zij reeds den derden dag ziek werden.(*x*)

De beroemde STRACK(*y*) is ook van de besmettelijkheid dezer ziekte zoo overtuigd, dat hij daarvan getuigt: *contagiosa est; non facile do-* „*mum dimittit, quin omnes in ea infantes corri-* „*puerit; vix aliquem impunem relinquit.* — „*Quod miasma scarlatinum peracre sit, adeo,* „*ut non solum inhalatum inficiat, sed et tactu* „*cutim inflammet, praeter ea, quae supra com-* „*prehensa sunt exempla, proximum hoc esto.* „*Puella triennis G. febre scarlatina laborabat,* „*quam mulieres calefacientibus medicamentis exas-* „*peraverant. Magnam pater filiae curam ha-* „*bebat, eandemque cubantem velabat, exuebat,* „*vertebat, tractabat, et suis manibus, quibus,* „*nudis cum clunibus insidebat, gestabat. Inde* „*patris, qui auriga erat palmarum callosa cutis* „*scar-*

(*x*) HUFELAND, Journ. VII. 3de st. p. 28.

(*y*) *Febr. Scarl.* in HUFELAND, Journ. XVII. T. 2de st. p. 95.

„*scarlatino rubore tincta, intumuit, et moleste „pruruit; post fatiscens, ut tela detracta est; ideo „nunc difficiles manus pater, habena equos regere „ut possit, consutis ex grosso corio digitalibus „manicas induere debebat.*"

De heer FILTER van *Nordhausen* (z), een zeer naauwkeurig waarnemer, maakt dezelfde aanmerking, dat, wanneer een kind in een huisgezin van de roodvonk werd aangetast, de overigen gemeenlijk spoedig volgden; dat het onder de zeldzame gevallen behoorde, dat de eene of andere, die aan de besmetting blootgesteld was, niettemin vrij bleef; dat de smetstof zich gemeenlijk zeer schielijk ontwikkelde, want dat kinderen dikwijls den tweeden of derden dag na de besmetting reeds ziek werden; — dat eindelijk deze stof onder de vlugste smetstoffen moest behooren, daar men reeds besmetting kan te weeg brengen, wanneer men met dezelfde kleeding van eenen roodvonk-zieke in een gezond huis ging, waarvan hij verscheidene voorbeelden gezien had.

Ik zoude hier nog eene menigte van beroemde schrijvers kunnen bijvoegen, bijaldien ik, na zoo vele aanhalingen, dit niet overtollig keurde (*a*). Al-

(z) l. c.

(*a*) Van hetzelfde gevoelen is GRANT *a short account of a fever and sore throat, which began to appear in and about London, in September* 1776. *The angina mucosa spread so fast in November* 1776, *that I seldom* vi-

Alleen zal ik hier bijvoegen, dat mijne vijf en twintigjarige ondervinding mij ook dit overvloedig heeft bevestigd. — Men zegge echter niet, dat dit van eene *Epidemische* gesteldheid der lucht kan afhangen, en dat dit dus de besmettelijkheid dezer ziekte niet genoegzaam bewijst. Ik zal hierop echter het volgende aanmerken:

1. Het komt volkomen ook met mijne eigene waarnemingen overeen, dat de roodvonk nooit van zelf ontstaat, maar dat dezelve altijd van buiten werd aangebragt. Ik heb in alle gevallen altijd den loop kunnen nasporen, die de besmetting hield, en steeds waargenomen, dat zij zich in de huizen niet alleen, maar ook van straat tot straat voortplantte.

2. De roodvonk komt daarin volkomen met pokken en mazelen overeen, dat zij allerhande soort van gestellen aantast, vooral, wanneer de ziekte hevig is, en naar den verschillenden aard, gestellen en *epidemien*, zeer verschillende soorten en wijzigingen dezer ziekte veroorzaakt.

3. Offchoon men sommige menschen vindt, die nooit pokken of mazelen krijgen, hoe zeer zij zich

---

visited fewer than ten, and sometimes twenty of a day the reason was, that when it got into a house commonly went through the whole family: especially the children and maid servants; the mothers and nurses were often affected, and in some families the footmen and porters, p. 29, 30. Van dezelve gedachten is ook SPRENGEL, l. c. p. 418 en J. FRANK, l. c. p. 196—7.

zich ook aan besmetting blootstellen, heeft dit nog meer bij de roodvonk plaats; ook ziet men niet zelden, dat er eene bijzondere *epidemische* gesteldheid plaats vindt, welke de vatbaarheid voor deze ziekte vermeerdert.

4. Wanneer men de menschen van elkander afzondert, zoo dat zij geenerhande gemeenschap met de zieken hebben, kan men dezelve voor deze ziekte bewaren, zoo als wij dit naderhand door voorbeelden zullen toonen.

5. Ook daarin komt de ziekte met de kinderpokken en mazelen overeen, dat men dezelve slechts eens in zijn leven bekomt. Mijne ondervinding komt hierin met die van PLENCIZ, VOGEL, BICKER, KREIJSSIG, STRUVE, CAPPEL, HUFELAND, ROSEN en vele anderen overeen, dat ik nooit zelf de ziekte bij hetzelfde voorwerp voor de tweede maal gezien heb. Ik wil echter de ondervindingen van anderen, als van NEUMAN, ELVERT (*b*), HORN (*c*), die dezelve driemaal in hetzelfde voorwerp gezien heeft, geheel niet loochenen, daar ik dit enkel als *anomalien* beschouwe, en dit ook een enkele reis met de kinderziekte en mazelen plaats heeft.

6. Eindelijk toont ook de ondervinding, dat deze smetstof niet alleen door onmiddellijke aanraking, en door het inademen van de lucht van een be-

---

(*b*) CAPPEL, p. 113.

(*c*) *Archiv. f. pr. medic.* VII. 2. p. 286. Zie ook HUFELAND *pract. bibl.* t. XXIV. 4. p. 210. seqq.

besmet huis of vertrek, maar ook door kleederen enz. wordt overgebragt. Mij is door een' voornaam' geneesheer in deze stad verzekerd, dat in een huis de roodvonk drie malen eenige weken en maanden na elkander was aangestoken, nadat men een bed, waarop een zieke gelegen had, wederom had gebruikt.

En dit zal dan, naar mijn inzien, genoegzaam zijn, om de betwistte vraag te beslissen, *of de roodvonk eene besmettelijke ziekte zij?* en of het der moeite waardig zij, middelen in het werk te stellen, om deze ziekte voor te komen, en de voortplanting daarvan te verhoeden?

VOORBEHOEDING.

Niettegenstaande ik reeds twee verschillende reizen over de voorbehoeding van deze ziekte gesproken heb (*d*), zal ik echter om het groot belang, hetwelk wij hieromtrent hebben, op dit punt nog eens weder komen, en nog eenige aanmerkingen daarover maken.

I. *Vooreerst* dan heb ik aangemerkt, dat, terwijl deze ziekte alleen door dadelijke besmetting wordt aangebragt, men derzelver algemeenwording zoude kunnen verhinderen door den eersten zieke aanstonds in een daartoe bestemd en afgezonderd huis te laten

(*d*) Geneesk. Magazijn, t. IV. en in een bijzonder stukje: *Iets over de voorbehoeding van de Roodvonk.* Groningen 1807.

ten overbrengen, en alle gemeenschap met de gezonden af te snijden; — of, door de besmette huizen, even als in tijden van pest, door eene wacht te bezetten, en alle verkeer daardoor te verhinderen. Dan, daar dit nog lang onder de vrome wenschen zal blijven, zal ik alleen daarop aandringen, dat ieder, zoo veel hij kan, alle voorbehoedmiddelen, die in zijne magt zijn, gebruike, om zich zelven en anderen voor de besmetting te bewaren, en dat de Geneesheeren zelve zorgen dat zij niet de overbrengers der ziekte worden, en ook er met ernst op aandringen, om al de daartoe dienende middelen te doen uitvoeren. Te dien einde rade ik hen ten ernstigste, dat zij in tijden van *epidemische* en kwaadaardige roodvonk met alle behoedzaamheid in het bezoeken hunner zieken omgaan; dat zij, vóor dat zij zich naar de besmette huizen begeven, eerst hunne andere zieken afdoen, ten minste alle noodelooze en overtollige bezoeken vermijden, vooral daar zij gevaar loopen de ziekte aan kinderen, die daarvoor meer vatbaar zijn, over te brengen; dat zij niet te lang in besmette kamers en huizen vertoeven, ten einde hunne kleederen niet met smetstof te verzadigen; dat zij zich verkleeden, en niet met dezelfde kleederen, waarmede zij deze zieken bezocht hebben, wederom andere bezoeken; dat zij zich, na het bezoeken dezer zieken, telkens wel wasschen en reinigen, dikwijls van linnen veranderen, en hunne kleederen laten luchten, uitkloppen, en aan den damp van minerale zuren

(waar-

(waarvan ſtraks nader) blootſtellen. — Men zal mij, hoop ik, deze aanmerking ten goede houden, daar mij voorbeelden genoeg bekend zijn, dat de ziekte niet anders, dan door geneesheeren of heelmeesters, heeft kunnen worden overgebragt. — Het ſpreekt van zelf, dat, wil men de ziekte vermijden, men ten ſtrengſte moet zorgen, dat men niet alleen zelf in geene beſmette huizen gaat, maar ook de dienstboden dezelve niet van daar in huis brengen, en eindelijk, dat men toch eens doe ophouden die verderfelijke gewoonte van lijkſtaatſien en begrafenismaaltijden, welke ondanks ook alles, wat men daartegen gezegd heeft, niet ophouden, en ſteeds de bronnen blijven, waardoor de beſmettelijke ziekten, vooral te lande, van den eenen tot den anderen worden overgevoerd.

II. Offchoon het zeker is, dat de meeste beſmettelijke ziekten, en ook de roodvonk, veelal door nalatigheid van de vereischte voorzorgen algemeen worden, is het echter niet minder waar, dat men ook, zonder dat men het weet, in beſmette huizen kan komen, of beſmette dingen kan aanraken, en alzoo buiten zijn weten door de ziekte kan worden aangetast. Het is in dit geval moeijelijk, om den voortgang der beſmetting in de huizen voor te komen. Intusſchen heeft men zich hiertoe van de volgende middelen met den besten uitſlag bediend: dat men aanſtonds den zieke van de gezonden afſcheidde, en alle gemeenſchap daarmede deed ophouden, en dat men ter verzorging en oppasſing zoodanige menſchen gebruikte, welke

de

de ziekte reeds hadden doorgeſtaan. Ik heb te voren reeds opgemerkt, dat D. FILTER van *Nordhauſen* op deze wijze, door dezelve af te ſcheiden, zijne kinderen had behouden, en gedurende de laatſte *epidemie* in deze ſtad is dit door velen ook met het beste gevolg geſchied, en de ziekte bij éénen ſlechts gebleven. Ook heeft men, op het ſterk aandringen van eenige onzer geneesheeren, zieken oppasſers genomen, die zich tot dit werk alleen bepaalden; en dit is ook van veel nut geweest, om de verdere verſpreiding te voorkomen.

III. Wat nu de bijzondere voorbehoedmiddelen betreft, welke men zoude kunnen en behooren te bezigen in die gevallen, waarin men verpligt is, roodvonk-zieken te bezoeken, of ook, wanneer men beſpeurt, reeds de beſmetting op de eene of andere wijze gevat te hebben: Ik zal niet herhalen, hetgeen ik daaromtrent te voren geſteld heb, daar mijn gevoelen hieromtrent hetzelfde blijft (*e*). En ik zal dus alleen aanmerken, dat men in allen gevalle zorgvuldig moet acht geven, dat men al hetgeen het ligchaam voor de ziekte vatbaar maakt, zorgvuldig behoort te vermijden; dat men dus naar mate van den verſchillenden aard der zamenloopende koorts, al datgene behoort te verwijderen, hetwelk ons dezelve kan berokkenen; dat men dus, wanneer de roodvonk van eenen *gastriſchen* of galachtigen aard is, dikwijls

(*e*) In het voorgemelde Stukje: *Over de voorbehoeding van de Roodvonk.*

wijls de ziekte door een braakmiddel — wanneer die *catarrhaal* is, door uitwaſemende middelen — en wanneer dezelve van eene rotachtige natuur is, en onder den vorm van *angina maligna* voorkomt, door koortsbast en verſterkende middelen kan voorkomen; dat men eindelijk hieruit kan verklaren hoe het komt, dat in verſchillende *epidemien* ook tegenſtrijdige en verſchillende middelen zijn nuttig geweest.

IV. Wat nu betreft de middelen, welke geſchikt zouden zijn om het gif zelf van de roodvonk te verſtoren: hieromtrent merk ik aan, dat de overzure zoutzure berookingen, welke mij altijd zeer wel voldaan hebben, over het algemeen, zoo verre mijne berigten gaan, in deze Provincie allezins aan de verwachting hebben beantwoord, en dat er ook, ſedert de meer gezette en doelmatige aanwending daarvan door de heelmeesters te lande, nergens eene doorgaande doodelijke *epidemie* heeft plaats gehad; dat ik, als vaste Preſident der Provinciale Commiſſie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzigt, gedurig berigten heb ontvangen van hier en daar aanſtekende Roodvonk, maar dat dezelve bij zeer weinige huizen en perſonen is bepaald gebleven, waarbij men dan toch ook behoort op te merken, dat ook alle andere middelen, welke den voortgang der ziekte konden onderdrukken, daarbij niet verzuimd zijn. — De liefde tot de waarheid vordert echter, dat ik hier zegge, dat er ſommige geneesheeren zijn, welke met deze berookingen

min-

minder op hebben: en wie zal niet zeer gemakkelijk bevroeden, dat die ook zeer weinig kunnen uitrigten, wanneer men voor het overige het gif met volle teugen indrinkt, en door onreinheid enz. de smetstof gedurig vermenigvuldigt? — Andere zijn er intusschen ook in andere Provincien, welke daarmede zeer veel op hebben, en meenen daarvan ter beteugeling der besmetting zeer veel nut te hebben gehad.

Ik heb onder de middelen, welke tot wegneming of verstoring der smetstof worden aangeprezen, ook te voren genoemd de *Belladonna*. De heer HAHNEMAN heeft dit middel eerst als een geheim aangeprezen, en hetzelve naderhand algemeen bekend gemaakt. Ik heb echter niet gemerkt, dat hetzelve veel opgang gemaakt heeft, en, behalve de reeds te voren genoemde geneesheeren JORDENS en SPUIN, vind ik alleen, dat de heer ETMULLER (*f*), die in eene sterke ijlhoofdigheid de *Belladonna* tot ¼ gr. alle drie uren in deze ziekte met een gewenscht gevolg had toegediend, daardoor werd aangemoedigd, om hetzelve ook als een voorbehoedend middel te bezigen; dat hij het ook bij twee kinderen, die de beginselen der ziekte reeds hadden, met eene gelukkige uitwerking had gegeven. Hij gaf alle drie uur ⅛ gr. der *Belladonna* met suiker, waardoor een sterk kleverig zweet ontstond, en de

(*f*) HUFEL. *Journ.* XX. 4st. p. 101.

de ziekte zonder uitflag daarmede eindigde. Hij had het ook nog in een ander geval met vrucht gebezigd. Andere geneesheeren van naam, STRUVE, STIEGLITZ, HEIM, HECKER en andere, hebben daarmede niets op, en dit was dan ook de reden, dat de heer HAHNEMANN (*g*) in een nader ftukje beweerde, dat men zijn middel niet in de regte roodvonk, maar in de *purpura miliaris*, (welke toch, zoo als wij boven zagen, dezelfde ziekte is) hadden aangewend. Ik heb niet kunnen ontwaar worden, of men ook dit middel ter voorbehoeding der roodvonk in ons land gebruikt hebbe.

Meer heb ik te zeggen van de poeijers van *calomel* en *fulphur auratum antimonii*, die ik als voorbehoedend middel met meer vertrouwen heb aangeraden. Daar men, zonder mijne waarnemingen gelezen te hebben, in een Duitsch Journaal dezelve verworpen heeft, zal ik, behalve de te voren bijgebragte eigene ondervinding, welke ik federt dien tijd overvloedig bevestigd gevonden heb, hier de getuigenis bijbrengen van diegene, welke mij tot het geven van dit middel aanleiding gegeven hebben; waarbij ik dan ook nog kan voegen de getuigenis van mijnen geachten vriend, den heer Med. Doct. SCHUURMAN, van *Steenwijk*, die mij, weinige weken geleden, heeft verzekerd, dat hij zoo vele bewijzen van het nut van dit mid-

(*g*) HUFELAND, *Journ.* t. XXIV. 1. p. 139.

middel ter voorkoming der ſcharlakenkoorts in zijne praktijk had ondervonden, dat hij mij konde verzekeren, dat het hem nog nooit had verlaten, en dat hij, nimmer de roodvonk gehad hebbende, dezelve, als hij zich aan beſmetting moest bloot ſtellen, met het grootſte vertrouwen bezigde.

Ik had reeds voor vele jaren opgemerkt, dat niet alleen de *calomel* nut deed in de ingeënte kinderziekte, en had daarom ook dikwijls de poeijers van DIMSDALE, uit *merc. dulc.* met *ſulph. aur. antim.* beſtaande, toegediend. Dan de getuigenis van vele geneesheeren, vooral van HUFELAND, voor mij hebbende, had ik ook deze poeijers ter voorbehoeding voor de kinderpokken gegeven, en mij daarbij zoo wel bevonden, dat de kinderen, die dezelve gebruikten, of geheel en al van de beſmetting vrij bleven, of ten minſte de ziekte zeer goedaardig kregen. Dit bragt mij natuurlijk op het denkbeeld, om ook dit middel ter voorbehoeding in de roodvonk te bezigen, en ik werd hierin bevestigd, toen ik zag, dat dit door den heer HUFELAND ook ter voorbehoeding dezer ziekte gebruikt werd.

HUFELAND zegt (*h*), „dat hij ſedert eenigen „tijd begonnen heeft menſchen, die in gevaar wa„ren van aangeſtoken te worden, het *Pulvis Plum*-

me-

(*h*) *Journ.* XVI. 1. p. 175.

„ *meri* (*calomel* en *ſulphur. aurat.* in gelijke dee-
„ len) om den anderen dag in zulke giften te
„ geven, dat het ſlechts een of twee ſtoelgangen
„ te weeg brengt, en ik heb gevonden, dat deze
„ niet werden aangeſtoken." Dan wij vinden het ſterkſte berigt omtrent dit middel van den heer Dr. SELIG in *Plauen* (*i*). Hij had namelijk opgemerkt, dat, daar hij bij de inenting der kinderziekte gewoonlijk van 6 tot 8 giften van een mengſel uit *calomel ſulphur. aurat.* en *Tart. Emetic* gaf, van 300 ingeënte kinderen *geen* de roodvonk kreeg, offchoon zij zich zelfs voorbedachtelijk aan beſmetting blootſtelden. Dit maakte hem opmerkzaam, vooral daar hij wist, dat ſommige Engelſche geneesheeren de *calomel* als een zeer krachtig middel in deze ziekte hadden gebezigd, en hij beſloot zijne eigene en eenige andere kinderen opzettelijk eenige giften van dit middel te geven, en liet hen bij roodvonkzieken in de buurt gaan, en ziet, *geen* van deze kinderen werd beſmet. Eenen heer op het land, die reeds een kind aan de roodvonk in huis had, werden door hem de poeijers gezonden, en door negen perſonen gebruikt, die alle vrij bleven, offchoon de ziekte op het dorp overal heerſchte. Het is der moeite waardig, deze geheele verhandeling te lezen, waarin het nut van de *calomel* in deze ziekte door vele voorbeelden bewezen wordt; dan waarvan ik nader

(*i*) HUFEL. *Jour.* XVI. 1. p. 24. ſeqq.

derhand ook met een woord opzettelijk zal handelen (*k*).

Onlangs heeft men ook de minerale zuren als voorbehoedmiddelen tegen de roodvonk aangeprezen. NEUMANN geeft twee gevallen op van voorwerpen, die reeds duidelijke teekenen dezer ziekte hadden, en door een ſterk gebruik dezer zuren van de ziekte bevrijd bleven (*l*). Wat hiervan zij, — ik heb niet gevonden, dat daarmede ook van anderen eenige proeven zijn genomen (*m*).

Het zal niet noodig zijn, dat ik verder iets over het reinigen en zuiveren der handen enz. zegge, daar ik over het een en ander te voren breedvoerig genoeg geſproken heb.

GENEZING.

Het wordt tijd, dat ik tot mijn voornaamſte ſtuk, de behandeling namelijk van deze ziekte overga.

Wanneer de ziekte eenvoudig, gemakkelijk en goedaardig is, zoo als dezelve in den tijd van SIJ-

(*k*) De heer REIL geeft bijna dezelfde voorbehoedmiddelen op, maar ſchijnt vooral als algemeen voorbehoedmiddel het koude bad, dagelijks aangewend, aan te raden. p. 144. ſeqq.

(*l*) CAPPEL, l. c. p. 173.

(*m*) Men zie ook REIL, p. 146—7.

SIJDENHAM meestal bij kinderen werd waargenomen, en zoo als wij dezelve ook in sommige *Epidemien* nog aantreffen, is zij zoo gemakkelijk te overwinnen, dat men geene geneesmiddelen daarbij behoeft, of behoort te gebruiken. In de meeste kwaadaardige *Epidemien* zelfs vindt men doorgaans, ook bij volwasfenen, zulke gemakkelijke en gunstige gevallen. Men kan alsdan de ziekte gerust aan de natuur overgeven, wanneer men maar zorgt, dat men de heilzame werkingen daarvan niet stoort, en den regelmatigen afloop niet belet. Ik wil gaarne bekennen, dat er vele voorbeelden zijn, dat men in zulk een gemakkelijke roodvonk zich aan de lucht heeft blootgesteld, en allerhande zware spijzen zonder nadeel gebruikt; dan ik oordeel dit altijd onvoorzigtig, en denke, dat het altijd gevaarlijk is, zelfs in den gemakkelijksten trap der ziekte, zich in de lucht te begeven. Ik geloof, dat het allezins noodzakelijk is, dat men in deze ziekte de huid in eene bestendige warmte houde, om dezelve, als het ware, voor te bereiden, om het scharlakengif door dezen weg te ontlasten, dewijl de regelmatige en gunstige afloop der ziekte daardoor het best bevorderd wordt. Ik sta daarom ook, in de gunstigste gevallen zelfs, de zieken niet toe, om in het begin der ziekte het bed te verlaten, terwijl ik ook, zelfs gedurende de vervelling, aanrade zoo veel mogelijk het bed te houden, dewijl het bijna ondoenlijk is, als de zieken zich voor het overige wel bevinden, hen geheel aan het bed te verbinden; ook is dit in

de-

deze zeer gemakkelijke en ligte ſoort minder noodig, als men maar zorgt, dat men geene koude vat. Wanneer de roodvonk zoo gemakkelijk is, laat ik meestal niet anders dan laauwe of warme doorſpoelende dranken drinken, terwijl een zacht aftrekſel van vlierbloemen de uitwaſeming bevordert, en hier voordeel ſchijnt te doen. Wanneer er geene teekenen van *ſordes* in den beginne der ziekte aanwezig zijn is het niet alleen onnoodig, maar zelfs ſchadelijk, hier purgeermiddelen toe te dienen, welke ik echter onder de vervelling niet ongepast keure, dewijl er altijd onder de ziekte zich ſtoffen in de eerſte wegen verzamelen, welke men door zachte laxeermiddelen behoort te ontlasten.

De *ſcarlatina anginoſa*, of roodvonk met zeere keel verzeld, is altijd eene zwaardere ziekte, dan de eenvoudige ſcharlakenkoorts; zij is intusſchen niet altijd gevaarlijk, en in ſommige gevallen is zij zoo gemakkelijk, dat de natuur alleen genoegzaam is, dezelve te overwinnen. In vele gevallen, wanneer de ziekte eenvoudig en de keelontſteking matig is, zal het niet noodig zijn iets anders te doen, dan het bed te houden, een aftrekſel van vlierbloemen te nemen, en de keel met gerſtenwater en vijgen te gorgelen, en ſomtijds eene warme pap of zuurdeeg om de keel te leggen, terwijl na het afloopen der ziekte het nuttig zal zijn zachte openende middelen te bezigen.

Even, als in de kinderziekte en in de mazelen, komt ook hier in de behandeling alles aan op de koorts, welke met de roodvonk vergezeld gaat.

BEHANDELING DER INFLAMMATOIRE ROODVONK.

Offchoon wij gezien hebben, dat zich bij deze ziekte allerhande foort van ziekten kunnen voegen. is het bij mij echter vrij duidelijk, dat, wanneer dezelve in jonge en fterke geftellen voorvalt, hier meestal, even als in andere koortsachtige *exanthematifche* ziekten, een zekere trap van *phlogistifche* gefteldheid plaats heeft, en dat er daarom altoos eene mindere of meerdere *antiphlogistifche* behandeling in den beginne der ziekte moet plaats hebben.

De verbazende hitte, en fnelheid van pols, volgens de waarnemingen van LORRY, bevestigd door die van STIEGLITZ (*n*), toonen dit overtuigend genoeg. Dit is vooral waar van de *angina fcarlatinofa*, waarin meestal eene zekere mate van ontfteking aanwezig is, en dit is ook reeds door de eerfte befchrijvers dezer ziekte, door PLENCIZ, DE HAEN en anderen waargenomen, en wordt door vele der hedendaagfche fchrijvers, als STIEGLITZ, HEIM enz. bevestigd. — Dit is zulk een gewigtig ftuk, dat het der moeite waardig is, dat wij hier zoo kort mogelijk bepalen, wanneer, in hoe verre, en onder welke omftandighe-

(*n*) Verfuch n. p. 272.

heden deze *antiphlogistische* behandeling behoort te worden in acht genomen (*o*).

Vooreerst behoort men altijd eene min of meer *antiphlogistische* of verkoelende behandeling aan te raden, wanneer ook de eenvoudige roodvonk sterke, jonge en volbloedige menschen aantast, dewijl hier altijd door de werking van het gif eene sterke terugwerking der vaten wordt teweeg gebragt, waardoor de *assimilatie* en *reproductie* dezer stof te veel bevorderd, en dus eene zwaardere ziekte teweeg gebragt wordt, bijaldien men de koorts en andere toevallen niet bedwinge door eene koele behandeling, terwijl daardoor ook tevens de *congestie* naar het hoofd, en de ontsteking der keel gematigd en verminderd wordt. Want ofschoon het mij voorkomt, dat eene al te koude behandeling de natuurlijke werking der huid moet storen, en de noodzakelijke vorming van den uitslag verhinderen, is het niet minder zeker, dat niets in deze ziekte, vooral, wanneer dezelve in jonge, sterke en volbloedige gestellen voorvalt, nadeeliger is, dan de zieken in heete kamers en onder veel dekens en vederen bedden te begraven. Men

(*o*) CURRIE en WILLAN hebben opgemerkt, dat de hitte tot 112 graden loopt, de hoogste, die men ooit in het menschelijk ligchaam heeft waargenomen, waarschijnlijk omdat bij de koortshitte nog die van de huid-ontsteking komt. Ook is de adem zoo heet, dat men zich van de zieken moet afwenden. De pols is ook meest sneller, dan in alle andere koortsen. REIL p. 101—1.

Men moet hier altoos een zeker midden bewaren en de zieken matig gedekt voor de koude behoeden. — Wanneer ik echter hier eene *antiphlogistische* geneeswijze aanbevele, wil ik daardoor niet altijd ruime aderlatingen verstaan hebben, ofschoon ik echter moet zeggen, dat ik in alle die gevallen, waarin ik dezelve om de kracht der koorts te breken heb aangewend, daarvan nimmer nadeel, maar wel zeer veel nut heb ondervonden, maar ik versta daardoor eene koele behandeling, het gebruik van doorspoelende zure dranken, van alle plantzuren, azijn, en vruchten, *emollieerende* en inwikkelende afkooksels met *nitrum* en *sal Ammoniac*, maar vooral *emulsies* met salpeter enz. De heer STIEGLITZ, die zich op dezelfde wijze over deze ziekte uitdrukt, en nog verder hierin gaat, dan ik, zegt, dat hij in eene achttienjarige praktijk uit eigene ervaring niet zeggen kan één geval gezien te hebben, waarin deze behandeling niet te pas kwam. Wij zijn het echter in de daartoe gebezigde middelen niet zeer eens, daar hij de bloedontlastingen zelden noodig keurt, en braak- en purgeermiddelen onder de verkoelende middelen brengt (*p*).

Ik geloof wel, dat men daaronder mag brengen het matig open lijf houden, door klisteren, of zure verkoelende laxeermiddelen, wanneer er hardlijvigheid plaats heeft; dan mijne ondervinding heeft mij niet geleerd, dat dezelve voor de bloedontlastingen kunnen in de plaats gesteld worden. De

(*p*) Pag. 272—3.

De heer HEIM (*q*) is in zijne beoordeeling van deze *methode* ook met mij van dezelfde gedachten, en wanneer wij andere schrijvers hieromtrent naslaan, vinden wij, dat zij voor het grootste gedeelte ook aderlatingen en verkoelende middelen aanraden. Het is dus niet alleen onnut, maar zelfs nadeelig, dat men in het allereerste begin der ziekte aanstonds *antimoniaalmiddelen*, veel min, dat men warmere zweetmiddelen toediene, dewijl daardoor de koorts vermeerderd en de ziekte heviger gemaakt wordt.

Ten tweede. Niemand zal tegenspreken, dat, wanneer de Scharlakenkoorts met eene ware *inflammatoire* koorts gepaard is, men aderlatingen en eene *antiphlogistische* geneeswijze moet aanwenden. Deze behandeling wordt dies te meer noodzakelijk, naar mate de koorts sterker en de toevallen van ontsteking heviger zijn. Men let hier op over het algemeen te weinig, en ik denke, dat men te zeer bevreesd is voor een schielijk verval van krachten, en dat men hierom dikwijls eene aderlating verzuimt in het werk te stellen, welke alle de nadeelige gevolgen zoude voorgekomen zijn, die men dikwijls naderhand ziet volgen. Daar de roodvonk op zich zelf eene *inflammatoire* ziekte is, daar dit gif de vaten hevig aanzet, is het geen wonder, dat, wanneer er een ontstekingachtig gestel, of eene *epidemische* koorts van een' *inflammatoiren* aard, of eene algemeene on-

(*q*) HORN, *Archiv f. med. erfahr.* t.

ontſtekingkoorts zich hierbij voegt, dat er geweldige ontſtekingachtige toevallen kunnen ontſtaan. Dewijl nu de roodvonk niet tot de zuivere ontſtekingen, maar tot de onzuivere behoort, uit eene ſcherpe ſtof voortvloeijende, waarin de terugwerking der natuur hevig is, maar ook zeer ſchielijk uitputting en zwakheid volgt, wordt daardoor eene *animale* ſcheikundige verandering der vochten te weeg gebragt, waardoor er geen etter geboren wordt, maar het werktuigelijk geſtel ſchielijk tot *gangreeneſcentie* overgaat. Ik wenschte wel, dat dit over het algemeen meer wierd in acht genomen, en dat men de ſnelvolgende *gangreen* in deze ziekte, welke op eene hevige keelontſteking volgt, en die zich, of door het koud vuur in de keel, of door *petechiae* en blaauwe vlekken over het ligchaam vertoont, waarop de dood zeer ſchielijk volgt, niet als een gevolg van zwakheid, zoo als niet zelden gebeurt, maar als een gevolg van allerhevigſte onzuivere ontſteking beſchouwde, en bij tijds voorkwam. —— Dit tijdperk van ontſteking is dikwijls zeer kort, en duurt ſoms maar eenige uren, zoodat het niet zelden niet opgemerkt wordt, en de geneesheer ook te laat geroepen wordt, om die middelen in het werk te ſtellen, welke de doodelijke gevolgen daarvan kunnen voorkomen, en de lijder dikwijls in korte uren aan eene ſoort van ſtikking ſterft. Ik beken, dat het ſomtijds zeer moeijelijk is, om in de praktijk zelve dit geval te beoordeelen; dan het geſtel van de zieke, en vooral de heerſchende

ziek-

ziekte gesteldheid, zal ons, bij een naauwkeurig onderzoek, hieromtrent licht genoeg geven.

Men begrijpt van zelf, dat het in dit geval van veel belang is, dat men wel bepale, op wat tijd en onder welke omstandigheden men hier aderlatingen in het werk stelle.

Men behoort in dit geval aanstonds in het begin der ziekte eene ruime aderlating te doen, en wanneer de toevallen niet aanstonds bedaren, dezelve na weinige uren te herhalen, wanneer men gewoonlijk zien zal, dat de hevige toevallen bedaren, en de ziekte haren gewonen gang zal loopen. Een der eerste beschrijvers dezer ziekte, de heer PLENCIZ is ook volkomen van dit gevoelen, en het is daarom der moeite waardig deze plaats hierover te schrijven (*r*) *Primis indicationibus satisfit, si illico sanguis ex pede et in debita quantitate mittatur. Hoc modo enim satisfacimus et generalibus inflammationum et nostris de scarlatina indicationibus; nam hac ratione demitur exuberans humorum copia, minuiturque impetus eorum ad partes affectas. — Scio quidem multos celebres practicos abhorrere VS. praesentibus exanthematibus instituenda, quia erroneis praejudiciis capti exanthematum retrocessum, aut retropulsum metuant. — Nam in nostro casu exigit VS. status morbi inflammatorius, et præceps ex neglecta, et omissa sanguinis missione vitae periculum, quia brevissime*

(*r*) l. c. *de scarlatina* p. 92—93.

„ *mo tempore inflammatione adfectae partes in* „ *gangrenam mortemque terminantur, quibus V. S. in debita quantitate instituta moras injecit; ut dein ex aliis appropriatis remediis multum sperandum restet. — Praeterea non tantum meis, sed etiam aliorum observationibus edoctus edicere possum, quod nisi in scarlatina valde maligna quantocius sufficiens quantitas sanguinis detrahatur aegri brevissime aut suffocentur, aut gangrena afficiantur.*" GRANT (*t*) heeft ook in zijne beschrijving van de Epidemie te *Londen* van 1777 op de nadrukkelijkste wijze het gebruik van het lancet in deze ziekte aangeprezen, en tegen het vooroordeel van sommige geneesheeren geijverd, die hetzelve verwaarloozen. Hij heeft opzettelijk en met vele voorbeelden getoond, dat de aderlating in jonge en volbloedige gestellen, vooral in den winter, noodzakelijk was, en het verzuim daarvan dikwijls den dood veroorzaakte. — Wij vinden echter nergens met zoo veel kracht het nut der aderlating in deze ziekte aangeprezen, als bij onzen landgenoot BICKER (*u*). „ Bij „ velen heeft het mij berouwd," zegt hij, „ dat „ ik niet eerder of meerder heb kunnen aderlaten, omdat ik er niet eerder bij geroepen was, „ of

(*t*) *A short account of a fever and sore throat which began to appear in and about London in Sept.* 1776 &c. pag. 30. *seqq.*

(*u*) l. c. p. 269.

„of de ouders er niet in wilden toeſtemmen. — „Onkunde, vooroordeelen, gemeene volksdwalingen, verkeerde kinderliefde enz. hebben, gelijk „ongelukkig niet vreemd is, in doorgaande ziekten niet weinige de ſlagtoffers dezer ziekte doen „worden. — Ik heb eene jonge Jufvrouw van „13 jaren, bij welke ik den derden of vierden „dag geroepen werd, en wier ouders de aderlating niet tijdig genoeg wilden toeſtaan, ellendig „zien lijden en ſterven aan eene geweldige ontſteking van de keel, het ſtrottenhoofd, de long „enz., gevolgd van eene zigtbare verſterving „(*gangrena*) dier deelen. — Een jongetje van „5 jaren, eensklaps en allerhevigst door de ziekte „aangetast, met eene kennelijke ontſteking van de „herſenvliezen, keel, longen, met vreesſelijke benaauwdheden, raaskalling enz., heb ik door „twee ruime, en kort opeen gedane aderlatingen, „waarvan het bloed ſterk ontſtoken was, zoo „zeer in alle opzigten verbeterd, dat men het „geweld der ziekte meende geheel overwonnen te „hebben, doch na 24 uren kwamen alle die toevallen met dezelfde hevigheid weder; de ouders, „uit vreeze voor te groote verzwakking, begeerden geene verdere aderlatingen, alles verergerde „hand over hand, in weerwil van alle andere „aangewende middelen, de deelen der keel verſtierven, daar kwam bij een aanhoudende onwillige loop, het kind bleef eenige dagen jammerlijk liggen, en ſtierf den zevenden dag bij „wijze van verſtikking." — WITHERING, die

an-

anders geen vriend van aderlatingen is, zegt echter uitdrukkelijk, „dat de zwakheid en de zwakke pols versterkende middelen schijnt te vorderen, maar dat daardoor de slapeloosheid, de brandende hitte in de huid, en de ijlhoofhoofdigheid vermeerderd worden," — en kort daarna, „dat de verzwakking, de zwakke pols, de brandende hitte, en de blaauwe vlekken, die zich hier en daar vertoonen, bewijzen schijnen te zijn van de rotachtige natuur der ziekte, en dat hierom rottingwerende middelen, en de koortsbast in een sterke mate gegeven werden, en dat de rotachtige zeere keel, en de pokken met diergelijke vlekken, die zich in den herfst vertoonden, de geneesheeren in deze dwaling versterkten." Intusschen waren deze brandige vlakken op de amandelen hier de gevolgen van een' hoogen trap van ontsteking, die even zoo door een ondoelmatig gebruik van den koortsbast onderhouden werd (*v*).

De Heer FISCHER van *Luneburg* heeft in eene vrij breedvoerige verhandeling zeer wel bewezen, dat men veelal de kwaadaardige en *nerveuse* toevallen in de roodvonk door eene verhittende behandeling te weeg bragt, en daardoor het gif scherper maakte, zoo dat er gevaarlijke toevallen ontstonden; dan zijne *antiphlogistische* geneeswijze verschilt merkelijk van de onze, daar hij hier geene

(*v*) *Account of a Scarlet fever* &c. *Abh. fur pract. Arzte.* V. B. 2 st.

de algemeene aderlatingen, maar braak- en purgeermiddelen voorschrijft.(w)

De HAEN, NAVIER, AASKOW, EICHEL, DE MEZA hebben dezelfde verkoelende behandeling, en de aderlatingen bij volbloedigen, en als er teekenen van ontsteking waren, met nut aangewend, zoo als men breeder bij deze schrijvers zoo wel, als bij VOGEL, BURSERIUS, FRANK, KREYSIG en anderen kan nazien. Ik voeg hier alleen bij, dat WILLAN(x) getuigt, dat niet alleen de geneesheeren van het vaste land, maar dat ook die van de noordelijke deelen van *Engeland* met vrucht in deze ziekte aderlatingen bezigden; dat MORTON dezelfde behandeling volgde bij de meeste zieken, die hij te *London* behandelde. Volgens de *Medical Essays*(y), waren er in de *Epidemische* Scharlakenkoorts, die in het jaar 1733 te *Edinburg* heerschte, maar weinige van de zieken gestorven, die men bij tijds rijkelijk aderliet, want daardoor werd de koorts verminderd, de pijn in de keel werd daardoor verbeterd, en het was het eenige middel, waardoor men het braken en den doorloop konde stillen. Het zal niet noodig zijn, dit door meerdere getuigenissen te staven; ik merk alleen aan, dat de heer LUST mij berigtte, dat in

(w) HUFELAND, *Journ.* XIII. D. p. 46. seqq.

(x) l. c. p. 263.

(y) WILLAN, p. 268. et *Medical Ess.* vol. III. p. 27.

in de *Epidemie*, welke in *'s Bosch*, eenige jaren geleden, plaats had, waarin de ontfteking zoo hevig was, dat reeds den tweeden of derden dag de keel *gegangreneerd* was, en alle zieken daaraan genoegzaam ftierven, de koortsbast, minerale zuren enz., welke eerst gebruikt werden, daarin de ziekte verergerden, tot dat hij de geneesheeren aldaar waarfchuwde tegen deze behandeling, en aderlatingen en verkoelende middelen aanraadde, waarop de toevallen zoo fnel bedaarden, dat er geen kind, dus behandeld, aan deze ziekte ftierf. Kort daarop kwam ook de roodvonk te *Oosterwijk*, waar hij de geneeskunst uitoefende. Hij behandelde allen met aderlatingen en verkoelende middelen, en had het geluk van er geene te verliezen, terwijl in de omliggende dorpen zeer velen flagtoffers werden van eene verkeerde tegengeftelde behandeling.(z)

Ten derde. Het is fomtijds zeer moeijelijk te beoordeelen, of men in het begin der ziekte eene aderlating moet bezigen, wanneer fomtijds alle teekenen van zwakheid plaats hebben, en de ingetrokkenheid van het wezen, de kleine, zwakke, fnelle en onregelmatige pols, en andere krampachtige toevallen veeleer eene beginnende zenuwkoorts, dan eene ware ontfteking zouden doen vermoeden. Intusfchen zijn het echter deze zelfde toevallen, wel-

(z) Zie ook BANG, l. c. p. 167. WILLEMSE, in Geneesk. Corr. I. D. p. 604. HUXHAM.

welke eene ruime aderlating gebiedend vorderen; terwijl eene tegengestelde behandeling den dood veroorzaakt. „A mirum ego ipse" zegt PLENCIZ (a), „aliquoties summa cum admiratione ob„servaveram, quod vegeti et alias sanissimi infan„tes, aut juvenes, scarlatina maligna correpti „brevissimo tempore cum pulsu debili, frequente et „inaequali perquam debiles languerent: qua ex „ratione mihi haesit aqua, an in simili casu san„guis mittendus esset, nec ne. — Sed experientia „me a posteriori docuit, quod ex celebrata Vse „similes aegri potius refocillarentur, quam oppri„merentur: nam pulsus exin fiebat aequalior for„tior, et mollior, quod denotat in similibus ca„sibus vires oppressas non vero exhaustas dici de„bere." Waarvan hij eene uitvoerige en zeer goede verklaring geeft. De heer BICKER maakt bijna dezelfde aanmerking (b). „Eenige gevallen „heb ik ontmoet, waarin de aanwijzing tot de „aderlating in het begin zeer duister was, zoo „dat men, voorzigtig zijnde, en geene genoegzame „ondervinding hebbende, met moeite tot dezelve „zoude besloten hebben. Lijders namelijk, die „geheel magteloos neergeslagen lagen, en een „zwakken of liever kleinen, zeer rad en ongelijk „slaanden, naauwelijks voelbaren pols hadden; „schoon hunne keel vrij hevig ontstoken ware; „dan

(a) l. c. p. 96.
(b) l. c. p. 270.

„dan door ondervinding geleerd hebbende, dat „men zulks meermalen ontmoet in aanhouden„de koortſen, en in andere koortſen met uit„ſlag, en dat in zoodanige gevallen de kleinheid „van den pols en de magteloosheid niet veroor„zaakt worden door uitputting, maar door den „hevigen ſtaat der ontſteking, die de levens„krachten als onderdrukt, en alle de vaten kramp„achtig zich doet zamentrekken, heb ik geene „zwarigheid gemaakt, om eerst eene kleine aderla„ting in het werk te ſtellen, ten einde het bloed „te kunnen bezigtigen, en ik ben te gereeder „daartoe overgegaan, wanneer ik bij de ontſte„king der keel de wangen rood, de huid op „het aanraken heet, den pols te gelijk geſpannen, „en geene andere oorzaak vond, geene zware „ontlasting bij voorbeeld, waardoor der lijderen „krachten konden uitgeput zijn. In de meesten „van deze gevallen heb ik gezien, dat het bloed „met eene geweldige drift uitſprong, en zeer „ontſtoken was, dat de pols er ruimer en vol„ler, en de lijders er door verligt werden, waar„om ik dan ook doorgaans de aderlating nog eens „of meermalen heb doen herhalen, en altoos met „een gewenscht gevolg." Ik moet bekennen, dat het ſomtijds moeijelijk is, te onderſcheiden, of hier in het begin der ziekte eene overſpanning der vaten, dan wel ware zwakheid plaats hebbe. Het laatſte geval is mij nooit voorgekomen, maar zeer dikwijls het eerſte. Ik ben echter van oordeel, dat men minder kwaad zal doen met eene klei-

kleine aderlating ter beproeving (*exploratoria*) in het werk te ſtellen, wanneer dezelve niet volſtrekt noodig is, dan dezelve na te laten, wanneer die gevorderd wordt, terwijl ook de voorgaande oorzaken, de geſteldheid des lijders en de *epidemiſche* natuur der ziekte, den oplettenden geneesheer licht genoeg zullen geven (*c*).

Ten vierde moet ik hier aanmerken, dat de aderlating niet alleen te pas komt in het begin der ziekte, maar ook in het vervolg en in de kracht derzelve, wanneer de ontſteking na de in het werk geſtelde aderlating aanhoudt, of wanneer,

(*c*) Het bovenſtaande is door mij reeds voor vier of vijf jaren geſchreven, toen men over het algemeen van oordeel was, dat de roodvonk meestal eene *astheniſche* ziekte was. Ik heb daarom zoo breedvoerig en met bewijzen uit de beste ſchrijvers het tegendeel zoeken te bewijzen. Sedert dien tijd is men daaromtrent merkelijk van gevoelen veranderd, en men is het over het algemeen meer met mij eens geworden. HAMILTON beſchouwt de *angina ſcarlatinoſa* als zeer *inflammatoir*, en houdt de aderlating in het begin der ziekte voor zeer dienſtig. Hij beſloot dit eerst uit het nut der neusbloeding in deze ziekte. (zie SEDILLOT, *Journ. de Medec.* t. 47. N. 201, 2.) — Bijzonder verdient hierover gelezen te worden de Verhandeling van den heer E. HORN, over eene *Epidemie* van Roodvonk, die hij zelf in de *Charité* te *Berlijn* waarnam. *Archiv.* 1811 2 *p.* 250.

neer, dezelve in het begin verzuimd zijnde, deze toevallen aanhouden, of bijaldien dezelve zich in het verdere beloop eerst vertoonen; in alle deze gevallen heb ik met het beste gevolg, ook in den verderen loop der ziekte, dezelve in het werk gesteld. BICKER heeft somtijds zes en meerdere aderlatingen noodig gevonden.

Het gebeurt niet zelden, dat men eene aderlating, welke in de ziekte zelve niet was aangewezen, moet in het werk stellen om het een of ander dringend toeval weg te nemen, hetwelk in deszelfs beloop voorkomt. Dus deed NAVIER (*d*) aderlatingen, om de ijlhoofdigheid en slaapzucht, welke in deze ziekte zoo lastig zijn, weg te nemen. — Men moet hier echter wel in acht nemen, dat de aderlating hier niet te stade komt ten zij deze toevallen wezenlijk van ware en *active congestie* naar de hersenen afhangen. Immers is de ijlhoofdigheid een zeer gewoon toeval in deze ziekte, welke van verschillende oorzaken kan afhangen. Dat dezelve echter ook van ware drukking van bloed kan afhangen, bewijst onder anderen de opening van eenen zieke, die *comateus* stierf bij den heer SCHRAEFER (*e*), bij welken noch in de keel, noch in de borst- en buikholte iets tegennatuurlijks gevonden werd, maar in het hoofd alle vaten van bloed sterk uitgezet waren, en

(*d*) l. c.

(*e*) HUFELAND, *Journaal*, l. c.

en in de holligheden der herſenen twee oneen helder water gevonden werden (*f*).

Bijzonder is ook de aderlating aangewezen, wanneer de zwelling en ontſteking der keel zoo hevig zijn, dat men daarvan ſtikking te vreezen hebbe. BICKER, GRANT en PLENCIZ rekenden daarom herhaalde aderlatingen in dit geval zeer noodzakelijk en onontbeerlijk. — Eveneens is het gelegen, wanneer er, het zij door ſtofverplaatſing, het zij door verſpreiding der ontſteking, *peripneumoniſche* of *pleuritiſche* toevallen ontſtaan, wanneer

(*f*) De heer ALBERS van *Wernſtorf* zag eene *Epidemie* van Roodvonk met ontſteking der herſenen, beginnende met ſterke brakingen, doorloop, geweldige hoofdpijn, ijling, roode oogen, daarna verzeld gaande met *ſoporeuſe* toevallen, die met weinig uitſlag gepaard waren. Naderhand werden het aangezigt en de handen blaauw en koud, en de ledematen verlamd, waarna de dood ſpoedig volgde. — Bij het openen der lijken had de huid die bruine kleur, die men bij beroerte aantreft; men vond weivocht onder en boven het harde herſenvlies. De ſlagaderen hadden weinig en de aderen veel bloed. — Onder de *tunica arachnoidea* en tusſchen de herſenen was een *gelatineuſe* ſtof. De longen waren vol bloed. — Na de braking door *opium* geſtild te hebben, deed hij koude omſlagen om het hoofd, en mostaardpappen aan de kuiten leggen. Hij liet oogenblikkelijk aderlaten, vooral wanneer er eene roosachtige ontſteking der huid plaats had. HORN, *Archiv*. 1812, I. p. 217. ſeqq.

neer eene ruime aderlating dikwijls alleen den lijder kan behouden.

Ten vijfde kan de aderlating te ſtade komen op het einde der ziekte, wanneer de huid droog en brandig is, de hitte, hardheid en ſnelheid van den pols eene ontſtekingachtige geſteldheid aanduiden, en er anders vrees zoude zijn, dat er een *hydrops acutus* zoude volgen, waarvan wij nader zullen handelen.

Ten zesde. Het zal niet noodig zijn in alle gevallen, bij voorbeeld van plaatſelijke ontſteking, aanſtonds aderlatingen, vooral bij kinderen, in het werk te ſtellen, dewijl dezelve ſomtijds te veel zouden kunnen verzwakken. Bloedzuigers op de borst, of aan den hals aangelegd, zijn hier dikwijls voldoende; en daar men dezelve hier overvloedig kan bekomen, heb ik mij daarvan, vooral bij keelontſtekingen bij kinderen, met het beste gevolg bediend. Het gebruik der bloedzuigers behoorde in ons land buiten twijfel meer algemeen te zijn. De heer FISSCHER (*g*) heeft daarover breedvoerig gehandeld.

Ten zevende. Het ſpreekt van zelf, dat men tevens met het gebruik der aderlatingen moet paren doorſpoelende verkoelende laauwe dranken, waardoor men vooral de waterachtige ontlastingen bevordert, en de wegen der huid en der nieren open houdt. Offchoon ik niet van oordeel ben, dat men, ten minſte in het begin der ziekte, purgeer-

(*g*) l. c.

geermiddelen moet toedienen, en de heilzame werking der natuur, om de uitſlag naar de huid te brengen, niet moet ſtoren, heeft mij echter de ondervinding geleerd, dat het even ſchadelijk is; om de behoorlijke buikontlasting te verwaarloozen; en hierom is het altijd noodig in deze *complicatie*; niet alleen door klisteren dagelijks behoorlijke ontlasting te bevorderen, wanneer die ontbreekt, maar ook door zachte buikzuiverende middelen bij de verkoelende dranken te voegen, als *Manna*, *Tamarinde*, *ſal. Glauberi*, enz.

Ten achtſte. Meer twijfelachtig is het gebruik der ſpaanſche vliegpleisters in deze ziekte, wanneer daarmede ontſteking gepaard is. Sommige zijn van oordeel, dat men beter doet zich daarvan te onthouden, en liever zuurdeeg met mostaard en azijn om de keel te leggen, of het *linimentum volatile* als afleidend middel te bezigen. Ik heb in de *ſcarlatina*, wanneer er eene *inflammatoire* koorts mede gepaard was, meestal door eene ruime aderlating, of door bloedzuigers aan den hals aangelegd, de toevallen kunnen bedaren, en zelden derzelver gebruik noodig gehad. Dan daar in ons land zeer dikwijls tevens iets *catarrhaals* daarmede gepaard is, zijn in dit geval ſpaanſche vliegen niet af te keuren. Voorts daar de *ſcarlatina* eene onzuivere ontſteking is, welke ſchielijk noodlottig kan worden, is het ſomtijds noodig, na de aderlating aanſtonds eene ſpaanſche vlieg te leggen, en in dit geval is eene ſpaanſche vlieg, rondom de keel gelegd, een ſchielijk werkend en dikwijls

ook een schielijk verligtend geneesmiddel. Meestal echter is het voordeeliger in sterke ontsteking der keel, warme pappen van havergort of lijnkoeken aan te leggen, welke, gepaard met aderlatingen en inspuitingen, veel verligten. LENTIN (*h*) liet de door VOGEL aangeprezene pap uit *pulp. Cassiae* ℥i *olei amijgd. dulcium* ℥ ß *Elaterii. spir. sal. Ammo ā* ʒij, met veel nut aanwenden. Ik kan echter niet zien, dat dit kostbare en onzindeijk middel meer, dan eene mostaardpap, zoude uitvoeren. GRANT (*i*) is met mij van begrip, dat eene spaansche vlieg, rondom de keel gelegd, een uitstekend middel is, en niet alleen de uitwaseming, maar ook de heilzame kwijling bevordert. WITHERING (*k*) schijnt het gebruik der spaansche vliegen niet zeer te begunstigen. „In den zomer," zegt hij, „vermeerderen zij de ijlhoofdigheid; het is echter bezwaarlijk zich daarvan „te onthouden bij groote zwakheid van pols, „groote beklemdheid en angst: intusschen stier„ven desniettemin de zieken, waarbij men dezel„ve gebruikte, dikwijls. De spaansche vliegen „waren in den herfst minder nadeelig; wanneer „de hersenen, kort na het begin der ziekte, „veel leden, dan deden zij groot nadeel. Wan„neer

(*h*) *Beytrage fur ausub. Arrn.* t. III. p. 6.

(*i*) l c. p. 28.

(*k*) *An account of a fever and sorethroat in auser Abh. in aussuch'. von* KOCH. t. II. p. 358.

„neer men ze, bij eene ſterke keelontſteking, „rondom den hals legde, dan deden zij op verre „na zoo veel dienst niet, als in andere keelont„ſtekingen, de *angina maligna*, enz.

KORTUM (*l*) vond in eene *epidemie* van roodvonk te *Stolberg* veel nut van de ſpaanſche vliegen, in den nek gelegd, terwijl hij weekmakende pappen met veel *hyosciamus* om de keel legde, en daarbij eenige malen des daags het *linim. volat. comphor.* inwreef; oordeelende hij met FABRE, dat men de *veſicatoria* niet te na aan de ontſtokene plaats zelve moest leggen, dewijl daardoor de ontſteking vermeerderd werd. Gewoonlijk heb ik ook eene ſpaanſche vlieg tusſchen de ſchouders met nut laten aanleggen. — CAPPEL, die daarover zeer breed handelt, wil dezelve in ontſtekingachtige gevallen niet gebruikt hebben (*m*), voert echter vele ſchrijvers aan, die dezelve na de aderlating nuttig vonden.

Ten negende. Wat nu betreft de plaatſelijke behandeling der *anginæ*: in ſommige gevallen kan de keelontſteking zoo geweldig en de zwelling zoo groot zijn, dat men, dezelve verwaarloozende, daarvan ſtikking zoude te vreezen hebben, zoo als dit werkelijk in de *epidemie* van 1790 hier te *Groningen*, door den heer THEMMEN (*n*) beſchreven, gebeurd is; vooral wanneer de ontſteking zich

---

(*l*) In HUFELAND's *Journaal*, VII. 3de ſt. p. 31.
(*m*) l. c. p. 328.
(*n*) l. c.

zich ook tot de luchtpijp uitſtrekte. Het ſpreekt van zelf, dat aderlatingen en bloedzuigers (wanneer er ontſteking plaats heeft) hier het meeste nut zullen doen, en dat vervolgens ook ſpaanſche vliegen moeten aangelegd worden. Ik heb in de laatſte *epidemien* dezer ziekte geene gevaarlijke keelziekte bij de *ſcarlatina* ontmoet, en zeer weinig mij over dezelve behoeven te bekommeren, daar ik te voren in *'s Hage* dezelve zeer dikwijls zeer gevaarlijke gevolgen zag hebben, en deze het moeijelijkſte toeval der ziekte uitmaakte. Ik heb zelden eenige moeijelijkheid van het gorgelen ondervonden, en mij veelal bediend van een eenvoudig afkookſel van knollen en vijgen met een weinig honigazijn vermengd, hetwelk de ontſteking verminderde en de afſcheiding van ſlijm bevorderde. Wanneer de keel zeer ontſtoken was, gaf ik als gorgeldrank een aftrekſel van lijnzaad, of *emollierende* kruiden met vijgen. Bij kinderen heb ik dikwijls inſpuitingen moeten bezigen, maar bij volwasſenen heb ik dit lastiger gevonden, dan het voorzigtig ſpoelen.

Zelden heb ik hier gezien, dat de keel tot verzwering overging, maar niet zelden, dat uit de amandelen een etterachtig vocht uitzweette. Toen ik te voren de praktijk in *'s Hage* uitoefende, heb ik in ſommige *epidemien* dikwijls de keel tot verzwering zien overgaan, terwijl de zieke voor het doorbreken van het *absces* doodelijk benaauwd was. Het is mij altijd voorgekomen, dat het voorzigtig was, om, zoodra er teekenen van ettering waren,

ren, aanſtonds dit *absces* te openen, wanneer ik geene geneesmiddelen verder noodig had, en de zieke, door verzachtende mondſpoelingen te bezigen, ſpoedig herſtelde. — Het komt dus ook volkomen met mijne ondervinding overeen, dat, wanneer de ontſteking in de keel zeer ſterk is, de overige toevallen minder gevaarlijk zijn, en dat de ziekte, na het ophouden der keelontſteking, gemeenlijk gemakkelijk afloopt.

Ten tiende. Eindelijk is het hier de plaats, om iets te zeggen van het begieten met koud water in deze ziekte, onlangs door den heer CURRIE aangeprezen, en van ſommige *Duitſchers* naderhand gevolgd. Men zal zich misſchien, en niet zonder reden, verwonderen, dat men in eene ziekte, waarin de minſte verandering van *temperatuur* ongetwijfeld, zoo als wij te voren getoond hebben, de nadeeligſte uitwerkingen voortbrengt, heeft durven voorſtellen, om gedurig het gauſche ligchaam met koud water te begieten, en dat dit geene doodelijke, maar ſomtijds goede uitwerkingen te weeg gebragt hebbe. Dan men zal zich daarover minder verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt, dat men op dit denkbeeld trapswijze gekomen is. — Immers had men reeds vroeger waargenomen, dat koude wasſchingen met water en azijn in rotkoortſen, met brandende hitte verzeld, nuttig waren, en dit bragt den heer CURRIE op het denkbeeld, om in deze ziekten het begieten met koud water te beproeven, hetwelk, bij tijds aangewend, zulke gelukkige uitwerkingen teweeg bragt,

bragt, dat de zieken daardoor in zeer korten tijd herstelden. — Hierdoor aangemoedigd, werd eerst door Dr. GERARD, daarna door CURRIE zelven, en eindelijk door mijn' geachten leermeester, den Hoogleeraar GREGORIJ te *Edinburg*, deze geneeswijze ook in de roodvonk met het beste gevolg gebezigd (*o*), terwijl men voorts ook in andere landen, vooral in *Duitschland*, daarvan met vrucht gebruik gemaakt heeft. Daar ik zelf dit middel niet gebezigd heb, kan ik omtrent de uitwerkingen daarvan uit ondervinding niet oordeelen, en daar de ondervinding ons dikwijls leert, dat wij geheele andere uitkomsten krijgen, dan wij van voren verwachtten, wil ik geenszins deze proeven en de juistheid daarvan loochenen, maar liever met een woord mededeelen, hetgeen de beste schrijvers ons hieromtrent opgeven, opdat een ieder zelf beoordeele, in hoe verre hij ook deze nieuwe geneeswijze zoude kunnen en behooren te beproeven.

Men had reeds te voren opgemerkt, dat er geene ziekte gevonden wordt, waarin de hitte zoodanig groot, de pols zoo snel, en de neiging tot ijlhoofdigheid zoo verbazend sterk is, als in de roodvonk. Dit bragt CURRIE op het denkbeeld, om

(*o*) CURRIE, *fernere nachrichten von den glucklichen Anwendung des kalten Sturzbades in adynamischen Fiebern* II, en HUFELANDS Bibl. XXIII N. 17, p. 266. HECKER, *Annal* 1 B 1 pag. 3. p. 234. HARLES en RITTER *neues Journ der ausl. med litt.* V. 1. *Saltzb. med. Zeit. Erganz.* X, N, 266. &c

om door kunſtige koude begietingen deze warmte weg te nemen. Zijne eerſte proeven vielen aanſtonds ook gunſtig uit. Hij liet gedurende de hitte de zieken uit het bed nemen en met koud water overgieten, en daarna in een bed leggen en wel bedekken; de hitte, ſnelheid van pols en ijlhoofdigheid hielden aanſtonds op, maar keerden na twee of drie uren weder, wanneer hij het koude ſtortbad wederom liet aanwenden, en dit ſoms tien of twaalf reizen in de vier en twintig uren liet herhalen. Er volgde ſomtijds zwakheid en ſlaapzucht, welke echter ſpoedig overgingen, en de ziekte liep gemeenlijk in drie of vier dagen af. Nu en dan kregen de zieken wel eens zwelling en hoest, maar deze toevallen verdwenen meest, bij eene gepaste behandeling. De heer GREGORIJ had zijne eigene kinderen daardoor gered. CURRIE brengt een groot getal waarnemingen bij, welke het nut van deze behandeling bewijzen. MOSMAN heeft dit middel in vele gevallen met nut gebezigd. FRANK zag het in *Engeland* met een goed gevolg gebruiken, en HEGEWISCH zegt, dat niet alleen hij, maar ook een ander geneesheer, het in een uitgeſtrekt ziekenhuis met het beste gevolg heeft aangewend. — Men behoort dit echter niet aan te wenden in eene ligte ziekte, maar alleen in die ſoort, welke met drooge hitte, en een' ſnellen pols, en eene ſterke keelontſteking gepaard gaat, terwijl zij in de *typheuſe* roodvonk, met *angina maligna* gepaard, zeer ſchadelijk is.

Of-

Offchoon het er verre af is, dat ik deze behandeling zoude willen aanprijzen, en daar het mij niet duidelijk genoeg is, in welke bijzondere gevallen het begieten met koud water nuttig of fchadelijk kan zijn; daar het bij mij nog onverklaarbaar is, waarom het begieten nuttig is in *typhus* en fchadelijk in roodvonk, met *angina maligna* gepaard, welke toch zeker tot deze foort van ziekten behoort, wil ik echter daarom zoo vele welbewezene proeven en waarnemingen niet in twijfel trekken, en het komt mij voor, dat de heer HECKER deze nieuwe behandeling te hard en eenzijdig beoordeelt. Ik wil liever, met den heer STIEGLITZ, nadere proeven en bepalingen der *Engelfche* geneesheeren afwachten. — Men denke echter geenszins, dat men deze fchielijke begieting met koud water eenigzins moet vergelijken bij het blootftellen van den zieken aan den invloed der koude lucht, daar de fnelle werking van het koude water op de drooge en heete huid eenen geheel anderen indruk daarop maakt, en gemeenlijk zeer fchielijk eene fterke uitwafeming te weeg brengt. Immers wordt de roodvonk hierdoor niet naar binnen geflagen, maar loopt fchielijker af, en de gewone affchilfering der huid volgt hierop geregeld (*p*).

BE-

(*p*) HORN beproefde de koude ftortbaden met goed gevolg in een geval van roodvonk, met fterke flaapzucht en hitte, waarin bloedzuigers, koude omflagen om

BEHANDELING DER GASTRISCHE EN BILIEUSE ROODVONK.

Niettegenstaande volgens mijne waarnemingen de roodvonk zeer dikwijls, ten minste in het begin, met eene *inflammatoire* koorts gepaard is, en hierom aderlatingen en eene *antiphlogistische* behan-

om het hoofd en andere *antiphlogistische* middelen te vergeefs gebruikt waren. Hij liet den lijder in een laauw bad zitten, en op het hoofd koud water gieten. — Hij waarschuwt echter zeer tegen het ligtvaardig gebruik van dit *heroïsch* middel, en wil het alleen aangewend hebben in de aanmerkelijke *congesties* en neiging tot ontsteking, waarin de gewone middelen niet toereikende zijn. *Archiv.* 1811, 2 *band* p. 510. — NASSE zag ook goede uitwerking van koude waschingen, HUFELAND's *Journ.* t. XXXIII: 4 s. Omtrent de koude en laauwe waschingen en baden verdienen ook gelezen te worden de proeven van D. REID te *Londen*, overgenomen uit het *Medical* en *Physical Journal* van 1804, waarin de schrijver uit zijne proeven besluit, 1. dat door deze behandeling de waterzucht wordt voorgekomen; 2. dat zelfs in *scrophuleuse* gestellen de klierverhardingen hierdoor verdwijnen; 3. dat in het eerste tijdperk, waarin de krachten nog niet gezonken zijn, het waschen met koud water, maar dat, nadat de ziekte eenige dagen geduurd heeft, het waschen met laauw water den meesten dienst doet. Zie HARLES en RITTER, *Journ. der ausl. Med. Litt.* V. 1. p. 83.

handeling vordert, is het er echter zeer verre van daan, dat dit altijd het geval zoude zijn, en wij hebben boven reeds opgemerkt, dat deze ziekte zeer dikwijls, en veel meer dan andere koortsige uitslagen, van een' galachtigen aard is, en ook niet zelden met *saburrale* toevallen gepaard gaat, of dat ook in het beloop der ziekte zich deze toevallen openbaren.

Wij hebben te voren opgegeven de verschijnselen, door welke zich deze toestand openbaart. En ik wil hier alleen nog opmerken, dat de uitslag in deze *complicatie* veelal donkerrood is, de keel zeer sterk gezwollen en de doorslikking moeijelijk is, de ijlhoofdigheid en woeling sterker is, de klierzwellingen meer gewoon zijn, de uitslag ligt terug slaat, en er veel meer eene rotachtige gesteldheid volgt, wanneer de ziekte in het begin verwaarloosd wordt. —— Het is echter bijzonder, dat in deze *epidemien* de roodvonk minder besmettelijk schijnt te zijn, zoo dat verscheidene schrijvers, die deze *epidemien* gezien hebben, deze ziekte voor niet besmettelijk houden.

Het is dan geen wonder, dat men in deze *complicatie* met veel nut braakmiddelen gegeven heeft. De ondervinding heeft ons toch overvloedig geleerd, wat men daar ook moge tegen inbrengen, dat er geene *directe* behandeling tegen de roodvonk en andere dergelijke ziekten bestaat, dewijl wij den aard der ziekte niet kennen, en dat wij dus niet in staat zijn iets te doen, dan de beletselen en de zamenstemmingen weg te nemen

men of te matigen, welke de ondervinding leert, dat het beloop der ziekte verhinderen.

De roodvonk schijnt bijzonder, wanneer zij in den zomer of herfst *epidemisch* plaats heeft, met een *saburrale* koorts gepaard te gaan, en ook de werkzaamheid der lever zoodanig op te wekken, dat er eene grootere hoeveelheid van scherpe gal wordt afgescheiden, en de ziekte ook de toevallen en het beloop der galkoorts aanneemt. In dit geval is er dus niets natuurlijker, dan om, zoodra mogelijk, de opgehoopte gal door braakmiddelen te ontlasten, en daardoor de *activiteit* der lever te verminderen, terwijl daardoor tevens de huidkramp wordt weggenomen, en de ziektestof zich gemakkelijker door den natuurlijken weg, door de huid, ontlast. De ondervinding heeft dit ook volkomen bevestigd. WITHERING, die mede een van de eerste en beste schrijvers over deze ziekte is, en die ook duidelijk deze *complicatie* beschreven heeft (*q*), denkt, dat men in den herfst, wanneer de aderlatingen nadeel veroorzaakten, aanstonds bij den eersten aanval der ziekte een braakmiddel gaf, dezelve meest op eenmaal wierd weggenomen; dat zij in het vervolg de toevallen zeer verligten; dat men echter altijd een sterk braakmiddel moet geven, en hetzelve dagelijks een of tweemaal herhalen. — Ik wil de ondervinding van WITHERING niet in twijfel trekken, dan ik zoude hem in

(*q*) l. c. p. 354. seqq.

in de dagelijksche herhaling dezer middelen niet durven navolgen. — HUFELAND, die over deze ziekte kort, maar, volgens gewoonte, zeer schoon handelt, schijnt mij ook meestal eene *bilieuse* roodvonk gezien te hebben, terwijl hij zeer tegen het gebruik der aderlatingen waarschuwt, en de braakmiddelen niet alleen in het begin, maar ook in het verdere beloop, niet alleen ter bedaring van de koorts, maar ook ter verligting van de keel sterk aanprijst. (*r*) — Hetzelfde gunstige oordeel omtrent de braakmiddelen geeft ook LENTIN (*s*). „*Notandum*," zegt hij, „*quam primum fauces jam* „*aliquantulum subdoluerint emetico ventriculum sub-* „*vertebam, idque toties repetebam, quoties eaedem* „*indicationes perseverarent, et id umquam erat* „*permissum. Quid? quod jam tum, cum unus* „*ex numerosa familia hoc morbo adfectus esset,* „*reliquis omnibus hanc medecinam devorandam* „*dabam, etsi adhuc sanorum speciem præ se fer-* „*rent, deinde vero iis, qui de vertigine, capitis* „*dolore, aut alio præsagiente signo conquererentur.* Hij bevestigt dit met de getuigenis van TISSOT. Hij heeft dit zelf wederom bevestigd door nieuwe waarnemingen in het jaar 1800 (*t*). Intusschen was deze *epidemie*, naar zijn eigen zeggen, van een' galachtigen aard, met eene overhelling tot ontbinding van het bloed. — Bij de meesten had een

---

(*r*) *Therapie*, II.

(*s*) *De aëre vitæ genere morbis et Clausthal*, p. 34.

(*t*) *Beyträge zum ausub. Arzneyw.* t. III. p. 6.

een gevoel van volheid omtrent de maag, afkeer van voedſel, braking van eene groote hoeveelheid groene gal plaats. Hij beſchouwde daarom ook deze toevallen als zekere aanwijzingen tot braakmiddelen, offchoon er ook geen bittere ſmaak, of galachtig beſlag op de tong aanwezig was.

Hij verkoos hier eene oploſſing van braakwijnſteen boven de *Ipecacuanna* te geven, tot dat er vier of vijf ontlastingen van boven hadden plaats gehad, omdat de *Ipecacuanna* zelfs bij gezonden de keel prikkelt. Hij ging ook hiermede voort, tot de gal ontlast was. Hij gaf dit middel ook dan nog, wanneer de keel reeds ontſtoken was, en de gal niet behoorlijk ontlast was. — Deze behandeling van den heer LENTIN was dus zeer doelmatig. — Hij beſluit echter te veel uit deze gevallen, wanneer hij denkt, dat de roodvonk altijd dezen oorſprong hebbe.

De heer B. RUSH, die in *Philadelphia* verſcheidene *Epidemien* van *ſcarlatina* had waargenomen, gaf ook met veel nut braakmiddelen; hij merkt intusſchen ook aan, dat in alle deze *epidemien* de roodvonk van eenen galachtigen aard was (*u*). — Het zoude te verre uitloopen, indien ik alle de ſchrijvers wilde aanhalen, die het gebruik der braakmiddelen in deze ziekte, en vooral in de *gastriſche* en galachtige *complicatie*, die zoo dikwijls vooral in het najaar voorkomt, hebben

(*u*) *Medicinische Unt. und Beob.* p. 162, ſeqq.

ben aangeprezen. Ik zal hier alleen een' geacht' schrijver bijvoegen, die in zijne zoo nuttige, als belangrijke waarnemingen ons ook eene zeer gewigtige verhandeling over den roodvonk geeft (*v*). Hij beschrijft namelijk *epidemien* van deze ziekte, welke duidelijk galachtig en *gastrisch* waren, en welke daarom ook bij het minste verzuim in rotkoorts overgingen, en zag daarom ook, dat na het gebruik der braakmiddelen, vooral van den *Tartarus Emeticus* vele galstoffen ontlast werden, en daardoor eene groote verligting van alle de toevallen ondervonden. — Ik ben voor mij ten volle overtuigd, dat de heer VAN DEN BOSCH zijne lijders zeer doelmatig behandeld hebbe; dan ik kan daarom geenszins toestemmen, dat de roodvonk altijd uit haren aard galachtig, en niet besmettelijk zij, daar ik zelf en vele anderen met mij hebben waargenomen, dat er altoos geene teekenen van gal of *sordes* plaats hadden, en men ook niet in alle gevallen braak- en nog veel minder purgeermiddelen moet toedienen.

De heer STIEGLITZ, dien ik reeds te voren gezegd heb een voorstander te zijn van de verkoelende behandeling in deze ziekte, meent, dat braak- en purgeermiddelen in het begin der ziekte voor de aderlating behooren in plaats gesteld te worden, dewijl zij minder verzwakken, en de krachten niet zoo zeer wegnemen, welke tot het geluk-

(*v*) Geneeskundige Waarnemingen, door H. VAN DEN BOSCH, N. VII p. 36, seqq.

lukkig ten einde brengen der ziekte vereischt worden. Dan de verdienstelijke geheimraad HEIM te *Berlijn*(w), die, in zijne langdurige praktijk, in 37 jaren ten minste 1500 aan deze ziekte behandeld heeft, getuigt, dat meer dan een vierde zijner zieken noch braak- noch laxeermiddel gebruikten, en er meerendeels gemakkelijk doorkwamen en weinig geneesmiddelen behoefden; dat hij zelden purgeermiddelen noodig had, en dikwijls gezien had, dat de ziekte zeer regelmatig afliep, niettegenstaande de zieke slechts om den derden of vierden dag stoelgang gehad had. „De heer „STIEGLITZ zegt, dat er bij de behandeling van „de roodvonk maar zelden aanwijzing tot aderla„ten plaats heeft, en dat de laxeermiddelen, wel„ke bij lange na zoo zeer niet verzwakken, verre „de voorkeur verdienen. Mijne ondervinding ge„biedt juist het tegendeel te gelooven, en ik zou„de het bedenkelijk achten, deze bestemde ver„klaring van den heer S., welker stoutmoedige „navolging gevaarlijk moet worden, met stilzwij„gen voorbij te gaan. Ik heb zeer dikwijls bij „sterke en gezonde kinderen, die de roodvonk „hadden, bloedzuigers aan de keel laten leggen, „zonder op het tijdperk der ziekte te letten, en me-

(w) *Bemerkungen über den Versuch einer Prufung* &c. *von Dr.* J. STIEGLITZ, *von Hern geh. Rath* HEIM *in Berlin*, *in* HORN, *Archiv. fur prakt. Medicin und Klinic.* I. B. I. heft. p. 186.

,, menigmaal bij jongelingen zonder verwijl tot al-
,, gemeene bloedontlastingen de toevlugt genomen.
,, De trap van ontsteking was in deze gevallen te
,, hevig, en hierom oordeelde ik braak- en pur-
,, geermiddelen niet aangewezen. — Over het al-
,, gemeen leert mij mijne ondervinding, dat het
,, in het gemeen in hevige ziekten veel minder
,, bedenkelijk is ontijdig ader te laten, dan te on-
,, pas laxeermiddelen te geven. Het gebeurt dan
,, ook zeer dikwijls, dat ik bij volwassenen, die
,, de roodvonk hebben, zoodra de ontsteking he-
,, vig is, zonder de minste bezorgdheid voor kwa-
,, de gevolgen twee- of driemaal aderlate, en
,, telkens 8 of 10 oncen bloed aftrekke. Hij heeft
,, niet alleen in het begin, maar zelfs in alle tijd-
,, perken der ziekte adergelaten, wanneer de toe-
,, vallen der borst en van het hoofd dezelve aan-
,, wezen, en hij voegt er bij, dat zijne ondervin-
,, ding hem geleerd heeft, dat de aderlatingen bij
,, de roodvonk onontbeerlijk zijn, en eene veel
,, snellere genezing bevorderen dan de laxeermidde-
,, len, die hij dikwijls voor onnoodig en nadeelig
,, houdt." — Over het algemeen is deze recensie zoo schoon en waar, dat ik dezelve, als dit niet ongevoegelijk was, hier zoude overschrijven, dewijl zij zoo veel waars en echt praktisch bevat, dat ik vooral aan jonge geneesheeren aanrade, dezelve te lezen en te bestuderen.

Offschoon ik dus niet kan instemmen met het gevoelen van sommige geneesheeren, die in alle gevallen van roodvonk braakmiddelen voorschrijven, ben

ben ik echter van gevoelen, dat dezelve, wanneer zij aangewezen zijn, zeer veel nut kunnen doen, en somtijds den lijder behouden.

Hetzelfde geldt ook van het gebruik der laxeermiddelen, welke in eene galachtige *complicatie* dezer ziekte even zoo zijn aangewezen. WITHERING, DE MAN, VOGEL, HUFELAND, VAN DEN BOSCH, LENTIN enz., raden, na het gebruik van braakmiddelen dagelijks door verkoelende middelen, *Tamarinde*, *Manna*, *Sal. glaub*, *Epsham*, *Cremor. Tart.*, enz., rijkelijk open lijf te houden, waardoor zij de ziekte meestal tot een goed einde konden brengen, en nadeelige en rotachtige toevallen voorkomen.

Omtrent het gebruik en misbruik der braak- en purgeermiddelen in deze ziekte zal ik nog het volgende aanmerken:

Vooreerst. De braakmiddelen komen in het begin der ziekte dikwijls te pas, dewijl zij niet alleen de maag zuiveren van alle onreinheden, welke niet zelden hier plaats hebben, en ook dikwijls de stof, die zich in de keel heeft vastgezet, ontlasten, en daardoor de ziekte in het begin nog kunnen voorkomen; maar ook vooral, doordien zij de huidkramp wegnemen, en hierdoor de uitzetting der ziekte naar de huid bevorderen. Daar de *gastrische complicatie* altijd moeijelijk is, en de ziekte dikwijls verergert, is een braakmiddel, wanneer er slechts eenige aanwijzing toe is, altijd nuttig, en bevordert zeer den gemakkelijken en regelmatigen loop der ziekte, zoo als dit door

HUFELAND en vele der beste ſchrijvers is waargenomen.

Ten tweede. Vooral echter zijn de braakmiddelen aangewezen in die gevallen, waarin eene galachtige *complicatie* aanwezig is, dewijl de braakmiddelen niet alleen de groote gevoeligheid en werkzaamheid van de lever verminderen, maar ook de gal, die hier gemeenlijk ſcherp is, en in eene te groote hoeveelheid in de maag en in de dunne darmen zoo wel, als in de galbuizen is opgehoopt, ontlasten, en hierdoor eene galkoorts voorkomen, of in haren loop ſtuiten. Immers leert ons de ondervinding, zoo wel in ons, als in alle andere landen, dat de roodvonk in den zomer en in het najaar zeer dikwijls deze *complicatie* hebbe.

Ten derde. In het beloop der ziekte zijn ook niet zelden braakmiddelen aangewezen, wanneer er door eene ophooping van ſtoffen of gal in de eerſte wegen huidkrampen ontſtaan, en daardoor de geregelde loop der ziekte gehinderd wordt (*x*).

Ten vierde kunnen ook alsdan braakmiddelen nuttig zijn, wanneer in het beloop der ziekte ijlhoofdigheid, *congeſties* enz. uit eene *gastriſche* of galachtige oorzaak ontſtaan, en er dus *metastaſen* en het inſlaan der roodvonk worden waargenomen. De oude en ervarene *Erlangſche* Hoogleer-

(*x*) CAPPEL heeft omtrent het gebruik en misbruik der braakmiddelen goede aanmerkingen p. 254 ſeqq.

leeraar WENDT (y) maakte het zich tot een hoofdregel in zijne behandeling, om een braakmiddel te geven als de uitflag bleek werd, en had zich gedurende vier en dertig jaren daarbij zeer wel bevonden. Het fpreekt echter van zelf, zoo als wij naderhand zullen zien, dat, wanneer deze toevallen van andere oorzaken ontftaan, deze middelen niet altoos dienftig zijn.

Ten vijfde. Men moet echter van deze middelen geen misbruik maken, en dezelve niet geven bij zeer zwakke, aandoenlijke of bloedrijke lijders. HUFELAND zag in het jaar 1801, in eene *epidemie* van roodvonk te *Berlijn*, na het gebruik van braakmiddelen een fchielijk zinken van de pols, en na eenige uren een *apoplectifche* dood ontftaan (z). In dergelijke *Epidemien*, waarin zwakheid het heerfchend karakter dezer ziekte was, zag BRUNING daarvan veel fchade, en ZIEGLER had gevallen gezien, dat kinderen in 8 of 24 uren na een genomen braakmiddel ftierven (*a*). De heer TELLEGEN, die ook, wat men ook daartegen moge zeggen, even min als ik een onbedingd voorftander der *gastrifche methode* in deze ziekte is, zegt te regt (*b*). „*In exhibendis autem evacuantibus me magis ad faniorem praxin, quam ad* „*quandam theoriam vel opinionem compofui: ob-* „*fes-*

(y) l. c. p. 41.

(z) *Journ der prakt. Heilk.* t. XII. 2 St.

(*a*) CAPPEL l c. p. 259.

(*b*) *Quaedam Obferv. in fcarlat.* p. 5 en 6

„sessa enim, quae haud raro, primis in hujus „morbi diebus conspiciatur lingua non facile illum „decipiet Medicum, cui jam per experientiam con„stat, talem linguae statum sæpuis ab alterata „hujus visceris secretione, quam a sordibus in pri„mis viis latentibus proficisci, ne vomitus quidem „tametsi simul adfuerit ad labem gastricam con„cludendam, mihi sufficit. Hoc enim symtoma „defatigans magis me judice, ab irritatione mias„matis, quam saburrae provocatum, sæpius sese „sedantibus vel et sinapismis compesci sinit enz. „*Longe tamen abest, ut omnem semper complica„tionem gastricam abnegem. E contrario si præ„ter dicta symptomata alia etiam systematis gas„trici adfecti signa observarem, uti os mucosum, „amarum, ponderis in regione epigastrica sensum „similiaque, bonis cum ægri rebus emeticum præ„scripsi.*"

Ten zesde. Omtrent het gebruik van purgeermiddelen ben ik het ten volle eens met den heer HEIM, dat dezelve dikwijls meer schade dan voordeel aanbrengen, en dat zij geenszins dezelfde uitwerking, als de aderlatingen, hebben; dat zij door hare prikkeling in de eerste wegen de natuur verhinderen, om de stof naar de huid te brengen, en dus zonder behoorlijke aanwijzing niet behooren gebruikt te worden. Ik heb, even als de heer HEIM, bij mijne zieken meermalen gezien, dat dezelve, zonder daarvan eenig ongemak te hebben, twee en meer dagen zonder afgang bleven. Het is echter altijd beter, dat de zieken, vooral indien

er veel koorts is, dagelijks ontlasting hebben, en hierom vind ik geene zwarigheid, om, wanneer zij daarvan eenig ongemak ondervinden, aanſtonds eene klisteer, of zacht laxeermiddel, bij voorbeeld, een drank met *Tamarinde*, *Crem. Tart.*, *Manna* of een middelzout voor te ſchrijven.

Ten zevende. Wanneer de roodvonk met galkoorts gepaard is, dan komen niet alleen laxeermiddelen te ſtade, maar de aard der koorts vordert, dat men gedurende het geheele beloop der ziekte zure verkoelende laxeermiddelen bezige. Ik heb dit, even als LENTIN, VAN DEN BOSCH en vele andere, waargenomen in eene *Epidemie* van roodvonk (*c*) in *'s Hage*, en van het gebruik van braak- en purgeermiddelen in deze gevallen veel nut gehad, en ook velen behouden. Wanneer men echter deze waarnemingen vergelijkt met die van den heer VAN DEN BOSCH en LENTIN, zal men dezelve daarmede volkomen overeenkomſtig vinden (*d*).

Ten achtſte. Offchoon ik in eenvoudige of met ontſteking *gecompliceerde* roodvonk gaarne en met het beste gevolg poeijers van *calomel* met *ſulphur auratum* toediene, om de werking der huid te bevorderen, heb ik altoos tevens getracht, ruimere buikontlastingen te bevorderen, en daartoe of *rhabarber*, of eenig ander zachtwerkend laxeermiddel tevens toegediend. Bijzonder is het noodig, om ook ruimere buikontlastingen te bevorde-

(*c*) Haagſche corresp. ſociet.

(*d*) l. c.

deren, wanneer er eene galachtige of *saburrale complicatie* tevens aanwezig is, dewijl niet alleen door de ziekte zelve altijd stoffen verzameld worden, welke de volkomene herstelling verhinderen; maar ook, zoo als wij boven zagen, tot nadeelige gevolgen en de waterzucht aanleiding kunnen geven.

BEHANDELING DER CATARRHALE COMPLICATIE.

Ik heb boven gezegd, dat de Roodvonk bij ons en in andere noordelijke landen dikwijls met eene *catarrhale* koorts gepaard ging. Zulk eene *Epidemie* beschrijft de heer STRACK van *Mentz*(e), waarin de *catarrhale* toevallen met eene sterke afzondering van slijm plaats hadden, zoo dat er geheele klompen daarvan ontlast werden. Somtijds gaan er *inflammatoire* toevallen en ijlhoofdigheid met de *catarrhale* gepaard, zoo dat herhaalde aderlatingen dan ook tevens gevorderd worden. De heer STRACK geeft daarvan vele voorbeelden op. Intusschen is het meer gewoon, dat er *gastrische* toevallen, en niet zelden ook zenuwtoevallen mede gepaard gaan; of dat de ziekte zeer schielijk in eene zenuwkoorts of zoogenaamde *febris catarrhalis maligna* overgaat. De heer KLETTEN (*f*) be-

---

(*e*) HUFEL. *Journ.* XVII. 2 p. 94.

(*f*) *De varia malignitatis ratione in febre scarlatinosa observationibus illustrata auctore* G. E. KLETTEN. 1811. p. 25.

beſchrijft zeer naauwkeurig deze *complicatie* en derzelver behandeling. In de eenvoudige *Scarlatina*, met *catarrhale* bezetting op de borst, behandelde hij dezelve met aderlatingen en verkoelende middelen, waarna de ziekte zich door een goed zweet en bezinkſel in het water ſcheidde. In eene andere *epidemie* was de ziekte met geerstuitſlag, ſlaapzucht, ijlhoofdigheid, ſnelle pols enz. gepaard, wanneer ſpaanſche vliegen, *ſpir. mind.* en *camphor* nut deden. Dan eindelijk beſchrijft hij eene *epidemie* van het jaar 1801, waarin alle toevallen van eene kwaadaardige zenuwkoorts plaats hadden, en dit door een ſchielijk verval van krachten, ſlaapzucht, drooge tong, hitte, onregelmatige pols enz., zich openbaarde, en waarin eene ſchielijke toediening van koortsbast met *ſerpent. virgin.* en *laud. liq. ſyd.* alleen de zieken kon behouden. (*g*)

Dergelijke *epidemien* van roodvonk, waarin zich zeer ſpoedig toevallen van eene kwaadaardige zenuwkoorts vertoonden, en welke binnen weinig dagen, ja ſoms in 24 uren doodelijk werden, hebben wij in de laatſte jaren, in en buiten ons vaderland, zeer vele ontmoet, en wij vinden daarvan vooral in het belangrijk Journaal van HUFELAND vele beſchrijvingen. Het zoude verre buiten mijn beſtek gaan, die alle te beſchrijven, en de behande-

(g) l. c. p. 55. ſeqq. Zie ook HOFMAN in de *annalen* van HECKER t. III. p. 299—100 die de *nerveuſe complicatie* zeer wel beſchrijft.

deling daarvan op te geven, welke zoo oneindig verſchilt, naarmate deze *epidemien* en derzelver *complicatien* verſchillende zijn. Ik zal echter daaromtrent nog het een en ander aanmerken, wanneer ik nog met een woord zal moeten ſpreken van een en ander geneesmiddel, hetwelk in deze ziekte is aangeprezen. Over het algemeen merk ik hier aan:

1. Dat de roodvonk zich veelal in natte, koude voor- en najaren met *catarrhale* toevallen vermengt, en dat men alsdan zorgvuldig moet acht geven, om de zieken niet in koude en vochtige vertrekken te leggen, maar de vertrekken matig warm te ſtoken; de zieken zorgvuldig in het bed te houden, en de uitwaſeming door *diluërende* warme dranken, welke de uitwaſeming bevorderen, als een aftrekſel van vlierbloemen, *decocta aperientia* van *Bardana* enz. met *ſpirit. Mindereri*, *Rob. Sambuci*, *vinum Antimonii* &c. aan den gang te brengen, waartoe ook warme pappen aan de beenen veel nut kunnen doen.

2. Dat deze *complicatie* zelden geheel zuiver is, maar dat ik zoo wel, als de heer KLETTEN, STRACK en andere, dezelve hebben gecompliceerd gevonden met *gastriſche* toevallen, vooral met ophoopingen van ſlijm in de maag en ingewanden, wanneer, na een voorafgaand gebruik van oplosſende middelen, een braakmiddel voortreffelijke dienſten deed, terwijl het ook voordeelig was, of door klisteeren, of door zachte ontlastende middelen één of twee ſtoelgangen daags te bevorderen.

In-

tusſchen is niets nadeeliger, dan in dit geval ſterkere ſtoelgangen, vooral door hevige purgeermiddelen, te veroorzaken, terwijl men niet zelden in dit geval met de ziekte een *diarrhé* verbonden ziet, welke dadelijk door het gebruik van verzachtende en inwikkelende middelen, en door *opiaten* moet verhinderd worden.

3. Wanneer het geſtel ſterk is, en het weer vooral in het voorjaar guur en veranderlijk, dan paart zich dikwijls met het *catarrhale* eene ontſtekingachtige geſteldheid, wanneer eene aderlating veelal noodig is, gepaard met eene verkoelende behandeling. Men drage echter wel zorg, dat men deze behandeling niet te ver uitſtrekke, en tevens zachte uitwaſemende geneesmiddelen toediene.

4. Afleidende middelen, mostaardpappen, ſpaanſche vliegen in den nek en aan de beenen zijn vooral nuttig, om van het hoofd en van de borst af te leiden, en die verplaatſingen voor te komen, welke vooral in deze *complicatie* zoo noodlottig zijn.

5. Het is ook in dit geval, dat vooral bij het afnemen der ziekte de *calomel* met *ſulph. aur. antim*, en ook ſomtijds de *camphor* de beste uitwerkingen doen, en de nadeelige gevolgen dezer ziekte voorkomen.

6. Het is ook vooral in dit geval, dat men zoo uiterst voorzigtig moet zijn, om de zieken aan de lucht bloot te ſtellen, en dat men bij verzuim daarvan zoo ligt waterzucht ziet verſchijnen.

7. Wanneer de ziekte met zenuwtoevallen verzeld gaat, moet men wel letten op derzelver oorzaak, dewijl die ook van *ſordes*, *wormen* enz. kunnen afhangen. Ontbreken echter deze oorzaken, en hangen deze toevallen van een *catarrhale* oorzaak af, dan is het aanſtonds noodig, zich van opwekkende, afleidende, en ſomtijds bedarende middelen en *opiaten* te bedienen, zoo dat *camphor*, *moſchus*, *ſpaanſche vliegen*, *opiaten*, enz. naar vereisch van zaken, hier kunnen noodig zijn, zoo als wij naderhand zien zullen.

BEHANDELING DER ANGINA MALIGNA.

Eindelijk moet ik nog ſpreken van de *complicatie* met *angina maligna*, of de wijziging der roodvonk, die onder dezen naam voorkomt.

Ik merkte te voren, bladz. 56 reeds op, dat de *angina maligna* een bijzondere vorm was, waaronder de *ſcarlatina* zich ſomtijds vertoonde, en dat niet altijd deze vorm van eenen rottigen aard was. Wanneer wij de *Epidemien*, waarin de ziekte deze gedaante aannam, naauwkeurig naſporen, dan vinden wij, dat dezelve bij ſommige zieken zeer gemakkelijk en goedaardig was, bij andere teekenen van ontſteking, bij ſommige van gal en andere ophoopingen van ſtoffen in de maag en ingewanden vertoonde, terwijl intusſchen dezelfde toevallen van *angina maligna* bij allen werden opgemerkt. De pijn in de keel, veroorzaakt door de zwelling der amandelen, de witte asch-

aschgraauwe ſtippen, die veel na ſpruw gelijken en van een' rooden donkeren rand omringd zijn, de zwelling der onderkaakklieren, de ſtijfheid der hals- en nekſpieren, zijn bij allen aanwezig; de uitſlag is meestal minder, komt later aan, en is meer purperrood, terwijl het beloop en de uitkomst van den aard der *Epidemie* en de bijkomende koorts meestendeels afhangt (*h*).

Het ſchijnt mij toe, dat deze vorm vooral afhangt van het weer en de bijzondere geſteldheid der ligchamen, daar die meest in den herfst in nat en koud weder plaats heeft. Dit is dan ook de reden, waarom deze ziekte zoo dikwijls in ware rotkoorts overgaat, en zeer dikwijls in ſommige *Epidemiën* van het eerſte begin af aan daarvan de kenteekenen met zich voert.

Ik kan hier niet breedvoerig ſpreken over de behandeling dezer ziekte, dewijl mij dit te verre zoude afleiden, en ik zal daarom alleen ook omtrent dezen vorm eenige weinige aanmerkingen hierbij voegen.

1. Vooreerst kan men, uit hetgeen ik gezegd heb omtrent den verſchillenden aard dezer ziekte, gemakkelijk begrijpen, dat de behandeling derzelve in verſchillende *Epidemiën*, en bij verſcheidene men-

(*h*) De teekenen der *angina maligna* door WILLAN, p. 210 en 211, opgegeven, zijn die van de *angina maligna* met rotkoorts gepaard, niet van de eenvoudige ziekte.

menfchen, zeer verfcheiden moet zijn, en dat men geene algemeene behandeling hier met mogelijkheid kan voorfchrijven. Wanneer wij de behandeling der *angina maligna* van HUXHAM (*i*) met die van DE HAEN (*k*) en van KETEL, GRANT en anderen vergelijken, dan zien wij, dat er bij den eenen geheel andere middelen, dan bij den anderen met een gelukkig gevolg gebruikt zijn.

2. Wanneer men de gevallen van den heer GRANT (*l*), die met zoo veel naauwkeurigheid zijn opgeteekend, oplettend naleest, zal wel niemand twijfelen of de *angina maligna* met ontfteking, ten minfte in den beginne, kan gepaard gaan, en aderlating en eene verkoelende geneeswijze kan vorderen, en dat eene heete en opwekkende behandeling zeer nadeelig kan zijn: men moet echter bekennen, dat dit zeldzaam plaats heeft, en dat men wel moet zorgen, om dat niet te verre te trekken. De treurige gevolgen van herhaalde aderlatingen in deze ziekte, vooral door den heer CHOMEL in het werk gefteld, moeten ons hieromtrent zeer bedachtzaam maken. Men heeft in verfchillende *Epidemien*, ook in deze ftad (*m*), daarvan het nadeel ondervonden, daar de ziekte meest-

---

(*i*) *Tract. de angina maligna*, opp. t. *II*. p. 92.

(*k*) *Rat. Med. cont.* t. I. cap. VII. *de fcarlatina febre.*

(*l*) Men zie GRANT *on fevers*, II. op het einde.

(*m*) l. c.

meestal zeer ſchielijk alle teekenen van rotkoorts aanneemt.

3. Zeer dikwijls zijn in deze ziekte alle teekenen van *ſordes* aanwezig, en hierom is het, dat men meestal met voordeel een braakmiddel heeft aangewend, en dat hierdoor dikwijls de ziekte van de keel is afgewend, en de uitſlag, die hier meestal zeer ſpaarzaam is, zich meer uitzettede, de ſtof naar de huid werd afgeleid, en de ziekte een' beteren keer nam. Dit is echter ook zoo algemeen niet, dat in ſommige *Epidemiën* de braakmiddelen ook nu en dan nadeelig waren.

4. Offchoon een ſterke doorloop doorgaans in de roodvonk nadeelig is, zijn echter buikzuiverende middelen, b. v. in die te *Utrecht*, door KETEL beſchreven, en ook in ſommige gevallen, door GRANT aangehaald, nuttig geweest.

5. Over het algemeen is het mij bij het onderzoek der verſchillende *Epidemien* duidelijk gebleken, dat het ook hier doorgaat, dat men eerst en vooral op de *complicatien* lette, die trachte weg te nemen, en de ziekte zoo veel mogelijk tot eene eenvoudige ziekte brengen; iets, hetwelk zoo zeer door GRANT, en na hem door STOLL is ingeprent.

6. Het is bij mij eene gewigtige vraag, die ik voor mij niet ſtellig uit gebrek aan genoegzame ondervinding durf beantwoorden, namelijk, in hoe verre de behandeling in dezen vorm van roodvonk, door den heer GRANT aangeprezen, behoorde gevolgd te worden — en daar deze niet

zoo zeer bij ons bekend is, zal ik hierover met een woord moeten fpreken.

De heer GRANT is van gevoelen, dat de *angina maligna* eene ziekte is, die van de roodvonk verfchilt, en die tot de kwaadaardige en befmettelijke koortfen moet gebragt, en als zoodanig moet behandeld worden; dat men daarom eerst de *complicatie* moet wegnemen, en dan aanftonds trachten, door warmte en zweetdrijvende middelen het zweet te bevorderen, en dit tweemaal vier en twintig uren aan den gang te houden, waarna hij, ter voorkoming der ontbinding der vochten, minerale zuren, en voorts, tot onderfteuning der krachten, koortsbast toedient. De menigvuldige gevallen, die hij opgeeft, en de gelukkige afloop der ziekte, zouden mij bijna doen befluiten, om deze geneeswijze te beproeven, die toch anders merkelijk van onze gewone behandeling verfchilt.

Ik beken, dat er zulk een verfchil in den loop dezer ziekte in verfchillende *Epidemien* is, dat men geene algemeene behandeling voor allen kan aanraden. Maar ik geloof ook, dat deze behandeling zeer oordeelkundig is, en dat men misfchien al te veel verwaarloost, om de ftof aanftonds door de huid te ontlasten, en dat men dikwijls al te fchielijk den koortsbast en de zuren toedient.

7. In fommige *Epidemien*, bij voorbeeld, door den heer STOLTE te *Zwolle* waargenomene, zijn de voortgangen der ziekte zoo fnel, en het verval

der

der krachten zoo verbazend groot geweest, dat men aanſtonds, om het leven te redden, den koortsbast moest geven: maar ik twijfel, of dit wel altijd het geval is. — Men kan echter geheel niet ontkennen, of deze vorm heeft eene groote neiging, om tot rotting over te gaan, en om *gangreen* in de keel voort te brengen; en hierom is ook meest in alle gevallen het tijdig gebruik der *minerale* zuren en van den koortsbast noodzaaklijk, terwijl de tijd en de hoeveelheid der aanwending dezer middelen van de bijzondere geſteldheid en der omſtandigheden moet afhangen. Voorts heeft de ondervinding geleerd, dat de koortsbast hier, boven alle andere rottingwerende en verſterkende middelen te verkiezen is, en dat zelfs ſterker zamentrekkende en rottingwerende middelen bij lange na niet die ſchielijke werking uitoefenen, welke door den koortsbast wordt voortgebragt.

8. Ik wil echter geheel daarom niet ontkennen, dat *Camphor*, *wijn*, *arnica*, en een opwekkende en verſterkende leefregel hier van geenen dienst zouden zijn, terwijl ik veeleer ſtaande houde, dat alle deze, naar gelang der omſtandigheden, daarmede behooren gepaard te gaan.

9. Eindelijk moet ik hier opmerken, dat men aanſtonds de witte of aschgraauwe korſten met *minerale* zuren, met rozenhonig en *myrrhe* enz., moet behandelen; — dat men vooral het zeezoutzuur, en ook het zwavelzuur, hier ook zeer ſterk kan en behoort aan te wenden, en dat deze ook

de eenige middelen zijn, waarop men zich in deze ziekte veilig kan vertrouwen, zoo als ook dit door alle waarnemingen te allen tijde bevestigd is.(*n*)

BIJZONDERE GENEESMIDDELEN.

Ik moet nu nog met een woord fpreken van eenige bijzondere middelen, welke of in de roodvonk in het algemeen, of in fommige vormen of toevallen voor dezelve zijn aangeprezen.

KOORTSBAST.

Ik begin met den koortsbast. Omtrent het gebruik van dit zoo uitmuntend middel in de roodvonk denken de Geneesheeren zeer verfchillend. Wanneer men intusfchen in aanmerking neemt, dat deze ziekte zoo zeer verfchilt, naar mate van de verfchillende *Epidemien* en de koorts, die daarmede gepaard gaat, is het geen wonder, dat dit middel fomtijds zeer nuttig, en in andere geval-

(*n*) Dr. WALDON uit *Cornwal* prijst in de *angina maligna* zeer fterk het gebruik van het *gaz acid. carbonic.*; aanftonds ondervond hij daarvan een goede uitwerking op de keel, den ftokdarm en de maag, wanneer het bij deszelfs ontwikkeling genomen werd. Hij maakte het met de *Carbon. Potas.* SEDILLOT, *Journ. de Medec.* t. 47 N. 201. p. 103. RUSH en andere *Amerikanen* gebruiken de *Cajenna Peper* tot zuivering der zweren in de keel. REIL p. 174—75.

vallen zeer nadeelig moet zijn, even gelijk dit in de pokken, mazelen en andere uitslagziekten plaats heeft.

Ik heb reeds boven aangemerkt, dat men zeer ligt schade kan toebrengen, wanneer men, zonder de gevallen behoorlijk te onderscheiden, aanstonds, wanneer men maar roodvonk hoort noemen, den koortsbast voorschrijft. Immers is, zoo als wij boven zagen, deze ziekte meestal uit haren aard ontstekingachtig, en vordert eene verkoelende behandeling. De Heer BICKER zag dit in zijne uitmuntende beschrijving van de roodvonk te *Rotterdam*, en keurt daarom ook het vroege gebruik van den koortsbast af. (*o*) Dit is ook het gevoelen van de meeste oude en hedendaagsche Geneesheren. Om niet te breedvoerig te zijn, zal ik omtrent het gebruik en misbruik van den koortsbast in deze ziekte het volgende aanmerken:

1. De Roodvonk is eene ziekte, die door hare vlug-prikkelende smetstof zeer ligt eene ontstekingskoorts veroorzaakt, welke somtijds zoo hoog loopt, dat zij zeer schielijk een *gangreneusen* toestand veroorzaakt, vooral in sterke volbloedige menschen, in den winter enz. Men begrijpt van zelf, dat de koortsbast alsdan zeer nadeelig is, en dat eene verkoelende behandeling, aderlaten enz., alsdan alleen den lijder kunnen behouden. Wanneer echter deze *gangreneuse* toestand aanwe-zig

(*o*) l. c. p. 278.

zig is, en de ziekte dus reeds tot rotting is overgegaan, is buiten twijfel in dit geval het gebruik van den koortsbast, zuren, *camphor* enz., aan te prijzen, offchoon dan meestal ook deze behandeling van weinig nut meer zal zijn.

2. Ongetwijfeld is de koortsbast meer regtftreeks aangewezen in die gevallen, waarin deze ziekte met eene *gastrifche* of met eene galkoorts gepaard is. In het begin is het dan zeker noodig, eerst door braak- en purgeermiddelen de eerfte wegen te zuiveren, dan, daar er alsdan zeer fchielijk teekenen van zwakheid en ontbinding zich vertoonen, is het altijd nuttig, om door een matig gebruik van den koortsbast deze zwakheid en ontbinding voor te komen en te bedwingen. HUXHAM, DE HAEN, PLENCIZ, CLARCK, VAN DEN BOSCH en anderen gaven met zeer veel regt dit middel in deze *gecompliceerde* Roodvonk.

3. Eigenlijk komt het mij voor, dat de koortsbast over het algemeen het meest te ftade komt in de *angina maligna*, die altijd tot het *putride* overhelt, offchoon, zoo als ik reeds opmerkte, ook de *complicatien* daarvan verfchillende zijn. CLARCK, KETEL, DE HAEN, PLENCIZ, en vooral mijn overleden vriend, Dr. STOLTE te *Zwolle*(*p*), hebben in die gevallen, waarin er eene fpoedige neiging tot rotting plaats had, meestal de ziekte door een vroegtijdig gebruik van koortsbast met minerale zuren kunnen bedwingen. Dan wanneer er

(*p*) Geneesk. Corresp. I. 2de Afd. B. p. 447.

er eene *catarrhale* complicatie plaats had, en er veel droogte en *erethismus* gevonden werd, nam WHITHERING, en na hem STRUVE (*q*) waar, dat de koortsbast eer nadeel deed. Dat echter dit niet altijd plaats heeft, en dat somtijds in de zenuwachtige *complicatie* dit middel nuttig zij, hebben wij boven reeds gezien, dat door KLETTEN is waargenomen.

4. Wanneer de ziekte van den beginne af, hetwelk in sommige gevallen, ja in sommige *Epidemien* plaats heeft, alle teekeenen van groote zwakheid en ontbinding vertoont, dan zal het vroegtijdig gebruik van den koortsbast, met andere opwekkende middelen gepaard, meestal nut doen.

DELFZUREN.

Omtrent het gebruik der delfzuren in deze ziekte behoeve ik niet breedvoerig te zijn. — Het is buiten tegenspraak, dat deze, daar zij verkoelen, neerzetten, de ontbinding der vochten tegengaan, de hitte bedaren enz., in vele gevallen kunnen gebezigd worden, waarin men den koortsbast niet kan gebruiken, en dat zij zoowel plaatselijk in de *angina maligna*, als ook inwendig gebruikt in

---

(*q*) l. c. p. 308, die daarover breedvoerig spreekt, als ook CAPPEL, p. 296 seqq., die de verschillende gevoelens daarover opgeeft — beide verdienen daarover nagelezen te worden.

in den voortgang der ziekte nuttig kunnen zijn(*r*). Dan men heeft reeds lange, bijzonder het vitrioolzuur in deze ziekte gebezigd; federt eenige jaren echter is het gebruik van het *Acidum Nitri* en *Salis* door fommige latere geneesheeren aangeprezen, zoodat ik niet voorbij kan, hieromtrent met een woord te fpreken.

Ik heb te voren reeds aangeteekend, dat de damp van minerale zuren, vooral van het vitrioolzuur, van een' uitftekenden dienst was ter voorbehoeding dezer ziekte: dit is ook door AUGUSTIN (*s*), MONTFAUCON (*t*) en meer anderen, naderhand bevestigd. Men heeft echter ook deze zelfde berookingen, als ook die van falpeterzuur nuttig bevonden in het zuiveren der zweren, in de, tot verettering overgegane keelziekte, bij de roodvonk. WILLAN (*u*) zag daardoor den ftank der zweren verbeteren en het lastige zweet verminderen.

HUXHAM, CLARCK, DE HAEN, PLENCIZ en NAVIER gaven de minerale zuren veelal in deze ziekte, wanneer die boosaardig begon te worden. Dan latere geneesheeren, vooral STRUVE en CAPPEL

(*r*) Men zie hierover breedvoeriger, STRUVE l. c. p. 298, en CAPPEL. p. 382.

(*s*) Archief der Staatsarzneik. I. b. 1fte ft. p. 10.

(*t*) Nieuwe Vad. Bibl. VII. N. 2.

(*u*) WILLAN *Hautkr.* III. p. 281—82. REIL p. 168.

PEL, hebben daaromtrent meer bepaald gehandeld. De eerste (*v*) denkt, dat de minerale zuren vooral daarom nuttig zijn, omdat zij de al te groote gevoeligheid der zenuwen bedaren en de neiging tot krampen overwinnen, en dat zij zoo wel in *sthenische*, als *asthenische* gevallen nuttig zijn; vooral vindt hij die nuttig in het verminderen der keelontsteking, hetwelk hij door de getuigenis van SIMS bevestigd. De tweede (*w*) denkt, dat de voorname werking hierin bestaat, dat zij de al te sterke afscheiding der warmtestof verhinderen, en wil dezelve gebruikt hebben, wanneer de zieken zeer heet en droog zijn, wanneer er een al te sterk zweet plaats heeft, wanneer er eene groote neiging tot bloedstorting is, de uitslag blaauwachtig wordt, en de *urine* schuimend en rood is, de keel sterk ontstoken is, of er een *angina maligna* plaats heeft, en eindelijk, wanneer door het misbruik der aderlatingen de *synocha* in *typhus* is overgegaan. —— De heer REICH heeft naderhand niet alleen het vitriool-, maar vooral ook het zeezoutzuur als een specifiek middel in de roodvonk aangeprezen. De heer hofraad JÖRDENS (*x*), die met deze *methode* in het eerst vrij sterk scheen ingenomen te zijn, gaf in eene boosaardige *Epidemie*, waarin hevige zwelling der keel, krampachtige zamentrekking van den mond, groote

(*v*) l. c. p. 303.

(*w*) l. l. p. 282.

(*x*) HUFELANDS *Journ.* t. XIV. 4de st. p. 103—5.

te hitte; ijlhoofdigheid en somtijds *diarrhe* plaats hadden, de zuren, vooral het vitrioolzuur, met zoo veel nut, dat de meeste zieken daardoor behouden werden. Intusschen werden er ook andere middelen, als spaansche vliegen, *aromatische* middelen enz. gebezigd, welke ook tot de herstelling wel iets zullen hebben toegebragt.

De heer DÜRR (y) heeft, niet lang geleden, in eene *Epidemie* van roodvonk, welke met braking, zwelling der halsklieren, eene sterke kwijling, zeer geringe afzondering van water, en eene sterke en pijnlijke zwelling van den balzak vergezeld was, en waarbij zich een sterke hoofdpijn, ijlhoofdigdigheid en keelontsteeking voegde, met zoo veel nut het salpeterzuur in groote giften toegediend, dat hij daardoor meest alle zieken reddede. Zoodra er zich teekenen van *typhus* met een' snellen kleinen pols, slaapzucht, afzondering van eene stinkende en kleverige stof uit de neusgaten, ijlhoofdigheid, kortademigheid, drooge tong enz., opdeden, gaf hij aan kinderen van twee of vier jaren van 30 tot 40 droppen in gerstwater met de eene of andere aangename stroop in 24 uren — terwijl hij aan volwassenen tot anderhalf en twee *drachmen*, gedurende denzelfden tijd, toediende.

De heer HOFFMANN heeft in eene *Epidemie* te *Freijstad* in *Silesien* in den herfst van 1810 in een' hoogen trap der ziekte met braking, hitte, dorst enz. het zoutzuur van 5 tot 30 droppen alle uur met

(y) HUFELANDS. *Journ.* t. XXV. 2de st. p. 18. seqq.

met nut gegeven; het veroorzaakte eene ſterke afzondering van ſlijm (z).

Ik heb dit laatſte middel in deze ziekte niet beproefd; dan het werkt zeker in andere ziekten als een uitmuntend rottingwerend middel, en bevordert zeer de afſcheiding van het water.

Wanneer wij de gevallen nagaan, waarin de zuren in deze ziekte van dienst kunnen zijn, dan komt het mij voor, dat men dezelve in de volgende omſtandigheden met vrucht kan aanwenden.

Vooreerst heeft mij mijne eigene ondervinding zoo wel, als die van anderen, geleerd, dat de dampen vooral van zout- en ſalpeterzuur niet alleen de ſmetſtof vernietigen, en dus onder de beste voorbehoedmiddelen tegen deze ziekte behooren, maar dat zij ook, ingeademd door den zieke, de rottige geſteldheid der vochten en der zweren in de keel verbeteren.

2. Men is thans vrij algemeen van oordeel, dat de roodvonk in verre de meeste gevallen als eene heete en ontſtekingachtige ziekte moet beſchouwd worden, dat de hitte en de zoo ongemeen verſnelde omloop des bloeds niet alleen *congesties* naar de borst, maar vooral naar het hoofd veroorzaken, en meestal ijlhoofdigheid en ontſteking der herſenen te wege brengen. Daar nu niets zoo zeer bedaart, de ſnelheid der pols, de hitte en de kracht van de zamentrekking van het hart en de groote vaten breekt, als de *minerale* zu-

---

(z) Hecker, *Annal.* t. III. p. 296.—97.

zuren, is het klaar, dat dezelve hier zijn aangewezen, zoo als ook dit door de boven aangehaalde proeven van RUSH, WITHERING, SIMS, maar vooral van DURR blijkt, die dezelve vooral als neerzettende en verkoelende middelen geeft.

3. Naar mijne gedachten kunnen de *minerale* zuren, na voorafgaande bloedontlastingen, niet alleen de kracht der onzuivere ontfteking breken, maar ook de zwakheid, ontbinding en alle de andere gevolgen voorkomen.

4. Zij zijn ook vooral gefchikt in die gevallen, waarin of reeds in het begin, of ook naderhand, zoo wel na voorafgaande ontftekingskoorts, of ook bij eene *gastrifche* of galachtige *complicatie*; zoo ligt toevallen van rotting of ontbinding der vochten komen, wanneer niets dezelve zoo zeer tegengaat als een ruim gebruik der delfzuren.

5. In de gevallen, door JÖRDENS, DURR en anderen opgegeven, waren meestal teekenen van *typhus nervofa*, welke, zoo als wij nader zullen zien, veelal eene uitwerking zijn van *congestie* of ontfteking der herfenen, waarop meestal *foporeufe* toevallen en teekenen van *hydrocephalus acutus* volgen. Het is vooral in dit geval, waarin het zoo hagchelijk is aderlatingen te doen, dat men veilig tot deze bedarende middelen de toevlugt kan nemen, en deze zoo zeker het *erethismus* wegnemen; dan wij zullen daarover zoo aanftonds nader fpreken.

6. Eindelijk hebben wij reeds met een woord opgemerkt bij de behandeling der *angina maligna*, dat

dat niet alleen het plaatſelijk gebruik der delfzuren in het genezen der kwaadaardige keelverzweringen, maar ook het inwendige gebruik dezer middelen bij dezen vorm van roodvonk, ter voorkoming en verbetering der rottige ontbinding der vochten, volſtrekt onontbeerlijk was.

OPIUM.

De roodvonk is altijd eene verraderlijke ziekte. Wanneer wij geen gevaar vreezen, en alle de toevallen eene gunſtige uitkomst beloven, zien wij dikwijls, dat door de geringſte oorzaken, door het vatten van koude, door ſchrik, door overlading enz. ſchielijk eene ijlhoofdigheid met koorts, ſlaapzucht en andere toevallen ontſtaan, waardoor de lijder plotſeling in eenen gevaarlijken toeſtand geraakt, en ſomtijds onverwacht ſterft.

Deze toevallen zetten den geneesheer niet zelden in groote verlegenheid, en men weet niet, wat men in dit moeijelijke geval tot redding zal aanwenden. Het is menigmaal duister, waaraan men dit zal toeſchrijven, en men is het ook niet eens, op welk eene wijze men dit moet behandelen.

Men heeft deze toevallen dikwijls aan zwakheid of aan eenen overgang tot *typhus* toegeſchreven; en diensvolgens daarin opwekkende en prikkelende middelen toegediend. De heer HORN, die in de *Charité* te *Berlijn* deze ziekte meer dan iemand dagelijks waarneemt, is van oordeel, dat de ſlaap-

zucht, ijlhoofdigheid, trekkingen der ledematen met een' zeer ſnellen en kleinen pols, in omſtandigheden, waarin in de eerſte dagen de ziekte eenen regelmatigen loop gehouden had, waarbij zich voegen, eene zeer drooge donkerroode en geſpletene tong, drooge lippen en een verſtopte neus, van eenen *hydrocephaliſchen* toeſtand, eene ontſteking der herſenen, of van eene zich vormende beroerte afhangen, en dat men zeer verkeerd zoude handelen, wanneer men hier de middelen, die men in ware *typhus* bezigt, wilde aanwenden. Dat men alleen hier, zoo er nog hulp mogelijk is, die van eene *antiphlogistiſche* behandeling moet verwachten, en dat aderlatingen, het ruim gebruik van bloedzuigers en *calomel*, ſomtijds nog een' doodelijken uitgang kunnen voorkomen. Hij denkt, dat deze toevallen, die gewoonlijk zeer ſchielijk en onverwacht aankomen, en in gezonde en ſterke geſtellen voorvallen, geenszins het karakter van *typhus* hebben. Door de ondervinding had hij geleerd, dat hier de ſterkſte opwekkende middelen ſchadelijk zijn, en dat de lijders in 48 of 70 uren ſtierven, niettegenſtaande men *aether*, *opium*, *valeriaan*, *ſerpentaria*, *camphor*, *moſchus*, *calomel* en ſpaanſche vliegen gebruikt had. Hij voegt hierbij: „In de laatſte jaren heb ik meer„malen gelegenheid gehad, de ligchamen van die„genen te openen, die na dergelijke toevallen in „de roodvonk plotſeling geſtorven waren, nadat „er ſlaapzucht, bedwelming, uitpuilende ſtrak„ke oogen, ongevoeligheid der oogappels, met

„een'

,, een' fnellen pols, fpraak- en bewusteloosheid ,, waren voorafgegaan. In deze gevallen vond ik ,, in de lijken duidelijke fporen van ontfteking ,, der herfenen; de vaten der herfenen waren vol ,, bloed, en de kleine vaten der mergachtige zelf- ,, ftandigheid waren zelfs zoodanig met bloed op- ,, gevuld, dat men bij elke nieuwe infnijding het ,, bloed daaruit zag loopen."

Hij was in deze gedachten te meer bevestigd, daar herhaalde ondervinding hem in de laatfte jaren geleerd had, dat alle prikkelende middelen den dood verhaastten, en dat in die gevallen, waarin hij zoo gelukkig was, de zieken te behouden, hij dit alleen aan aderlatingen, bloedzuigers, *calomel* in fterke giften, en de koude ftortbaden had te danken. In een geval, hetwelk met alle teekenen van ontftekingkoorts de eerfte dagen zeer wel afliep, en waarin de *antiphlogistifche* behandeling tot het tijdperk der affchilfering was in acht genomen, veranderden de toevallen in eens in tien of twaalf uren zoodanig, dat men binnen korten tijd eene doodelijke uitkomst moest verwachten. De koorts verhief zich in een' verfchrikkelijken trap. De pols werd zeer rad, klein en fnel; de roodheid der huid verdween, en liet hier en daar blaauwe vlakken terug. De zieke begon te niezen, fprong uit het bed, en wilde uit het venfter fpringen; het aangezigt was rood en opgezet, de oogen ftrak en glinfterende, de *pupillen* verwijderd; de lippen beefden, de tong was hoog rood en droog. De

zieke verſtond de gedane vragen niet, en ſprak met hevigheid en verward, en met eene heeſche ſtem. Offchoon hij eenen doodelijken uitgang vreesde, beproefde hij nog eene rijkelijke aderlating, liet tien bloedzuigers aan de ſlapen, achter de ooren, en in den nek zetten, alle twee uren twee greinen zoete kwik toedienen, ijskoude omſlagen rondom het hoofd leggen, klisteren met *natrum ſulphuricum* zetten. Hij was zoo gelukkig, den zieke door deze behandeling te redden: na de ziekte volgde eene ſterke affchilfering (*a*).

In dezelfde verhandeling zegt hij verder (*b*): „dat hij niet zelden gezien had, dat deze ziekte „in eene volkomene *encephalitis* overging, nadat „de lijders zich korten tijd te voren wel bevonden hadden. Deze ziekte had zulk eenen „ſnellen loop, en ging zoo ſchielijk in waterzucht der holligheden van de herſenen over, „dat men daarin de gewoone teekenen der herſenontſteking niet konde verwachten. De kenmerken, welke reeds vroeg verdachtig waren, waren „ſlaapzucht, vermeerdering der oogontſteking, het „glinſteren der oogen, onbewegelijkheid der *pupil*, „toenemende hitte der huid, de ſnelheid, kleinheid en hardheid van den pols, en de troebelheid „en roodheid van het water, hetwelk of in eene „zeer geringe hoeveelheid, of in 12 of 24 uren „geheel niet ontlast werd. Hierop volgt dan „ſchie-

(*a*) *Archiv. jahrg.* 1811, p. 490.
(*b*) l. c. p. 516—17.

„ schielijk bedwelmdheid, ijlhoofdigheid, trekkin-
„ gen der aangezigtsspieren, onwillekeurige be-
„ wegingen der trekkers en spieren, en een spoe-
„ dige dood. Hij heeft geene zieken, die in
„ dezen toestand in het hospitaal gebragt werden,
„ kunnen behouden, en geene gelegenheid ver-
„ zuimd, de lijken te openen, wanneer hij steeds
„ alle kenmerken eener volkomene ontsteking der
„ hersenen waarnam. Somtijds schenen zij zich
„ te herhalen, en stierven niet te min na acht of
„ veertien dagen *apoplectisch*. In eenige gevallen
„ volgde waanzinnigheid, die met veel moeite na
„ langen tijd weder hersteld werd."

Ik zoude deze getuigenis van den heer HORN door verschillende anderen kunnen staven, die alle bewijzen, dat deze toevallen van eenen *inflammatoiren* staat der hersenen afhangen. Ik moet bekennen, dat mijne ondervinding dit ook veelal heeft bevestigd, en dat ik daarom ook in de meeste gevallen met nut eene *antiphlogistische* behandeling heb aangewend.

Intusschen moet men niet denken, dat deze zelfde toevallen ook niet van andere en tegengestelde oorzaken kunnen afhangen, en dat het soms zeer moeijelijk is, dit in de praktijk zelve te onderscheiden. De heer C. WELLS (*c*), getuigt, dat hij eens tegenwoordig was bij de opening van een' jong' soldaat, die *comateus* aan de roodvonk gestor-

(*c*) *Transactions of a. Society for the emprovement of medic. and chirurg. knowledge, vol II.* Lond. 1800, p. 225.

ſtorven was, in wiens herſenen geene teekenen van ontſteking of buitengewone volheid der bloedvaten gevonden werden. De heer STRUVE (*d*), merkt op, dat er dikwijls een ſtaat van *nerveuſe asthenie* plaats heeft, waarin tevens eene verhoogde prikkelbaarheid of gevoeligheid aanwezig is; dat de lijders dan in eene ſtille, ſtompe ijlhoofdige maling liggen, een ſcherp gehoor en gezigt hebben, ongemeen praatzuchtig zijn, dan vrolijk en dan wederom treurig zijn; in het vervolg *periodiſche* aanvallen van hevige ijling, een rood aangezigt, vonkelende oogen, en in alles eene zekere hevigheid en ſchielijkheid hebben, waarop verlamming, de hoogſte *atonie* van het *ſenſorium*, en, na voorafgaande ſtuipen, eene doodelijke *apoplexie* volgt. In dit geval, zegt hij, is de *opium* hier het groote middel; men moet het echter in genoegzame groote giften aanwenden, anders vermeerdert het de prikkelbaarheid der zenuwen. Men moet het in kleine tusſchenruimten, en in langzaam vermeerderde giften toedienen.

De heer REIL ſchijnt ook verlegen te zijn omtrent die gevallen, waarin het twijfelachtig is, of de toevallen van eenen ontſtekingachtigen, dan wel van eenen tegengeſtelden aard zijn (*e*). En hij

(*e*) *Unt und. Erfahr.* p. 318—320.

(*f*) *Hier fehlt es uns an aller haltbaren Diagnostik, und nicht bloſ der oberflächliche Brownianer, ſondern ſelbst die Meister in der Kunst läsſen uns ſtecken. Fieberlehr.* V. p. 169.

hij ſtelt hier voor, om de ſterke werking van het vaatgeſtel te verminderen, het *Aq. Laurocerasi* en de *digitalis purpurea* met of zonder *opium* te geven. —— „Het voorname middel," zegt hij, „blijft altijd het heulſap, hetwelk ſomtijds meer „dan alle andere middelen de ſterke werking der „vaten en de ſnelheid van den pols vermindert, „wanneer het na een laauw bad, of 's avonds „voor den ſlaap, in eene genoegzame gift wordt „toegediend.

De heer FILTER zag ook, dat de *opium* weldadig werkte, wanneer de zieken eene gedurige neiging tot wateren hadden en eene groote hoeveelheid waterige pis loosden, dewijl daarop dikwijls de uitſlag terug ſloeg, en de dood ſchielijk, en voor dat de geneesheer gevaar zag, volgde(*f*).

Mijn vriend, de heer Med. Doct. TELLEGEN, die in verſchillende *Epidemien* van roodvonk in deze ſtad met eene bijzondere oplettendheid deze ziekte heeft waargenomen, en met een uitſtekend gevolg behandeld, heeft ons bijzonder opmerkzaam gemaakt op de ijlhoofdigheid, welke in deze ziekte zoo gevaarlijk is, en in dit toeval met zoo veel nut het heulſap gebezigd, dat ik niet kan nalaten eenigzins breedvoeriger over zijne ondervinding te ſpreken (*g*).

Na-

(*f*) HUFELAND, *Journ.* t. XXIX. 1 ſt. p. 33.

(*g*) *Quaedam. obſerv. in ſcarlat.*, een brief aan den heer HUFELAND, die toch niet algemeen bekend geworden is.

Nadat hij had opgemerkt, dat verscheidene lijders in de roodvonk aan ijlhoofdigheid, ondanks alle aangewende middelen, gestorven waren, nam hij voor, om in dit toeval de *opium* te beproeven. Het eerste geval, hetwelk hem voorkwam, was een jongen van acht jaren, die reeds zeven dagen in een stil, maar pijnlijk ijlen, gepaard met stuipen, had doorgebragt, en in een' zeer gevaarlijken toestand scheen te verkeeren. Hij gaf hem één grein *opium* en twee greinen *mosschus*. Den anderen morgen toen hij hem dacht of reeds overleden, of ten minste stervende te vinden, was hij beter. Hij was in slaap gevallen en de stuipen waren verminderd. De drooge huid was nu vochtig geworden. Toen de toevallen wederkeerden, gaf hij het poeijer bij herhaling en met dezelfde uitwerking, en op deze wijze herstelde hij binnen drie dagen. — Naderhand had hij gelegenheid, om een' jongman van 20 jaren te openen, die aan eene ijlhoofdigheid, welke volmaakt *phrenitisch* scheen te zijn, overleden was. Hij vond de hersenen volkomen gezond, zonder ontsteking of opzetting van bloed. Dit bragt hem op de gedachten, dat de ijlhoofdigheid in de *scarlatina* somtijds afhing van de prikkeling van het scharlakengif, hetwelk in de hersenen en derzelver vliezen deze toevallen van schijnbare opvulling en ontsteking veroorzaakte. Hij had dra wederom gelegenheid, om op nieuw dit middel te beproeven. Een jongen van tien jaren, dien hij reeds vier dagen behandeld had, werd 's avonds ijlhoofdig. De bijkomende koorts was

rheu-

rheumatisch, en scheen daarom het gebruik van het heulsap niet te verbieden. Hierom werd er van hem voorgeschreven: *Aq. Manth.* ℥ij *Syr. papav. alb.* ℥i. in tweemaal in te nemen. Na de eerste gift was de ijlhoofdigheid reeds verminderd, en toen de tweede drie uren daarna werd toegediend, viel de lijder in een' zachten slaap, en was 's morgens beter. — Het volgend geval scheen hem alles af te doen. Een jongman, 18 jaren oud, was reeds sedert acht dagen ijlhoofdig geweest, en het scheen nu tot het uiterste gekomen te zijn, wanneer zijne hulp werd ingeroepen. Het ligchaam, zelfs de onderkaak niet uitgezonderd, was stijf zamengetrokken (*tetanice adfectum*), de oogen rood en met bloed beloopen, uitpuilende en stijf; de armen hingen als verlamd bij het lijf neder. De ademhaling was niet zeer moeijelijk, en de pols, hoewel zeer zwak, niet zoo snel, als men uit de overige toevallen zoude verwachten. Er waren ligte teekenen van ijlhoofdigheid. In dezen toestand werden hem, door de neusgaten te sluiten, tien droppen *Laud. Liquid. Sydenh.* met water ingebragt. Aanstonds scheen hij daardoor verkwikt te zijn, de pols ruimer en de warmte vermeerderd te worden. Na verloop van vier uren keerden de toevallen weder, wanneer twaalf droppen *Laudanum* genomen werden, die wederom dezelfde uitwerking deden. Ditzelfde gebeurde, maar nog met meer voordeel, na de derde en vierde gift; de warmte werd nu meerder, de pols beter, en na drie dagen deden er zich alle teeke-

nen van beterschap op. De ademhaling, die eerst bijna onmerkbaar was, werd nu meer duidelijk; de beweging keerde in de verlamde armen weder, en naarmate de krachten toenamen, werd de ijlhoofdigheid minder. Alle toevallen bedaarden oogenschijnlijk na het gebruik der *opium*, maar keerden terug, zoodra de werking ophield. In dezen toestand bleef de lijder acht dagen, tot dat de krachten langzaam toenamen, en het ijlen eindelijk ophield. — Hij leidt deze uitwerking van eene stillende en verdoovende kracht af, waardoor het gevoel van prikkeling en pijn werd weggenomen. — De heer TELLEGEN wil echter dit middel niet overal zonder onderscheid, en alleen met veel omzigtigheid gegeven hebben. Hoewel hij eenigzins met SIJDENHAM schijnt in te stemmen, die hetzelve in de pokken tot bedaring van de hitte des bloeds en te gelijk met aderlating voorschreef, oordeelde hij het over het algemeen nadeelig, zoodra het water rood en afgezet was, en de koorts van een' ontstekingachtigen aard was: terwijl hij, na het verminderen der koorts, hitte en dorst, het eerst dan toediende, wanneer het water helder en minder gekleurd werd. Deze laatste omstandigheid, de helderheid der pis, was dikwijls alleen genoegzaam, om hem dit middel te doen voorschrijven. Bij volbloedige menschen schreef hij alleen met nut de *opium* voor, na eene aderlating of bloedzuigers. — Hij verhaalt ook nog een geval, waarin de *opium* nut deed door het wegnemen van pijn.

Se-

Sedert de uitgave van dezen brief, in 1808, heeft de heer TELLEGEN zijne waarnemingen omtrent het gebruik der *opium* in *scarlatina* voortgezet, en daarvan steeds het grootste nut ondervonden. Uit eene reeks van gevallen, welke hij mij heeft medegedeeld, blijkt het, dat hij niet alleen de ijlhoofdigheid daarmede konde bedaren, maar dat dezelve, wanneer zich daarvan ligte teekenen vertoonden, ook werd voorgekomen. Voorts, dat wel de ontsteking daarmede niet konde bedwongen worden, maar dat men zeer gevoegelijk met het gebruik van dezelve aderlatingen en het gebruik der bloedzuigers konde paren.

Mijn waarde ambtgenoot, de heer Prof. STRATINGH, die met den heer TELLEGEN ook meermalen het nut der *opium* in dit toeval der ziekte had ondervonden, heeft mij twee gevallen medegedeeld, welke ik hier zal bijvoegen.

„In het jaar 1810 werd ik als geneesheer ge„roepen bij de jufvrouw W. W., oud 46 jaren, „van een bloedrijk, gevoelig en driftig gestel. „Nadat zich op den 10 Maart en volgende dagen „de algemeene toevallen van hevige koorts had„den vertoond, bespeurde men weldra die van de „roodvonk. — De keel was zeer aangedaan en „de ademhaling belemmerd. De roodvonk kwam „zeer spaarzaam te voorschijn, hetgeen echter na „het verrigten van eene aderlating en het aanleg„gen van bloedzuigers zich aanmerkelijk verbe„terde; edoch bleven er toevallen voortduren, „welke zeer veel ongerustheid verwekten. De

„snel-

„ fnelheid van den pols bleef buitengemeen groot, „ van 110 tot 120; daarbij greep er eene aanhoudende ijlhoofdigheid plaats; de huid was zeer „ droog. De roodvonk was na verloop van twee „ dagen geheel verdwenen, de tong droog, en het „ water helder van kleur. — In dezen toeftand „ werd door mij de heer Doct. TELLEGEN in *con-* „ *fult* gevraagd, en ftelde mij voor, om nu van „ tijd tot tijd de *Syryp. Papav. Alb.* in kleine „ giften toe te dienen, en de hoeveelheid te regelen „ naar dat de toevallen zich verbeterden of verer- „ gerden. — Naauwelijks had men op deze wijze „ de lijderesfe, gedurende vier en twintig uren, „ behandeld, of men befpeurde eene gunftige ver- „ andering in de ziekte. De eerfte en meest „ in het oogvallende verbetering was de vermin- „ dering der fnelheid van den pols, welke van 120 „ tot 100 en 96 flagen nederkwam. De ijlhoofdig- „ heid bedaarde, en de lijderesfe begon een' ge- „ rusten flaap te genieten, waarvan zij al dien tijd „ verftoken was geweest, en de oppervlakte van „ het ligchaam werd met een zacht zweet bedekt. „ Intusfchen bleef de borst min of meer aange- „ daan, de hoest bleef met eene pijnlijke gewaar- „ wording aanhouden, zelfs na het aanleggen van „ eene fpaanfche vlieg pleister. De pols was wel „ minder fnel, maar echter nog vol, en eenigzins „ gefpannen; waarop men befloot, om nog eene „ aderlating te doen, welke op het verdere be- „ loop der ziekte eenen zeer gunftigen invloed „ had. Het bloed was min of meer ontftoken,

de

„de hoest en de pijn op de borst verdwenen, „en eene verkoelende geneeswijze, vervolgens aan„gewend, bragt eene volkomene herſtelling te„wege.”

„In het jaar 1813 werd ik door den heer Dr. „TELLEGEN geroepen bij den heer S. S., die „reeds ſedert acht dagen de roodvonk had. De „ziekte was dus verre zonder eenige bedenkelijke „toevallen van eenen duidelijk ontſtekingachtigen „aard geweest. De lijder had geklaagd over he„vige en vliegende pijnen. Intusſchen was de keel „niet zeer erg aangedaan, en de koorts, offchoon „aanhoudende, niet zeer hevig. Men had reeds „twee aderlatingen en eene *antiphlogistiſche* ge„neeswijze aangewend. Dan op het onverwachtst „greep er des avonds eene zeer hevige koorts„verheffing plaats, welke oogenblikkelijk met ee„ne woedende ijlhoofdigheid gepaard ging. Het „aangezigt was rood opgezet, de oogen vonkel„den, er was een onbeſchrijfelijke angst, de „huid brandend heet, de pols zoo ſnel en klein, „dat men dien moeijelijk kon tellen, meestal van „120 tot 130. In dezen gevaarlijken toeſtand be„ſloten wij, om ook te beproeven, wat de *opium* „hier zoude uitwerken. Wij bleven den geheelen „nacht zelve bij den lijder, en dienden hem, van „tijd tot tijd, van vijf tot acht droppen *vinum* „*opii aromaticum* toe. Tegen den morgen kwam „er eene heilzame wending; de ijlhoofdigheid be„gon veel van deszelfs woede te verliezen. Hij „viel eindelijk in ſlaap, die echter zeer ongerust

„was;

„ was; de pols werd natuurlijker, en de huid was
„ minder brandend héet. Deze hevige koortsaan-
„ val nu tegen den middag afgeloopen zijnde,
„ ſtaakten wij ook het gebruik van het *vinum opii*
„ *aromatic.* Niet zonder groote vrees zagen wij
„ de koortsverheffing van den avond wederom te
„ gemoet; dan offchoon deze ook met ijlhoofdig-
„ heid, en met vermeerderde ſnelheid van den pols
„ gepaard ging, zoo was echter de toeſtand niet
„ met dien van den vorigen avond te vergelijken;
„ ſlechts eenige droppen van het *vinum opii aro-*
„ *matic.* waren genoegzaam, om deze te beteuge-
„ len, en den lijder eenen gerusten ſlaap te ver-
„ wekken. Offchoon nu ook hier de ſnelheid
„ van den pols en de ijlhoofdigheid door dit mid-
„ del waren weggenomen, ontdekten wij echter in
„ den pols eene volheid en hardheid, die ons den
„ volgenden dag tot eene aderlating deden beſlui-
„ ten: het bloed was ontſtoken, en hierom werd
„ dezelve herhaald. Daar dezelfde teekens hier
„ nog aanwezig waren, werd nog eene aderlating
„ in het werk geſteld. Het bloed was nu niet meer
„ ontſtoken, en de lijder werd nu dagelijks beter:
„ hij viel in een' verkwikkelijken ſlaap, die bijna
„ drie dagen aanhield, zoo dat men hem met moei-
„ te wakker hield, om eenigen drank of genees-
„ middel te gebruiken. De herſtelling was hierna
„ zeer voorſpoedig."

Uit hetgeen wij gezien hebben omtrent het nuttig gebruik der *opium* in de ijlhoofdigheid bij roodvonk; meen ik het volgende te mogen beſluiten.

Voor-

Vooreerst. Dat de *opium* de ijlhoofdigheid bedaart, ofschoon er eene ontstekingachtige gesteldheid plaats heeft, welke voor de aderlating niet wijkt — ten zij tevens het *opium* aangewend worde.

Ten tweede. Dat de *opium* schijnt te werken door de gevoeligheid weg te nemen, welke door de verplaatsing van het scharlakengif op de vaten en zenuwen veroorzaakt wordt.

Ten derde. Dat men, zoodra er zich teekenen opdoen van verplaatsing naar de hersenen, door roode oogen enz., men deze toevallen door het tijdig gebruik der *opium* kan voorkomen, terwijl tevens door de *diaphoretische* kracht de stof naar de huid wordt gebragt.

Ten vierde. Eindelijk, dat, daar de *opium* (ten minste in onzuivere ontstekingen) de werking der vaten niet schijnt aan te zetten, men zoo zeer voor het voorzigtig gebruik van dit middel niet behoeft te vreezen. —— Het spreekt echter van zelf, dat men in zware en *active* ontstekingen ten minste niet, dan na genoegzame bloedontlastingen, hiervan gebruik behoort te maken.

KWIK.

Sedert eenige jaren hebben de Engelschen ons geleerd, om overal kwikmiddelen te gebruiken. De *calomel*, met of zonder *opium*, is genoegzaam in alle ziekten voorgeschreven. De Amerikanen gaven het eerst de kwik in ontstekingen der lever. Rush gaf ze ook in andere ontstekingziekten, en

voor

voor zoo veel ik weet, het eerst met vrucht in *scarlatina*. Sedert HAMILTON dit middel in allerhande ontftekingziekten bezigde, is dit eerst in *Engeland* en naderhand ook vrij algemeen in *Duitschland* nagevolgd. — Het komt mij intusfchen voor, dat het gebruik van de kwik, bijzonder van de *Mercurius dulcis* of *calomel*, in de roodvonk niet regt beftemd is, en ik oordeel het daarom noodig, om daarvan hier met een woord te fpreken, dewijl ik geloof, dat dit voor veel misbruik vatbaar is. Dat men niet zeer beftemd over dit ftuk hebbe nagedacht, en dat men zeer verfchillend over dit gebruik gedacht hebbe, zal duidelijk blijken, als wij nagaan de gevallen, waarin het door verfchillende nieuwe fchrijvers is aangeraden.

D. SAUTER (*h*) nam eene *Epidemie* van roodvonk waar, waarin eene flijmachtige *complicatie* met wormen plaats had, en waarin, na het nemen van een braakmiddel *Mercurius dulcis* met *rad. falepp.* het werkzaamfte waren. Deze middelen, waarbij *kerm. min.* gevoegd werd, moesten aanhoudend gedurende den loop der ziekte gebruikt worden, terwijl eene mondfpoeling uit ℞ *Herb. Belladonna. Herb. cicut. â m.* i *Semin. Lini* ℥ ij. *Merc. fubl. corr.* gr. vi—viii met 2 ℔ water gekookt, tot gorgelwater gebezigd, de zweren in de keel op de beste wijze reinigde. Offchoon deze ziekte zeer veel had van de *angina maligna*, zal men echter uit het beloop der ziekte ras gewaar wor-

(*h*) HUFEL. *Journ.* t. XII. 2de ft. p. 77 en vervolg.

worden, dat hier eene *complicatie* van eene verdikte ſlijmſtof in de ingewanden plaats had, en dat deze behandeling in de ware *angina maligna* zeer ſchadelijk zoude zijn.

De heer HUFELAND maakt ook deze aanmerking, dat zulke ſterke ontlastingen niet te ſtade komen, dan in zulk eene *gastriſche* en ſlijmachtige *complicatie*. Hij prijst echter de kwik aan, als een middel, waaraan hij zeer veel te danken heeft, wanneer het gebruikt wordt, nadat het ontſtekingachtig tijdperk is opgehouden. — Hij geeft daarvan deze reden op, dat het *lymphatisch* ſtelſel in deze ziekte zeer ſchielijk en ſterk verlamd wordt (hetwelk blijkt uit de zoo ligt daarin ontſtaande waterzucht en ſtofverplaatſing). Hij bezigde het meest *calomel* van een tot twee greinen driemaal daags. In groote zwakheid moest dit middel met *opium*, *mosſchus*, *camphor*, en ook wel met *kina* ondersteund worden. Bij plaatſelijke aandoeningen was ook het uitwendige gebruik van de kwik voortreffelijk (*i*).

In zijn oproeping aan alle geneesheeren van *Duitschland* over deze ziekte, die toen zoo algemeen en doodelijk was, zegt hij, dat hij den vijfden dag der ziekte dagelijks met en onder het gebruik van *ſpir. Minder.* één of twee greinen *calomel* met *ſulph. aurat.* en *camphor* toediende, en hiermede, onder het beſtendig in acht nemen van eene uitwaſemende behandeling, voortvoer. Vertoon-

(*i*) l. c. p. 86.

toonde er zich eene waterachtige zwelling (*oedema*), dan werd de gift van de *calomel* verſterkt, en *digitalis*, *ſquilla*, *ſenega*, *arnica* en, naar omſtandigheden, vlugge of vaste verſterkende middelen hierbij gevoegd (*k*). — In zijne *Therapie*, ſprekende van de behandeling dezer ziekte, prijst hij de *calomel* aan, wanneer de keelontſteking lang aanhoudt; — wanneer dezelve eene *putride* houding aanneemt, tevens met *kina*, *ſerpentaria*, wijn, *camphor*, *naphta* en *opium*; — voorts in het laatſte tijdperk der ziekte, wanneer de watervaten verzwakt zijn, en deze wederom moeten opgewekt worden, geeft hij zes of acht dagen *calomel* met eene bekleeding van de ganſche bloote huid met flanel, en eene warme uitwaſemende behandeling, tevens tot bevordering der pisafſcheiding veel dunne dranken met *oxymel ſcilliticum*, *ſpir. Nitr. dulc.* met ſelſerwater toedienende; — en eindelijk, wanneer er zich, na het afloopen der ziekte, teekenen van waterzucht opdoen, geeft hij *calomel* tot dat het op het darmkanaal werkt, met *opium* of andere vlugge prikkelende middelen verbonden. Eenige malen zag hij in dezen waterzuchtigen toeſtand goede uitwerking van *Belladonna* met *calomel*, en eens bij waterzucht der herſenen, doch niet eer, voor dat ook door inwrijvingen van hetzelve in de binnenzijde van den mond, de ſterkſte kwij-

---

(*k*) *Aufforderung an die Aertze Teutschlands und aller Länder, wo dies Journal geleſen wird, das Scarlachfieber betreffend. Journ.* t. XVI. 1 ſt. p. 177.

kwijling was te weeg gebragt (*l*). De Recenſent van dit werk in de *Med. Zeitung* van HARTENKEIL (*m*) merkt hierbij aan, dat, offchoon bij den overgang van *ſcarlatina* in waterzucht der herſenen de *calomel* aangewezen is, hij ook uit ondervinding weet, dat dezelve in buikwaterzucht dikwijls ſchadelijk is, en dat dezelve in eene *Epidemie* voor een paar jaren zelfs den dood veroorzaakte, daar in tegendeel de *Digitalis* in dit geval uitſtekend nuttig was.

Dr. SCHMÖGER te *Plauen* vond de kwik in eene *Epidemie* van roodvonk ſchadelijk, zoo dat zij den uitſlag terug dreef en eene doodelijke *diarrhé* veroorzaakte (*n*).

STRUVE is, om de meermalen aangehaalde reden, dat de kwik bijzonder op de watervaten werkt, en met nut in ontſtekingen, zelfs in de *croup* gebruikt wordt, van oordeel, dat het in deze ziekte meer behoorde gebruikt te worden, vooral daar het de werking der bloedvaten door tegenprikkeling vermindert. Hij wil het echter alleen gebruikt hebben, nadat men genoegzame bloedontlastingen in het werk geſteld hebbe, en vindt het vooral nuttig, om de ſlijm op te losſen, wanneer men het met antimoniaalmiddelen paart. Eindelijk vond hij het ook in aanzwellingen der halsklie-

(*l*) Spec. Therap. II. 2de ſt. p. 186—189.

(*m*) 1806. II. p. 254.

(*n*) HUFELAND, *Journaal* XXII. 2 ſt. p. 127.

klieren uitwendig, en met zinkbloemen gepaard, nuttig in krampachtige toevallen (o). CAPPEL heeft het zelf niet gebruikt, maar raadt het in *typheuse* gevallen aan, waarin ik dit gebruik zeker zoude vermijden (p). HORN spreekt in het bijzonder niet over dit middel, maar schrijft het telkens onder de *antiphlogistica* voor.

Ik zal geene meerdere getuigenissen omtrent het gebruik der kwikmiddelen in de roodvonk bijbrengen, dewijl meest alle nieuwere schrijvers in het bovengestelde overeenstemmen; alleen zal ik mij vergenoegen nog met een woord mijne eigene gedachten daaromtrent te zeggen.

1. Vooreerst moet ik hier aanmerken, dat ik in alle gevallen, waarin ik begreep, dat eene *inflammatoire complicatie* plaats had, deze ziekte op de gewone wijze met aderlatingen en verkoelende middelen met zulk een goed gevolg behandeld heb, dat ik geen *calomel* of andere middelen, die ik hier niet oordeelde aangewezen te zijn, noodig had, en dat ik althans niet oordeelde, dat dit middel daar zijne regte plaats had.

2. Altijd huiverig zijnde, om nieuwe en onzekere middelen te beproeven, ben ik eerst zeer laat begonnen, om dit middel in ontstekingen voor te schrijven; en ik kan niet zeggen, dat ik daarvan veel nut gehad hebbe, dan alleen in ontstekingen der *sereuse membranen*, in geweldige *pleuri-*
ti-

(o) l. c. p. 298.
(p) p. 292. seqq.

tides en *carditides* na ruime aderlatingen en verkoelende middelen, wanneer er of eene *effusie* in de borstholte gedreigd werd, of reeds werkelijk plaats had, wanneer ik de *calomel* geindiceerd oordeelde, om de *abſorptie* daarvan te bevorderen. Ik moet echter bekennen, dat mij dit zeer zelden gelukt is.

3. Ik heb, zoo als uit mijne aangehaalde gevallen blijkt, mij ſteeds eene wet gemaakt, om, op het voetſpoor van HUFELAND, in alle gevallen van eenig aanbelang, na het afnemen der ziekte, om de uitdrijving van het overgeblevene gif en de werking der huid en der watervaten te bevorderen, ſteeds eenige dagen kleine giften *calomel* en *ſulphur auratum* toe te dienen, met dit uitmuntend gevolg, dat alle *ſereuſe* afſcheidingen en de afſchilfering der opperhuid daardoor bevorderd werden, en dat er nimmer de gevreesde en zoo dikwerf daarop volgende waterzucht in onze gevallen plaats greep.

4. Eindelijk heb ik reeds boven aangemerkt, dat ik met nut de poeders van *calomel* en *ſulph. aur. antimon.* ter voorkoming dezer ziekte heb aangewend.

Het zal niet noodig zijn, dat ik hier van het gebruik van *Camphor*, *Moſchus* enz. in deze ziekte bijzonder melding make, daar ik niets bijzonders daaromtrent te zeggen heb, 't geen niet elders van anderen daaromtrent breedvoerig gezegd is.

GEVOLGEN.

Ik zal dus nog met een woord moeten spreken van de behandeling der gevolgen, die in deze ziekte plaats hebben.

WATERZUCHT.

Wij hebben boven gezien, dat een der belangrijkste en gevaarlijkste toevallen, die na deze ziekte voorvallen, is eene zuchtige zwelling of ophooping van water in verschillende deelen des ligchaams; dat deze waterzucht van eenen zeer verschillenden aard is, of van eene heete en hevige of van eene *chronische* natuur, waarvan wij de verschillende toevallen en kenmerken hebben opgegeven.

Offschoon wij bij de eerste beschrijvers van deze ziekte, bij PLENCIZ, WITHERING enz. wel sporen van de heete waterzucht aantreffen, en ook vinden, dat zij dezelve van de koude of *chronische* waterzucht onderscheiden hebben, vinden wij dezelve echter beter door de latere schrijvers onderscheiden en beschreven, en ook de juiste en geschikte behandeling daarvan opgegeven.

In deze waterzucht zijn die middelen, welke gewoonlijk in de *chronische* waterzucht gebezigd worden, als de warme en prikkelende *drastica*, en *diaphoretica*, en de sterke *purgantia* schadelijk. Wanneer de huid gezwollen en brandend heet, de pols vol en hard is, en de zieke over kloppende hoofdpijn, benaauwdheid en stekingen in de borst klaagt,

klaagt, en er ook andere teekenen van ontſteking plaats hebben, is het volſtrekt noodig door aderlatingen deze opzettingen te verminderen, terwijl men tevens, naar mate der omſtandigheden, bloedzuigers of koppen aan het hoofd en op de borst kan aanleggen. Tevens zijn laauwe baden met ſpaanſche zeep of zemelen dagelijks aangewend, naar den raad van RICHTER (q), zeer nuttig om ontſpanning te maken en de belette uitwaſeming te herſtellen. Inwendig moet men hier verdunnende en verkoelende middelzouten geven, als poeijers van *Cremor Tartari* met *nitrum*, om zachte ontlastingen en eene vermeerderde afſcheiding van water te bevorderen. Ook zijn kleine giften van *antimonialia* als de *Tart. Emet. vinum*, *Antim. Huxh.*, *kermes miner* enz., en naderhand de *Acetis Ammoniae* hier van veel dienst. RICHTER raadt hier ook, de *calomel* in ſterke giften van 5 tot 10 en meer greinen dagelijks toe te dienen. Ik zoude echter liever met anderen hier kleinere gaven toedienen, en liefst *rhabarber*, *jalappe* enz., die te veel prikkelen vermijden. WERLHOF heeft in deze ziekte zwavel, alle drie uren tot een ſcrupel, voorgeſchreven (r).

Met deze behandeling, welke ik ook altijd de beste gevonden heb, komt ook overeen de heer PLEN-

(q) *Specielle Therapie*, II. p. 508.

(r) *Op. Med. Ed.* WICHMANNI. p. 734.

PLENCIZ (*s*), die ook aderlatingen, verkoelende middelen en bloedzuigers achter de ooren aanraadt. Ik zal naderhand gelegenheid hebben, om over de *hydrops calidus* en *plethoricus* nader te fpreken, en hierom hier niet verder uitweiden.

De zwelling, die na het vatten van koude, en tevens, zoo als wij zagen, uit andere oorzaken kan voortkomen, en meer van een' kouden *chronifchen* aard is, vordert meer de gewone behandeling der waterzucht, en verfchilt naar mate van de plaats, den trap der ziekte, en de geftellen, waarin dezelve valt. Het zoude overtollig en te lang zijn, hieromtrent ook breedvoerig te fpreken, daar over deze ziekte door anderen genoegzaam gefproken is.

Ik zal dit dus met weinige aanmerkingen afdoen.

Vooreerst moet ik opmerken, dat, daar de waterachtige opzetting na de roodvonk veelal onverwacht en fchielijk komt, en fomtijds geene teekenen van *activiteit* toont, men daarom echter hiermede voorzigtig dient te werk te gaan, en niet met fterke *evacuantia*, purgeermiddelen en *diuretica* de genezing moet beginnen. PLENCIZ en andere raden niet te onregt, om hier in het eerst zachte verdunnende en verkoelende *diuretica* en *laxantia* te geven, waarmede men dikwijls hier het meeste uitvoert, en meestal den verderen voortgang der zwelling ftuit.

Ten

(*s*) l. c. t. II. p. 115.

Ten tweede. Men moet hier wel opmerken, dat de waterzucht hier dikwijls gepaard is, en ook gedeeltelijk veroorzaakt wordt door eene verdikking der vochten en eene verzameling van flijm in de eerfte wegen, en dat hierom de ftof niet beweegbaar is, en zich door geene purgeer- en waterdrijvende middelen laat ontlasten. Hierom is het noodig, de ftof eerst door verdunnende en oplosfende middelen te bereiden, en tot de ontlasting gefchikt te maken. REIL, (*t*) RICHTER (*u*) en anderen hebben daarom te regt aangemerkt, dat men in vele gevallen, waarin fterkere middelen niet hielpen, met eenvoudige *decocten* van *Bardana* enz., eene volmaakte genezing bewerkte. — Men begrijpt dus ligt, dat in den beginne dezer ziekte middelzouten, *Sal Ammoniac* met *oxymel Simplex*, kleine giften van *Tart. Emetic.*, *kermes minerale*, *cremor Tartari* enz., gepaard met een overvloedig gebruik van *refolverende decocten* van *rad graminis*, *Bardanae* enz., hier dikwijls uitmuntend voldoen; alsmede dat de *rad. Senegae*, welke zoo bij uitnemendheid de flijm breekt en verdunt, hier ook, met zachte *diuretica* en middelzouten vereenigd, nuttig is.

Ten derde. Nadat men de voorgaande middelen eenigen tijd gebruikt heeft en de ftof beweegbaar gemaakt is, kan men nu met voordeel fterkere middelen bezigen; en hier komt in de eerfte plaats

(*t*) *Fiberlehre*, t. V. p. 193—4.
(*u*) *Spec. Therap.* t. II. p. 510—11.

plaats te pas de *calomel*, welke zoo zeer op het gestel der watervaten werkt, die men, naar omstandigheden, met andere middelen kan paren. — Als purgeermiddelen kan men *Scammoneum*, *Jalappe*, *gummi gutta*, *rhabarber* enz., naar de verschillende gesteldheid der zieken bezigen. De loogzouten, als het *Sal Tartari*, *absinthii* enz., behooren onder de krachtigste pisdrijvende middelen. — In ongevoelige gestellen doet somtijds de *oleum Therebinthinae* en de *Tinct. cantharidum*, voorzigtig gebruikt, dienst.

Ten vierde. Naar mate van de verschillende plaats, daar zich de ophooping van water bevindt, is, zoo als van zelf spreekt, de behandeling verschillende; b. v. in *hydrocephalus* doet de *calomel* met *digitalis*, en in *hydrothorax* met *digitalis* alleen het meeste nut.

Ten vijfde. Ik heb algemeen aangemerkt gevonden, en dit ook door de ondervinding bevestigd gezien, dat men zeer zelden iets vordert met het geven van zweetdrijvende middelen. Daar echter de huid hier in eenen staat van verlamming is, is het zeer noodzakelijk om deszelfs werking wederom aan den gang te brengen, en hierom is het warme bad, het wrijven met *aromatique* kruiden, het *linimentum volatile* enz., hetwelk door CAPPEL en STRUVE werd aanbevolen, zeer nuttig.

Ten zesde. Eindelijk zijn hier op het laatst bittere en versterkende middelen allernoodigst. Staalmiddelen en vooral het gebruik van de minerale staalbronnen zijn hier, boven alle andere midde-

delen, ter herſtelling der verlorene krachten, zeer noodzakelijk.

II. Ik heb zelden in mijne praktijk waargenomen die lastige en moeijelijke zwelling der oorklieren, welke door WITHERING, BICKER, EICHEL, WENDT en anderen opgemerkt, en boven breedvoerig beſchreven is. De heer EICHEL en WENDT raden in dit geval geene pappen, maar *Sp. Mindereri*, een pleister van *Meliloténzalf* en *camphor*, en in het algemeen geene weekmakende, maar oplosſende middelen aan te wenden, en zoodra er zich golving opdoet, aanſtonds het *absces* te openen, de wonden met hechtplaasters te bedekken, en, zoo veel mogelijk, aan te drukken, wanneer de klier ſchielijk geneest. (*v*)

Meermalen echter zag ik verzweringen in de de ooren en doofheid na de Roodvonk volgen, vooral in die gevallen, welke in den beginne verwaarloosd waren, inzonderheid bij de geringere klasſe van menſchen. Ik heb meermalen gezien, dat alle mijne bemoeijingen hier vruchteloos waren, maar ſomtijds ook nut gehad van ſpaanſche vliegen, een *bois de garou* en het inwendig gebruik van *calomel* met *ſulphur auratum antimonii*. De heer WENDT prijst in gevallen van *caries*, die hier niet zelden voorvalt, het *Phosphorzuur* met *Extr. Myrrhae*. (*w*)

Het

(*v w*) l. c. p. 105.

Het zal niet noodig zijn, en het zoude mij te verre afleiden, als ik alle de gevolgen der Roodvonk en derzelver behandeling hier verder wilde opgeven, en ik zal mij dus vergenoegen, om den lezer tot de uitgewerkte Verhandelingen van de Koppenhaagſche Geleerden en die van WENDT te verwijzen, die hieromtrent zeer breedvoerig en zeer bruikbaar *practisch* gehandeld hebben, en hiermede ook mijne reeds veel te lang gewordene Verhandeling over den Roodvonk ſluiten, om met zoo veel te meer kortheid nog van eenige andere ziekten te ſpreken, die ons dit jaar zijn voorgekomen.

NEU-

NEUROSES.

VERLAMMING (*PARALYSIS*).

In de voorgaande jaren heb ik verfchillende zenuwziekten behandeld. Wij hebben dit jaar verfcheidene gevallen gehad van Verlammingen, die ik met het *galvanismus* behandeld heb, en daar wij nog niet vele genezingen door dit middel hebben, en het reeds wederom buiten het gebruik fchijnt te komen, zal ik hiervan kortelijk handelen.

XXIII. *Geval.* *Wilhelm Flok*, een ruiter, 40 jaren oud, was in het verleden jaar door eene rheumatifche koorts aangetast geweest, die eindelijk *chronisch* werd, in verfchillende deelen des ligchaams vliegende pijnen veroorzaakte, en zich eindelijk op den *nervus ifchiadicus* van de linker zijde vastzettede. In het eerst was de pijn zeer zwaar, eindelijk veranderde dezelve in ongevoeligheid en onbeweegbaarheid van het been, zoo dat hij daarop niet alleen niet ftaan konde, maar ook alle beweging daarvan verloren had. In dezen toeftand had hij reeds een jaar verkeerd, en in het

het militaire hospitaal waren reeds allerhande middelen vruchteloos aangewend. Op den 18 Februarij liet ik hem op de volgende wijze het *galvanismus* toedienen. Ik liet aan de boven en beneden zijde langs den loop van den *nervus ischiadicus* de opperhuid met een klein spaansche vlieg pleistertje wegnemen, ik appliceerde hieraan de beide uiteinden van de galvanische kolom, en gaf zestig schokjes. Deze kolom bestond uit 18 zink- en even zoo veel koperen plaatjes. In het eerst werd hij daarvan zeer aangedaan, zoo dat de spieren sterk te zamen getrokken werden, en oogenschijnlijk hare natuurlijke volheid (*turgor vitalis*) en gevoeligheid wederkregen en sterker werden. Het wezen, hetwelk in het eerst zeer vervallen was, begon beter te staan. — Ik liet met dit middel een' versterkenden leefregel, wijn en koortsbast paren. —— Ik liet met deze behandeling ruim eene maand aanhouden; in dien tijd was zijn gestel merkelijk verbeterd, en hij had ook gedeeltelijk het gevoel en de beweging in het been wedergekregen — in het geheel kwam dit echter niet weder, zoo dat wij van het verdere gebruik moesten afzien.

XXIV. *Geval. Jantje Tobias*, eene bejaarde dienstmaagd, 58 jaren oud, die aan jichtpijnen zeer onderworpen was, had de onvoorzigtigheid in het midden der maand December in zeer koud en guur weder in de open lucht linnen te wasschen. Zij gevoelde korten tijd daarna door het geheele hoofd, en vooral in de linkerzijde eene druk-

drukkende ſtompe pijn, waarop ruisſching der ooren en in het binnenſte van het hoofd volgde; het linker bovenſte ooglid werd gezwollen, bedekte het oog en kon niet opgeligt worden. Niettegenſtaande zij gedurende eenen geruimen tijd, allerhande middelen, als ſpaanſche vliegen achter de ooren, laxeermiddelen enz. gebruikt had, bleef zij eene verlamming in het ooglid met vliegende pijnen door het hoofd houden. In dezen toeſtand liet ik met eene kolom van 17 zink- en koperen platen 30 vonken boven het oog en het oor dagelijks trekken. Onder de bewerking gevoelde zij aanſtonds zamentrekkingen van het ooglid, en nadat dezelve geëindigd was, konde zij het min of meer opligten. Zij gevoelde eene ſcherpe pijn, en in het oog ontdekte zij eene groene kleur. — Den 24 werden er 40 vonken getrokken, waarna de pijn in het hoofd verdween, en de beweegbaarheid van het ooglid aanmerkelijk vermeerderde. — Op den 25 werden er met een goed gevolg 50 vonken getrokken. — Den 29 was ik tot 75 vonken geklommen: zij konde nu reeds tot over de helft het ooglid opheffen, zoo dat zij nu alle voorwerpen met het linker oog kon onderſcheiden; zij klaagde intusſchen nog over *rheumatiſche* pijnen, gedurende den nacht. — Op den 30 had zij 's nachts ſcherpe pijnen en hitte in het oog; ik had haar den vorigen dag wat rhabarber gegeven, waarvan zij éénen ſtoelgang gehad had. Zij klaagde over gebrek aan eetlust en een' bitteren ſmaak.

℞ *Cremor. Tart.*
Sal. Glaub. *â* ʒ iij.
Ft. pulv.

S. Alle drie uur een vingerhoed vol.

Den 31 kon zij het oog over de helft openen; het was rood en tranende: zij was beter na eenige ontlastingen. Nu ontving zij 90 ſchokjes. — Den 4 Februarij had zij geene pijn meer; de beweegbaarheid vermeerderde dagelijks. Zij kreeg nu 100 ſchokjes. — Den 6. Het *galvanismus* veroorzaakte eene ligte roodheid der oogleden; zij was eenigzins hardlijvig en bezigde daarom dagelijks een weinig *Sal. Glauber.* — Den 13 was de verlamming genoegzaam genezen, maar daar het oog een weinig ontſtoken was, gaf ik:

℞ *Flor. Zinci.* gr. xii.
Tinct. opii. gr. viij
Aq. Roſar. ℥ ii.
M. pro collyr.

Den 20 gebruikte zij nog met voordeel het *galvanismus*, maar zag de voorwerpen dubbeld; — hetwelk den 6 Maart geheel ook was opgehouden, zoo dat ik haar toen als herſteld konde wegzenden.

XXV. *Geval. Vrouw Meijer* was in het verleden jaar van ons genezen van een *Amaurosis*, die uit eene *rheumatiſche* oorzaak voortkwam en beide de oogen bezettede. Het eene oog was volkomen wel gebleven, maar in het linker oog was het gezigt wederom zoodanig verminderd, dat zij daarme-

mede naauwelijks de voorwerpen konde onderſcheiden. Er ſcheen een vlekje op het hoornvlies te zijn, en de *pupil* werd bijna door het licht niet zamengetrokken. Ik oordeelde het hierom raadzaam, om in dit geval ook eens het *galvanismus* te beproeven. Men appliceerde de geleiders, de eene boven, en de andere onder het oog, en er werden eens daags telkens 30 vonken uitgetrokken. Zij zeide ons, dat zij bij elke vonk eene groene kleur in het oog zag, en na de bewerking telkens de voorwerpen beter zien konde. Zij werd den 1 Febr. voor het eerst *gegalvaniſeerd.* De drie eerſte dagen beſtond de kolom uit 20 platen, en den 3den werden haar 36 ſchokjes gegeven. — Den 4den was reeds het gezigt zoo veel verbeterd, dat zij met het oog konde lezen. — Den 20ſten kon zij ook ver afzijnde voorwerpen met dit oog duidelijk onderſcheiden. Ik oordeelde daarom, dat ik van de verdere aanwending moest afzien. Sedert dien tijd heeft zij met beide oogen zeer wel gezien en geenerhande gebrek daaraan wederom gevoeld.

In dit jaar had het *galvanismus* door vele proeven, vooral met dooven genomen, zoo veel roems zich verworven, dat wij ook hier voornamen, hetzelve te beproeven. In *Jever* had de heer Apotheker SPRENGER eene reeks van proeven genomen met doofſtommen, welke alle herſteld waren (*y*), waarom

(*y*) HUFELANDS *Journ.* t. XIII. D. p. 167.

om ook hier aan het Inſtituut van Doofſtommen van den Heer GUIJOT, met toeſtemming van Directeuren, door den heer Prof. LA FAILLE deze met alle naauwkeurigheid zijn herhaald, doch zonder eenig gevolg. De heer Med. Dr. TRESLING, ongelukkig reeds in den bloei zijner jaren overleden, heeft ook vele dooven, doch zonder gevolg *gegalvaniſeerd*. In het eerst ſcheen de doofheid wel te verbeteren, naderhand echter keerde dezelve weder.

Onze proeven in het *Noſocomium* waren bij uitſtek gelukkig. In het eerſte geval, een *paralyſis rheumatica*, het gevolg van heupjicht, was de ziekte reeds zeer verouderd en hardnekkig; men had reeds allerhande middelen en ook zelfs de *electriciteit* zonder eenige uitwerking gebruikt, en de verlamming was reeds met ongevoeligheid gepaard. Aanſtonds na de aanwending van de *galvaniſche* prikkeling verbeterde de ziekte, de gevoeligheid kwam dra weder, de ſpieren kregen hare natuurlijke zwelling en kracht weder, terwijl de magerheid van het geheele ligchaam dagelijks verminderde. Daar echter maar eens daags het *galvanismus* konde aangewend worden, de ſpieren zich ſterk zamentrokken, en hij altijd eene ſterke pijn gewaar werd, en daar de verbetering ſlechts langzaam voortging, werd hij het eindelijk moede, en verliet ons, na eene maand *gegalvaniſeerd* geweest te zijn. Dit geval was echter juist datgene, in hetwelk de *electriciteit* en het *galvanismus* het meeste nut ſchijnen te doen; dewijl in de

rheu-

rheumatismus, en de daaruit voorkomende verlamming, deze prikkeling het meest geschikt is, om de indirecte zwakheid weg te nemen. Wanneer wij de gevallen van genezingen, door anderen opgegeven, nagaan, dan vinden wij ook verscheidene genezingen van deze soort van ziekte aangeteekend. De heer GRAPENGIESER genas eene verlamming van het been in een jong man, overgebleven na eene *febris apoplectica epidemica* (z), en van eenen arm, na eene beroerte bij eene vrouw. — AUGUSTIN genas ook twee menschen van verlamming door dit middel, en haalt nog verscheidene gevallen van anderen aan (*a*).

In het tweede geval van verlamming van het bovenste ooglid, hadden wij ook van dit middel de schoonste en volledigste uitwerking. Allerhande middelen waren hier ook te vergeefs aangewend, terwijl de verlamming binnen weinige dagen door het *galvanismus* werd weggenomen. Wij vinden een dergelijk geval van genezing bij MARTENS, die eene verlamming van het bovenste ooglid door driedaagsche *galvanisatie* met twaalf lagen genas (*b*).

Eindelijk zagen wij eene zeer gelukkige en spoedige genezing van blindheid met het eene oog, door

(z) Verzameling van stukken, als bijdragen tot het *galvanismus* enz., door W. VAN REES, I. d. p. 109.

(*a*) VAN REES, t. II. p. 215—16.

(*b*) *Ibid* t. II. p. 219.

door het aanwenden van het *galvanismus.* Deze vrouw had, zeer waarſchijnlijk door het vatten van koude, eene onvolkomene *amauroſis* gekregen. Het eene oog was door een *ſeton* genezen: het andere was daardoor ook wel verbeterd, maar niet geheel herſteld. Ik had wel weinig hoop, dat zij hierdoor zoude geholpen worden; dan daar ik toch voor de beide andere zieken den toeſtel moest maken, wilde ik ook nog dit middel bij haar beproeven. Al aanſtonds was het een goed teeken, dat zij als blikſemſtralen van eene groene kleur onder de bewerking gewaar werd, en na dezelve beter de voorwerpen konde onderſcheiden, en dat de blindheid alleen van eene ongevoeligheid voor het licht afhing, welke op deze wijze werd weggenomen. Sedert 1804 zijn beide oogen volmaakt goed gebleven.

Vele Geneesheeren verhalen ons gevallen van genezing van ſtekeblindheid door middel van het *galvanismus.* GRAPENGIESUR had er verſcheidene herſteld, doch bij welke de ziekte terugkeerde.(c) Dr. FLIES had het geluk eene vrouw te herſtellen, die deze ziekte uit eene *arthritiſche* oorzaak kreeg.(*d*)

Het *galvanismus* ſchijnt thans, en wel zeer te onregte, in vergetelheid te geraken, daar wij uit het bovenſtaande zagen, dat hetzelve, ten minſte in ſommige gevallen, nuttig kan zijn.

KRAM-

(*c*) *Ib* p. 114.
(*d* *Ibid* p. 143.

KRAMPEN (*SPASMI*).

Offchoon wij dit jaar verſchillende gevallen van *chronifche colvulſive* ziekten, als *Chorea ſt. Viti*, *Epilepſie* enz. behandelden, hebben wij daaromtrent niets bijzonders aan te merken, daar wij dezelve in voorgaande jaren reeds afgehandeld hebben. Wij zullen ons dus liever nu vergenoegen met de behandeling van eene zeer zonderlinge ziekte, welke misſchien in het vervolg bleek of geheel of ten deele *geſimuleerd* te zijn geweest, dan nog zeer veel opmerkelijks voor den practiſchen en geregtelijken Geneesheer had, en daarom, mijns bedunkens, geheel verdient medegedeeld te worden.

Tetanus, *Convulſio*, *vomitur Hercoreus*.
Hondskramp, Drekbraking.

XXVI. *Geval.* *Maria Gelders*, oud 25 jaren, eene ſchoone, ſterke, volbloedige vrouw, die, nadat zij met haren man eenen diefſtal begaan had, uit de gevangenis met eenen anderen man ontſnapt was, had zich hier ſedert eenigen tijd opgehouden, en beging wederom eenen aanmerkelijken diefſtal, waarop zij, in hare vlugt achterhaald zijnde, door de geregtsdienaars gebonden, ruw behandeld en naar de gevangenis gebragt werd. Zij viel daarop in flaauwte en kreeg verſchrikkelijke ſtuiptrekkingen. De ſtuiptrekkingen kwamen dagelijks weder, waardoor zij eene miskraam kreeg, vergezeld van eene ſterke bloedſtorting. Hierop

volgde eene ſtijfheid van het regter been, welke zich binnen veertien dagen langzaam verſpreidde over het geheele ligchaam, zoo dat al de ledematen ſtijf en zamengetrokken werden. Onder het *acces* lachte en ſchreeuwde zij ijlhoofdig, terwijl al de leden geweldig werden getrokken. Langzaam wederom tot zich zelve gekomen zijnde, hield de verdraaijing der ledematen aan, zoo dat het hoofd op den regter ſchouder, de armen en handen op de borst, en de beenen agterwaarts tegen de billen waren zamengetrokken. Hierbij voegde zich eene drekbraking, die gewoonlijk alle morgens plaats had. Bij deze braking echter was dit bijzonders, dat hier geene ware braking, maar eene oprisping of *ruminatie* plaats had, zoo dat tegelijk met eene ſtuipachtige beweging der onderbuiksſpieren met den geweldigſten angst en benaauwdheid de ſtoffen werden opgebragt. Deze ſtoffen waren altijd hard (*ſcybala*), niet met de ſpijzen vermengd. Na de braking gevoelde zij zich verligt. De eetlust was goed en zij verdroeg beter harde en vaste, dan dunne ſpijzen. Voor de braking had zij ſterke opſtootingen van winden, die een' ſtinkenden reuk hadden, en zij klaagde over geweldige pijn in de maag. In vier en twintig dagen had zij ſlechts eene ontlasting door den natuurlijken weg gehad, terwijl de drekbraking alle dagen terug kwam. Deze ellendige toeſtand had reeds twee maanden aangehouden, toen zij op den 5 April bij ons gebragt werd. Daar de heer BUSCH reeds alle mogelijke middelen ge-

be-

bezigd had, heb ik eerst de *opium* en de *alcalia*, volgens de *methode* van STUTZ, daarna warme baden, en allerhande zenuwmiddelen beproefd; dan daar alles in denzelfden toeſtand bleef, heb ik haar wederom uit het *Noſocomium* moeten ontſlaan, nadat ik haar van den 5 April tot den 15 Mei daarin had behandeld.

Toen zij het hospitaal verliet, was haar toeſtand de volgende. Zij was dik en wel gevoed, zoo dat zij onder de ziekte zelfs vet geworden was. Zij had een' ſterken honger, en zij ſcheen allerhande kost zeer wel te verteren. De pols was natuurlijk, de *menſes* bleven weg. Zij had geen *venerisch* gebrek, de tong was zuiver; zij braakte dikke drekſtoffen, en wel met zulk eene moeite en benaauwdheid, dat ik menigmalen vreesde, dat zij daarin zoude ſtikken, en dat zij met ſtuiptrekkingen tevens bloed opgaf, en het zweet van haar aangezigt droop. Het hoofd was ſtijf voorover op de borst vastgebogen, de armen waren zoodanig op de borst geſloten, dat er ontvelling en aangroeijing plaats had; dit had ook met de beenen plaats. Offchoon zij ſteeds door menſchen omringd was, die zeer naauwkeurig op alles acht gaven, en wij altijd voor bedrog vreesden, hebben wij nooit daarvan een blijk kunnen ontwaar worden. Dewijl niemand haar begeerde te hebben, werd zij van het eene huis in het andere beſteed, en had gelegenheid genoeg, om te vlugten. De ſtuiptrekkingen verminderden wel, maar de ſtijfheid en de drekbraking bleven ſteeds aan-

houden. Alleen werd nog berigt, dat, toen men haar op een van de laatste dagen van haar verblijf in deze stad, 's avonds wat rijkelijk genever had gegeven, zij des nachts de hand naar het hoofd gebragt had; zij hield echter staande, dat dit niet gebeurd was. Eindelijk werd zij op eenen wagen naar *Gelderland* gebragt, en, zoo als men zegt, liet zij zich naar *Telgt* brengen, en daar zich voor het Mariabeeld nedergeworpen hebbende, was zij in een oogenblik hersteld, en had naderhand zich te *Nymegen* aan velen vertoond en daar gewandeld. Toen men echter daarop nader navorschte, was zij verdwenen, en men heeft geen spoor van haar naderhand kunnen vinden.

Hoe het ook met deze zaak gelegen zij, was dit geval in vele opzigten merkwaardig.

Vooreerst was het zeer natuurlijk, dat deze vrouw, die te voren dikwijls aan *hysterische* toevallen onderworpen geweest was, door den schrik van de gevangenneming deze toevallen weder kreeg, en daardoor ook eene miskraam kreeg. Het was echter bijzonder, dat, offchoon zij bijwijlen *paroxysmi hysterici* had, er echter eene aanhoudende en blijvende stijfheid in de spieren van het hoofd, den nek en de buigspieren van de armen en dijen overbleef. Door de vetheid der vrouw, en de geweldige drukking, kwam er ontvelling en verettering, waardoor er eene aaneengroeijing ontstond. Er had hier eene soort van *tetanus hystericus* plaats, die weken en maanden bleef voortduren. Vervolgens was de drekbraking een zeer

bij-

bijzonder toeval, en wel alleen van den *paroxysmus hystericus.* Deze gebeurde nooit, dan onder de geweldigste stuiptrekkingen. Deze kwam aan met eene geweldige benaauwdheid en *congestie* naar boven; het aangezigt werd eerst geweldig rood, heet en dik, er volgden rommelingen en winden, stuipachtige zamentrekkingen van alle de spieren, vooral van den onderbuik; het scheen ons duidelijk, dat de stoffen uit het *colon* naar boven werden geperst, terwijl men echter niet zien kon, dat hier het middelrif medewerkte, maar dat er alleen eene *ruminatie* plaats had, even als of er alleen winden opgebragt werden. De stoffen, welke dan ontlast werden, waren harde en zeer stinkende drekstoffen, niet zelden in eene groote menigte en dit soms meermalen daags. Ik heb dit niet alleen, maar ook alle mijne toehoorders zeer dikwijls bijgewoond, en met alle naauwkeurigheid waargenomen. Allerbijzonderst was het, dat er nooit voedsel, maar niet zelden, door den grooten angst, bloed bij stroomen uit de mond ontlast werd. Zij was voor het overige zeer gezond. Zij had een' sterken eetlust en verteerde zelfs den hardsten kost het best, en de braking scheen ook daarna minder zwaar te zijn. Er scheen geene hindernis naar beneden te zijn, daar zij soms ook goede ontlasting had.

Offchoon de drekbraking geene zoo zeldzame ziekte is, dat dezelve niet dikwijls in breuken, *Ileus* &c. wordt waargenomen, en dan ook veelal doodelijk uitloopt, is echter ons geval zeldzaam.

Wij vinden bij PLOUCQUET wel vele gevallen van drekbraking, maar waarvan ook de meeste de gevolgen waren van voorgemelde ziekten. Verſcheidene gevallen heb ik niet kunnen naſlaan, als KLOSE, *Archiv. der pract. heilk. fur Schleſien* T. IV. Nr. 6, daar hij ſpreekt van eene drekbraking *na convulſies*; ZWINGERUS, *Theatr. vit. hum.* p. 528; BLANCARD, *coll. med. cent* VII. n. 23 en 24. SCHENKIUS heeft ook eenige hiertoe betrekkelijke gevallen opgegeven (*e*), onder anderen een uit *Mercurialis* van eenen man te *Rome*, die gedurende zijn geheele leven door den mond drekſtoffen ontlastte. — Voorts van eenen man te *Conſtans*, die twintig jaren lang drekbraking had, terwijl hij door den gewonen weg niets ontlastte, en daarbij redelijk welvarende was, eindelijk, toen hij van zelf ontlasting kreeg, geſtorven was. Eindelijk, dat hij te *Keulen* een meisje gezien had, die dagelijks drie malen drek braakte, en dit reeds gedurende drie jaren gedaan had.

Nu blijft ons over te onderzoeken, of deze ziekte niet geheel en al gemaakt was, en of wij daarin niet bedrogen zijn geweest? Wanneer wij met ons geval vergelijken die gevallen van gewaande ziekten, die ons door andere ſchrijvers zijn medegedeeld, en daaromtrent de ſchriften van LENTIN, METZGER, PIJL enz. nagaan, dan zijn er zeer vele gronden om te denken, dat wij, ondanks alle onze oplettendheid, bedrogen zijn geweest.

Im-

(*e*) Obſ. L. III. Obſ. 51.

Immers behoort *vooreerst* deze ziekte tot diegene, welke het meest nagemaakt worden, namelijk de *Epilepsie*, *convulsien*, *hysterie* enz.

Ten tweede zijn hier ook de redenen aanwezig, waarom deze ziekten *gesimuleerd* worden, namelijk om eene lijfstraffe te ontgaan.

Ten derde was ook deze vrouw zeer loos, en bedacht allerhande leugens, om zich te verontschuldigen.

Ten vierde was zij voor het overige zeer gezond; zij had geene teekenen van eenige andere ongesteldheid, vermagering enz.

Ten vijfde werd zij van deze verschrikkelijke en langdurige ziekte op eens, als door een wonderwerk hersteld, en komt ook in dit opzigt met andere gesimuleerde gevallen overeen.

Hier staat echter tegenover:

Vooreerst, dat zoo wel de Regters, als Geneesheeren, van den beginne af altijd op bedrog bedacht geweest zijn, haar geen oogenblik zonder het waakzaamste opzigt lieten, en geen het minste spoor van bedrog konden ontdekken.

Ten tweede, dat de armen en beenen zoo wel, als het hoofd, altijd zoodanig krampachtig waren zamengetrokken, dat zij met geene mogelijkheid de stoffen naar den mond konde brengen en daarvan ook nooit sporen ontdekt zijn.

Ten derde, dat wij allen duidelijk de stoffen uit de maag zagen opkomen, en van de ijsselijke benaauwdheden, waarmede dit gepaard ging, ooggetuigen waren.

Ten

Ten vierde is het onmogelijk te begrijpen, dat zij vrijwillig gedurende zulk een' langen tijd de armen, beenen en het hoofd in zulk eene geweldige ligging konde houden, zonder dat er eindelijk vermoeidheid en ontſpanning kwam.

Ten vijfde was zij wel verzekerd, dat haar geene *corporeele* ſtraf zoude worden aangedaan, en dat ten minſte die niet konde vergeleken worden met hetgeen zij nu uitſtond.

Er blijft dus in dit geval veel duisters over, hetwelk wij niet in ſtaat zijn te verklaren, en het is dus jammer, dat wij geene nadere gevolgen van dit belangrijk geval hebben kunnen gewaar worden.

HEETE WATERZUCHT.
(*HYDROPS ACUTUS.*)

In het eerſte deel mijner waarnemingen heb ik een voorbeeld van eene heete borst-waterzucht opgegeven; wij hadden dit jaar een geval van echte heete waterzucht, hetwelk ongelukkig afliep, maar niettemin onzes inziens nuttig en leerzaam was.

XXVII *Geval. Antonie Bolsman*, een ſterke vierkante ſmidsknecht van 23 jaren, die te voren altijd eene zeer goede gezondheid genoten had, en gedurende vele jaren aan ſchielijke verwisſelingen van koude en hitte was blootgeſteld geweest door

zij-

zijnen levensftand, kwam op den 1 Mei mijnen raad vragen over eene ongefteldheid, die hij een dag of tien te voren onverhoeds had gekregen, namelijk eene plotfelinge zwelling van het geheele hoofd, offchoon hij daarin geen pijn of ongemak ontdekt had. Langzaam had zich deze opzwelling naar beneden verfpreid, zoo dat eerst de buik, en daarna het *fcrotum* gezwollen waren, en het *præputium* zoodanig was opgezet, dat het eene kromming van den *penis* veroorzaakte; het *fcrotum* begon rood te worden, en de beenen waren daarna zoodanig beginnen te zwellen, dat zij overal met blazen bedekt waren, en de teenen reeds veel vocht ontlastten. Hij had weinig buikontlasting, het water was dik en in eene geringe hoeveelheid, de pols natuurlijk en langzaam. Offchoon wij in het *Nofocomium* geene waterzuchtige of aan langdurige ziekten onderhevige lijders toelaten, oordeelde ik echter dit geval zoo zeldzaam en nuttig, dat ik niet aarzelde, hem in het *Nofocomium* op te nemen. Ik befchouwde de ziekte als eene waterzucht, die, uit koude ontftaan zijnde en nog maar weinige dagen geduurd hebbende, zeer gemakkelijk zonde kunnen worden genezen. Hij werd dan op den 3 Mei ingenomen, en ik fchreef hem voor:

℞ *Decoct. Hord.* ℔ i.ß.
Cremor Tart. ℥ ß.
Ref. Jalapp. ℈ i.
Borac ven ℈ i.
Syr. Comm. ℥ i.
M.
S. Alle 2 uren een kopje.

℞ *Sacch. Saturn. gr.* xv.
Camphor. gr. v.
Aq. puræ ℥ viij.
Sp. vin. ℥ ij.
M.
S. Voor uitwend. gebruik.

Den

Den volgenden dag waren er vier ruime ontlastingen, en het water minder donker van kleur. Ik voegde bij de uitwendige wasfching der beenen

Camphor. gr. v.
Acet. vini ℥ ij.

Den 5den had hij goede ontlastingen, en terwijl het water fterker vloeide, minderde de waterachtige opzetting.

Den 6den waren er zeven fterke ftoelgangen, maar het water was wederom weinig en dik; de dikte van het *fcrotum* was verminderd, maar de beenen waren meer roosachtig. Ik liet bij den drank voegen: *Oxym. fcill.* ℥ ij.

'S Avonds kwam er eene fterke zwelling van het aangezigt en de armen met eene opzetting en fpanning van den onderbuik, zonder pijn of hoest; het regter been was heet en gezwollen, de pols hard en vol. Ik liet eene aderlating van viij ℥ doen.

Den 7den had de aderlating zeer verligt, en de zwelling was veel verminderd. Het bloed was zeer ontftoken, de pols was nog hard; hij had veel ontlasting en waterde fterk; maar op het roosachtig ontftoken been waren hier en daar *gangreneufe* plekken. Daar ik oordeelde, dat dit eene uitwerking der ontfteking was, liet ik nog acht oncen bloed wegnemen, en gaf:

℞ *Crem. Tart.* ʒ ij
Nitr. puri ʒ i.
Dec. Hord. ℔ iß.
Ox. Simpl. ℥ ij.
M.

℞ *Sacch. Saturn.* ℈ i.
Acet. vini ℥ iv.
Aq. coct ℥ xij.
M. pro lotione.

S. Alle uur een kopje.

Den

Den 8. De aderlating had wederom zeer veel verligting aangebragt, en het bloed was nog ſterk ontſtoken, vier waterachtige afgangen en veel dik water, maar geen zweet, ſpanning van den buik, harde pols. De roos aan het been bleef voortduren. Ik liet nu het been met vlierbloemen, in karnemelk getrokken, ſtoven, zes onceen bloed aftrekken, en ſchreef inwendig voor:

℞ *Sp. Mind.* ℥ij.
Aq. Samb. ℥vi.
Sp. Nitr. d. ʒij.
Vin. Stib. ʒi.
M.
S. Alle uur een lepel.

Den 9den was het bloed minder dik, maar echter met eene zamengetrokkene korst bedekt. De lating had wederom verligting aangebragt en de *anoſarie* verminderd. Met braken had hij een' langen worm ontlast; de *ſedes* waren overvloedig, het water als dik bier, met inkt gemengd, de buik hard geſpannen en pijnlijk bij het aanraken, de pols 96 en ſterk, de tong wit en droog, het been nog ontſtoken en hier en daar met *gangreneuſe* plekken; hij klaagde over *oppresſie.* Eene ſpaanſche vlieg van 4 duim op de borst. Voorts:

℞ *Emulſ. Amygd.* ℔ iß.
Sp. Nitr. d. ʒij.
Syr. pap. alb. ℥i.
M.
S. Alle uur een kopje.

Den

Den 10. 's Avonds benaauwde ademhaling, herhaalde braking, zoo dat hij niets konde binnen houden, de buik geflonken; het been was nog zeer pijnlijk, het water vuil en zwart, de tong zuiver en vochtig, de fmaak bitter, de pols traag en zwak. Alleen gaf ik nu:

℞ *Dec. Hord.* ℔ i ß
Syr. pap. alb. ℥ i
S. Alle uur een kopje.

Den 11den had hij niet gebraakt en eene ontlasting gehad; voor het overige was hij in denzelfden toeftand.

℞ *Flor. Zinci* ʒ ß.
Opii crud. ʒ ß.
Aq. coct. ℥ xij.
M.
S. Uitwend. te gebruiken.

℞ *Sal. Tart.* ʒ i
Succ. citr. q. f. ad fat.
Aq. coct. ℥ vi.
Syr. Diacod. ℥ i.
M.
S. Alle uur een lepel.

Den 12den had hij acht ontlastingen; het water was minder dik, het wezen minder gezwollen, maar de beide armen zeer *eudemateus*; de beenen en het *fcrotum*, purperrood, ontlastten een ftinkend vocht; de buik was zacht, nu en dan hik; de pols was redelijk fterk.

℞ *Pulv. Myrr.* ℈ i.
—— *C. Per. Subt.* ʒ i.
M. f. Pulv.

℞ *Sacch. Saturn.* ℈ i.
Sp. vini. ℥ i.
Aq. Comm. ℔ i.
Acet vini. ʒ ij.
M. pro ufu Ext.

℞

℞ *Rad Arnic.* ʒij.
inf. aq. q. ſ. col. ℥vi. *ad.*
L. Liq. Sydenh. ʒi.
Sacch. Alb. ʒij.
M.

S. Alle uur een lepel.

Den 13. Gisteren vier ontlastingen, heden twee. De roos van het *ſcrotum* en het been was veel beter, terwijl de roodheid en zwelling verminderd waren; de huid was blaas en rimpelig, de buik zacht, de kleur van het wezen beter, de pis minder zwart, maar troebel en *ſereus*, de tong vochtig, en de pols iets koortſig. *Cont.*

Den 14. Zes ontlastingen, de *gangraeneuſe* plekken beginnen zich af te ſcheiden; er was meer werkzaamheid in het geſtel en ſnelheid in de pols, de buik nog opgezet, maar het water zag er beter uit. *Cont.*

Den 15. Het been minder geſpannen, terwijl de *gangraeneuſe* dispoſitie ſcheen te wijken, de pols was ſnel, en er vertoonde zich nog hik.

℞ *Rad. Arnic.* ℥i.
Coq. aq. q. ſ. col. ℔i.
ad. Opii puri. gr. vi.
M.
pro fotu.

℞ *Rad. valer. ſ.* ℥i.
—— *Arnic.* ℥ß.
Coq. aq. q. ſ. col. ℔ i ß *ad.*
Spir. Nitr. d. ʒij.
L. Liq. Syd. ʒi.
Sacch. Alb. ℥ß.

S. Alle uur een half kopje.

Den 16. Zes ſtoelgangen. Heden morgen gedurige braking van groene gal, troebele, maar meer overvloedige pisontlasting, de pols ſnel en koort-

ſig, de *gangraeneuſe* roos van het been beter, en de korſten afvallende.

Den 17. De *diarrhé* blijft aanhouden, het water meer natuurlijk met een wit bezinkſel. Hier en daar op den rug en de dijen *gangraeneuſe* plekken, het been minder gezwollen en pijnlijk, nu en dan hik, de pols minder ſnel.

℞ *Rad Arnic.*
—— val. Sylv. ā ℥i.
Cort. Peruv. ℥ß.
Coq. aq q ſ. col. ℔i *ad.*
Sp. C. C. Succin. ℥i.
Liq. An. min. ʒij.
Opii pur. gr. v.
Sacch. alb. ℥i.
M.
S. Alle uur twee lepels.

℞ *Cort Sal alb* ℥i.
coq. aq q. ſ. col ℔i. *ad.*
Sp. Vin. Camph. ℥i.
m. pro. fotu.

Den 18. Offchoon de braking en de *diarrhé* na het gebruik der geneesmiddelen blijft aanhouden, komt er meer eetlust, wordt het water meer natuurlijk, en verbetert de toeſtand van het been.

Den 19. Gisteren was er eene hevige koortsverheffing, vele galachtige ſtoelgangen, een roode uitſlag over het geheele ligchaam; de zwelling der handen is meest verdwenen; hij heeft eenige reizen na het gebruik van den drank, gebraakt.

℞ *Cort. Peruv.* ℥ß.
Rad. Alth ℥i.
coq aq. q. ſ. col. ℥viij.
L. Liq. Syd. ʒi.
Syr. Sacch. ℥i.
M.
S. Alle uur een lepel.

Den

Den 20. De uitslag heeft de houding van netelroos; er heeft zich een *absces* aan het been gevormd, hetwelk een' dunnen etter bij de opening ontlast heeft.

Den 21. Terwijl de *diarrhé* aanhoudt en er weinig *sereuse* pis ontlast wordt, is hij zwak en benaauwd, de pols *intermitterende*; hik; de *gangraeneuse* plekken vermeerderen; de *suppuratie* van het been blijft aanhouden.

Den 22. Alles verergert; de pols *intermitterende*, braking en hik, dunne onwillekeurige stoelgangen, geen water, koorts met ijlhoofdigheid en stuiptrekkingen.

℞ *Aq. Coct.* ℥iv.
Sp. Carm. ℥ß.
L. Liq. S. ʒi.
Sacch. alb. ℥ß.
M.

S. Alle half uur een lepel.

Hij stierf nademiddags.

Bij de opening van het lijk vonden wij overal in de lendenen en op den rug *gangraeneuse* plekken. De waterachtige zwelling van de armen en beenen was bijna geheel verdwenen. Bij het openen van den onderbuik vonden wij het net zeer dun en uitgeteerd, de ingewanden met lucht uitgezet en gezond. De lever was natuurlijk, de galblaas verdikt, geene galsteenen. De maag, milt en nieren natuurlijk. De buik was opgevuld met zulk eene aanzienlijke hoeveelheid verdikte wei, dat men er die met geheele klompen konde

uitnemen. De longen, vooral aan de regter zijde, waren met het borstvlies verwassen, doordien hij in het verleden jaar eene zware *pleuris* gehad had. De regter long was overal door uitgestort vocht gedrukt, maar overigens gezond In het *Pericardium* was niet veel water. Het hart was gezond, maar de *vasa coronaria* waren met bloed opgezet.

Wanneer men het beloop dezer ziekte met de vereischte oplettendheid nagaat, dan zal men gemakkelijk bespeuren, dat dezelve tot de schielijk afloopende, en niet tot die soorten van waterzucht behoort, welke dikwijls op langdurige ongesteldheden volgen. Over het algemeen wordt de waterzucht als een gevolg van zwakheid beschouwd, en daarom met opwekkende en warme purgeer- en pisdrijvende middelen behandeld. — Dit geval, hetwelk in een sterk en volbloedig jong mensch, voorviel, en een gevolg van schielijk gevatte koude en belette uitwaseming was, behoort ongetwijfeld tot de ziekten van een tegenovergestelden aard, van volbloedigheid en sterkte, en waarin dienvolgens ook geheel andere en verzwakkende middelen moesten gebezigd worden. Ik zal dit geval nader verklaren door kortelijk op te geven datgene, wat ik over deze ziekte door anderen vinde aangeteekend.

De Ouden schijnen deze ziekte ook gekend te hebben. HIPPOCRATES (*f*) zegt: „*Si vero (hy-* „*dro*

(*f*) *De victu acutorum, cap 62.*

„*dropicus*) *difficulter ſpiraverit*, *et tempus vernum* „*fuerit*, *et ſimul aetas viguerit et virium robur* „*adſit*, *de brachio ſanguinem detrahere oportet*. P. FORESTUS (*g*) ſpreekt ook van eene heete waterzucht, die hij aan een *intemperies calida hepatis* toeſchrijft. F. HILDANUS (*h*) verhaalt, dat een ſterk man van 30 jaren, die in eene algemeene waterzucht vervallen was en daardoor het gezigt had verloren, van beide ziekten herſteld werd door eene neusbloeding van vier ponden uit het regter neusgat. SAVIARD (*i*) deelt ons eene waarneming mede van een meisje van 14 jaren, dat eene buikwaterzucht had, waartegen men gedurende drie jaren allerhande middelen te vergeefs gebezigd had, en 'twelk men reeds vier malen het water had afgetapt; na deze ontlasting werd zij herſteld door het overvloedig bloeden der aambeijen, welke de plaats der maandſtonden, die zeer ſpaarzaam waren, vervulden. RAYMOND (*k*) verhaalt een aanmerkelijk, tot deze ziekte behoorend, geval. Een edelman, 52 jaren oud, gevoelde, na een zwaar verdriet geleden te hebben, eene pijn en drukking op de borst, die hij langen tijd verzuimde. Hij zocht geene hulp, voor dat hij tot ſtikkens toe benaauwd was en de beenen zeer gezwollen waren. Daar

(*g*) Obſerv. XIX. Obſerv. 30 *in ſcholio*.

(*h*) *Obſ. cent.* I. *Obſ.* 2.

(*i*) Heelk. Waarn. 119, p 358.

(*k*) *Traité des maladies, qu'il est dangereux de guerir.* p. 264 ſeqq.

Daar hij rood en opgezet was en ſterk at, werd hij herhaalde reizen adergelaten. Naderhand gebruikte hij ſterke ontlastende middelen, hetwelk de benaauwdheid en zwelling veel deed verminderen. Zachte openende en purgerende middelen, wei van geitenmelk, het uitgeperst ſap van ſteenmotten (*millepedes*), bekwamen hem zoo wel, dat hij meende den winter zonder geneesmiddelen te kunnen doorbrengen. Intusſchen kwamen de benaauwdheden en de zwellingen in den winter in die mate terug, dat de zieke tot aan het voorhoofd toe opgezet was, en niet in het bed konde blijven, zonder gevaar te loopen van ſtikken, en daarom nacht en dag op eenen ſtoel moest doorbrengen. — Daar hij oordeelde, dat de openende en laxerende middelen onnut zouden zijn, ſtelde hij, ondanks alle vooroordeelen daartegen, eene ruime aderlating voor, welke de *oppresſie* merkelijk verminderde en 's anderen daags van eene neusbloeding gevolgd werd, die genoegzaam 24 uren duurde, waarna de zwelling en benaauwdheid in acht of tien dagen geheel verdwenen; zoo dat hij de nachten in zijn bed gerust kon doorbrengen. Hij waterde overvloedig en had goeden eetlust, zoo dat hij weldra kon uitgaan en zich zoo wel als ooit gevoelde. — Naderhand kreeg hij door verwaarloozing dezelfde ziekte weder, waarop eene tweede neusbloeding volgde, die zijn leven eindigde.

De beroemde F. C. MEDICUS (*l*) verhaalt ons ook

(*l*) *Samlung von Beobacht. aus den Artzneyw.* t. II, p. 578, ſeqq.

ook twee zeer aanmerkelijke gevallen van de *hydrops plethoricus* door aderlating genezen. Een ſoldaat werd door een hevige *pleuris* aangetast, en werd door aderlatingen, ſpaanſche vliegen enz. op de gewone wijze behandeld. Zoo als hij genezen was, kreeg hij over zijn geheele ligchaam een hardnekkig ſchurft, en na eenige maanden begon hij moeijelijk adem te halen en gezwollene voeten te krijgen. Daar hij vermoedde, dat hij heimelijk terugdrijvende ſmeringen gebruikt had, ofſchoon het ſchurft nog aanhield, gaf hij hem bloedzuiverende middelen en de *Tinct. Fuliginis*, waardoor hij echter niet beter werd, maar integendeel alle toevallen vermeerderden, zoo dat het geheele ligchaam meer gezwollen, de benaauwdheid en dorst dagelijks erger werden, het water ſpaarzaam, de buik geſloten was, en er eene algemeene huidwaterzucht plaats greep.

Na verloop van eenige weken nam de ziekte, ondanks alle aangewende middelen, een verſchrikkelijk aanzien. Hij kon naauwelijks ademen, de buik was tot berſtens toe opgezet en geſpannen; overal had hij pijnen, alle ontlastingen waren opgehouden, hij had een' verſchrikkelijken dorst, en geen ſlaap. Hierbij kwam zulk een afmattenden hoest, dat men alle oogenblikken voor ſtikking vreesde. De pols was zoo ſterk en geſpannen als in eene ontſtekingkoorts. In deze omſtandigheid beſloot hij tot eene aderlating van eenige oncen, waardoor hij aanſtonds verligting kreeg. Deze verlichting was inmiddels van korten duur. Daar intusſchen

ſchen het bloed geweldig ſprong, zeer dik was, en eene ſterke ontſtekinghuid vertoonde, liet hij hem 's avonds nog zeven of acht oncen bloed aftappen. Des anderen daags verhaalde de lijder, dat hij eenige uren geſlapen had, 't welk hij te voren door geen *opium* had kunnen teweeg brengen. De opzwelling was merkelijk verminderd, de *urine* ging nu overvloedig af, en het bloed was ontſtoken. De pols bleef nog even vol, en daarom liet hij hem nog tien oncen bloed wegnemen. Om nu te weten, of de aderlatingen alleen de beterſchap bewerkten, liet hij alle geneesmiddelen achter. Hij verbeterde dagelijks, de benaauwdheid kwam alleen bij tusſchenpozingen weder, alle ontlastingen werden herſteld, en de pols werd dagelijks kleiner. Met één woord, nadat er nog zes of zeven aderlatingen gedaan waren, genas de zieke, en ging na veertien dagen herſteld naar huis. De heer MEDICUS denkt in zijne aanmerkingen op dit geval, dat deze waterzucht eene ware ontſtekingkoorts was, en dat de wei van het bloed door eene bijzondere werking der vaten in het cellenweefſel werd uitgeſtort, en dat dus aderlatingen en eene verkoelende behandeling de ware geneesmiddelen dezer ziekte zijn.

Een jongeling, van 19 of 20 jaren, werd op eens door eene waterzucht aangegrepen. Het aangezigt was bleek, de oogen mat, het hoofd gezwollen, het geheele ligchaam, vooral de buik, geſpannen, en de handen en voeten opgezet. Deze zwelling ging en kwam bij tusſchenpozen we-

der

der; eindelijk werd die door een laxeermiddel vermeerderd. De ſlaap was zeer onrustig, de dorst hevig, en de eetlust ſomtijds geheel weg. — Men ſchreef de ziekte aan door ſmeren teruggedrevene ſchurft toe, weshalve men hem uitdrijvende middelen, doch zonder vrucht, voorſchreef. Na eenige dagen waren de toevallen erger, en daar bij het onderzoek de pols aangezet was, werd hem aanſtonds een ruime aderlating voorgeſchreven. Deze aderlating had eene zeer goede uitwerking. Denzelfden nacht verminderde reeds de zwelling, en zijn gezigt was veel levendiger. Men had de aderlating niet ruim genoeg gedaan, en daarom werd dezelve na drie dagen herhaald, waardoor hij zonder eenige andere geneesmiddelen volkomen herſteld werd.

Hij haalt hier nog eene waarneming aan van MEAD (*m*). „*Quem enim ille* (WILLISIUS) *viginti* „*venaeſectionibus ſanatum hydropem vidit pariter* „*ac iste*, *quem retulimus ex nimio partium inter*„*narum ventris calore et inflammatione ortum ha*„*habuisſe, ſuspicari licet.*"

Offſchoon wij hier en daar voorbeelden dezer ziekte vinden, is er echter niemand, die dezelve zoo duidelijk verklaard en behandeld heeft, als de beroemde STOLL (*n*), die in eene korte verhandeling in zijne *Ratio Medendi* de oorzaken en toe-

(*m*) *Monita et præc. medica*, p. 79.

(*n*) t. III. p. 204. *Epiſodion de hydrope plethorico.*

toevallen heeft opgegeven. „*Hydropem quendam*, zegt hij, *praeter alios hydropes frequentiores — videre erit, hinc inde quidem descriptum, minus tamen in praxi, ut opinor, cognitum, atque idcirco sinistra curatione vexatum. Is nobis hydrops plethoricus erat, seu ortus a plethora.*" De oorzaken dezer waterzucht zijn de tegengestelde van de gewone waterzucht, namelijk volbloedigheid en een moeijelijke omloop der vochten, welke anders gezond zijn. Hierom laten de bloedvaten, die te sterk door het bloed uitgezet zijn, gemakkelijk het waterachtige gedeelte los, en stooten hetzelve uit, terwijl ze het eens uitgestortte niet gemakkelijk weder opnemen. Hierdoor wordt het water of in de *cellulosa* uitgestort, of in verschillende holligheden des ligchaams opgehoopt, en maakt die soort van waterzucht, welke hij de *plethorische* noemt. Hij vergelijkt dezelve bij die zwelling der onderste ledematen, welke door de drukking der *venae iliacae* bij zwangere vrouwen ontstaat. Eveneens is er bij volbloedige menschen eene grootere hoeveelheid bloed, dan er door de vaten kan bevat, en naar het hart gemakkelijk kan terug gevoerd worden, en daardoor het water veroorzaakt. Naar zijne waarnemingen, had deze ziekte alleen bij sterke, wel gevoedde menschen in den bloei van jaren, plaats. Hij besloot, dat dezelve plaats had, uit den ouderdom, leefwijze, en uit de afwezigheid der oorzaken, die andere soorten van waterzuchten voortbrengen. Hij had daaraan behandeld een' zwaarlijvigen kok, eenen timmerman, eenen smid,

een'

een' ſterken knecht en twee ſterke vrouwen. Het water is meestal uitwendig over de oppervlakte verſpreid, of alleen in de beenen. Hij had geene buikwaterzucht, maar ſomtijds het water in de borst, uit deze oorzaak waargenomen. — Met opzigt tot de behandeling had hij gezien, dat matige en nu en dan herhaalde aderlatingen, *emollierende* dranken, zuren, *wei* met *Terra foliata tartari*, en een *antiphlogistiſche* leefregel dienſtig waren. Sommigen had hij door een langdurig gebruik van *Cremor Tartari* genezen. — Bij ſommigen had ontſteking plaats, welke door ruime aderlatingen enz., moest weggenomen worden. Stoll verhaalt verſchillende gevallen dezer ziekte, die, even als het onze, ongelukkig afliepen. Ik zal die met een woord aanhalen.

Een ſterke, wel geſpierde, vierkante kok, met eene ruime borst, maar korte hals voorzien, kreeg in zijn huis, gedurende den winter een *pleuris*; met moeite ontworſtelde hij deze ziekte, en hield daarna eene moeijelijke ademhaling bij het gaan en achteroverleggen over; in den eerſten ſlaap ſprong hij dikwijls overeind, uit vreeze van te ſtikken; hij moest dikwijls 's nachts opzitten. De beenen en handen waren zeer gezwollen. De pols was traag en als een ijzerdraad geſpannen. Hij was nog te huis eenige reizen adergelaten, en had een ontſtoken bloed. Hij bleef naar gewoonte voortleven en gebruikte veel vleesch en wijn, daar hij beſtendig aan een heet vuur blootgeſteld bleef, en ſterk arbeidde. Op het einde van het voorjaar

werd

werd hij door STOLL behandeld. Door het gebruik van de *scilia* en andere vermogende pisdrijvende middelen, kwam hij zoo verre, dat de zwelling verdween, en hij 's nachts kon blijven leggen. Den dag voordat hij het hospitaal zoude verlaten, en vrolijk zijne goederen had bijeen gepakt, ging hij gerust te bed, maar na middernacht kreeg hij met een sterk gehuil *epileptische* toevallen, en stierf dien zelfden avond slaapzuchtig, als door beroerte aangedaan. — In het lijk vond men het hart bijna driemaal grooter, dan natuurlijk — de longen overal vastgegroeid — de vaten der hersenen zeer groot en met bloed opgezet, en een weinig water tusschen de vliesen.

Door de wrijvingen, purgeer- en pisdrijvende middelen, was het uitwerksel der ziekte, de ophooping van water wel weggenomen, maar de oorzaak daarvan vermeerderd. — Een dergelijk geval van eenen knecht, die op dezelfde wijze stierf, wordt nog van hem verhaald — als ook van een' metselaar en een smit, die beide tevens met waterzucht eene zware longontsteking hadden, en daarvan stierven (*o*).

Eenige jaren geleden had ik een bijna dergelijk geval, toen ik geraadpleegd werd door een sterk, volbloedig man, die een zware *pleuro-peripneumonie* had, die ondanks elf aderlatingen, spaansche vliegen, het gebruik van *calomel* enz. door het water op de borst werd aangetast, en, zoo als ik

(*o*) l. c. p. 212—14.

ik dit reeds reeds onder het beloop der ziekte voorzegd had, aan eene algemeene waterzucht ſtierf.

Dr. ENGELHARD, van *Murten* (*p*), gaf omtrent deze ziekte ook zeer belangrijke waarnemingen, waarvan ik niet kan nalaten een kort verſlag te geven.

Eene vrouw van 60 jaren, die te voren gezond geweest was, kreeg de waterzucht — Buik en beenen waren meer dan de helft dikker als natuurlijk. De beenen waren zoo hard, dat het indrukſel niet voor den vinger week; zij waren van onderen rood, ontſtoken en pijnlijk. Zij werd zoo benaauwd op de borst, dat zij meestal voor het open venſter zittende haren tijd moest doorbrengen. De pols was hard geſpannen en *intermitterende.* Zij loosde weinig rood en dik water. De ontlasting was traag en droog. Het bovenſte gedeelte des ligchaams was zoo mager als een geraamte, daar zij te voren er friſch, ſterk en welgedaan uitzag. De eetlust was gering, en zij kon de minſte uitzetting der maag niet verdragen; zij had veel trek naar verfriſchenden drank. Zij had voor zes maanden nog hare gewone ſtonden gehad, maar ſedert die haar verlaten hadden, had zij de tegenwoordige ongeſteldheid gevoeld. Zij was niet adergelaten. Hij ſchreef diensvolgens de oorzaak der ziekte toe aan eene vermeerderde afzondering van vochten in den onderbuik in de cel-

p) *Muſeum der Heilk.* t. IV, p. 95, ſeqq.

cellulosa, terwijl de terugvoerende vaten, door de opzetting der bloedvaten gedrukt wordende, belet werden, dezelve wederom op te nemen. Hij had dus twee aanwijzingen te vervullen. Vooreerst de bloedmasse te verminderen, en daardoor de oorzaak der drukking en des wederstands, die de opslorpende vaten in hare werking verhindert, weg te nemen, en ten tweede door pisdrijvende middelen de vochten uit te drijven. Met dit oogmerk liet hij eene ruime aderlating doen op den arm, en schreef voor een drankje, bestaande uit

℞ *Aq. Chaerophylli*
— Juniper. a ℥x.
Terr. fol. Tart. ʒiij
Extr. Lact. viros. ʒiij.
Oxym. Scill. ℥ij.
Syr. Alth. ℥ij ß.
M.

S. Alle 2 uren een kopje.

Voor gewonen drank gaf hij eene oplossing van *Cremor Tartari* met honig; voor voedsel een goede, maar niet vette soep met salade, zuring en kervel. Toen er in twee dagen nog geene verandering plaats had, liet hij nog eene sterke aderlating doen. Den vierden dag vond hij de lijderes met zweet bedekt, en vernam, dat er gedurende den nacht zulk eene sterke ontlasting van water had plaats gehad, dat buik en beenen natuurlijk waren; alle benaauwdheid was verdwenen, en zij was volkomen opgeruimd van geest. Door een' goe-

goeden leefregel en ſtaalmiddelen kreeg zij hare vorige gezondheid en krachten volkomen weder.

Eene vrouw van 54 jaren, die eene zwakke gezondheid had, kreeg, offchoon onregelmatig, nog ſomtijds hare maandelijkſche zuiveringen, die zij te voren in eene ſterke mate hadde. Zij begon nu ziekelijk te worden, en klaagde over groote matigheid, zwakheid, kortademigheid, hartklopping en hardlijvigheid. Men deed haar eene aderlating, gaf een purgeermiddel en daarna den koortsbast. Hierop werd zij erger, en toen hij er bijkwam, had zij, behalve eene geelheid in het wezen en eene ſluipkoorts, eene opzetting van de maag en den onderbuik, een bitteren ſmaak, geen eetlust en eene dikke gele korst op de tong. Hij ſchreef haar oplosſende en *laxerende* middelen en klysteren voor, waardoor zij, door het ontlasten van vele oude ſtoffen, zeer verligt werd. Door het voortzetten van deze behandeling verviel zij in een' aanhoudenden buikloop, waardoor zij zoo verzwakt werd, dat zij zich niet meer op konde houden. Deze *diarrhé* werd eindelijk door bittere en verzachtende middelen overwonnen, maar de matheid, de hartklopping en kortademigheid namen dusdanig toe, dat zij ſomtijds meende te ſtikken. Nu begon de pols te *intermitteren*, was hard en geſpannen; het aangezigt en de handen begonnen te zwellen; dit gezwel was hard, en week niet voor den indruk der vingeren. De groote wederſtand, dien het hart en de longen leden wegens den beletten omloop des bloeds, en het

het uitblijven der ſtonden, ſchenen nu dringend eene aderlating te vorderen. Deze werd nu aanſtonds gedaan, maar wegens de zwakheid werd er niet meer als 7 of 8 oncen bloed ontlast; zoodra het bloed uit eene ruime opening vloeide, verminderden de toevallen op de borst, de ademhaling werd vrijer, het hart ſloeg beter, en de krachten vermeerderden aanmerkelijk. Zij nam nu een aftrekſel van yſop met *kermes mineralis oxym. ſcill.* en *altheeſtroop*, *Arnica*-bloemen met yſop als thee gedronken, met *oxym. ſimpl.*, en alle vier uren kliſteren van kamille-bloemen met honig. Daar zij 's nachts wederom benaauwdheid met hartklopping kreeg, werd er wederom eene aderlating gedaan, en met de voorgeſchrevene middelen voortgevaren. Zij raakte een veel dik water kwijt met een rood zetſel, en zij kreeg een aanhoudend en weldadig zweet. Alle toevallen verdwenen langzaam, en zij werd op het laatst door het gebruik van bittere middelen en het zure *elixer* van HALLER volkomen herſteld. De heer ENGELHARD geeft nog verſcheidene gevallen van waterzucht uit volbloedigheid en na onderdrukte bloedontlastingen op, die ik kortheidshalve hier moet voorbijgaan, en alleen zijne gevolgtrekkingen daaruit met een woord zal opgeven.

Vooreerst, dat de waterzucht, offchoon onmiddellijk uit eene verſtopping of verharding der ingewanden voortkomende, evenwel niet zelden haren eerſten oorſprong verſchuldigd is aan een over-

overvloed van bloed. Hier kunnen de aderen niet zoo veel vatten en terug voeren, als door de ſlagaderen in de verſchillende holligheden wordt uitgeſtort, daar de al te groote kolom van bloed te veel weerſtand biedt, de vaten hunne ſnelle kracht verliezen, daardoor verſtoppingen ontſtaan, die de genezing moeijelijk maken.

Ten tweede, dat de hard- en roodheid, en de pijnlijkheid bij het drukken der waterachtige gezwellen, de geſpannen en harde pols, en de roode *urine* de eigenlijke *characteristiſche* kenmerken der waterzucht van volbloedigheid uitmaken.

Ten derde, dat alle *drastiſche* middelen, die anders zoo algemeen in de waterzucht gebruikt worden, in deze ſoort ſchadelijk zijn, en zeer ligt tot ontſteking en het vuur der ingewanden aanleiding kunnen geven.

Ten vierde. Daar eindelijk deze oorzaak meest bij vrouwen bij het ophouden der *menſes*, of bij mannen na de aambijen op zekere jaren plaats heeft, blijkt het van zelf, waarom de meeste waterzuchten, die zoo zelden genezen worden, in dezen ouderdom voorvallen, en de volbloedigheid meer, dan men zoude denken, deze ziekte teweeg brengt.

Dr. MULLER (*q*) verhaalt, dat er den 6 Febr. 1796 hem een boer van 40 jaren, van een ſterk volbloedig geſtel, raadpleegde. Hij kreeg drie weken te voren, na het vatten van koude, aanvallen van

(*q*) HUFELANDS *Journ.* t. IV. p. 473. *ſeqq.*

van koorts, en raadpleegde daarover eenen dorp-heelmeester; dan zich daarna erger bevindende, kwam hij bij hem met de volgende toevallen. De beenen waren tot aan de knien gezwollen, en de onderbuik was ook opgezet. Hij had geen' eetlust. De tong was schoon, hij had dagelijks open lijf, en het water was natuurlijk. Hij was mat en slapeloos. De huid was droog en de pols hard, vol en langzaam. Hij had geene koorts meer, en hij kon omtrent de oorzaken der ziekte alleen gewaar worden, dat hij zich gewend had, twee malen 's jaars ader te laten, en dat hij dit den vorigen herfst verzuimd had. Hij raadt hem eene aderlating aan; maar, daar hij hiertoe niet konde besluiten, werden hem *diuretica* voorgeschreven. Offchoon het water sterker afging, werden de toevallen erger, en hij kreeg eene zwelling over het gansche ligchaam. Hij liet zich toen op den 12den eene aderlating van 9 oncen doen, met dit gevolg, dat er dien zelfden nacht eene sterke ontlasting van water volgde, en buik en beenen van alle waterzucht bevrijd werden. —— Hij haalt hier aan MONRO *over de waterz.* p. 49. NICOLAI *Rec. und Curarte* p. 395 en FORDIJCE *Fragm.* p. 40.

De heer GRAPENGIESSER, in zijne dissertatie de *Hydrope plethorico* (r), onderscheidt daarvan tweederhande soorten, de eene hevige, de andere langdurige waterzucht, waarvan hij de teekenen, oorzaken en behandeling breedvoerig beschrijft.

FRANK

(r) *Goetting*, 1795.

Frank (*s*) ſpreekt ook van eene heete waterzucht, die dikwijls zich bij *peripneumoniën* voegt.

Labre verhaalt (*t*) een aanmerkelijk geval van buikwaterzucht bij een jong volbloedig mensch, die, na zeer verhit te zijn, koud water dronk. Hoofdpijn, koorts met een' vollen, harden en opgezetten pols, en pijn in de nieren, en eindelijk algemeene en buik-waterzucht, waren daarvan het gevolg. Hij werd binnen vier dagen vier malen adergelaten; hij bezigde pillen uit camphor en ſpiesglansſalpeter beſtaande, en herſtelde binnen eene maand door eene ſterke ontlasting van water.

In de *Abhandl. der Phyſ. Med. Soc. te Erlangen* (*u*) wordt ons, door den heer Hohnbaum, een zeer ſchoon voorbeeld dezer ziekte medegedeeld van eenen ſlager, 40 jaren oud, die zeer ſterk aan den drank overgegeven was, en daardoor van het water in den buik aangetast werd. Alle middelen waren vruchteloos, en hij werd verſcheidene malen getapt. Op eens, toen de buikwaterzucht wederom tot eene aanmerkelijke hoogte gekomen was, kreeg hij op de ſtraat eene ſterke neusbloeding. Deze bloedſtorting keerde alle dagen weder, en het bloed was hoog rood en dun. — Hij verloor daardoor geene krachten, en toen hij merkte, dat

(*s*) *Inſt. clin. viln.* t. II. p. 57—9.

(*t*) *Annales de la Soc. de Med. de Montpellier*, t. VIII. N. IV.

(*u*) t. I. Zie *Med. Zeit.* 1810, t. IV. p. 136.

dat de waterzucht daarbij verminderde, liet hij de neusbloeding haren vrijen loop. — In drie dagen herhaalde zich dezelve nog acht malen, en er waren tusschen de 18—20 ℔ bloed ontlast, waardoor de waterzucht herstelde. Daar hij, ondanks alle waarschuwing, zijne ongeregelde leefwijze vervolgde, stierf hij eindelijk na 7 jaren aan de borstwaterzucht, nadat hij door neusbloedingen en maandelijksche aftappingen daarvan dikwijls bevrijd was geworden.

In 1812 is er eene verhandeling te *Parijs* uitgekomen van BRECHET *sur les hydropisies actives*, waarvan een kort uittreksel in het *Journ. de Med.* van CORVISART (*v*) gevonden wordt.

Meer bijzonder echter, vinden wij de *hydrops calidus* na *scarlatina* beschreven door den heer MAGLIN (*w*), die daarvan belangrijke waarnemingen opgeeft, en bewijst, dat dezelve niet door heete middelen, maar door bloedzuigers en somtijds algemeene bloedontlastingen en verkoelende middelen moet weggenomen worden. — Eindelijk vinden wij in hetzelfde werk eene verhandeling over deze ziekte van den heer FAUCHIER, die door zes waarnemingen en het aanhalen van verschillende schrijvers betoogt, dat de waterzucht niet altijd van zwakheid, maar dikwijls van tegengestelde oorzaken kan afhangen (*x*).

Uit

(*v*) *Tom.* XXV, *Novembre* 1812. p. 300.

(*w*) *Ib.* t. XXIII, *Avril* 1812. p. 326, *seqq.*

(*x*) *Ib. bullet. de la Soc. de Med.* p. 63.

Uit hetgeen ik tot hiertoe breedvoerig uit de waarnemingen van beroemde ſchrijvers gezegd heb, zal nu genoegzaam blijken de aard en natuur van die waterzucht, welke niet uit zwakheid of gebrek aan veerkracht, maar uit tegengeſtelde oorzaken voorkomt, zoo dat het onnoodig zal zijn, daar veel bij te voegen. Ik zal dus dit artikel met eenige weinige aanmerkingen beſluiten.

Vooreerst blijkt uit de menigvuldige aangehaalde waarnemingen, waarbij wij nog eene menigte andere zouden kunnen voegen, dat er verſchillende wijzingen dezer waterzucht zijn, doch dat de natuur en behandeling niet veel verſchilt. —— Immers is er eene waterzucht, die zeer ſchielijk overvalt, en met alle teekenen van *activiteit* of werkzaamheid der vaten verzeld gaat. In ſterke volbloedige menſchen gebeurt die na uitwendige beleedigingen, zoo als daarvan FAUCHIER voorbeelden aanhaalt — Zoo zag MEGLIN (z) eene waterzucht in vier en twintig uren ontſtaan bij eene kraamvrouw, waarſchijnlijk alleen na gevatte koude. —— Meer bijzonder echter ontmoet men dezelve, vergezeld met borstontſteking, of als een ſnel gevolg van dezelve. —— En eindelijk is het deze waterzucht, die, na roodvonk ſchielijk ontſtaande, en niet ſpoedig gekend wordende, een menigte menſchen in het graf brengt, en onlangs door den heer MEGLIN ter aangehaalde plaatſe zeer wel beſchreven is.

Ten

(z) l. c.

Ten tweede. Eene tweede soort of wijziging van deze waterzucht is de *hydrops plethoricus*, die van eenen meer *chronischen* aard is, en uit opgehoudene of verzuimde bloedontlastingen ontstaat, en of door nagelatene aderlatingen, waaraan men zich gewend had, of door het ophouden der *menses* bij vrouwen van zekere jaren, of door het opstoppen van *haemorrhoidale* ontlastingen geboren wordt.

Deze wordt in den beginne meestal door eene tijdige goede behandeling nog al hersteld, maar verzuimd zijnde, dikwijls doodelijk.

Ten derde. Uit het, door ons behandelde, geval zoo wel, als uit andere door ons opgegevene ziekte gevallen, blijkt het, dat deze ziekte niet altijd even gunstig is, en dat dezelve ook, ondanks de beste behandeling somtijds doodelijk wordt. Immers zijn er somtijds *complicatien* of gevolgen der *activiteit* der vaten of der volbloedigheid, als verstoppingen, kwaadsappigheid enz. aanwezig, die door geene geneesmiddelen zijn weg te nemen. Dikwijls herstelt de zieke voor een tijd, terwijl of door verzuim of door het voortduren der oorzaken de ziekte terug keert, en eindelijk onherstelbaar wordt.

WATERZUCHT VAN HET HARTZAKJE. (*HYDROPS PERICARDI.*)

In het eerſte deel mijner waarnemingen in het *Noſoc. Clinicum* (*a*) heb ik geſproken van de borstwaterzucht, en de waterzucht van het hartzakje. Ik heb de kenmerken van deze beide ziekten opgegeven, en de onzekerheid vooral van de laatſte ziekte aangetoond. Wij hadden dit jaar een zeer aanmerkelijk geval daarvan, hetwelk ik kort zal opgeven.

XXVIII Geval. *Jakoba Hendriks*, eene dienstmaagd 21 jaren oud, werd den 10 October in het *Noſocomium* gebragt. Te voren gezond geweest zijnde, was zij, vier maanden geleden, door eene tusſchenpozende koorts aangetast, die, na alle dagen te zijn wedergekeerd, haar van zelve verliet. Zij kreeg daarop eene zwelling van het linker been, hetwelk eene blaauwachtige kleur kreeg. Hierop werden warme verdrijvende middelen gelegd, waarop de zwelling verdween, zoo dat er alleen eene zekere ſtijfheid overbleef, en het been 's avonds gezwollen was. Van dien tijd af aan kwam de koorts 's avonds weder, en eindigde 's morgens met zweet. Hierbij voegde zich pijn onder het borstbeen en in de linker zij-

(*a*) Geneesk. Magaz.

zijde, welke geene drukking verdroeg, terwijl de buik zich opzettede. Deze opzetting scheen alleen in de *cellulosa* plaats te hebben, en men konde geene *fluctuatie* ontdekken. Het wezen was bleek en gezwollen, de lippen waren wit, en de ledematen koud. Voor veertien dagen werd zij kortademig, met een' zwaren hoest, en het opgeven van bloed en slijm, zonder plaatselijke pijn op de borst. Zij kon niet op den rug of linker zijde liggen; zij klaagde nu over eene aanhoudende hartklopping en duizeligheid; zij zag alle voorwerpen dubbeld; zij had echter goeden eetlust; de spijsverteering was goed, de ontlasting natuurlijk; zij waterde weinig; de pols was 120.

Ik begreep aanstonds, dat dit geheel verwaarloosde geval ons eene zeer gewigtige ziekte zoude opleveren — uit de toevallen besloot ik, dat er water in de borstholte aanwezig zoude zijn, en daar er eene harde zwelling in de regter zijde gevoeld werd, dacht ik aan eene leververharding, en hierom wilde ik eerst met zachte opwekkende *resolventia* de ziekte behandelen, terwijl ik een *vesicatorium* op de zijde liet leggen.

℞ *Extr. Helen.* ʒij.
fl. Sal. Amm. Mart. ℈i.
Sp. Nitr. dulc. ʒij.
Aq. Foenic. ℥vi.
Syr. comm. ℥i.
M.

S. Alle uur een lepel.

Den

Den 11. De hoest en moeijelijke ademhaling, en de pijn in de zijde waren verminderd. Zij had gisteren avond koorts gehad, die met zweet eindigde.

Den 12. Daar de koorts met de koude begon, wilde ik nu beproeven, wat de koortsbast op dezelve zoude vermogen, en gaf hierom

℞ *Cort. Peruv. fl.* ℥i.
Coq. aq. q. ſ. col. ℔i *ad.*
Tart. Emet. gr. viij.
Syr. Comm. ℥i.
M.

S. Alle uur een half theekopje.

Den 14. Zij ſcheen nu beter te zijn; de ademhaling was gemaklijker, de pijn in de buik minder, vijf ontlastingen, de koorts bleef aanhouden met hoest, en het opgeven van eene vuile en bloedige ſtof. Ik gaf daarom

℞ *Herb. Digit. ferrug.* gr. x.
Fab. Pechur. ℈i.
Sacch. alb. ʒi.
m. f. pulv. N. x.

S. Alle avond en morgen één.

Den 15. Zij had verſcheidene verligtende afgangen en veel water geloosd.

Den 16. Offchoon zij wederom veel ontlasting gehad had, was er weinig water, de pols zeer ſnel, veel hoest, benaauwdheid en veel ophoesting vooral gedurende den nacht.

℞. *Rad. Calam. arom.* ℥ß
—— *Gentian.* ʒij.
Cort. Peruv. ʒij.
Coq. aq. q. ſ. col. ℥vij.
Sp. Minder. ℥i.
— *C.C. Succ.* ʒi.
Syr. Comm. ℥i.
M.

S. Alle uur twee lepels.

Voorts liet ik met de poeijers van *digitalis* aanhouden, en eene ſpaanſche vlieg van 4 duimen tusſchen de ſchouders leggen.

Den 17. Gisteren was de moeijelijke ademhaling en benaauwdheid zoo groot, dat zij met den mond open lag, en ik meende, dat zij zoude ſtikken. Zij had eene aanhoudende *diarrhé*, en eene drooge kuch met ophoesting van eene bloederige ſlijm. De regter zijde was zeer pijnlijk en opgezet.

℞ *Sp. C. C. Succin.*
Laud. Liq. Syd. ā ʒi.
Liq. Anod. m. Hofm. ʒii.

S. Alle uur 15 droppels met water.

Den 18. Nadat zij tweemaal de druppen genomen had, werd de benaauwdheid en moeijelijke ademhaling minder, de *diarrhé* was opgehouden, en zij was ſlaperig, de pols ſnel.

R 5

Vini Amari. ʒij.
Sp. C. C. Succin. ʒi.
— *Nitr. dulc.* ʒij.
Aq. Junip. ℥iv.
Rob. —— ℥i.
M.

S. Alle uur een lepel.

℞. *Herb. Hyssopi.*
—— *Millefol.*
Fl. chamom. *ā m* i.
Sem. Anisi. ʒii.
coq. aq. q. s. ut fiat catapl. abd. imponend.

Den 19. 's Namiddags was er wederom eene groote benaauwdheid, slaperigheid, hoest met opgeven van bloed, de pols 100, eene dunne ontlasting.

Den 20. De krachten begonnen nu sterk te verminderen, de benaauwdheid in het ademhalen was zeer groot; zij hoestte met veel moeite een rottig bloed op; het wezen was ingevallen, de oogen stonden troebel; zij was ijlhoofdig en slaperig; de tong en tanden waren vuil en droog; het water was rood met een dik etterachtig zetsel; de pols regelmatig en snel.

Den 21sten waren de toevallen dezelfde; zij hoeste met groote benaauwdheid een zwart bloed op; zij was ijlhoofdig, ingetrokken, en stierf s'avonds te zes uren. —— Bij het openen van het lijk was hetzelve geheel *leucophlegmatisch*, vooral de beenen. De *cellulosa* van den buik was

zeer

zeer dun; er was weinig water in de onderbuiksholte; de ingewanden waren zeer met lucht uitgezet; de lever was groot, maar niet verhard; het *pancreas* groot en hard; in het midden was de maag zaamgetrokken; het net was groot en bedorven; in de regter zijde waren de ingewanden hier en daar met het *peritoneum* zamen gegroeid, voor het overige waren de ingewanden licht rood. De borstholte was klein; het *pericardium* vervulde bijna de geheele holte onder het borstbeen; het was zoodanig door een helder water opgezet, dat het daarvan verſcheidene ponden bevattede. Het hart was groot en vol bloed; de *vaſa coronaria* zeer opgezet. De regter long was paarsch en met bloed en lucht gevuld, hard en lederachtig; de linker had hier en daar harde en met eene kalkachtige ſtof gevulde knobbels; in de borst was geen water. Hier had diens volgens alleen een *hydrops pericardi* zonder *hydrops thoracis* plaats. Intusſchen was deze ziekte niet eenvoudig, maar zij was gepaard met een vergroot en verhard *pancreas*, en eene aanmerkelijke verharding in beide longen, welke, zoo niet de oorzaak, ten minſte gepaard waren met deze ziekte.

Ik heb in mijne waarnemingen omtrent de ziekten van 1797—98 (p. 278) (*b*) met één woord geſproken over de onderſcheiding van de *hydrops pericardii*, en reeds toen aangemerkt, dat deze ziekte zeer moeijelijk te onderſcheiden was, en dat

(*b*) Geneesk. Magazijn. t.

dat de kenteekenen, daarvan opgegeven, zeer onzeker waren. Ik heb dit bevestigd met de waarnemingen en ondervindingen van A. DE HAAN, SENAC en DREISSIG. Sedert de uitgave van dat ſtuk hebben zich verſcheidene zeer beroemde ſchrijvers opzettelijk onledig gehouden met het onderzoek van de ziekten van het hart, en ook van deze ziekte. Er zijn ten minſte drie claſſiſche werken over de ziekten van het hart uitgekomen van den heer CORVISART (*c*), TESTA (*d*) en KREISIG (*e*), welke ons echter omtrent de onderſcheidingsteekenen dezer ziekte weinig meer licht gegeven hebben. — CORVISART (*f*) ſtelt de volgende teekenen van de *hydrops pericardii* vast. Het wezen is violetkleurig, de lippen zwart of loodkleurig; zij gevoelen eene pijnlijke benaauwdheid en eene ongemakkelijke zwaarte op de plaats van het hart, eene moeijelijke ademhaling, en vrees voor ſtikking, wanneer de lijder zich horizontaal nederligt, flaauwten, zelden hartklopping. De pols is klein, zwak, ſnel, zamengetrokken en onregelmatig. Wanneer men de hand op het hart legt, voelt men

(*c*) *Esſai ſur les maladies et les leſions organiques du coeur et des gros vaisſeaux*,

(*d*) *Uber die Krankheiten des Herzens von* KURT SPRENGEL, I. *th.* 1815.

(*e*) *Die Krankheiten des Herzens ſystematisch bearbeitet und durch Beobachtungen erlautert. Berlin* 1815.

(*f*) p. 41, *ſeqq.*

men eene donkere klopping, als door een zacht ligchaam, of eene vloeiſtof. Wanneer men op de borstholte klopt, ontdekt men geen geluid van voren en aan de linker zijde. Bij ſommigen is de linker zijde van de borst meer rond en verheven, dan de regter zijde. De ziekte lang geduurd hebbende, is de lijder zeer zwak, en de beenen gezwollen. Hij had, even als SENAC, ſomtijds gezien, dat er tusſchen de derde en vijfde rib eene golving plaats had. Eindelijk voegt hij hierbij eene klopping, die hij in een' veel grooter' kring gewaar werd, naarmate het water verder het *pericardium* had uitgezet.

De beroemde TESTA (*g*), die in het breede over deze teekenen der waterzucht van het hartzakje handelt, ſchijnt boven alle teekenen het zekerſte te houden het reeds boven opgegevene van CORVISART. De klopping van het hart, zegt hij, ſchijnt in deze ziekte langzamerhand zich verder uit te ſtrekken; het is, als of het hart zijne plaats veranderde, en zich vrij in eene grootere ruimte bewoog, dan de gewone omtrek van het hartzakje beſlaat. Hij had dit verſcheidene reizen aan zijne toehoorders getoond, en telkens door de opening der lijken, zijn oordeel bevestigd gevonden.

De heer KREIJSIG (*h*), die ſlechts kort in zijn uitmuntend werk over deze ziekte ſpreekt, ſchijnt daaraan minder gewigt te hangen, en oordeelt alle

(*g*) l. c. p. 266—67.
(*h*) *Cap.* IX. t. II. p. 1. p. 436.

alle teekenen dezer ziekte zoo bedriegelijk, omdat hij dezelve niet als eene bijzondere en zelfstandige ziekte, maar als een eindelijk en doodelijk gevolg of uiteinde van verschillende ziekten van het hart, als ontsteeking, vergrooting enz., en van verscheidene ziekten der longen beschouwt. — En hiermede stemmen ook CORVISART en TESTA overeen, terwijl de geleerde SPRENGEL ook dezelve noemt. *Abstrusum morbi genus, cognituque difficillimum, tum quod sacco naturali inclusus latex raro signa externa exhibet, tum quod saepissime cum aliis cordis, pericardii, vasorumque magnorum pravitatibus sociata aegritudo, aut ad pulmonum labem diutinam accedens, ab his fere dignosci nequit.*

(i) *Inst. Med.* t. IV. p. 693—94.

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN.

Pag. 6. *reg.* 26. *ſtaat: Vin. Antim. H.* ℥ij.
lees: Vin. Antim. H. ʒij.

—— 15. —— 3. *ſtaat: Spir. Minder.* ʒi.
lees: Spir. Minder. ℥i.

—— 23. —— 3. *ſtaat:* in *lees:* en

—— 57. *noot* (*m*) —— *Diij.* —— *Diſſ.*